

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SURİYE'DE ULUS İNŞA ÇABALARI VE BAAS PARTİSİ'NİN
RÖLÜ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**Hazırlayan
Ercan GÜRBÜZ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şenol DURGUN**

İSTANBUL -2020

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Ercan GÜRBÜZ
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Suriye’de Ulus İnşa Çabaları Ve Baas Partisi’nin Rolü
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Doktora
- TEZİN TARİHİ** : 08.07.2020
- SAYFA SAYISI** : 213
- TEZ DANIŞMANLARI** : Prof. Dr. Şenol DURGUN
- DİZİN TERİMLERİ** : Milliyetçilik, Ortadoğu, Arap Milliyetçiliği, Baas Partisi, Suriye, Esad Ailesi, Arap Baharı, Ulus İnşa
- TÜRKÇE ÖZET** : Bu tez, milliyetçilik kuramları ışığında 19. yüzyılın sonlarından başlayarak siyasallaşan Arap milliyetçiliğini, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan manda döneminde antiemperyalizm vurgusuyla şekillenen ve Arap sosyalizmi düşüncesinin üzerine inşa edilen ve 1970’ten sonra Esad Ailesi tarafından kontrol edilen Suriye Baas Partisi’ni ve Suriye’de ulus inşa çabalarını ele almaktadır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Ercan GÜRBÜZ

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SURİYE'DE ULUS İNŞA ÇABALARI VE BAAS PARTİSİ'NİN
RÖLÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Ercan GÜRBÜZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şenol DURGUN

İSTANBUL -2020

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ercan GÜRBÜZ

...../...../2020

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ercan GÜRBÜZ' ün "Suriye'de Ulus İnşa Çabaları Ve Baas Partisi'nin Rolü" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. ŞENOL DURGUN
(Danışman)

Üye

Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

/ ... / 2020

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu tez, milliyetçilik kuramları ışığında 19. yüzyılın sonlarından başlayarak siyasallaşan Arap milliyetçiliğini, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan manda döneminde antiemperyalizm vurgusuyla şekillenen ve Arap sosyalizmi düşüncesinin üzerine inşa edilen ve 1970'ten sonra Esad Ailesi tarafından kontrol edilen Suriye Baas Partisi'ni ve Suriye'de ulus inşa çabalarını ele almaktadır.

Tezin amacı, Arap coğrafyasında milliyetçi hareketlerin ortaya çıkış nedenlerini, Baas Partisi'nin ortaya çıkış koşullarını, ideolojik yapılanmasındaki öncelikli unsurları, uluslararası sistemin ve bölge koşullarının farklılaşmasıyla Parti'de yaşanan ideolojik dönüşümü, Suriyeli seçkinlerinin Arap milliyetçiliği (kavmiye) ile Suriye milliyetliği (vataniye) arasındaki "gel-git"lerinin nedenlerini ve Suriye'de ulus inşa çabalarını ortaya koyabilmektir.

Günümüz Orta Doğu'sunda meydana gelen olay ve olguları anlayabilmek, Suriye'nin geçmişten günümüze geçirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimi analiz etmekle mümkündür. Ulus inşa çabalarının başarı durumunun günümüz Suriye'ye yansımaları var olan durumu anlamaya katkı sunacaktır. Dünyanın bu önemli bölgesinde devam eden düzensizliği ve istikrarsızlığı anlamak ve sorunlara çözüm üretmek ancak ve ancak genelde bölgenin özelde ise Suriye'nin 19. Yüzyıldan başlayarak yüz yüze kaldığı siyasal değişim ve dönüşümü anlamaktan geçer.

Anahtar Sözcükler: Milliyetçilik, Ortadoğu, Arap Milliyetçiliği, Baas Partisi, Suriye, Esad Ailesi, Arap Baharı, Ulus İnşa.

SUMMARY

In the light of the theories of nationalism, this thesis started with Arab nationalism which began to be politicized since the late 19th century, the Syrian Baath Party which was formed with the emphasis of anti-imperialism and was built on the idea of Arab socialism after the First World War and was controlled by the Assad Family after 1970 and deals with nation-building efforts in Syria.

The aim of the thesis is to put forward the reasons of the emergence of nationalist movements in the Arab geography, the conditions of the emergence of the Ba'ath Party, the main components of its ideological structure, ideological transformation realized as a result of the differentiation of international and regional situations, The reasons for the dilemma of the Syrian elite between Arab nationalism (kavmiye) and Syrian nationality (vataniye) and to reveal nation-building efforts in Syria.

In order to understand the today's events and phenomena occurring in the Middle East today, one must go through to analyze the political, economic and cultural change that Syria has undergone from past to present. The reflections of the success of the nation-building efforts on present-day Syria will contribute to understanding the current situation. To understand the ongoing disorder and instability in this important region of the world it is only possible to understand political change and transformation that generally the region and particularly Syria has faced since 19th century.

Key Words: Nationalism, Middle East, Arab Nationalism, Ba'ath Party, Syria, Assad Family, Arab Spring, Nation Building.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET.....	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ	V
HARİTALAR LİSTESİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
KURAMSAL ÇERÇEVE, KAVRAMLAR VE TANIMLAR	7
1. MİLLİYETÇİLİK - MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI VE ULUS İNŞA	7
1.1. İLKÇİLİK/PRİMORDİALİZM KURAM	14
1.2. MODERNİST KURAM	16
1.3. ETNİK SİMGEÇİLİK/ETNO-SEMBOLCÜLÜK KURAMI.....	18
1.4. ULUS İNŞASI.....	19
1.5. ULUS İNŞA MODELLERİ	27
1.6. MODERN ULUS DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
2. ORTADOĞU'DA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE SURİYE BAAS PARTİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	34
2.1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE ÖNCÜ CEMİYETLER.....	47
2.2. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE ÖNCÜ GAZETELER	51
2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR SURİYE COĞRAFYASI.....	55
2.4. BAAS PARTİSİNİN KURULUŞU ÖNCESİ SURİYE'DE SİYASAL DURUM – MANDA DÖNEMİ	61
2.5. SURİYE BAAS PARTİSİ	71
2.5.1. Baas Partisi'nin Kuruluş Yıllarındaki İdeolojisi.....	76
2.5.2. Baas Partisi İdeolojisinin Üç Unsuru: Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm	80
2.5.2.1. Arap Milliyetçiliği (Birlik)	82
2.5.2.2. Hürriyet (Özgürlük)	85
2.5.2.3. Sosyalizm.....	86
2.5.3. Parti Tüzüğü'ndeki İdeolojik Yapılanmanın Unsurları	89
2.5.4. Baas Partisi'nin Ortaya Çıktığı Dönemde Suriye'de Ekonomik Ve Toplumsal Yapı	92
2.5.5. Bağımsızlık Sonrası Suriye'de İç Politik Gelişmeler	96

2.5.6. Bağımsızlık Sonrası Suriye’de Dış Politika Gelişmeleri	98
2.5.6.1. 1948 Arap-İsrail Savaşı’nın Suriye’ye Etkileri	98
2.5.6.2. Baas Partisi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958–1961)	102
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	109
3. BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİNİN SONU VE BAAS PARTİSİ’NDE İKTİDAR MÜCADELESİ (1961-1970).....	109
3.1. AYRILIKÇI DÖNEM (1961-1963).....	110
3.2. SURİYE’DE BAAS PARTİSİNİN İKTİDARA GELMESİ-GELENEKSEL BAAS EVRESİ	118
3.3. GELENEKSEL BAAS EVRESİ İKTİDARININ DIŞ POLİTİKASI	123
3.4. NEO-BAAS EVRESİ ÖNCESİ BAAS PARTİSİNDE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM	129
3.5. 23 ŞUBAT 1966 ASKERİ DARBESİ VE NEO BAAS EVRESİ.....	134
3.6. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	139
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	144
4. SURİYE’DE ESAD’LAR DÖNEMİ ve ULUS İNŞA SÜRECİ (1970-2011)	144
4.1. HAFIZ ESAD’IN İKTİDARI ELE GEÇİRMESİ VE YAPILANDIRMASI	146
4.2. HAFIZ ESAD İKTİDARINDA İÇ POLİTİKA, EKONOMİ VE TOPLUM.....	152
4.3. HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA.....	156
4.4. 1980 SONRASI ORTADOĞU’DA SİYASİ DURUM VE SURİYE	162
4.5. BEŞŞAR ESAD DÖNEMİ.....	165
4.6. SURİYE’DE ULUS İNŞA SÜRECİ	169
SONUÇ	188
KAYNAKÇA.....	196

TABLÖLAR LİSTESİ

SAYFA

Tablo 1. Tanzimat'ın ilk yıllarında Suriye bölgesinin idari taksimatı.....s.57.

Tablo 2. 1911 tarihi itibarıyla Suriye bölgesindeki vilayetlerin idari taksimatı.....s.59.

HARİTALAR LİSTESİ

SAYFA

Harita 1. Fransız Mandası altında Suriye'nin Bölünmesis.64.

ÖNSÖZ

Doktora eğitimimi tamamlamam konusunda katkılarından dolayı İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde ders aldığım hocalarıma ve tezimin tamamlanabilmesi için deneyimlerini, desteklerini ve katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Şenol DURGUN'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca hep yanımda olan iş arkadaşlarıma, doktora başladığım dönemde hızlı yazma konusunda bana yardımcı olan okul memuru Göknur Arslan'a, dostlarıma, tez yazma sürecimde bana büyük bir sabırla katlanan, destek olan başta eşim Fatma Gürbüz'e, oğlum Hasan Baran Gürbüz'e ve yanımda olan herkese yürekten teşekkür ediyorum...

Ercan GÜRBÜZ

GİRİŞ

Orta Doğu, tarihin çok eski dönemlerinden bu yana dünyadaki ekonomik, dini ve siyasal gelişmeleri etkilemiş bir bölgedir. Önemli ticaret yollarının bulunduğu, uygarlıkların karşılaşmış ve harmanlandığı, maddi ve manevi unsurların bulunduğu bu coğrafya, istikrar ve kaos sarmalında devinerek tarihteki yolculuğunu sürdürmüştür. Orta Doğu'dan söz edildiğinde daha ziyade dinsel anlamda Müslümanların, etnik anlamda ise Türk, Kürt, Arap ve Farsların çoğunluğu oluşturduğu bir bölgeden söz edilmektedir.¹ Üç büyük dinin kozası² olan Orta Doğu'da İslamiyet'in yanında Yahudilik ve Hıristiyanlık da diğer önemli dinler olarak bölgedeki siyasal gelişmelerde her zaman önemli bir role sahip olmuşlardır.

Dünyanın bu önemli coğrafyası aynı zamanda bir uluslar mozaiğidir. Bu mozağın içinde Arap dünyası önemli bir yer işgal ederken, Suriye ise kendine özgü bir öneme sahiptir. M.S. 630'lu yıllarda Arapların egemenliği altına giren Suriye, bu tarihten sonra İslam dünyasında önemli bir yer edindiği gibi, milliyetçilik çağında ise Arap ulusal hareketinde bir siyasi çekim merkezi haline gelecektir. Bu nedenle Suriye'yi incelemek ve tanımak, Arap Orta Doğu'sunu kavramak açısından "olmazsa olmaz" türünde bir kural niteliğindedir.³

Tarihte Bilad-ı Şam⁴ olarak adlandırılan Suriye, I. Dünya Savaşı'nda galip devletler tarafından altı parçaya ayrılmış, süreç içerisinde dört parça yeniden birleşmiş ve bugünkü Suriye devleti kurulmuştur. Ancak Suriye bugün de bir iç savaşın yaşandığı ve bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir ülkedir. Suriye'nin durumunu anlamak aynı zamanda ulus olma çabalarını (vataniye) ile Arap milliyetçiliğinin (kavmiye)⁵ mücadelesini ve bu mücadele sonucunda ortaya çıkan siyasal durumu anlamakla mümkündür.

19. yüzyıl, etkisini tüm dünyada ve Arap dünyasında hissettiren milliyetçilik çağı olarak bilinmektedir. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarında başlayan milliyetçi hareketlere, Ortadoğu coğrafyasında ve Arap coğrafyasında ancak bu yüzyılın sonlarında rastlandığı görülmektedir. Osmanlı modernleşmesinin etkisiyle de oluşan Arap uyanışının bir sonucu olarak 1943'te Suriye'de kurulan Suri-

¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, Cilt I, Final Pazarlama, İstanbul, 2017, s. 17.

² Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, (Çeviren: Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, s.111.

³ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Hemen Kitap (elektronik kitap), İstanbul, 2010, s. 10.

⁴ Ahmet Ayhan Koyuncu, Hafız Esed Dönemi Suriye'sinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları, *İçtimaiyat*, Kasım 2017, Cilt 1, Sayı 1, s.9.

⁵ "Kavmiye," Arapçada doğrudan Arap milliyetçiliğine göndermede bulunurken; "vataniye" daha çok I. Dünya Savaşı sonrası kurulan devletler üzerinden dile getirilen yerel ve bölgesel milliyetçiliği ifade eder.

ye Baas Partisi, özellikle bölgede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen Arap milliyetçiliğinin siyasal bir harekete dönüşmesi ile ortaya çıktı. Kendine “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm” sloganını şiar edinen Baas Partisi'nin savunduğu Arap milliyetçiliği, 19. yüzyıl Arap coğrafyasında meydana gelen değişim ve dönüşün üzerine inşa edilmişti. Bu şekliyle, Avrupa'da başlayan ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi altına alan modernleşme ve milliyetçilik düşüncelerinin Arap coğrafyasında kültürel bir uyanışının yaşanmasına ve Arap milliyetçiliği düşüncesini oluşturmasına yönelik sonuçlarını görmek ve incelemek gerekmektedir.

Dört yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalan Orta Doğu coğrafyasında yaşanan değişim ve dönüşüm, Osmanlı modernleşmesinden etkilendiği bir vakaydı.⁶ Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat hareketiyle, kaybolmaya başlayan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmak adına modernleşme yönünde karar kılmış ve bu karar Arap dünyasını da etkilemiştir. Osmanlı modernleşmesinin önemli unsurlarından biri olan merkezileştirme adımları,⁷ 19. yüzyılın sonuna doğru Arap dünyasında özerklik taleplerin dile getirilmesine yol açmakla birlikte bu durum, Arap dünyası için ayrılıkçı bir dönem olarak ortaya çıkmamıştır.

Arap milliyetçiliğini ile ilgili ilk hareketlenmeler edebi ve kültürel anlamda 19. yüzyılın ilk yarısında atılmış olmasına rağmen siyasi bir forma dönüşmesi Balkan Savaşlarının ortaya koyduğu olumsuz sonuçların etkisiyle uygulamaya konan Türkçülük hareketi ve I. Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu'da oluşan kriz ortamıyla mümkün olmuştur. Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır'da yaşayan ve Avrupa'da eğitim görmüş olan Rifaa el-Tahtavi, Tunuslu Hayreddin ve Hıristiyan Arap Butros el-Bostani gibi Arap entelektüelleri kültürel bir uyanış hareketinin öncülüğünü yaptılar. Bu ilk kuşak entelektüeller İslamî düşünceden arınmış Arap milleti düşüncesine ulaşmış bir hareketin öncüleri olarak görülemezdi. Adı geçen öncü Arap entelektüellerin temel sorunları, “Müslüman olarak kalınırken nasıl modern dünyanın bir parçası olunacağı”na ilişkin sorunun cevabını bulmaktı.⁸

Arap coğrafyası, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Dünya'da oluşan hızlı değişim ve gelişimlere paralel olarak bir değişim dönemine girdi. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, ve Reşid Rıza gibi Müslüman-Arap entelektüeller değişim dönüşümün hızlandığı bu safhada kültürel Arap milliyetçiliğinin düşünsel temellerini inşa etmek için çalışmalar ortaya koymaya başladılar. Onlara göre Araplar, İslam milletinin ci-

⁶ İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 2005, İstanbul, s.28.

⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, (Çeviren Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.78.

⁸ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, (Çeviren: Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz), İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s.7.

simleşmiş hali olan Osmanlı İmparatorluğu'na aittiler. Bundan dolayı, Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası bağımsız bir devlet talebi değil, kültürel özerkliğin kabul edilemezdi. Dolayısıyla bu dönem, ayrılıkçılık temelinde düşünceye dökülmüş bir milliyetçiliğin olduğu bir dönem değildi. Cemaleddin Afgani'de ilk kuşak düşünürlerden temel farklılık olarak göze çarpan, İslam'a bir din olarak değil bir medeniyet olarak bakılmış olmasıydı.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'daki milliyetçi hareketlerin İmparatorluğa vereceği olası zararları önlemek amacıyla önce Osmanlıcılık, daha sonra da İslamcılık politikasını uygulamaya koyarak Arap dünyasında oluşabilecek Osmanlı karşıtlığını engellemenin yollarını aramaktaydı. Bunun en önemli nedeni, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları, bağımsızlık hareketleriyle birbiri ardına kaybedilmekteydi. Bu durum, imparatorluk içindeki Arap nüfusun önemini artırmıştı. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkanlar'da yeni ulus-devletler ortaya çıkmış, bu durumun imparatorluk içindeki diğer uluslara örnek oluşturabilme olasılığı yükselmişti.⁹ Bu durum karşısında II. Abdülhamid Arap halklarının imparatorluk bünyesinde kalmalarını sağlayacak yeni bir politikayı hayata geçirmek zorundaydı. Abdülhamit, İslamiyet'i, Osmanlı Devleti ile Araplar arasında birleştirici bir araç olarak kullanma yoluna gitti.

19. Yüzyılın sonlarından başlayarak Arap düşüncesi seküler bir yola girmeye başladı. Daha çok üçüncü kuşak Arap entelektüellerden biri olarak kabul edilen Tahha Hüseyin'in öncülüğünü yaptığı grup, toplumu yeniden inşa yarayacak seküler ilkenin milliyetçilik olduğunu düşünüyorlardı. Eğitimli memur ve subaylardan oluşan yeni sınıfların ortaya çıkışı, öğrencilerin siyasi bilinçlerinin artması, bunun yanı sıra daha çok Arap ülkesinde özellikle Avrupalı emperyalist devletlerin egemenlik kurulumasıyla birlikte milliyetçilik, bir düşünce olmanın yanında bir eylem duygusu haline geldi.¹⁰

Arap coğrafyasındaki meydana gelen bu kültürel ve siyasal hareketlenmeler, ayrılıkçılığa destek veren bir eylem planının değil, Arap düşünürlerin Batı'da yükselelen liberal düşünceyi bu bölgede hayata geçirme çabalarının ürünüydü. Tarihçilerin genel eğiliminin aksine, siyasal Arap milliyetçiliği hareketini geç başlatan ve 1914'ten önceki dönemde kendini Arap milliyetçisi olarak tanımlayanların sayısının azlığına dikkat çeken tarihçiler de bulunmaktadır. Örneğin Ernest Dawn, Siyasal Arap milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nda göze çarpan en erken hareketinin 1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti olduğunu iddia etmektedir.

⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çeviren: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.434.

¹⁰ Hourani, a.g.e., 1994, s.10.

Bu dönemde siyasal yönü öne çıkan Arap milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmadan bir çözüm arayışındaydı. 1913 yılında Paris'te toplanan Arap Kongresi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir çözüm düşünmüyordu. Kongre, adem-i merkezîyetçi bir yapılanmadan yana bir tutum almakta, amacı daha çok Arapların kültürel haklarını Osmanlı İmparatorluğu içinde garantiye almaktı.¹¹

Orta Doğu'da Osmanlı düzeninin son bulması, İngiliz ve Fransız sömürgecilerinin kendi imparatorluk çıkarları uğruna çizdikleri sınırlar yeni Arap devletlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geçen zaman diliminde Arap liderleri, o sınırların getirdiği sorunlarla uğraşmak zorunda kaldıkları gibi, bunları değiştirmek amacıyla büyük çaba harcamışlardır. Arap Ortadoğu'sunda Osmanlı sonrası örnekler, kısmen bölge sakinlerinin ihtiyaçlarına uymayan dıştan zorlama koşullara tepkilerle şekillenmiştir.¹²

Manda dönemiyle birlikte Arap milliyetçiliği düşüncesi farklı bir şekle büründüğü görülüyordu: Manda altındaki ülkelerde Batı karşıtlığı ve bağımsızlık Arap milliyetçiliğinin öncelikli hedefleri haline geldiği görülüyordu. İki Savaş arasında Arap milliyetçilerinin farkına vardığı en önemli şey Arap ulusunun varlığıydı. Arap milliyetçileri, Arap ulusunun realitesine yoğunlaşırken aynı zamanda onun birliği konusunda da önemli fikirler ürettiler. Her devletin kendi içinde yapacağı özerklik mücadelesini ilerideki birleşmenin başlangıcı olduğunu varsayarak meşrulaştırdılar.¹³

İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişik şekillerde bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Arap ülkeleri, özellikle iki savaş arası dönemde oluşmaya başlayan ortak bir zeminde hareket etme fikrini ilk kez 1945'te Mısır'ın başkenti Kahire'de hayata geçirdiler. Kahire'de toplanan Arap Devletleri Ligi, Arap milliyetçiliği hareketinin yükselişe geçtiği bir örgütlenme pratiği olduğu düşünülse de burada alınan kararlar "kavmiye"den (Arap birliği) ziyade daha çok "vataniye"ye¹⁴ (bölgecilik) yakın bir görünümdü. Çünkü oluşturulan Arap Ligi'nde Lig üyesi her ülkenin, karar aşamasında bağımsız hareket etme ve veto hakkı bulunduğu kabul edilmişti. Bu Birliğin güçsüz bir birlik olduğu 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda daha net anlaşılacaktı.¹⁵

Suriye Baas Partisi böyle bir ortamda Pan-Arabizm'i (kavmiye) –kendine hedef olarak koyan bir parti olarak doğdu. Baas Partisi'nin 1947'de ilan edilen programının

¹¹ C. Ernest Dawn, *Osmanlılıktan Arapçılığa*, (Çeviri: Bahattin Aydın, Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s.135

¹² William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çeviri: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.586.

¹³ Hourani, a.g.e., 1994, s.316.

¹⁴ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, (Çeviri: Lütfi Yalçın), Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.111.

¹⁵ Özge ÖZKOÇ, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2008.

birinci maddesinde açıkça şunlar ifade edilmişti: “Araplar tek millettir. Bu millet, doğal bir hak olan tek devlet olarak yaşama hakkına sahiptir. Arapların anavatanı bölünmez siyasal ve ekonomik bir bütündür. Hiçbir Arap ülkesi diğerinden ayrı yaşayamaz.”¹⁶ Bu dönemde milliyetçilik düşüncesi birlik, bağlantısızlık ve sosyalizm gibi hedeflere yönelerek anlamını değiştirdi. Baas Partisi ideolojisi Arap milliyetçiliğinin yanına sosyalizm düşüncesini kattı ve ikisi arasında bir sentez arayışına girişti.

Bu noktadan hareketle, çalışmanın temel sorusu 19.yüzyılda kültürel temelde ortaya çıkan Arap milliyetçiliğinin, 20. yüzyılın ilk yarısında Pan-Arap milliyetçiliğine neden ve nasıl dönüşmüş olduğudur. 1943 yılında kurulan Suriye Baas Partisi, yakın dönem Suriye ve Arap tarihine damgasını vurmuş bir partidir. İdeolojik çizgisini “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm”den oluşan üç “kutsal” siyasi slogana dayandırarak oluşturan bu parti, kendi içinde farklı (kültürel, ekonomik, sosyal) özelliklere sahip olan Arap dünyasını tek bir siyasi çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Bu nedenle, Suriye Baas Partisi inceleme konusu seçilerek, Arap milliyetçiliğinin tarihsel serüveni ile Suriye ve Arap dünyasındaki siyasal gelişmelere bu partinin yaptığı etki üzerinde durulmuştur. 1970 yılında iktidarı eline geçiren Hafız Esad’la başlayan liberalleşme dönemi ve bu dönemde rejimin ihtiyaç duyduğu meşruiyet arayışının farklı zamanlarda Pan-Arap milliyetçiliğinden Suriye milliyetçiliğine hatta Büyük Suriye milliyetçiliğine kayma nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Arap milliyetçiliği düşüncesi ve hareketi içinde Baas Partisi’nin konumunu belirlemek, partinin, Suriye’nin iç ve dış konjonktürün değişiminden kaynaklı farklılaşan politikalarının nedenlerini anlamak, Parti’nin özellikle Suriye’de iktidara geldikten sonra ülkenin iç ve dış politikasını biçimlendirmede etkisini ve Suriye’de ulus-inşa çabalarının başarıya ulaşip ulaşmadığını belirleyebilmektir. Ulus inşa çabalarında kavmiye ile vataniye’nin yani Arap Birliği ideali ile Suriye/Büyük Suriye düşüncesi arasında vuku bulan mücadelede, iktidar sahiplerinin meşruiyet arayışı veya pragmatik nedenlerle bu iki ideali zaman zaman birbirlerinin alternatifi olarak kullandığını ortaya koyabilmek bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma, genel olarak, 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan siyasal Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışından 2011 “Arap Baharı”na kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır.

Çalışma bu anlamda Suriye’de ulus inşa etme çabalarına odaklanmaktadır. Bu süreçte Suriye’yi elli yıldır yöneten Esad Ailesi meşruiyetini sağlamak adına çoğu zaman Pan-Arap milliyetçiliği söylemine sarılsa da yeri geldiğinde Suriyelilik veya Büyük Suriye idealini öne çıkarmıştır. Arap Birliği ile Suriyelilik arasında oluşan bu

¹⁶ Davışa, a.g.e., s.3.

“gel-git”lerin ağırlığı iç ve dış siyasetteki değişimlere göre farklılık göstermiştir. Daha çok yerel bağlılıkların hâkim olduğu ülkede ulusal temelde bir kimlik kurmaya çalışan Esad’lar çeşitli nedenlerle bu konuda önemli bir başarı sağlayamamıştır. Rejimin bir yandan Arap milliyetçiliğini öne çıkarırken, diğer yandan tezat gibi görünen Suriyelilik bilincini oluşturma nedenleri çalışmanın ana sorularındandır.

Çalışmada, Baas Partisi ideolojisinin iç ve dış politikada ne tür yansımaları olduğu incelendikten sonra, Parti’nin ortaya çıkışı, gelişimi ve değişim süreçlerindeki önemli noktalar kronolojik bir sıra takip edilerek irdelenecektir. Birinci bölümde milliyetçilik kuramlarıyla birlikte milliyetçilik ve ulus inşa kavramlarıyla ilgili teorik çalışmalara yer verilecek, özellikle Alman kültürel milliyetçiliğinin Baas’ın ideolojisi üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde Baas Partisi’nin ortaya çıkışını hazırlayan koşullar, Parti’nin Suriye siyasetinde yer alma çabaları ele alınacaktır. 1958-1961 yılları arası Mısır’la başarısız bir birleşme deneyimi yaşayan Suriye’de Baas Partisi’nin ayrılıştan sonraki dönemde geçirdiği önemli iç çekişmeler ve sonucunda 1966 yılında Parti’nin Neo- Baas kanadının iktidara gelmesinin önemi irdelenecektir. Üçüncü bölümde Neo-Baas’la birlikte Parti’nin ideolojisinde Arap milliyetçiliğinden Arap sosyalizmine kaymayı gösteren uygulamaların hem iç hem de dış politikada yol açtığı değişimler gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde, 1967 Arap İsrail Savaşı ve sonrasında Arap dünyası ve Suriye’ye yansımaları da ele alınacaktır. Parti içindeki milliyetçilerle sosyalistler arasında meydana gelen güç mücadelesinin 1970 yılında Hafız Esad lehine sonuçlanması, Suriye’de ulus inşa çabaları ve bölgede Arap milliyetçiliği ideallerinin başarısız olma nedenleri ve bunun Suriye’deki etkilerinin incelenmesi ise dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıklarını etkileyen etmenlerin başında gelen nokta, çalışmada kullanılan kaynaklarla ilgilidir. Çalışmada sadece İngilizce ve Türkçe kaynaklarla sınırlı kalınmıştır. İkinci önemli sınırlılık ise özellikle Türkçe kaynaklarda Suriye’de ulusal kimliğin inşasına ilişkin çok az çalışmanın olmasıdır. Ulaşılan İngilizce kaynaklar ise daha çok yerinde araştırma yerine daha önce yazılan birkaç temel eseri referans almaktan öteye gidememişlerdir. Ülke’de bir iç savaşın sürmesi oraya ulaşımı imkansız hale getirmiş, yerinde bir takım çalışma ve gözlem yapma imkânını engellemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE, KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1. MİLLİYETÇİLİK¹⁷ - MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI VE ULUS İNŞA

Milliyetçiliği, en genel anlamıyla ulusun/ulus-devletin ideolojisi olarak tanımlamak mümkündür. Milliyetçilik modern dönemde ortaya çıkmış bir olgudur. Ulus/millet (nation), milliyet (nationality) ve milliyetçilik (nationalism) iç içe geçmiş kavramlar olup çok da muğlâktır.¹⁸ İngilizcede “nation-national-nationalism” olarak kullanılan kelime, Türkçeye “millet-milli-millicilik” veya “ulus-ulusal-ulusalcılık” yerine milliyetçilik (nationalitism) ve ulusçuluk (nationism) olarak çevrilmiştir.¹⁹ Sosyal bilimlerin çokça tartışılan ve karıştırılan bu kavramları bu çalışmada anlaşılmaya çalışılacaktır.

Milliyetçilik, birçok kişi tarafından vatanseverlik olarak bilinir. Bazılarına göre ise milliyetçilik bir ırkın, halkın veya topluluğun diğerlerine göre üstün farklılıklarına duyulan inanç olarak bilinmektedir. Milliyetçiliğin modern çağa ait olduğu, ulus ve ulus devletlerin kuruluşu ile ilgili bir olgu bir kesim tarafından sıklıkla dile getirilir.²⁰ Ernest Gellner’e göre milliyetçilik, siyasal birim ile kültürel birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir.²¹ Anthony D. Smith’e göre ise milliyetçilik, bir topluluğun üyelerinin gerçek veya olası millet teşkil ettiğine inandığı bir nüfus adına özerklik, birlik ve kimlik kazanmak ve bunları sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir.²² Gellner’in tanımına göre ya her ulusun kendi devleti olacak ya da her devlet tebaasının türdeşliği ölçüsünde meşru sayılacak ki bu ilke de devletlerin türdeş topluluklar ideali taşıdıklarını ortaya koyacaktır (resmi milliyetçilik-homojenleştirme). Bu tanıma göre meşruiyet, iktidardakiler ile yönetilenlerin aynı etnisiteden olmasına bağlıdır. İkinci tanıma göre ise milliyetçilik, öncelikle milli birliği sağlayan bir ideoloji ve millet için bir kimlik temin aracıdır. Bu tanıma konu olan millet; dil, din, kültür, ırk gibi unsurlarla tanımlanacağı (etnik milliyetçilik) gibi, siyasi birlik formu, (teritoryal/sivil milliyetçilik) olarak da kabul edilebilir. Özerklik, ise milletin meşru ikti-

¹⁷ Çalışmamızda, millet/ulus, milliyetçilik/ulusçuluk kavramları aynı anlamlarda birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

¹⁸ Hayes, C. J.H., (1995), *Milliyetçilik: Bir Din*, (Çeviri: M. Çiftkaya), İz Yayınları, İstanbul, 2011, s.15.

¹⁹ Yavuz Çilliler, Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2,2015, s.48

²⁰ Çilliler, a.g.e.,s 48.

²¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çeviri: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), 2.baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2008, s.71.

²² Anthony D. Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, (Çeviri: Firuze Çallı), 1. Baskı, Alfa Araştırma, İstanbul, 2017, s. 87.

darının diğer milletlerden bağımsızlığına ve ülke toprakları ve toplum üzerindeki egemenliğine vurgu yapar.²³

Etienne Balibar'a göre milliyetçilik tek başına işlev görmediğinden tanımlanması da çok kolay değildir. Bu kavram, bazen, yurttaşlık, yurtseverlik bazen popülizm, etnizm, etnosantrizm bazen de yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm gibi terimlerle zenginleştirilmiş, millet, milliyet, etnisite, kültür, ırk, ırkçılık, halk, yurtseverlik gibi diğer terimlerle karıştırılan ve birbirlerinin yerine kullanılan terimlerdir.²⁴ Milliyetçilikle ilgili belirsizlik, milliyetçilik kavramının diğer kavram ve terimlerle girmek zorunda olduğu karmaşık ilişkiden de kaynaklanmaktadır.²⁵

Anthony Smith, milliyetçilik kavramının günümüzde edindiği veya onunla eşleştirilen anlam zenginliğinin, son bir asırlık zaman diliminde kazandığını iddia etmektedir. Milliyetçiliğin bu dönemde var olan tanımlarının en çok bilinenleri şunlardır: 1. Ulusların oluşma ya da gelişme süreci. 2. Bir ulusa ait olma hassasiyeti ya da şuuru. 3. Bir ulusun dili ve simgelerle temsili. 4. Bir ulusu temsil eden toplumsal ve politik hareket. 5. Hem genel hem de özel bir ulus öğretisi ve/veya ideolojisi.²⁶

Bunun dışında milliyetçilik, insan bilincine bir şekil veren, dünyayı adlandırmasını sağlayan bir söylem, başka bir deyişle, toplu kimlikleri belirleyen, günlük konuşmaları, davranış ve tutumları yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi²⁷ şeklinde de tanımlanmaktadır. Belirtilen tanımların dışında, küçük tonlarda ayrılan veya benzer olan başka tanımların olduğu da görülmektedir. Tüm tanım farklılıklarına rağmen birçok yazarın üzerinde uzlaştığı bir ortak noktanın olduğu görülüyor, o da, milliyetçilik kavramının bütünüyle modern bir olgu olduğudur.²⁸

Genel kabul gören milliyetçilik anlamlarının yanında, milliyetçilik ideolojisinin çoğunlukla dört esas önerme sunduğu görülmektedir:²⁹

1. Dünya'da birbirlerinden farklı, her biri farklı özelliklere sahip milletler vardır. 2. Ulus, her tür politik ve toplumsal gücün meşruiyet kaynağıdır. 3. Millete duyulan bağlılık her türlü bağlılıktan üstündür. 4. İnsanlar hür yaşamak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir ulusla özdeşleşmek zorundadırlar. Yeryüzünde barışın ve adaletin hâkim olması isteniyorsa uluslar özgür ve güvencede olmalıdırlar."³⁰

²³ Çilliler, a.g.e., s. 49.

²⁴ Etienne Balibar, "**Irkcılık ve Milliyetçilik**" *İrk Ulus Sınıf*, (Çeviren: Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, ss.62-63.

²⁵ Temuçin F. Ertan ve Orhan Örs, Milliyetçiliğin Müphemliği, Milliyetçilik Nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, Bahar 2018, s.41.

²⁶ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik*, (Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal), Atıf Yayınları, Ankara, 2013, s.15.

²⁷ Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s.14.

²⁸ Smith, a.g.e., 2013, s.15

²⁹ Ertan ve Örs, a.g.e., s.42.

³⁰ Özkırmı, a.g.e., ss.220-221.

Bir tanıma göre, milliyetçilik, kendilerini aynı ulusun bireyleri sayan kişilerin bir arada, ortak sınırlar içerisinde ve hür bir biçimde yaşaması ve üyesi oldukları toplumu yüceltme ve yükseltmek isteğidir.³¹ Milliyetçiliğin tüm biçimlerinde aynı olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Kişiler kendilerini ulusları ile özdeşleştirmeye ve Fransız, İspanyol, Alman veya her ne hissediyorlarsa bu kimlikle politik açıdan eyleme geçmeye hazırdırlar."³²

Eric Hobsbawm, milliyetçiliğin esasında ülkesel olduğunu, çünkü milliyetçiliğin esas modelinin toprak ve yurttaşlık modelinin yaratıcısı olan Fransız Devrimi'nin teritoryal devleti kurduğu ve o topraklar üzerinde yaşamını ikame edenler üzerindeki siyasi denetimi gerekli hale getirdiğini iddia etmektedir.³³ Gellner milliyetçiliği, etnik-kültürel sınırların, siyasal sınırların sınırladığı alanın dışına taşmamasını ve bir devletin içindeki etnik-kültürel sınırların yönetenler ile yönetilenleri bir arada tutması gerektiğini varsayan bir siyasal meşruiyet teorisi olduğunu iddia etmektedir.³⁴ Gellner, milliyetçiliğin ulusların bir ürünü değil, aksine ulusları meydana getiren olgu olduğu düşüncesindedir. Her iki düşünürü göre, milliyetçilik önceden var olan, tarihsel olarak oluşan kültürler arasından birisini yeğlemekte ve onları tamamen dönüştürmekte olsa bile bu kültürel zenginlikten yararlanmaktadır. Milliyetçilik vasıtasıyla ölü diller yeniden canlandırılır, yeni gelenekler icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan birtakım bozulmamış özellikler yeniden üretilir.³⁵

Milliyetçiliğin çok etnikli çok kültürlü modern topluma monte edilmiş hayali bir akrabalık olarak ifade edilen bir ulus-devlet ideolojisi olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.³⁶ Diğer yandan bazı düşünürler milliyetçiliğin kültürün ve dinin bir biçimi de olduğunu öne sürmektedirler.³⁷ Bazı akademisyenler, milliyetçiliklerde popülist ve romantik unsurların önemli oranda yer aldığını iddia etmektedir.³⁸ Milliyetçiliğin tanımı yapılırken, içinden çıktığı toplumun yapısı, günün koşulları, dönemin iktisadi, siyasi ve sosyal durumu ile onu tanımlayan düşünürlerin içinde yaşadıkları konjonktürün etkisi olmuştur.

Milliyetçilik çok farklı deneyimlere iştirak ettiğinden, bütüncül bir ideolojik grup olarak görülmemektedir. Bundan kaynaklı olarak milliyetçilik liberalizme ya da sosyalizme eşdeğer bir ideoloji olarak görülmemektedir. Dolayısıyla milliyetçilik, melez bir görünüm arz etmektedir. Çünkü milliyetçilik, farklı ideolojik gruplarla birleşebilir ve

³¹ Ertan ve Örs, a.g.e., s.42.

³² Eric J. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, (Çeviren: Vedat Aslan), Dost Kitapevi, Ankara, 2013, s.160.

³³ Hobsbawm, a.g.e., s. 164.

³⁴ Gellner, a.g.e., s.20.

³⁵ Gellner, a.g.e., s.105.

³⁶ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, (Çeviren: Ekin Uşaklı), Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s.163.

³⁷ Smith, a.g.e., 2013, s.54.

³⁸ Smith, a.g.e., 2013, s.55.

böyle bir görünüşe bürünebilir. Bazı yazarlar, milliyetçiliğin diğer ideolojilerle karşılaştırıldığında felsefi yetersizlik ve dahası belirsizlik ile nitelenebileceğini öne sürmektedir.³⁹ Üzerinde tam olarak uzlaşılmasa da, milliyetçiliğin siyasi olarak ne sol ne de sağ düşünceye tam olarak ait olmadığını düşünenler bulunmaktadır. Yurttaşlar arasında eşitliği öne çıkarması nedeniyle sol ideolojiliye yakın değerlendirilebilirken, yabancıların toplum dışına itilmesi dikkate alındığında ise sağ tarafa ait bir ideoloji olarak nitelendirilebilmektedir. Milliyetçilik, daha önceleri liberalizmle ve solla bağlantılı bir kavramken, zamanla sağ kanata ait, şovenist, emperyalist ve yabancı düşmanı (zenofobi) bir harekete dönüşmüştür.⁴⁰

Kedourie milliyetçiliği bir öğreti, Smith ideolojik bir turum olarak, Gellner ise siyasi ilke olarak tanımlamaktadır. Brass, teorisinde elitlerin rolünü daha çok öne çıkarmaktadır. Hobsbawm, milliyetçiliği, icat edilmiş gelenekler olarak ifade etmektedir. Eriksen ise milliyetçiliğin gelenekçi bir ideoloji olduğunu, onun icat edilmediğini, yapılanın, milletin atalarınca paylaşılan eski bir geleneği yüceltmesi ve yeniden tanımlamasından başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Hayes milliyetçiliği, vatanseverlik ve ulus bilicinin bir uyuşması olarak tanımlamaktadır. Nairn ise çağdaş milliyetçiliğin “eli kanlı bir din” olduğunu iddia etmektedir. Bir dönem akademik tartışmaları da etkisi altına alan ilkçi yaklaşımı benimseyen akademisyenlerce kabul edilen görüşe göre milletler ve milliyetçilik doğal oluşumlardır, yani tarihin derinliklerinden beri vardılar ve hep olacaklardır.⁴¹

Gellner’in teorisine göre milliyetçilik, temel olarak durağan tarım toplumundan endüstri toplumu dünyasına doğru olan Büyük Dönüşüm’e karşı zorunlu ve tamamen işlevsel bir tepkiydi. Teoriye göre bu yeni dönüşümde ortaya çıkan işbölümü ve sosyal hareketliliğin çok ilerlediği koşullar altında toplumun kendini yeniden üretmesi yani hayatta kalmasını isteyen devletin düzenlediği ve finanse ettiği geniş ve standart eğitim sistemi yoluyla kurumlaştırılan standartlaştırılmış “yüksek kültürler”in yayılmasıydı⁴².

Eric Hobsbawm da Gellner’in yolundan giderek milliyetçiliği, siyasi birim ile ulusal birimin ahenkli olması gerektiğini savunan bir ilke olarak tarif etmektedir.⁴³ Hobsbawm, milliyetçiliğin evvelce oluşmuş kültürleri alıp ulusa dönüştürdüğünü iddia eder. Hobsbawm, milliyetçiliğin bazı durumlarda olmayan milletleri icat ettiğini, bunu yaparken veya kültürleri ulusa dönüştürürken de genellikle var olan kültürleri gerçek anlamından saptırdığını öne sürmektedir. Hobsbawm, milletlerin, devletleri ve milli-

³⁹ Smith, a.g.e., s.39.

⁴⁰ Hobsbawm, a.g.e.,2013, ss.146-147.

⁴¹ Ertan ve Örs, a.g.e., s.45.

⁴² Gellner, a.g.e., s.113.

⁴³ Hobsbawm, a.g.e.,2013, s.24.

yetçiliği yaratmadığını, gerçekte devletin ve milliyetçiliğin milleti yarattığını iddia etmektedir.⁴⁴ Düşünür, milliyetçiliği toplumsal mühendisliğin üretimi olarak düşünmektedir. Hobsbawm, milli şuur oluşumunu da bu mühendisliğin en müşahhas ve en duyulmuş örneği olarak nitelendirmektedir. Hobsbawm, 1870 ile 1914 arası dönemin icat edilen geleneklerin en çok görüldüğü tarihsel dönem olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Smith, "icat edilmiş gelenek" kavramının icat edilen değil, eskinin yeniden yorumlanması olarak anlamının daha doğru olacağını öne sürmektedir.⁴⁶

Jürgen Habermas, ulusları ulusçular üzerinden değerlendirmektedir. Habermas, ulusçuların, müşterek geçmişleriyle kendilerini, etnik ve dilsel bakımdan türdeş cemiyetler olarak gördüklerini belirtmektedir. Yazar, milliyetçilerin hüviyetlerini sadece etnik hüviyete bağlı olarak değil, bununla birlikte siyasi anlamda medeni haklarını kullanabilen bir ulus biçiminde de korumak istediklerini söylemektedir. Habermas, Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan, cumhuriyetçi biçimde yapılandırılmış ulus-devlet modelinin milliyetçi hareketlerin dayanağı olduğunu belirtmektedir. Milliyetçilik, Benedict Anderson için özel bir kültürel yapıım biçimidir.⁴⁷ Anderson, birçok milliyetçi kuramcısının iddialarının aksine, milliyetçiliğin ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıkmış olduğunu ileri sürmüştür. Güney Amerika'da ortaya çıkan ulusçu hareketlerde Avrupa'dakilerden değişik olarak dil ögesinin ön planda olmadığını, çünkü bu unsurun milliyetçileri mücadele ettikleri sömürgecilerden ayırmadığını belirtmektedir. Bundan başka Latin Amerika'daki milliyetçi akımların öncülüğünü aydınların değil, orada görev alan memur sınıfının olduğunu iddia etmektedir.⁴⁸ Anderson, basım-yayın tekniklerinin gelişmesi ve "matbuat kapitalizmi"nin ortaya çıkmasının milliyetçiliği inşa etmede önemli gelişmeler olduğunu ifade eder. Yazar, basının gelişmesiyle, sınırların dil tarafından belirlenen bir ulusal kültürün bireyleri arasında, eş anlı düşünceleri uyandırarak bir "hayali cemaate" aidiyet duygusu sağladığını vurgulamaktadır.

Anderson, milliyetçiliği incelerken onu bilinçli bir biçimde kabul edilmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirmeden, kendisini önceleyen ve onlardan güç alarak ortaya çıkmasını sağlayan büyük kültürel sistemlerle bağlantı kurulması gerektiğini ileri sürmektedir.⁴⁹ Anderson, iletişim teknolojilerindeki gelişmenin, bir grubun kendi üyeleriyle diğer grubun bireyleri arasında var olan farklılıklardan daha fazla haberdar olmalarını sağladığını ve kültürel bilinçlerinin güçlenmesine katkı yaptığını belirtmek-

⁴⁴ Özkırımlı, a.g.e.,s.146.

⁴⁵ Özkırımlı, a.g.e., ss.143-144.

⁴⁶ Özkırımlı, a.g.e., s.150.

⁴⁷ Özkırımlı, a.g.e., ss.175-176.

⁴⁸ Özkırımlı, a.g.e., ss.85-86.

⁴⁹ Benedict ANDERSON, *Hayali Cemaatler*, (Çeviren: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.26.

tedir.⁵⁰ Hayes, milliyetçiliğin yükselişe geçtiği dönemde, iletişim araçlarının buna ne derece etki ettiğine bakıldığında, Daily Ekspres ile Daily Mail gibi gazetelerin birer milyon satış yapacak bir duruma ulaştıklarının unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵¹ Bu örnek, milliyetçiliğin gelişmesinde ve yayılmasında iletişim ve ulaşım araçlarının etkisini ortaya koymasından önemlidir. Milliyetçiliğin yükselişe geçtiği dönemde yayıncılığın da büyük bir ilerleme göstermesi ve iki olgunun da yakın zamanların ürünleri olması ilişkinin kapsamını ortaya koymaktadır.

Siyaset Bilimi alanında birçok milliyetçilik tanımlarından bahsedildiği görülmektedir. Bu tanım çokluluğunun ortaya çıkmasında, tarihsel koşulların, tarihsel dönemlerin, dinsel faktörlerin, ideolojik tavırların belirleyicilikleri etkili olduğu gibi farklı milliyetçilik iddialarının teorik bakış açıları da tesir etmiştir. Düşünürler farklı dönemlerde değişik sebeplerden dolayı farklı teoriler geliştirmiş ve değişik milliyetçilik kuramlarının ortaya çıkmasına katkı sunmuşlardır. Dolayısıyla, çeşitli bilimsel eserlerde bir ulusçuluk tanımından ziyade milliyetçilikler ve onların tanımlarından söz etmek mümkündür.⁵²

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde milliyetçi fikirlerin iki ana entelektüel çizgide kümelenildiği görülmektedir. Bir tarafta millet kavramını, onun siyasal sonucu devlet olmaksızın tasavvur edemeyen İngiliz ve Fransız filozofların savunduğu tezler oluşturmaktadır. Onlar milleti, tamamen devletin yarattığını düşünme eğilimindeydiler; yani milletler keyfi olarak ortaya çıkamazdı, devlet bünyesindeki siyasal güçler tarafından kalıba sokularak ve biçim verilerek, hatta bazen de sakat bırakılarak, zaman içinde yaratılırdı.⁵³

Esas olarak Alman kaynaklı olan diğer millet kavramı tamamen farklıydı. Bu anlayışa göre milletler siyasal yapılar değil, kültürel oluşumlardı. Milletler devletten önce vardı; kökleri uzak, hatta hatırlanmayan geçmişte bir ilk kabile ya da ilk dil topluluğu olarak ortaya çıkmıştı. Böylece millet ruhu sert siyasal realitelere ve zamana rağmen, hatta üyeleri onu fark etmese bile, varlığını korumuştur. Bir Alman, sosyal ve ticari işlerini altında yürüttüğü siyasal otorite ne olursa olsun, neyse odur. Hatta başka bir şey olduğunu iddia etse bile, o bir Alman'dır.⁵⁴

Batı'da modern millet, dil ve etnik kimlik üzerine kurulmuş siyasi bir varlık olarak ortaya çıkmasına karşılık; Osmanlı'da milliyet, din ve etnik kimliğin karışımından oluşan kendine has bir kimlik şeklinde doğmuştur.⁵⁵ Osmanlı idaresinin Müslümanlar

⁵⁰ Özkırımlı, a.g.e., s.53.

⁵¹ Hayes, a.g.e., s.107.

⁵² Ertan ve Örs, a.g.e., ss.75.

⁵³ Davişa, a.g.e., s.47.

⁵⁴ Davişa, a.g.e., s.48.

⁵⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, 2015, s.29.

arasında etnik ve dilsel farklılıklarını tanımaması, Müslümanların aynı hukuk sistemi ve aile yapısını paylaşmaları ve bilhassa 17. yüzyıldan başlayarak devletle daha yakından özdeşleşmeleri, Osmanlı Müslümanları ve gayrimüslimler arasında farklı milliyet anlayışlarına yol açmıştır. Gayrimüslimlerin milletin etnik ve dilsel özelliklerini ön plana çıkarmalarına karşılık, Müslümanlar arasında dinden kaynaklanan cemaat ruhu daha ağır basmıştır. Ortaya çıkan Müslüman milleti –yani Osmanlı Müslümanlarının tümünü- içine alan siyasi yapı; dil, kavim, ve soy özelliklerine de yer vermekle beraber, bu milli özellikler dinin yarattığı dayanışma ve ortaklık duygusuna dayanmakta idi.⁵⁶

Osmanlı yönetimi altında Hıristiyanlar, zimmî yani “ hoş görülen” ve “ himaye dilen” insanlar olarak değerlendiriliyordu zira ehl-i kitap idiler. Bununla birlikte reaya yani “çobanlık edilen halk” olarak tanınıyorlardı. Hıristiyanlar vergi veren insanlardı ve hayatları ve mülkleri “eman” altındaydı, yani yalnızca Osmanlı yetkililerinin güvencesindeydi. İlke olarak bir Hıristiyan’ın at binmeye ve silah kuşanmaya izni yoktu, ne de Osmanlı ordusuna katılabilir ya da memurluğa alınabilirdi. Dış görünüşünden giysisinin rengi, başlığı ve ayakkabılarıyla ayrışırdı. Giysisi “kültürlü, dindar ve asil adamların giydiği” elbiselerden farklı olacaktı.⁵⁷

Millet sözcüğü Batı siyasi terminolojisinde karşılığı bulunmayan Arapça bir sözcüktür. Milletler Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Fatih II. Mehmet tarafından daha evvel geniş kültürel ve sivil özerklik verilen gayri-Müslim dini cemaatlerin üyeleriydi. İlkın, bu milletlerden nüfuz sahibi olan sultanın tüm Rum Ortodoks Hıristiyan tebaasını kapsayan Millet-i Rum idi. Sonra Ermeni Milleti ve Yahudi Milleti geliyordu. Sınır çizgisi ırksal değil din temelliydi. Sultanın tebaasının siyasi kimliği Osmanlıydı ve milliyeti ait olduğu cemaatin diniydi. Dolayısıyla Batı Avrupalı on dokuzuncu yüzyıl milliyet fikri Osmanlı İmparatorluğu’nda hemen hemen yoktu.⁵⁸

Umut Özkırmılı, akademik çalışmalarda milliyetçilik kuramlarının üç grup halinde sınıflandırıldığını ifade etmektedir: İlkçiler (primordialistler), Modernistler ve Etno Sembolcüler.⁵⁹ Bu, milliyetçilikle uğraşan araştırmacıların çoğunun kabul ettiği sınıflandırmadır. Milliyetçilik kuramlarını iki kategoride değerlendirmekte ısrarcı olan araştırmacılar, etno-sembolcülerini de ilkçi kategorisine dâhil ederler. Çalışmamızda milliyetçilik kuramları İlkçiler, Modernistler ve Etno Sembolcüler olmak üzere üç kategoride incelenecektir.

⁵⁶ Karpat, a.g.e., 2015, s.29.

⁵⁷ Zeine, N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 35.

⁵⁸ Zeine, a.g.e., s. 36.

⁵⁹ Özkırmılı, a.g.e., s.74.

1.1. İLKÇİLİK/PRIMORDIALİZM KURAM

İlkçi kuram, etnik kimlikleri ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel unsurlar verili olduğunu ve kuşaktan kuşağa fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığını varsaymaktadır⁶⁰. Kuram, etnik grupların tarih boyunca bir süreklilik gösterdiklerini ayrıca, etnik ve ulusal kültürü oluşturan unsurların, her şeyden mevcut olduğunu ve hiçbir şeyden ortaya çıkmadığını iddia etmektedir. İlkçi kuramcılarının bu düşüncesi etnik bağlılıklara çekici bir hal vermektedir⁶¹. İlkçi teorinin aşırılık içeren başka bir yorumunda ise insanların konuşma, görme ya da koklama duyularına benzer şekilde etnik kimliğe de sahip olduğu iddia edilmektedir.⁶²

İlkçi (Primordialist) kuramın gerçekte bir ulusçuluk teorisi olmaktan çok, bir bakış açısı olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmektedir. İlkçilik kavramı, genel biçimiyle, milletleri doğal ya da tarihin çok eski çağlarından beri mevcut olan yapılar olarak kabul edenleri belirtmek için kullanılmıştır.⁶³

Primordializm yaklaşıma göre etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız toplumsal oluşumlardır ve varlıkları başka faktörlere (ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi) indirgenemez ve bu faktörlerce açıklanamaz. Etnik kimliği biyolojik ihtiyaç ve güdülere benzeten bu yaklaşımın evrim teorisinin “soyunu devam ettirme” ve kendi yakınlarını gözetme, kayırma” varsayımlarıyla desteklendiği de görülür. Primordializm, etnik aidiyeti “akıl ötesinde” ve bazen “akıl dışı” fakat her koşulda değişmez ve somut bir olgu olduğu için eleştirilir.⁶⁴

Primordializm, etnisiteyi kan bağına bağlar. Kendilerini eleştirenlerin iddia ettiğinin aksine, Connor, Geertz ve Grosby gibi primordialistler etnik gruba atfedilen “kan bağı”nın nesnel olarak kanıtlanamayacağını, hatta böyle bir bağı olmadığını, açık veya üstü kapalı biçimlerde kabul ederler. Önemli olan bireylerin kan-soy bağı olduğuna inanması, yani öznel bir kan bağı algısıdır.

Diğer kuramlarda olduğu gibi İlkçiler arasında da farklı görüşlerin olması kaçınılmazdır. İlkçi kuramın belli başlı üç milliyetçilikten söz ettiğini söylemek mümkündür: Doğalcı, biyolojik ve kültürel bakış açıları.⁶⁵

Milliyetçiliğin “doğal” versiyonu ilkçiliğin en aşırı bakış açısı sayılabilir. Bu görüşe göre etnik kimlik konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal parçamızdır. Kişilerin ait oldukları etnik topluluk önceden belirlenmiştir.

⁶⁰ Özkırımlı, a.g.e., s.92.

⁶¹ Özkırımlı, a.g.e., s.95.

⁶² Anthony D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik*, (Çeviren: Derya Kömürçü), Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s.29.

⁶³ Özkırımlı, a.g.e., s.79.

⁶⁴ Şener Aktürk, Etnik Kategori ve Milliyetçilik, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 38, s. 25.

⁶⁵ Özkırımlı, a.g.e., s.82.

Bu bakış açısına göre bireyler bir aileye doğdukları gibi, bir etnik topluluğa da doğarlar. İnsanlığın farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir ve bu gruplar kendilerinden olmayanları dışlama eğilimindedirler.

İlkçilik kuramı içinde ikinci yaklaşım “biyolojik” yaklaşımdır. Söz konusu yaklaşım etnik bağılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Sosyobiyolojik kuramların temelinde üreme ve çoğalma kavramı yatar. Bu görüşe göre insanlar, kendileriyle kan bağı olan kişilere yönelir, onlarla eşleşmeye çalışırlar. Etnik topluluklar ailelerin uzantılarıdır, bu nedenle etnik gruplara bağılılık duyulur.⁶⁶

İlkçilik içinde son yaklaşım ise “kültürel” ilkçiliktir. Kültürel ilkçiliğin üç temel niteliği olduğu öne sürülmektedir.⁶⁷ Birincisi ilk olma niteliği taşıyan, birincil bağılıklar “verili”dir, her şeyden önce vardır, hiçbir şeyden türememiştir. Bir topluluğa üye olan kişi zorunlu olarak, o topluluğa ve topluluğun alışkanlıklarına karşı bir bağılılık duyar.

Toplumsal-biyolojik yaklaşım, kültürel grubu geniş bir kan topluluğu olarak değerlendirilmektedir. Kültürel özellikler olarak bilinen dil, din ve renk gibi öğeler, biyolojik benzerliğin simgeleri olarak görülmektedir. Organik-doğalcı yaklaşıma göre ise etnik topluluklar ve uluslar toplumsal mevcudiyetin kültürel olarak verili olan bağlanmaları temelinde oluşturulmuşlardır.⁶⁸

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu konuda yazılan eserlerin büyük bölümünde egemen olan ilkçi yaklaşım, milliyetçilik yazınına etnisite çalışmalarından alınmıştır. Milliyetçilerin propaganda amaçlı çalışmalarında rastlanan ve milliyeti cinsiyet gibi doğuştan gelen bir özellik olarak gören “doğalcı” yaklaşımı saymazsak, ilkçilik milliyetçilik çalışmalarında üç şekilde belirir. Eskilci, milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve geçmişten bugüne fazla değişikliğe uğramadan geldiğini savunur. Biçimsel farklılıklar gözlense bile, milli özün aynı kaldığını öne sürer. Sosyobiyolog, etnik bağların kökenini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu görüşe göre milletler geniş ölçekli ailelerdir. Kültürel ilkçiyse, etnik bağılıklarda inancı öne çıkarır. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti ötekilerden ayırdığı düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sınıksız bağlayan bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına, her şeyden önce var olduğuna duyulan inançtır.⁶⁹

Alman filozof Fichte, ulusların doğal oluşumlar olduğunu, ama her ulusun dilden kaynaklı ayırımdan dolayı aynı olamayacağını belirtmiştir. Fichte'nin Alman Ulusuna Söylevler adlı eserinde romantizm akımından etkilendiği görülmektedir. Fichte, dil unsurunu ulusal bütünlüğün temeli olarak ortaya koymuştur.⁷⁰ Ancak, düşünür

⁶⁶ Smith, a.g.e., 2002, s.29.

⁶⁷ Özkırımlı, a.g.e., s.89.

⁶⁸ Smith, a.g.e., 2002, s.79.

⁶⁹ Özkırımlı, a.g.e., s.91.

⁷⁰ Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.112.

mevcut diller arasında ayırım yapmaktadır. Fichte'ye göre, ancak saflığını yitirmemiş diller kültür taşıyıcısı ve dolayısıyla ulusal bütünlüğün bir aracı olabilme özelliğine sahiptirler. Alman dili de bu özelliği mükemmelen taşımaktadır. Fichte'nin eserinde ikinci önemli nokta ortaçağın yüceltilmesidir. Düşünür, ortaçağı Alman ulusunun parlak ve muzaffer tek dönemi olarak sunmaktadır. Son olarak, Fichte, Prusya'nın Napolyon orduları karşısında uğradığı yenilginin sebebini ulusun iç bütünlüğünü sağlayan etken olan dinin, akılcılık tarafından yıkılmasında bulmaktadır.⁷¹

1.2. MODERNİST KURAM

Modernist kuram, milliyetçiliğin kapitalizmin ortaya çıkışı sonrası yaşanan sanayileşme, merkezileşme şehirleşme ve sekülerleşme gibi modern dönemle birlikte ya da onun mahsulü olarak ortaya çıktığını milliyetçiliği bu süreçlerden bağımsız düşünmenin imkânsız olduğunu dile getirmektedir. Belirtilen şartların ancak ve ancak modern dönemde oluşabileceği, diğer bir deyişle milletlerin ancak ulusçuluk çağında sosyolojik bir gereklilik haline gelebileceği iddia edilmektedir. Modernist kuram, milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve iktisadi ortamın oluşmadan milliyetçiliğin de olamayacağını iddia etmektedirler.⁷² Milliyetçilik kavramı üzerindeki düşünceleriyle bilinen John Breuilly, ulusçuluğun modern bir olgu olduğunu belirtmektedir. Breuilly, milliyetçiliğin yalnızca siyasi amaçlara ulaşmak için bir araç olduğunu ve bu bağlamda da yalnızca modern koşullarda ortaya çıkabildiğini iddia etmiştir.⁷³

Modernist kuram, milliyetçiliğin bir ideoloji ve bir hareket olmasına benzer şekilde onun milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik hedeflerinin de görece modern olgular olduğunu savunmaktadır. Modern kuram kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki kronolojik modernizm, bir ideoloji ve hareket olarak ulusçuluğun görece yeni bir olgu olduğunu savunmaktadır. Diğeri ise toplumbilimsel modernizmdir. Bu kuram, ulusçuluğun "kronolojik olarak yeni olmanın yanında niteliksel" olarak da yeni olduğunu iddia etmektedir. Toplumbilimsel modernistler milliyetçiliği eski bir şeyin yenilenmiş uyarlanması olarak değil, tam olarak bir yenilik olduğunu düşünmektedirler. Zira modern öncesi dönemde böyle bir şey mevcut değildi. Modernist teoriye göre ulusçular gibi uluslar, ulus devletler ve milli kimlikler de modern olgulardır.⁷⁴

Modernist kuram içinde en bütüncül olanını ortaya atan araştırmacı Ernest Gellner'dir. Gellner kuramını kültürel değişim eksenine oturtmakta, kültürel değişimin

⁷¹ Erözden a.g.e., s.113.

⁷² Özkırımlı,a.g.e.,ss.102-103

⁷³ Smith, a.g.e.,2002, s.83.

⁷⁴ Smith, a.g.e.,2002, s.71.

motor gücü olarak da ekonomik gelişmeyi ele almaktadır.⁷⁵ Gellner, endüstriyel toplum olarak adlandırdığı modern toplum biçiminden önceki toplumu tarımsal toplum olarak belirlemektedir. Tarımsal toplum iki bölümlüdür: Yöneticiler ve yönetilenler. Tarım toplumunu belirleyen genel özellik yönetenler ve yönetilenler arasında ciddi kültürel ayrımın bulunmasıdır. Bu olgunun ortaya çıkardığı sonuç ise, toplumsal rollerin değişmezliğidir.⁷⁶ Endüstriyel toplum ise ussalcılık ilkesi üzerine oturmaktadır. Ussallık ilkesi de, devamlılık ve ilerleme unsurlarını içerdiğinden, toplumsal rollerin değişmezliğiyle çelişir.⁷⁷ Endüstriyel toplumlarda toplumun kendisini yeniden üretmesi ve ilerlemesinin sağlanabilmesi işgücünün akışkan olmasını gerektirmektedir. İşgücünün akışkanlığı da toplumun üyesi bireylerin minimum bir temel standart eğitim almış olmasıyla mümkündür. Siyasi birimler de, bu temel standart eğitimi verebilecek kadar güçlü ve yaygın bir ölçekte örgütleneceklerdir. Gellner, böylelikle devletin tanımının da değiştiğini söylemektedir: Modern toplumda meşru güç kullanma tekeli elinde tutan iktidar olarak değil, meşru eğitim tekeli elinde tutan iktidar olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁸

Gellner gerek ulusçuluğun gerekse ulusun doğuş nedenlerini bu tarif edilen gelişmede bulmaktadır. Gellner'e göre, milliyetçilik standart eğitimi karşılamak üzere oluşturulan siyasi yapının kültürel açıdan da türdeş olması zorunluluğu sonucu ortaya çıkan ve kültürel türdeşliği sağlamayı siyasi bir projeye dönüştüren siyaset akımıdır. Ulus (millet) ise bu türdeşliği ifade etmek üzere milliyetçilik tarafından yoktan var edilen bir kurgudur.⁷⁹

Modernist kuram içinde yer alan araştırmacılardan biri de Benedict Anderson'dur. Anderson ulusu açıkça hayali (imagined) bir topluluk olarak görmektedir. Anderson'a göre ulusun hayal edilebilir hale gelmesi için gerekli ilk etken zaman kavramındaki evrimle birlikte eşanlılık düşüncesinin ortaya çıkışıdır.⁸⁰ Ulusu hayal edilebilir kılan ikinci etken ise daha sonra ulusal dillere dönüşecek olan yerel dillerde yayın yapan kapitalist yayıcılıktır.⁸¹

Kapitalist yayıcılıkla eşanlılık düşüncesinin birleşimi, köy, kasaba ya da şehir gibi somut sayılabilecek yerleşim birimi toplumlarının daha ötesine geçen, boyut olarak bu toplumları kat kat aşan toplumların da bir bütün oluşturur halde tasavvur edilebilir hale gelmesine yol açacaktır. Bireyler, yüzlerini hiç görmeseler, kendilerini hiç tanımasalar bile, kendileriyle eşanlı olarak aynı gazeteleri ya da romanları oku-

⁷⁵ Erözden, a.g.e., s.15.

⁷⁶ Gellner, a.g.e., s. 80.

⁷⁷ Gellner, a.g.e., s. 81.

⁷⁸ Gellner, a.g.e., s. 112.

⁷⁹ Gellner, a.g.e., s.138.

⁸⁰ Anderson, a.g.e., s. 38.

⁸¹ Anderson, a.g.e., s. 54.

duklarını bildikleri diğer bireylerle kendilerini bir bütün düşünecek, kendilerini aynı toplumun üyesi olarak kabul edeceklerdir. Sonuçta, salt hayali düzlemde bir iletişim kurabilmek ve toplumsal bütünlüğü kurgulayabilmek ilk olarak burjuva sınıfının başardığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸²

Modernist kuram içinde yer alan akademisyenler içinde son olarak Eric Hobsbawm'ın düşüncelerini inceleyeceğiz. Hobsbawm, ulus devleti kapitalist ekonomik sistemin belirli bir aşamasındaki unsurlardan birisi olarak görmekte ve kapitalimin 19. yüzyıldaki çehresinin ulus-devlet şeklindeki siyasi örgütlenmeyi gerektirdiği varsayımıyla, 19. Yüzyıl Avrupa'sında ulus-devletlerin ve ulusçuluk akımlarının ortaya çıkışını olağan bulmaktadır.⁸³

1.3. ETNİK SİMGEÇİLİK/ETNO-SEMBOLCÜLÜK KURAMI

İlkçiliği reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bulan John Armstrong, Anthony Smith gibi düşünürler bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya, bir tür orta yol bulmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşıma göre milletlerin gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır çünkü modern milletlerin doğuşunu etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. Yaklaşıma göre iki yapı gelişmişlik düzeyi açısından farklıdır, tür olarak değil. Etnik kimlikler, düşünüldüğünden daha dayanıklıdır; tarihin kurduğu tüm tuzaklara (göçler, istilalar, etnik gruplar arası evlilikler) karşın özlerini yüzyıllar boyu korurlar. Modern dönemin milletleri, yılanmış etnik kültürlerin gölgesinde şekillenir. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini belirler.⁸⁴ Etno sembolcüler milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılırlar. Öte yandan milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmesi gerektiğini öne sürerler çünkü bu tür yaklaşımlar etnik bağlılıkların kalıcılığını göz ardı etmektedir. Doğru bakış açısı daha uzun bir tarihsel dönemi kapsamalı, bugünün milletlerini etnik atalarıyla aynı potada değerlendirmelidir.

Smith etno-sembolcü yaklaşımın üç yönden avantajlı olduğunu söyler. Birincisi bu tür bir yaklaşımın hangi hakların yeterli koşullar oluşturduğunda bir milliyetçi hareket başlatacağını ve bu hareketin hangi biçime bürüneceğini belirlememize yardımcı olacaktır. İkincisi, yaklaşım anıların, törelerin, mit ve sembollerin milliyetçiliğin şekillenmesindeki rolünü anlamamızı sağlayacaktır. Milliyetçilik çoğu zaman belirli

⁸² Anderson, a.g.e.,s.62.

⁸³ Erözden, a.g.e., s. 85.

⁸⁴ Özkırımlı, a.g.e.,s.204.

bir dilde eğitim, kendi dilinde televizyon kanalı, kutsal anıtların korunması gibi sembolik hedeflerin peşinde koşar. Materyalist ya da modernist kuramlar bu konuları yeterince açıklayamaz; kolektif anıların gücünü kavrayamaz. Üçüncüsü, etno-sembolcü yaklaşım milliyetçiliğin nasıl bu kadar geniş halk desteğine sahip olabildiğini açıklar.⁸⁵

Etno-sembolcü düşünürler, milliyetçiliğin yalnızca ortak kültürel kimliklerin "la longueduree" çözümlenmesi yoluyla anlaşılabileceğini öne sürmektedirler.⁸⁶ Onlar, ulusların tarihsel sürecini uzun bir zaman dilimi içinde ele almakta ve etnik geçmişleri de özenle tetkik ederek modern ulusların doğuşunu açıklamaktadır. Çünkü şu anda var olan uluslar modern öncesi dönemlerde var olan etnik toplumların devamıdır.⁸⁷

Üç yaklaşımın kuramcıları kıyaslandığında şu sonuçlara varmak mümkündür: "Modernistleri birleştirdiği düşünülen ortak özellik, milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir armağanı olarak görmeleri; etno-sembolcülerini birleştiren milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önem; ilkçileri birleştirense, yukarıda da belirttiğimiz gibi, milletleri doğal yapılar olarak görmeleridir."⁸⁸

1.4. ULUS İNŞASI

Ulusların inşası, son iki asrın en büyük düşünsel girişimlerinden biri olmuştur.⁸⁹ Avrupalı kimliklerin hepsinin ortak bir listeye göre şekillendikleri görülmektedir. Her ulusun, kurucu ataları; ulusun çağlara yayılan sürekliliğini sağlayan bir tarihi; milli değerleri şahsında somutlaştıran kahramanları, bir dili; kültürel ve tarihi abideleri; anı mekanları; tipik bir manzarası; bir folklor ve de giysi; damak zevki; sembolik hayvanlar gibi bazı temel ortak unsurları vardır. Yani Avrupa'daki farklı ulusal kimlikler, yoğun uluslararası alışverişler çerçevesinde kurulurken, bu yoğun alışverişin sonucu farklılıklar da içeren ortak bir modelin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Ulus inşası, nüfusun sadakatini kabile, bölge gibi küçük birimlerden daha büyük merkezileşmiş bir siyasal sisteme aktardığı bir süreci gerektirdiği düşünülmektedir. Devlet uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu inşa etmeye çalışır.⁹⁰

Ulusların oluşum süreci incelenirken genellikle Batı'da Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi monarşilerin merkezileşme ve türdeşleşme mirası üzerine oturan ve tarihi sürekliliği içinde neredeyse kendiliğinden oluşan uluslar ile; Asya, Afrika ve Latin

⁸⁵ Özkırmı, a.g.e., s.205.

⁸⁶ Smith, a.g.e., 2017, s.119.

⁸⁷ Smith, a.g.e.,2017, s.101.

⁸⁸ Özkırmı, a.g.e., s.79.

⁸⁹ Durgun, Şenol, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, A Kitap, Ankara, 2014, s.46.

⁹⁰ Durgun, a.g.e., s.46

Amerika'da belirli bir forma göre biçimlendirilmeye çalışılan ulus yaratımları birbirinden ayrılır. Anthony Smith'e göre, Batı Avrupa ulusları, ulusçuluk çağının başlangıcından çok önce ekonomik ve siyasal faktörlerin etkisiyle neredeyse tesadüfen ortaya çıkan oluşumlardı. Oysa Batı Avrupa dışında kalan uluslar, ortaya çıkan ilk örneklerine göre tasarlanmış planlı yatırımlardı.⁹¹ Seton-Watson da benzer biçimde, "eski ve yeni uluslar" diye yaptığı ayırmada eski ulusları, ulusçuluk doktrinin formüle edilmesinden önce ulusal bilinç ve kimlik kazanmış olanlar biçimde niteleyerek, bu kategoriye İngiliz, İskoç, Fransız, Hollanda, Danimarka, Macaristan, Polonya ve İsveç ulusçuluklarını dâhil eder. Yeni uluslar ise, Almanya ve İtalya'da olduğu gibi küçük siyasal elitlerin siyasal bilinç formasyonu oluşturmaları üzerine yakın zamanda ortaya çıkan ulusçuklardır. Seton-Watson, bu kategoriye Batılı düşüncelerin sirayet etmesiyle oluşan Asyalı ve Afrikalı ulusçukları da ekler. Dolayısıyla eski ve yeni uluslar arasındaki ayırım, tarihsel olmaktan ziyade ulusal bilincin kendiliğinden veya eğitilmiş küçük bir azınlık tarafından oluşturulması ile ilgilidir.⁹² Aynı şekilde Anderson, ilk ortaya çıkış biçimiyle ulusun tamamen bilinçsiz süreçlerin bir sonucu oluştuğunu iddia etmekle birlikte, "tarihteki birçok konuda olduğu gibi, bu sonuç da bir kez ortaya çıktıktan sonra, taklit edilebilir"⁹³ bir modele dönüştüğünü vurgulayarak benzer bir ayırımı benimsemiş görünmektedir.

18.yüzyıla bile gelmeden Batı'da kimi siyasal sınırlar içerisinde ulusal birimlerin oluşumu için oldukça elverişli bir durum mevcut olduğu görülmektedir. Bunda hanedanlık yönetimlerinin türdeşleştirici politikalarının oynadığı rolün önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte kısmen türdeş toplumsal birimler oluşturmaya çalışan monarşik politikalarla, ulusçuluk çağı sonrası homojenleştirme politikaları birbirine karıştırmamalıdır. Anderson'un vurguladığı gibi, iki politika arasındaki temel fark, birincisinin ekonomik verimlilik ve idari-siyasi merkezleşme gibi gerekçelere dayanırken, ikincisinin tamamen ulusçu saikleri öne çıkarmasıydı. Bu bağlamda ulus inşası, ulusal paradigma içerisinde amacı; "sosyal, bölgesel hatta siyasal ve kurumsal açıdan farklı bölümlere ayrılan toplumu bütünleştirmek ve uyumlu hale getirmek" olan bir türdeşleştirme süreci olarak tanımlanabilir. Alter'e göre, bir ideoloji olarak ulusçuluk(milliyetçilik) bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.⁹⁴

19. Yüzyıldan itibaren tamamen ulusal saiklerle gerekçelendirerek, merkezi devletler siyasal sınırları içerisinde kalan halkı türdeş bir bütün haline getirmek, başka bir ifade ile ulusallaştırmak için yoğun çaba içerisine girdiler. Kendi siyasal sınırla-

⁹¹ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.19.

⁹² Sadoğlu, a.g.e., s.19.

⁹³ Sadoğlu, a.g.e., s.19.

⁹⁴ Sadoğlu, a.g.e., s.20.

rında meşru güç kullanma tekeline sahip olan devletler; ulusal bir dil, ortak bir eğitim sistemi, zorunlu askerlik yükümlülüğü gibi nüfusu kendi içerisinde türdeşleştirici ve diğerlerinden farklılaştırıcı politikalar izlediler. Tilly'nin belirttiği gibi, tam da bu aşamada “ulusal semboller belirginleştirildi, ulusal diller standardize edildi ve ulusal emek piyasaları organize edildi. Savaşın bizzat kendisi homojenleştirici bir deneyim oldu ki, o savaşlarda tüm ulusu askerler temsil etti ama yoksunluğa ve sorumluluğa sivil halk da katlandı. Sonuç olarak aynı devlet içindeki demografik özellikler birbirine benzemeye ve diğer devletlerin içindekilerden de yaygın olarak farklılaşmaya başladı.⁹⁵

Peter Alter'e göre sosyal, siyasal ve bölgesel bölünmüşlüğü ortadan kaldırmayı hedefleyen uluslaştırmanın, temeldeki gerekçesi kültürel ulus ile politik ulus arasındaki uyumu sağlamaktır. Nitekim 1861'de ulus-devlet kurmayı başarmalarından sonra Piyemonte'nin eski başbakanı Massimo de Aseglio'nun “İtalya'yı yarattık, şimdi İtalyanları yaratmak zorundayız.” sözünün arkasında mevcut siyasal birliği, devletin varlığı ve bekası açısından yeterli görmeyişi yatmaktaydı.⁹⁶ Öte yandan her türlü liberal ulusçuluğu, bir burjuva aldatmacası olarak gören Lenin'e⁹⁷ benzer biçimde uluslaştırmayı, daha çok ekonomik bölünmüşlükleri gizleme çabası olarak yorumlayan Wallerstein'e göre, tıpkı İngiltere'deki zenginler ve yoksulların duyguda, tasada ve sadakatte birleştirilmesinde olduğu gibi liberal ulusçuluğun asıl hedefi, tehlikeli sınıfları uysallaştırmaktır⁹⁸. Emeğin ulus-üstü birleşmesini ve kaynaşmasını hedefleyen Ekim devrimi bile, pratikte Stalin döneminde sosyalizmin tek ülkede zaferi ve Nazi tehlikesi gibi gerekçelere dayanarak uluslaştırma araçlarının etkili biçimde kullanılmış ve Çarlık döneminin Ruslaştırma politikalarını kısmen devam ettirmiştir.⁹⁹

Ulusal kimlik, bireyin ait olduğu ulusa göre kendini tanımlaması olarak anlaşılıyorsa, bu tanımlamanın her kolektif kimlikte olduğu gibi iki asli unsurundan bahsedilebilir. Bunlar: “Biz ve ötekiler”dir. Ulusal kimliğin objektif boyutunu niteleyen “öteki” belirleyicilik açısından daha da önemlidir. Zira ulusal kimlik, başkasından farklılaşmakla ya da başkasına karşı olmakla anlam kazanır. Ulusal kimliğin belirlenmesinde tali bir unsur olarak nitelenebilecek “biz” ise, kimliğin sübjektif boyutunu ifade eder ve daha çok “ötekine” bağımlıdır, grup içi dayanışmayla kendini gösterir.¹⁰⁰

Uluslaştırmanın ya da ulusal kimlik inşa etmenin etkili araçları olarak bilinen okul, ordu ve siyasal katılma, kolektif kimliklerin iki asli unsuru olan “biz” ve “ötekinin” oluşturulmasını hedeflemektedir. Öteki imajının var edilmesi ve sürekli kılınmasında

⁹⁵ Sadoğlu, a.g.e.,s.20.

⁹⁶ Sadoğlu, a.g.e.,s.20.

⁹⁷ Sadoğlu, a.g.e.,s.21.

⁹⁸ Sadoğlu, a.g.e.,s.21.

⁹⁹ Smith, a.g.e., 2013, s.23.

¹⁰⁰ Sadoğlu, a.g.e.,s. 22.

zorunlu askerlik hizmeti başta gelmektedir. Poggi'nin ifadesiyle "eskiden askeri birlikler, kendi yörelerinden toplanıp, orada görev yaparken, yeni askere alma sistemiyle artık askerler ülkenin bir parçası olduğunu daha önce hiç düşünmedikleri uzak topraklara dağıtıyorlardı.¹⁰¹ Böylece önce vatan bilinci oluşturulmakta, ardından söz konusu toprak parçasını düşmana karşı savunulması özellikle erkek yurttaşların, kendilerini "ötekilerden" önemli ölçüde farklılaştırmalarını sağlamakta ve "biz" bilincini güçlendirmektedir. Öte yandan siyasal katılım da bireyi kamusal alana çekerek onun politik ulus ile özdeşleştirilmesini amaçlamakta; eğitim ise, ortak değer ve simgelerin benimsetilmesi yoluyla ulusal kimliklerin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bilinen bu uluslaştırma araçlarına Guibernau'nun da belirttiği gibi devletin büyük ölçüde denetim altında bulundurduğu medyayı da eklemek gerekmektedir. Zira iletişim teknolojisinde yakın dönemdeki büyük dönüşüm, ulusal kültürün benimsetilmesi yolunda medyayı da, en az eğitim kadar önemli bir uluslaştırma aracı haline getirmiştir.¹⁰²

Zorunlu eğitim, en etkili uluslaştırma araçlarından bir olarak işlev görmüştür. Çünkü başta standart ulusal dil olmak üzere ortak bir kültürün temel unsurları ancak yaygın genel eğitim aracılığıyla benimsetilebilirdi. Ortak bir dilin yaygınlaştırılması yanında zorunlu temel eğitim; ulusal tarih ve ulusal coğrafya dersleriyle bireylere küçük yaşlardan itibaren ulusal bilinç kazandırmanın yuvaları olarak nitelendirilir. Öte yandan ulus-devletin zorunlu eğitim politikalarıyla yurttaşlık/siyasal katılma (oy kullanma hakkı) arasında yakın ilişki mevcuttur. Birçok Avrupa ülkesinde siyasal temsil, önce eğitilmiş sınıfları, sonra da eğitildiği ölçüde diğer kesimleri içine almıştır. Ortak eğitimin, hem ulusal bağlılığı, hem de yurttaşlar arasındaki bütünleşmeyi sağlayacağı anlaşılmıştır. Böylelikle hem ulusçu duygular güçlenmiş, hem de geleneksel monarşiye ait bağlılıklar önemli ölçüde unutturulmuştur.¹⁰³

Batı'da eğitim kurumları geleneksel olarak Kilise'nin denetiminde bulunduğu için ulus-devletin bir uluslaştırma aracı niteliğiyle eğitimi kontrol altına alma isteği doğal olarak din çevreleriyle çatışmayı doğurmuştur. Çünkü devletin amacı her şeyden önce ulusal birliğin ve bütünleşmenin sağlanması ve nüfusun modernizasyonu olmuştur. Oysa eğitimi, edebi kurtuluşun önemli bir aracı olarak gören Kilise, sözü edilen siyasal hedeflere ulaşma yolunda bir engel teşkil ediyordu. Sonuçta İngiltere gibi konformist bir tavrın ortaya konulduğu kimi ülkelerde Kilise'ni kısmen eğitim içinde yer almasına sıcak bakılırken, başta Fransa olmak üzere kimi ülkelerde de laik eğitim bütünüyle Kilise'den bağımsızlaştırıldı. Bütün bu çatışma boyunca her

¹⁰¹ Sadoğlu, a.g.e.,s. 22.

¹⁰² Sadoğlu, a.g.e.,s. 23.

¹⁰³ Sadoğlu, a.g.e.,s. 23.

biri kendi sadakat odağına bağlılığı ve fedakârlığı simgeleyen “öğretmen” ve “rahip” rekabeti dönemin edebi metinlerinde de sıkça işlenen bir temaydı. Öte yandan Kilise ile siyasal iktidar arasındaki çatışma konusu sadece eğitimin amaçlarını değil, başta kullanılan dil olmak üzere araçları da kapsamaktaydı. Doğal olarak eğitim dilinde Latince üzerinde ısrar eden Kilise, ulusal dillere de açık bir tavır almıştı. Ancak, ibadetin yerli dilde yapıldığı Norveç gibi ülkelerde bile eğitim dili tartışması kilise-devlet mücadelesinin odağında yer almıştır.¹⁰⁴

Wallerstein’e göre hemen tamamında temel eğitimin zorunlu hale getirildiği ulus-devletler, ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması yolunda dilsel türdeşleştirmeye merkezi bir önem affetmişlerdi. Başlangıçta sadece yasama, yürütme ve yargı gibi temel devlet faaliyetlerinin tek bir dille yürütülmesiyle yetinen siyasal iktidarlar, uzun vadede bu dilin bütün toplum tarafından benimsenmesi için eğitimi en etkin araç olarak görülerek, sakinlerin oluşturduğu grubun birliği genellikle dilsel bir örnekliliğe gidilmek suretiyle takviye edildi.¹⁰⁵

Eric Hobsbawm, millet olarak kavranan birimin belirleyici kriterlerinden birisi olarak "belirli bir teritoryal politik örgütlenme"yi, yani, belirli bir arazi üzerinde politik bir hükümlanlık tesis edecek bir yapılanmayı öngören düşüncülerden birisidir. Yine Hobsbawm, ulusun, modern çağın icat edilmiş bir geleneği olduğunu belirtir. Uluslar ve milliyetçilik, bir toplumsal mühendislik çabasının ürünüdür ve bu süreç içerisinde birçok gelenek icat eder. Toplumsal düzeni sağlamak ve süreklilik kazandırmak için yeni gelenekler bilinçli bir şekilde icat edilmelidir. Hobsbawm’a göre devlet risk altındaydı ve risk o kadar büyüktü ki “devlet otoritesi 1789’dan beri tehdit altındaydı. Eğer devlet, olur da, yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine inandırmayı başaramazsa, pekâlâ varlığını kaybedebilir”di.¹⁰⁶ İktidar, bu sorun karşısında, halkın düzene yönelik gözdağlarını bertaraf temek için kitlesel seremoniler, belirli aralıklarla tekrarlanan törenler icat etmeliydi. Modern ulus-devletlerin en önemli sorunu homojen bir nüfusa sahip olmamasıydı. Heterojen bir toplum yapısında halkı siyaseten harekete geçirebilmek için kolektif bir kimlik yaratıp, bütünleşmeyi sağlamak zorundaydı.

Hobsbawm, bütünleşme çabalarını üç başlık altında inceler: İlki, festivaller, spor yarışmaları, sendikalar gibi yeni kurumlar icat etmek; ikincisi, zorunlu eğitim sistemleri veya devlet törenleri gibi yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek; son olarak da ulus gibi gerçek veya yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar icat etmek.¹⁰⁷ Hobsbawm, geleneklerin icadını

¹⁰⁴ Sadoğlu, a.g.e., s.24.

¹⁰⁵ Sadoğlu, A.g.e., s.22.

¹⁰⁶ Özkırımlı, a.g.e, ss.,142-143.

¹⁰⁷ Özkırımlı, a.g.e.,s.144.

analiz ettiği eserinde eğitim müfredatı, halk seremonileri, kamusal anıt ve binalar, toplumsal yıldönümleri, bayrak ve ulusal marşların kullanımı gibi birçok geleneğin icat edildiğini belirtiyor. Bu çerçevede Anderson¹⁰⁸ ise Meçhul Asker anıtlarına dikkat çekerek, “milliyetçiliğin modern kültürünün hiçbir sembolü, Meçhul Asker mezar ya da anıtları kadar şaşırtıcı ve kayda değer değildir. Tam da kasten boş bırakılmış olmalarıyla da içinde kimin yattığını hiç kimsenin bilmemesi nedeniyle, bu anıtların çevresinde kutlanan toplumsal törenlerin, önceki zamanlarda hiçbir gerçek öncülü yoktu.” ifadelerine yer veriyor. Yani Meçhul Asker anıtları da, modern ulusçuluğun icat ettiği bir gelenektir.

Ulus kavramının, dil, din, soy, kültür ve tarih birliği gibi iç unsurlarının yanında “düşman” gibi dış unsuru olduğu da iddia edilmektedir.¹⁰⁹ Bu yeni süreçte dil ve din, genellikle ulusal kimliğin iki temel taşı olarak kabul edilmektedir. Dilin milliyetçilik açısından kurucu olduğunu, çünkü dilin siyasal olduğunu ve bütün siyasal faaliyetlerin dil aracılığı ile oluştuğu vurgulanmaktadır. Uluslaşmaya dönük olarak devlet var olan dilleri normalleştirmek ve ulusal kimliğe bağlamak amacıyla dili de dönüştürmektedir. Çünkü dil değerli bir kaynaktır, basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde algılanmaktadır. Böylece yazı uygarlığının nakledildiği baskın ağız, taşra ağızları veya lehçeler aleyhine dile birlik kazandırması gerektiğine inanılarak, ulusal diller ortaya çıktı: Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca vs. burada ki temel mesele, resmi ulusal dillerle birlikte, genel kullanım için mümkün merteye açık ve yöreye özgü yüklemelerden nispeten sıyrılmış, yani yerel bağlamlardan bağımsız bir iletişim aracı ortaya çıkarmaktı. Bu durum elbette okullar vasıtasıyla kendisini göstermişti. Kamu okulları vasıtasıyla hem modern toplumların yeniden üretimi hem de geleneksel, hiyerarşik cemaatlerden eşitlikçi modern toplumlara geçiş sağlanmış oluyordu.¹¹⁰

Ulusal bir dilin eğitim yoluyla benimsetilmesi sürecinde tek muhalefet odağı sadece Kilise değildi. Ulus inşa etmenin ve dolayısıyla ulusal bir dil oluşturmanın etnik çoğunluğun değerlerini yansıttığı durumlarda etnik ve bölgesel azınlıklar da, bu türdeşleştirici/asimile edici politikalara karşı kendi dillerini ve değerlerini öne çıkaran ulusal azınlıkların kültürel direnişini, onları “seçkin iktidar çevrelerine” katarak kolaylıkla kırabilir. Ancak devletin, türdeşleştirici kültürel politikalarını benimseme karşılığında hiçbir avantaj sağlamayacak kadar dışarıda kalmış kırsal topluluklar, etnik dil ve geleneklerin canlı tutulması yolunda önemli direnç merkezleri oluşturur.¹¹¹

¹⁰⁸ Anderson, a.g.e., ss.35-36

¹⁰⁹ Erözden, a.g.e., s.133.

¹¹⁰ Durgun, a.g.e., s.48.

¹¹¹ Sadoğlu, a.g.e., s.25.

Din ise çok daha karmaşık bir kültürel kaynaktır. Milliyetçilik modern ulusu, halk egemenliğine ve vatandaşların eşitliğine dayanan yatay bir kategori olarak icat ettiği için, dikey bir kategori olarak dine mesafe almak durumunda kalmıştır. Nitekim yasa önünde eşitliği getiren Fransız Devrimi, dini bağların bir ayırım ölçütü olmaktan çıktığını ilan etmiştir. Dini bağların ulusal bağdan ayrılmasıyla devlet tarafından ön plana çıkarılan ulus, böylece özel alan gibi ideolojik açıdan nötr görülen bir çoğulculuk sahasına kapı aralamıştır.¹¹²

İlke olarak, din kurumu, ulus düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurum niteliğindedir. Düşünsel açıdan ulus, tikelci nitelikte bir kavramdır. Buna karşılık, din kurumu ve özellikle büyük dinler evrenselci nitelikte bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu iki kavram arasında temel bir çelişki mevcuttur. Bu temel çelişkinin ötesinde, din kurumuyla ulus kavramını bağdaştırmayı güç kılan bir diğer olgu daha vardır. Bu olgu da, ulusun modernleşme süreci içinde ortaya çıkan bir kavram oluşudur. Modernleşme sürecinin dinamiklerinden birisi de laikleşme ya da sekülerleşmedir. Dolayısıyla, ulus dinsel bağlılıkların ve din temelinde tanımlanan toplulukların zayıflaması süreciyle eşanlı ve dinsel nitelikli topluluklara alternatif olarak kurgulanmaya başlayan bir kavramdır.¹¹³

Ancak, her ne kadar, düşünsel düzlemde ulus ve din kavramlarının bir araya getirilmesi mümkün değilmiş gibi görünmekteyse de, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan bir insan topluluğunun türdeşliğinin, diğer unsurlar yanında, din unsuruna da atıf yapılarak kurgulandığı gözlenmektedir. Ulusal birlik açısından din birliğinin de bir unsur olarak kabul edilebileceği düşüncesi, Reform hareketi sonrasında Alman prensliklerinde ortaya atılan “cujus regio, ejus religio” (uyruklar prensin dinini benimsemelidir) ilkesinin uzantısı olarak kabul edilebilir. Bu ilke sonucunda, siyasi sınırlarla dinsel sınırların ilk mutlak örtüşmesi ortaya çıkmıştır. Hatta bu ilkenin yaşama geçirildiği Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde, Kilise bir devlet kurumu haline dönüştürülmüş ve din adamları da devlet memuru statüsüne sokulmuşlardır. Siyasi sınırlar içindeki türdeşliğin, aynı sınırlar içinde tek bir dinsel inancın egemen olmasıyla gerçekleşeceği düşüncesinin, daha sonraki aşamalarda ortaya çıkan siyasi yapılanmaların toplumsal temelini oluşturan insan grubunun çerçevesinin belirlenmesinde, belli bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Bu yargıyı bir takım somut örneklerle desteklemek mümkündür. Slav kökenli halklar arasında “ulusal” bölünmeler neredeyse tamamen “din” unsuru temelinde tanımlanmaktadır. Aynı dili konuşan ve aynı kökenden gelen Sırp, Hırvat ve Boşnak

¹¹² Sadoğlu, a.g.e., s. 49.

¹¹³ Erözden, a.g.e., s.142.

¹¹⁴ Erözden, a.g.e., s.144

“ulus”larını birbirinden ayıran tek ölçüt “din”dir. Aynı şekilde, Leh ulusu etnik köken ve dil bakımından çok yakın olduğu doğu komşularından ayıran tek ölçüt de dindir.¹¹⁵

Ulus devletin unsurlarından sayılabilecek diğer bir unsur kültür ve tarih birliğidir. Genel olarak “ulusal” olarak nitelendirilen bir tarihsel ve kültürel birikimin, “ulus” olarak tanımlanan bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması olarak ifade edilmektedir. Anderson’un belirttiği gibi, kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlatma süreci içinde gerçekleşmektedir. Ulusal siyasi yapılanmaların oluşması ya da bu tarz bir yapılanmayı gerçekleştirme hedefinin somut bir siyasi projeye dönüşmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanmakta ve bazı çarpıtmalarla “ulusal” niteliğe büründürülmektedir.¹¹⁶

Kültür birliği düşüncesinin oluşturulması sürecinde ise, güzel sanatlar alanında faaliyet gösteren sanatçıların eserlerinde işledikleri temalar yanında, ulus-devletin kuruluşundan önce yaratılmış olan sanat eserlerinin topluma sunuluş tarzı önemli bir işlev görmektedir. Özellikle, kitlelere açık bir biçimde sergilenen eserlerde ve anıtlarda, ulusal tarihe yapılan açık referansla, “ulusal türdeşlik” teması işlenmektedir. Aynı zamanda “ulusal kültür mirası” müzelerde bir araya getirilerek, bu mirasın varlığı, sürekli olarak hatırlatılmaktadır. Böylelikle, müzeler kanalıyla, “ulusal” kültürel miras ve “ulusal” tarih birliği, bir arada vurgulanmaktadır. Müzeler vasıtasıyla ulusal tarih bilinci, henüz ulus kavramının mevcut olmadığı bir tarihe kadar geri götürülmekte; hem de, değişen hanedanlar ve rejimlere rağmen, ulusal tarihte bir süreklilik bulunduğu düşüncesi işlenmektedir. Üstelik bu çerçevede kullanılan araç, sanat eserleri, yani kültürel varlıklardır. Bu kültürel varlıklar, bir müzede, belli bir sunuluş tarzı içinde sergilenerek, kuşaklar boyunca etki yaratabilmektedir.¹¹⁷

Ulusun belirleyici unsurlarından bir diğeri olan soy birliği, ulusun belirleyici unsurları arasında en bulanık içerikte olanıdır. Ulusu her şeyden önce aynı atadan geldikleri inancına sahip olan insan topluluğu şeklinde tanımlayan düşünürler de bulunmaktadır. Soy birliği unsurunun bulanık içeriği yanında, ulusun diğer belirleyici unsurlarından farklı bir yönü de bulunmaktadır. Soy birliği unsuru, henüz devlet oluşturamamış “ulus”larda güçlü bir biçimde vurgulanmakta; ancak, bir kez devlet halinde örgütlenildikten sonra, genellikle, yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır.

¹¹⁵ Erözden, a.g.e., s.144

¹¹⁶ Anderson, a.g.e., s.177.

¹¹⁷ Erözden, a.g.e., s.141.

Ulusun kendini doğrudan tanımlamasına olanak veren, dil, din, soy, tarih ve kültür içsel özellikleri dışında, dış bir unsur olan “yabancı” unsuru bulunmaktadır. Bu unsurun ulusal kimliğin oluşmasında belirgin bir yeri olduğu kabul edilmektedir. Olumsuz öğeyi oluşturmanın ve toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları vardır. “Düşman” imajının oluşumu belli bir ölçüde kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken ise, ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek, ya da oluşumlarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmış olmalarıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç, doğrudan “düşman” imajını oluşturmaktadır.

Bu düşman imajını sürekli kılarak, toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi ise, çeşitli kanallar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu kanallardan en önemlisi, zorunlu askerlik kurumudur. Bu kurum iki yönlü işlev görmektedir. Bu kurum sayesinde, bir yandan, “vatan”ın “düşman”a karşı savunulmasına katkıda bulunulan bireyde ve bireyin yakın çevresinde “birlik” kavramı somut bir içeriğe kavuşmaktadır.¹¹⁸

Bu tarz uç örnekler bir yana bırakılırsa bile, diğer örnekler somutunda da ulusçuluk akımının, içsel türdeşlik açısından din etkenini bir unsur olarak kullanıldığı gözlenebilmektedir. Üstelik din, din unsurunun, salt toplumsal birliği kurma amacına yönelik olarak, kültürel yönü ön plana çıkarılmak suretiyle, dünyevi bir içerikle kullanılması mümkündür. Özellikle, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan insan grubunun türdeşliğinin yoğun biçimde vurgulanmasının gerekli olduğu kriz dönemlerinde, din unsuru, diğer dönemlere kıyasla daha etkili olarak gündeme getirilmektedir. Ancak bu noktada, din unsurunun da tıpkı dil birliği gibi, sınırlı bir çerçeve içinde mevcut ya da gerçekleştirilmesi planlanan bir ulus-devlet çerçevesi içinde gündeme getirildiğini ve din unsurunun, türdeşliği sağlama açısından, diğer unsurların yanında ikincil bir unsur olarak kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.¹¹⁹

1.5. ULUS İNŞA MODELLERİ

Genel olarak ulus inşasının iki ana model çerçevesinde gerçekleştirildiği varsayılmaktadır: Birincisi “toprak ve yurttaşlık esasına dayanan Fransız modeli iradeci ulus inşası, ikincisi ise dışa kapalı, etnik ve milli kimliğe dayanan, ulusu ortak köken, ortak dil aidiyeti olarak tanımlayan Alman” modelidir¹²⁰.

Uluslaşma aşamasında yani ulusal kimliklerin inşasıyla ilgili akademik çalışmalarda daha çok yurttaş (Fransız) ve etnik ulus (Alman) modeli olmak üzere iki ekol-

¹¹⁸ Erözden, a.g.e., s.146.

¹¹⁹ Erözden a.g.e., s.145.

¹²⁰ Durgun, a.g.e, s.49.

den söz edilmektedir. İnşa edilen kültürel türdeşliğin zorunlu olması açısından yurttaş-ulus modelini Fransız ve Anglo-Sakson türü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yurttaşlık modelinin ilk türü, Fransız Devrimi kaynaklı yaklaşım olup, ulusu “aynı topraklarda yaşayan ve bundan kaynaklanan ortak duyguyu ve kültürü paylaşan yurttaşlar bütünü” anlayışıyla ele alır. “Yurttaşlık ve toprak” ölçütü esas olduğundan iradidir ve kapsayıcıdır. Burada ulusal kimlik, vatan düşüncesine sahip olan, bu sınırlarda ortak değerleri olan, yasaları ve kurumlarıyla tek siyasi iradeye bağlı topluluk ile bu topluluktaki bireylerin yasal eşitliği gibi unsurlara dayanmaktadır. Bu tip bir uluslaşma özünde etnokültürel farklılıkları yadsımakta ve “kültürel türdeşlik”i esas almaktadır. Siyasal otorite ile kültürel yapı arasında tek ve zorunlu ilişki kurduğu için kültürel anlamda baskıcı ve asimilasyonisttir. Yani aynı topraklar üzerinde yaşayan yurttaşların hepsini, herhangi bir etnik gruba ait olmayan, tasarlanmış “tek ve üstün kimlik” içinde asimile olmaya davet eder, gerekirse zorlar. Bu model, etnik gruplar bakımından dışlayıcı olmasa da etnik kimliğe ilişkin bazı sorunlara neden olabilir.¹²¹

Yurttaşlık modelinin ikinci türü olan Anglo-Sakson yaklaşım ise esasen Fransız modelinde var olan ülkesellik, yurttaşlık ve iradilik unsurlarını barındırır. Bununla birlikte kültürel anlamda “gönüllü asimilasyonist” yönüyle diğerinden farklılaşır. Bu model, “ulus”u “birlik ve bütünlükten doğan teklik” değil, “farklılıkların birlikteliği” olarak kabul ederek alt kimlikleri üst kimliklerden ayırıp, sadakat ve aidiyet biçimlerini yeniden tanımlamaktadır. Yani, yurttaş olan bireyler siyasal otoritenin tanımladığı, temeli kültürel değil, hukuksal ve siyasal olan üst kimliğe “sadakat”le bağlanırken (ortak kamusal alana ve yasal kodlara uymakta), kültürel var olma hakkı tanınan alt kimliğine (etnik grup) “aidiyet”ini sürdürmektedir. Belirtilen nedenlerle bu çeşit bir ulus modeli kültürel asimilasyonu zorunlu görmez, hem bireyin ulusal kimlikle (öznel) hem de yerel/tarihsel kültürel kimliğiyle (nesnel) bağını sağlam bir biçimde devam ettirmesine imkân tanır. Böylece etnokültürel farklılıklar nispeten sorun olmaktan çıkabilir.

Etnik-ulus modeliyse, Alman Romantik ulusçuluğunu kendine referans edinen ve ulusu “tarihsel/doğal ve etnik, organik bütünlük” çerçevesinde ele alan bir ulus modelidir. Bu modelde ulusun bireylerinin aynı soydan/kökenden geldiği kabul edilir. Bu nedenle iradi olmadığı gibi, aynı ülkedeki farklı olan insanları dışlamaktadır. Bu tip ulusun unsurları ise ortak soy, siyasi topluluk niteliği taşımayan halk, Batılı modeldeki hukukun yerine geçen yerli kültür, din ve göreneklerdir.¹²² Dolayısıyla bu tip uluslar etnik türdeşlik ister. Ülke ile genellikle çoğunluktaki etnik grup arasında tek

¹²¹ Smith, a.g.e., 2013, s.112.

¹²² Smith, a.g.e., 2013, s.25.

ve zorunlu bir ilişki kurar ama bunu sağlamada kültürel asimilasyon yeterli olmadığı için, etnik asimilasyon, etnik temizlik, hatta bazen soykırım gibi yöntemlere de başvurmaya açıktır. Etnik gruplar açısından en tehlikeli sorunları doğuran model de budur.¹²³

Bu farklılıklarına rağmen, Smith'in de vurguladığı gibi ulusun, her özgül durumda değişik oranlarda biri yurttaşlıkla ilgili ve teritoryal, öteki etnik ve jeneolojik (soya dayalı) olan iki boyutu birbiriyle harmanlamıştır.¹²⁴ Dolayısıyla uluslaşma süreçleri hangi modele dayanırsa dayansın bazı etnik gruplar aleyhine etnik farklılıkları azaltıcı ya da giderici bir etki yaptığı için etnik sorunların doğmasında önemli bir etkidir.

1.6. MODERN ULUS DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ulus devletler döneminin feodal dönemin bitmesinin ardından ortaya çıktığı görülmektedir. Avrupa'da ortaya çıkan ticari ilerleme ve iş bölümündeki artışın yarattığı etkiler, geleneksel yapıları aşındırmış, 17. ve 18. yüzyıllarda haritalar, eskinin tersine dünyayı muğlak hatlar yerine, kesin sınırlarla düzgün bir biçimde bölünmüş toprak parçaları halinde göstermeye başlamıştır. Bu durum dünyanın git gide daha çok Avrupa'nın sömürmesine bölünmesiyle birlikte sınır kontrollerinin başlamasından kaynaklanmaktaydı. Bu değişimin özünde ise, dünyanın, doğal olarak farklı ve her biri kendi siyasal birimleriyle veya devletleriyle irtibatlı uluslara bölünmüş olduğu düşüncesi yatmaktaydı. Dünyanın uluslara bölünmüş olduğu düşüncesi öncelikle kendini savunma alanında göstermiştir. Sınır ötesinde artan tehditler ve savaş riskine karşı yöneticiler, paralı asker yerine yurttaş ordularını seferber ederek, halkları, daha güçlü bir ortak kimlik etrafında toparlamak için başvurdukları ulus düşüncesinin etkili bir çözüm olduğu görülmüştür.¹²⁵ Diğer yandan bu süreç Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinde milliyetçiliğe uyaran etkisi yapmıştır. Başka bir bakış açısıyla, ulus devletin emperyalist genişlemeci isteği başka ve yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹²⁶

Ulus devletler tarih sahnesine öncelikle Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu süreci birçok sosyo–ekonomik faktör aşama aşama hazırlamıştır. Sanayi inkılâbıyla birlikte ortaya çıkan sömürgeleşme yarışı yeni ulus devletlerde milliyetçiliğe yeni anlamlar ve değerler yüklemiştir. Bu duruma en iyi örnek Almanya ve İtalya'dır. Bu dönemde milliyetçilik yeni devletlerde ulusu motive etme ve bir amaç doğrultusunda

¹²³ Smith, a.g.e., s.27

¹²⁴ Smith, a.g.e., s.34.

¹²⁵ Rıfat Aydın, Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, s.234.

¹²⁶ Aydın, a.g.e., s.235.

harekete geçirme aşamasında önemli bir kaldıraç işlevi üstlenmiştir. Ulus devletler oluşan bu yeni toplumsal yapının siyasi, iktisadi ve sosyal alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yeni ulus devlet içinde ve dışında ticaretin artması güvenlik ihtiyacını ve ulaşım alanına daha fazla yatırım yapılmasına neden olmuştur. Ulus devletin yeni ve güçlü sınıfı olan burjuva sınıfının soylularla mücadeleye başlaması bu iki sınıf arasındaki rekabetin düzenlenmesini gerektirmiştir. Tarım toplumundan kopan köylü sınıf taşradan çıkıp artık ücretli çalışanlara dönmüştür. Tüm bu çelişkiler, ihtiyaçlar, çatışmalar ve sorunlar ulus devletleri doğurmuştur. Ortaya çıkan bu yeni formasyon toplumsal arbedeyi de beraberinde getirdiyse de; milliyetçilik bu sorunu nispeten hafifleten bir vasıta olarak kullanılmıştır. Yani bir form olarak ortaya çıkan devletin ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak yurttaşlara benimsetilmeye çalışılması bazı ortak sembollerin ve değerlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bunlar, ortak dil, türdeş millet, tek devlet, tek vatan ve tek bayrak olarak sıralanabilir.

Ulus devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte iki temel ögenin öne çıktığı görülmektedir. Bu unsurların ilki, politik sadakatini yeni iktidar biçimine evrilmesi, ikincisi ise modernleşmenin yarattığı bireyin ve bir bütün olarak toplumun siyasal nitelik kazanarak yurttaş (vatandaş) olmasıdır. Bu durum çeşitli engel ve zorlamalarla hayata geçmiştir. Politik sadakatini yönlendirilmesinde toplumsal bir direnişle karşılaşılırken, toplumun siyasallaşmasında ise yönetici sınıfın direnciyle karşılaşmıştır. Bu direnç zaman zaman çatışmalara ve hatta kan akmasına neden olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Toplumun politik bağlılığının yeni bir tarafa yönlendirilmesi oldukça sorunlu bir şekilde olmuştur. Ancak politik bağlılığın oluşturulabilmesi için modernitenin siyasal ayağını oluşturan otoritenin doğasını ve iktidarın kaynağını radikal bir şekilde değiştiren siyasal devrim, ulus devletin temel dayanağı olmuştur.¹²⁷

İktidarların halka olan ihtiyaçlarındaki büyük genişleme iktidarın halk ile paylaşılması yani temsili demokrasi ile sonuçlanmıştır.¹²⁸ Devrimle birlikte iktidarın demokratik bir şekil almaya başlaması özellikle Fransız devriminden sonra egemenlik kavramının ne şekilde anlaşılması gerektiğini biçimlendirmiştir. Bundan böyle egemenlik “ulusal” bir form alacaktır. Başka bir ifadeyle devlet otoritesi ulusun varlığıyla özdeşleşir ve siyasal toplum doğrudan kurucu bir irade olarak ulusun rızasına bağlanır. Diğer taraftan ulusal egemenlik kuramı, tek kişiye dayalı yönetim sistemine karşı halkın çoğunluğundan kuvvet alan temsili demokrasinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği ilk dönem, ulusal egemenliğin gerçek anlamını bulması açısından temsili ve doğrudan demokrasi taraflarının tartışmaları-

¹²⁷ Aydın, a.g.e., s.235.

¹²⁸ Aydın, a.g.e., s.236.

nın yaşandığı görülmüştür. Bir yandan Devrim'in önderi durumunda bulunan burjuvazinin sınıfsal çıkarları, diğer yandan politikanın uygulamada karşılaştığı durumlar, temsilî demokrasinin daha "gerçekçi" bir model olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulus devlet modeli temsilî demokrasinin kurumsallaşmasında önemli olanaklar sunmuştur. Bu modelde, bireyler, yurttaş sıfatıyla, halk ya da ulus kimliği içerisinde bütünleşirler ve bu bütünleşme, bireylerin tekil iradelerinin, en azından kamusal alanda, dikkate alınmamasını, tamamının iradesinin "genel irade" çatısı altında bir araya gelmesini ifade eder.¹²⁹

Askere alma, vergi mükellefi yapma ve zorunlu ilköğretim uygulamaları, modern devletin topluma nüfuzunu sağlayan en önemli tekniklerdir. Ancak tüm bunlardan önce, ulaşım ve iletişim devrimlerinin gerçekleşmesi gerekir çünkü bunlar siyasal iktidarın merkezileşmesi ve topluma nüfuz etmesinin bir nevi altyapısıdır¹³⁰. 19. Yüzyıl bu altyapının sağlanmasının yüzyılıdır, ulusu ulus yapan, yani toplumu hem kendi içinde homojen bir bütün haline getiren hem de devletle bütünleştiren temel gelişimlerdir; bu gelişmeler yaşanmaksızın, milliyetçiliğin sadece ideolojisinin gücüne dayanarak milleti yaratmayacağı açıktır. 19. Yüzyıl sonunda dahi, Fransa'da kırlarda ve küçük kasabalarda yaşayan kadın ve erkeklerin çoğunun, milli kimlikten ziyade yerel ve bölgesel kimlikleri benimsediğini göstermektedir. Kullandıkları lehçeler, ekonomik ve toplumsal alışverişleri itibarıyla Fransa'nın milletleşmesi, bölgeleri merkeze olduğu kadar birbirine de bağlayan ulaşım devrimi, kitlesel eğitim ve zorunlu askerliğin gelişi ile mümkün olmuştur.¹³¹

Jürgen Habermas ulus devletleri üç aşamada açıklamıştır. İlk olarak bu devletler, birbirinden ayrı yaşayan etnik grupların barışçı yollarla tek tek devletleşmesiyle değil, komşu bölgelere, soylara, yerel kültürlere, dil ve din topluluklarına sirayet ederek ortaya çıkmıştır. Ulus devletin bu şekilde gerçekleşmesi, tarihsel bakımdan da ilktir. İkinci olarak yeni ulus devletler de genelde, asimile edilmiş, baskı altına alınmış ya da marjinalleştirilmiş topluluklar pahasına oluşmuştur. Ulus devlet, homojen bir halka dayanmak zorunda olduğu halde, bu ikinci tip ulus devlet, homojen bir topluluğa dayanmamakla beraber, homojen bir toplum oluşturmak ister. Burada söz konusu olan toplum, doğal olarak bir araya gelmiş homojen bir toplum değil, yapay olarak oluşturulmaya çalışılan bir toplumdur. Bu tarz ulus devletlerde devlet, demokratik olmaktan uzaklaşabilmektedir. Son olarak da etno-milliyetçi akımların ortaya çıkmasıyla gerçekleşen yeni ulus devletler ise, neredeyse her zaman kanlı saflaştırma

¹²⁹ Aydın, a.g.e., s.236.

¹³⁰ Örs, H. Birsen, *Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.326.

¹³¹ Örs, a.g.e., s.327.

töreleriyle gerçekleştirilmiştir ve yeni azınlıkları sürekli yeni baskıların altına almıştır.¹³²

Ulus devletlerin ortaya çıkmasında 16. Yüzyılın başları ile 17. yüzyılın sonu arasında yaşanan savaşların ardından askeri ve siyasi otoritenin merkezileşmesi sağlanmıştır. Bu merkezileşmenin bir sonucu olarak daha fazla verginin toplanabilmesinin, devletin egemenliğini kullanabilmesi için gerekli olan bürokratik mekanizmalara sahip olmaya başlamasının da etkileri olmuştur. Bu süreçte feodal yapı çözülmüş ve toplumsal gruplar kendini yeni duruma uyum sağlayabilmek için aralarında sözleşmeler hayata geçirmek zorunda kalmışlardır. Feodalitenin çözülmesi sürecinde değişik birimler arasında meydana gelen savaşlar, Avrupa'daki halklar arasında farklılıkların artmasına ve aralarında nefret duygusunun yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum daha sonraki dönemlerde milletlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri olmuştur. Ulus devlet, 19. Yüzyıldan itibaren meşruiyetini elde etmiş devlet biçimidir. Milliyetçilik ise ulus devletin ideolojisidir. Ulus devletle milliyetçiliğin ortaya çıkışının aynı dönemde ortaya çıkması bir tesadüften ziyade tarihi bir zorunluluktur. Ulus devletler ilk olarak Avrupa'da Fransa, İngiltere ve sonrasında Almanya ve İtalya'da ortaya çıkmış, daha sonradan ise Doğu Avrupa'da ve dünya geneline yayıldıkları görülmüştür. Yeni dönemle ulus devletin meşruiyet kaynağı, din, soy veya krallık olmaktan çıkmış ve laik ve demokratik bir yapı içerisinde varlık bulmuştur.¹³³

Modern ulus devlet, moderniteyle ortaya çıkan özel alan-kamusal alan ayrımının yarattığı gerilime çözüm bulmak zorunda kalmıştır. Geleneksel toplumun kurumları daha önce de belirtildiği üzere çok işlevli kurumlardı. Bu kurumların en tipik örneklerinden biri loncalardır. Loncalar, üretimin düzenlenmesi, mal ve hizmet bölüşümü gibi ekonomik işlevlere, çırakların yetiştirilmesi, üyelerinin eğlenceden dine çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması gibi kültürel işlevlerle, üyeler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, yerel yönetimlere temsilci göndermek gibi siyasal işlevlere sahiptir. Kiliseler, monarşiler, köylü komünleri de çok işlevli özelliklere sahiptir. 18. Yüzyıldan itibaren bu düzen değişmeye başlar ve kurumlar arasında işlevsel farklılaşmalar belirir. Örneğin kiliseler, ekonomik ve siyasal işlevlerini devlete terk etmek zorunda kalmış, yalnızca dini hizmet vermeye başlamışlardır. Siyasal alan ile siyasal olmayan, kamusal alanla özel alan arasındaki ayırım da bu noktada ortaya çıkar. Kamu alanı, parlamentolar, bürokrasiler gibi uzmanlaşmış devlet kurumlarına terk edilirken, özel alan, piyasalara, firmalara, ailelere yani siyasal olamayan kurumlara terk edilir. Monarşi özel alana ilişkin güçlerini yitirirken, kilise, lonca gibi kurumlar da kamu ala-

¹³² Aydın, a.g.e., ss.236-237.

¹³³ Aydın, A.g.e., s.239.

nıyla ilgili güçlerini yitirir. Bu noktada kamusal ve özel alandaki çıkarların uyumlaştırılması, başka bir ifadeyle, vatandaşların kamusal çıkarlarıyla bireylerin kişisel çıkarlarının birbiriyle uyumlu hale getirilmesi özel bir çabayı gerektirir.

Milletlerin oluşumunu çok uzak olmayan tarihsel oluşumlarda ramak gerektiğini söyleyen Eric J. Hobsbawm, milletleri ancak toprağa bağlı yeni devlet formu ortaya çıktıktan sonra görebileceğimizi iddia etmektedir. Bu nedenle de devleti ve milleti birbirinden bağımsız düşünmemek gerekirdi. Bu noktada Gellner'e atıfta bulunan Hobsbawm, milliyetçiliğin önceden oluşan kültürleri alıp ve onları millete dönüştürdüğünü savunmaktadır. Milliyetçilik, bazen de onları icat edebilmektedir.¹³⁴ Hobsbawm, bugün ulus olarak biline kültürel birimin asil kriterlerinden birisi olarak belirli bir teritoryal politik örgütlenmeyi, yani, belirli bir arazi üzerinde siyasal bir egemenlik kuracak bir yapılanmayı öngörür.¹³⁵ Milliyetçilik İdeolojisinin iktisadi boyutunda ise ulusal ekonomi düşüncesi damgasını vurmaktadır. Bu noktada milliyetçi ideoloji, kendi iktisadi kaynaklarına sahip olabilmenin önemli bir ulus olma kistası olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, milliyetçilikte ulusun iktisadi gelişmesini esas alan, ulusal kaynakları ve pazarı yönlendiren bir devlet anlayışı da söz konusudur. Bu durumun devletin egemenliğini koruma veya güçlendirmeye de alakalı bir gelişme olduğu söylenmektedir.¹³⁶ İktisadi anlamda milliyetçi ideoloji, liberal ekonomiyi yasaklamayan ancak devlet ve ekonomiyi birbirine bağlı gören bir ideoloji görünümündedir. Buna göre; milli kaynaklara tam olarak hâkim olma, bunları en verimli şekilde kullanma, milli rekabet gücünü arttıracak politikaları geliştirme gibi hususlarda ulus devlet önemli işlevsel rol oynamıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde modern ulus devletlerin sınırlarının genel olarak, kendilerinden önceki devlet sistemlerinden farklı olarak kesin bir toprak bütünlüğüne sahip olduğu görünmektedir. Yeni ulus devletin toprakları askerî açıdan savunulabilecek, belirgin ve sürekli coğrafi sınırlarla çevrilidir. Bu devlet formunun genellikle tek bir para birimi ve maliyesi vardır. Devletin çoğunlukla tek bir milli dil vardır ve bu dil diğer dillerden ve lehçelerden üstün tutulmuştur. Son olarak yeni ulus devletin tek bir hukuk düzeni vardır. Yeni ulus devletine atfedilen özelliklerin ya da başka bir deyimle yeni yapının kurulmasında batılı devletler milliyetçiliği önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Çünkü ulus devlet inşa arzusu çoğu kez farklı inanç, etnik grup, sosyal sınıf dirençle karşılaşmıştır ve bu direnci aşmada milli duygular önemli bir avantaj sağlamıştır.

¹³⁴ Özkırımlı, a.g.e., s.145.

¹³⁵ Hobsbawm, a.g.e.,2013, ss. 41-44.

¹³⁶ Hobsbawm, a.g.e.,2013, s.114.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORTADOĞU'DA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE SURİYE BAAS PARTİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ulus devletlerin birer birer ortaya çıktığı 19. yüzyıl, etkisini tüm dünyada hissettiren bir toplumsal değişim, dönüşüm ve en önemlisi de milliyetçilik çağı olmuştur. Öncelikle Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi hareketler 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki topraklarında ivme kazananmış, Ortadoğu coğrafyasında ve daha özeldense Arap dünyasında ancak bu yüzyılın sonlarında rastlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve 18. yüzyılları gerileme, çöküntü ve özellikle siyasi yapı açısından düzensizliğin ortaya çıktığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu durum, geleneksel devlet anlayışında bir değişim yapılmasını zorunlu kılmıştır. Çok büyük bir coğrafyada hükümlanlık kuran İmparatorluğun idari ve mali görevlerini yerine getirmesi ve kontrolü tesis etmesi teknolojik gelişim ve idari yönetimin yetersizliği nedeniyle imkânsızdı. Bu nedenle İmparatorluk yönetiminin bazı hizmetleri mahalli gruplara, dini cemaatlere vakıflara bırakılmıştı.¹³⁷

19. yüzyılın başlarında İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi merkezde ve Güney Suriye'de de Osmanlı Devleti tarafından atanan valiler bağımsız haneler gibi davranıyorlar ve hatta yerel aşiretler ve feodal beylerle iktidar savaşına giriyorlardı. Tanzimat'la birlikte aydın bürokrat bir kadro, sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali idari, adli alanlarda düzenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmak amacıyla egemenliğin kontrolünü kendi eline aldı.

1858 yılında çıkarılan Arazi Nizamnamesi ile miri topraklar hızla el değiştirerek önemli bir kısmı özel mülkiyete dönüştü. Bu Kanun'la Arap coğrafyasındaki köklü ulema ailelerinin nüfuzu da zayıflatmış oldu. Yeni Kanun'la ulema sınıfından gelmeyen toprak sahibi aileler, yeni edindikleri zenginliğin olanaklarıyla yerel yönetimlerde söz sahibi oldular. Eski ulema aileleri, Tanzimat'ın getirdiği bürokratikleşme ve sekülerleşme eğilimine uyum sağlamak ve gücünü korumak için tutum değişikliğine gitmek zorunda kaldılar. Yeni toprak sahibi aileler gibi onlar da erkek çocuklarını İstanbul'daki modern ve seküler eğitim veren okullara göndermeye başladılar. Tanzimat dönemindeki uygulamalar, Arap coğrafyasındaki yerleşik toplumsal dengeleri sarstı. Yeni düzene uyum sağlama çabaları kadar, ortaya çıkan çıkar farklılaşmasına ve güç dengelerine karşı bazı toplumsal tepkiler de doğdu. Müslüman güç odaklarının bölgede artmakta olan Avrupa'nın gücüne ve bundan istifade etmeye

¹³⁷ Şen, a.g.e.,s .21.

başlayan Hıristiyanlar ile merkezileştirici reformlara karşı tepkisi, Avrupa ve Hıristiyan karşıtlığına dönüştü. 1850-1860 yılları arasındaki isyanlar ve siyasi karışıklıklar bu tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

9 Temmuz 1860'da Şam'da Araplar ve Dürzîler, Hıristiyanlara saldırmış, çıkan olaylarda yaklaşık 5000 Hıristiyan ölmüştü. Olayların büyümesi, Hıristiyanları korumak adına Fransızların bölgeye 5000 kişilik bir askeri birliği sevk etmesine neden olmuştur. Bu olaya, Avrupa devletleri yakından ilgi göstermiş, Osmanlı üzerinde baskı kurmak suretiyle bölgede egemenliğin yeniden tahsisini istemişlerdir. Olaylar kontrol altına alınmış, Lübnan'da yeni bir idari yapılanmanın kaçınılmaz olduğu görülmüştür. 9 Haziran 1861'de yayınlanan Lübnan Nizamnamesi ile bölgede yeni bir idari yapılanmanın sonucunu doğurdu. Bölgede mutasarrıflık adında yeni bir idari birim kurulmuş, başına Katolik Hıristiyan bir mutasarrıf, onun yönetimi altında Dürzî, Marunî, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Sünni ve Şii'den oluşan bir Konsey tarafından yönetilecekti.¹³⁸

Suriye'deki karışıklıkların da etkisiyle, 7 Kasım 1864 tarihli yeni bir Vilayet Nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamname ile birlikte, Tanzimat'tan beri uygulanan yönetim biçiminde bazı değişikliklere gidildi. Eyaletlerin adı vilayet oldu. Sancaklar Liva adını alarak vilayetin alt bir birimi olarak örgütlendirildi. Valinin yönetimindeki vilayet Tanzimat'la birlikte adli, idari, mali yönden örgütleniyor ve alt birim olan liva, yönetim üstü oluyordu. Livalara da kazalar bağlıydı. Nizamname, vilayeti sancaklara, sancakları, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Vilayet yönetimi için kurulan organlar; vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir vilayet idare meclisi, livalarda aynı şekilde bir liva idare meclisi, kazalarda ise kaza idare meclisleri vardı. Bu dönemde Şam ve Sayda, Suriye vilayeti adı altında birleştirildiler.¹³⁹

19. yüzyılda Arapça konuşulan eyaletlerin Hıristiyan topluluklarında, özellikle de Suriye'de yaşayan Hıristiyanlar arasında bir kültürel uyanış ve arayış yaşanmaktaydı. Bu gelişmede Roma Katolik misyonerlerinin rolü büyüktü. Etkinlikleri ve güçleri giderek artan bu misyonerler, uzun süredir bölgede bulunmaktaydı. Amerikan misyonerleri, 1820 yılında bölgeye geldiler. Bunların uğraşları sonucu 1866 yılında, daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesine dönüşecek olan Suriye Protestan Koleji kurulurken, 1875 yılında ise yine Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi kuruldu. Misyonerler, Avrupa'nın kültürel etkisi altında ve Arap kültürel mirasının bilincinde yeni bir

¹³⁸ Şen, a.g.e.,s. 24.

¹³⁹ Şen, a.g.e.,s. 24.

kuşak yetiştirmek istiyorlardı. Bu amaçla Suriye'nin entelektüel öncüleri, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde eğitildiler.¹⁴⁰

İlk dönem Arap milliyetçileri, Fransızlardan ziyade, Amerikalı misyonerlerden ve onların okullarından etkilendi. Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri doğrudan kolonyal amaçlı olmadığı gibi, Arapça öğrenimini ve Arap dilinin gelişimini de dayanıyordu. Suriye Protestan Koleji'nin müfredatına bakıldığında Arapça ve Arapların eski tarihi özellikle dikkat çekmekteydi. Suriyeli entelektüeller ve Lübnanlı Hıristiyanlar Klasik Arapçayı, Arap Edebiyat ve İslam Tarihi'ni incelerken, 1860 ve 1870'ler boyunca Lübnan'da edebiyat kulüpleri ve bilim dernekleri aktif şekilde çalışarak, siyasi ve edebi konuları tartışıyorlardı.

Araplarda milliyet bilincinin oluşum sürecine bakıldığında, hareketin ilk dönemlerinde, Hıristiyan Arapların oynadıkları öncü rol önemlidir. 1850'lerde Lübnan ve çevresinde yaşayan Hıristiyan Araplar, ticaret ve eğitim vasıtasıyla Batı ile yakın ilişki kurmuşlar ve bu vesileyle de milliyetçilik akımlarıyla da tanışma fırsatı edinmişlerdi. Daha sonraları Lübnanlı Araplarda uyanmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, diğer Araplar arasında da yayılmaya başlamıştı. Bununla birlikte bu hareketlerin kitleselleşmesi, Araplar ve Osmanlılar arasındaki Müslümanlıkla oluşan bağ sebebiyle uzun sürmüştü. Aynı bağa sahip olmayan Lübnan Arapları, görüşlerini dinden ziyade, siyaset ve kültür üzerine oturtmuşlardı. Bu durum, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda laik bir temel olduğunun bir işareti sayılabilecektir.¹⁴¹

Araplar arasında milliyetçilik duygusunun güçlenmesinde 19. Yüzyılda gelişen Arap edebi uyanışı esas alınabilir. Bu dönemde, batı tesirlerinin güçlü olarak hissedilmesi, edebiyat alanında da başlıca üç eğilimin doğmasına yol açtı. Edebiyatta klasik biçime dönmek ve eskiyi canlandırmak; Arap edebiyatını batılı verilere göre geliştirip yenileştirmek yahut özünü saklı tutmak şartıyla Arap edebiyatını batı kültürüne has metotlarla geliştirmek. Özellikle sonuncusu Arap aydınlar arasında yaygın bir eğilim almıştır.¹⁴²

Arap kültürel uyanışı başta apolitik olarak, Arap dili ve kültürünün modernleşmesi amacıyla, seküler temelde sınırlı bir hareket olarak kaldı. İslami temelde canlanma hareketini olumsuz bir şekilde etkilerken; İslami değerleri de tamamen devre dışı bırakmadı.¹⁴³

Zeine N. Zeine, dört yüzyıl boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış olan Arapların, sık sık on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında ulusal bir

¹⁴⁰ Şen, a.g.e.,s .27.

¹⁴¹ Albert Hourani, a.g.e.,1994,s.83.

¹⁴² M. Dervis Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milletçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.34.

¹⁴³ Şen, a.g.e., s.30.

uyanış yaşadıkları söylenmesine rağmen Müslüman Arapların kendilerini Müslüman ve Arap olarak düşünmekten asla vazgeçemediklerini belirterek Etno-sembolcü yaklaşımı bilerek ya da farkında olmadan desteklediği görülmektedir. Ona göre, Arapların Jön Türklerin “Türkleştirme” siyasetine karşı çıkış şiddetleri kendi içinde Arap bilicinin tamamen uyanık olduğunu kanıtıdır. Arap bilinci, yaygın biçimde belirtildiği gibi, Türkler tarafından bastırılıp ortadan kaldırılsaydı, Jön Türkler Arap topraklarını “Türkleşme”de çok az zorlanırdı.¹⁴⁴

Zeine, Arap ulusçuluğunun gerçek anlamda doğuşunun İslam’ın ortaya çıkışıyla birlikte mümkün olduğunu, bir genelleme olarak dahi, Arap ulusçuluğunun edebiyat çevreleri ve gizli cemiyetlerde, özellikle Arap şairlerinin coşkun şiirleri yoluyla, bir “entelektüel hareket” olarak doğduğu savını destekleyen hiçbir şey olmadığını iddia etmektedir. İslam bir Arap peygamber vasıtasıyla Arap dilinde ve Arabistan’da vahyedilmiştir. Arap ulusal bilinci, uzun tarihleri boyunca geçirdikleri pek çok değişime rağmen, yüzyıllar boyu var olmuştur. Çünkü sözcüğün genel anlamıyla, ulusal birliğin en kuvvetli iki bağı asla yıkılmamıştır: Dil ve din. Kültürel ve manevi bağları sınırsal birlik ve ya da coğrafi farklılıktan çok daha kuvvetli kalmıştır. Bu nedenle, Araplar Türklerin yönetiminde, özellikle son dakikada Arapları “Türkleştirmek” dışında Türkler hiçbir girişimde bulunmadığından, “ulusçuluk”larını asla kaybetmemiş ya da “unutmamışlardır”.¹⁴⁵

Arap milliyetçiliği konusunda Alman romantik milliyetçiliği yaklaşımını kendinse şiar edinen Sati el-Husri’ye göre, Araplar İslamiyet’in ortaya çıkışından çok önce varlardı. Sati’nin bu belirlemesi, ileride görüleceği gibi, Mişel Eflak’ın düşüncesinde temel görüşlerden birini oluşturacaktı. Husri’nin düşüncesi, millet kavramına İslamiyet öncesindeki Arap dünyasında rastlanabileceğine ilişkindi. Bu görüşüyle, millete tarihsellik atfeden Fransız ulus inşa modelini savunan düşünürlerinin yaklaşımlarının aksine, Alman ulus inşa modelinde görülen romantik milliyetçilerinin kanıtlarından yararlanmaktaydı. Husri, milletin tarihsel koşulların ortaya koyduğu bir ürün değil, aksine ezeli ve ebedi varlığı tartışılmaması gereken bir olgu olduğunu savunmaktaydı. Eflak da Alman ulus inşa modelini benimsemiş ve bundan yola çıkarak Arapların ezeli ve ebedi bir millet oldukları düşüncesi, ideolojisinin çatısını oluşturmuştu.¹⁴⁶

Arap milliyetçiliği 1800’lerin sonuna doğru oluşurken, Arapça yazılmış klasik edebi eserlere büyük bir yönelim oldu. Dil ile birlikte tarihe de büyük bir yönelim olup, bu kendini İslam tarihi ile ilgili araştırmaları ortaya koyma şeklinde göstermiştir. Geçmişteki İslam devletlerinin ve Arapların ulaştıkları parlak kültürel seviyenin yük-

¹⁴⁴ Zeine, a.g.e., s. 125.

¹⁴⁵ Zeine, a.g.e., s.127.

¹⁴⁶ Jean Leca **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Çeviren: Siren İdemen), Metis Yayınları, 1998, İstanbul, s.148.

sekiğinin Őuuruna varmak, gelecekte de aynı seviyeye ulaşma fikrine onları götürmüştür. Bu yöndeki çalışmalar bilhassa Arap edebiyatında olmuştur. Arap edebiyatının yanı sıra tarih ve sosyal alanda da bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar siyasal milliyetçiliğın beşliğini oluşturmuştur. Geçmişteki tarihi ve kültürel miraslarını ortaya çıkarıp, bunları modern batı düşünceleriyle harmanlayarak topluma sunmuşlardır. Bu alanda bilhassa Butros Bustani, Nazif Yazıcı ve Corci Zeydan gibi yazarlar öncülük etmişlerdir.¹⁴⁷

İkinci Meşrutiyet sonrası iktidarı ele geçiren Jön Türkler Türk milliyetçiliğini siyasetlerinin en önemli unsuru haline getirirken başlangıçta izledikleri politikalar pragmatist politikalarıdır. Bu politik anlayış, iktidarlarının ilk dönemlerinde Osmanlılık unsurlarını içermektedir. Burada temel sorun Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş formüllerini ortaya koymak yani imparatorluğun bekasına ilişkin çözümlere odaklanmaktır. Elbette Jön Türklerin politikalarında "Türklük" unsuru da yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte, Arapların Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışıyla idare edilmesi düşüncesinden uzaklaşmaya başlandı. Bu dönemde özellikle Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçileri 2. Abdülhamit'in onlara sunduğu İslamî dayanışma çağrısından bağımsız olarak Arap milliyetçiliğine yönelmeye başladılar.¹⁴⁸ İttihat ve Terakki'nin İkinci Balkan Savaşları'ndan sonra İmparatorlukta kurtarılacak bir şey kalmadığı düşüncesi onları Türk milliyetçiliği temelinde politika üretmeye sevk etti.¹⁴⁹

Arap milliyetçiliği ilk olarak edebi ve kültürel anlamda 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bunun siyasal bir anlam kazanması Balkan Savaşlarının yıkıcı, yıpratıcı sonuçlarından sonra ortaya çıkan Türkçülük hareketinin kışkırtıcı etkisi ve Birinci Dünya Savaşı'nın Orta Doğu'da yarattığı kriz ve kargaşa ortamıyla mümkün oldu.¹⁵⁰ Bu süreç, Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla hız kazanmıştır. 20. yüzyılın başlarında ivme kazanan siyasal Arap milliyetçiliği, 19. yüzyıldaki "Arap uyanışı"nın (nahda) tarihsel mirasından güç almaktaydı.

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Mehmed Ali Paşa'nın yönettiği Mısır'da yaşayan Avrupa'da eğitim görmüş olan Rifaa el-Tahtavi, Tunuslu Hayreddin ve Hıristiyan Arap Butros el-Bostani gibi Arap entelektüelleri kültürel bir uyanışın temellerini atmakla uğraşıyorlardı. Bu ilk kuşak Arap düşünürler, henüz İslamî düşünceden yalıtılmış bir "Arap ulusu" düşüncesine ulaşmış bir hareketin öncüleri değillerdi. Özellikle el-Tahtavi ve Tunuslu Hayreddin'in temel sorunları, "Müslüman olarak kalınırken

¹⁴⁷ Ö. Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.22.

¹⁴⁸ Özkoç, a.g.e., s.6.

¹⁴⁹ Özkoç, a.g.e.,s.6.

¹⁵⁰ Dawn, a.g.e.,s.166.

nasıl modern dünyanın bir parçası olunacağı”na ilişkindi.¹⁵¹ Batı aydınlanmasının ve Batı modernleşmesinin İslam’ın özüne aykırı olmadığını düşüncesini ispatlama ve kabul ettirme çabası bu dönemin düşünürlerinin temel özelliğiydi. Arap coğrafyasının “geri kalmışlığı”nı aşabilmek için çözüm yolları aramak ve bunları bulmak temel amaçlarıydı. İslamî düşüncesinin Batı modernizmiyle uyumlu hale getirebileceğine yönelik iyimser bakış açısı bu açıdan önemliydi.

Rifaa el-Tahtavi, Arap literatürüne vatan kavramını sokmak kadar, ulus kavramını “seküler” anlamda ilk kez kullanan kişidir. Tahtavi’nin Avrupa düşüncesinden esinlenerek ürettiği kavramlar, daha sonra Afgani ve Abduh’un liderliğini yaptığı İslamcıların tezlerini sarsacak niteliktedir. Afgani ve Abduh, İslam’ı Avrupa’ya karşı bir siyasal eylem olarak anti sömürgeci ideoloji şeklinde değerlendirmekteydi. İslam dini, bu yaklaşımın sonucu Avrupa’nın gücü ve etkisine karşı siyasal aktivite boyutu kazanmış oluyordu.¹⁵²

Genel olarak Orta Doğu ve özelinde Arap coğrafyası, 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyadaki siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle daha hızlı bir değişim dönemine girdi. Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani ve Reşid Rıza gibi ikinci kuşak Müslüman/Arap entelektüeller hızlanan bu değişim dönüşüm safhasında kültürel Arap milliyetçiliğinin düşünsel temellerini inşa etme fırsatını yakalamışlardı.

Cemaleddin Afgani (1839-1897) ömrünün büyük bir bölümünü, Avrupa’nın tehlikeli yayılmacılığı tarafından tehdit edilen İslam ülkelerinin savunulması üzerine harcarken, düşünceleri tamamen siyasal değildi. Afgani, farklı dil ve etnik özelliklere rağmen topluluğu bir araya getirmede İslam’ı ve Ümmet kavramını en önemli güç olarak gördü. Avrupa’nın başarısının bilgiden, Müslümanların zayıflığının ise bunu ihmal etmekten kaynaklandığına inanıyordu. Doğulular Avrupa’nın faydalı bilimlerini öğrenmeli; ancak bu basit bir taklitten ibaret olmamalıydı. Afgani, İslamiyet’in bir dinden öte, bir medeniyet olduğunu belirtmekle beraber, İslam toplumlarının bir çöküş içinde olduğunu ifade ediyordu. Yine Afgani, Kuran’ın prensiplerinin bugünkü zamanın prensiplerine uyarlanmasının insanlar için bir hak ve görev olduğunu belirtirken, İslamiyet’in bir aktivite olduğunu, zaten bir Müslüman’ın doğru davranışının, olaylar karşısında pasif bir boyun eğici olmadığına işaret olduğunu vurguluyordu. Cemaleddin Afgani, modern düşünce ve değerler karşısında İslam’ın yeniden yorumlanması konusunda, düşünceleriyle önemli ve etkili bir rol oynadı.¹⁵³

¹⁵¹ Hourani, a.g.e., 1994, s.112.

¹⁵² Şen, a.g.e., s. 32.

¹⁵³ Şen, a.g.e., s. 32

Sistemantik bir düşünür olarak sadece Mısır'da değil, tüm İslam dünyasında düşünceleri etkili olan Muhammed Abduh (1849-1905), İslami toplumun moral yönünden güçlendirilmesini; bunun da sadece geçmişe dönmele değil, değişimin gerekliliğini kabul etmekle mümkün olduğunu açıkladı. Abduh, İslam'ın yeniden yorumlanmasıyla İslami toplumun yeni düşünce ve pratiklere açılmasını savundu. Modern kültürün İslam'la bir tezat oluşturmadığını belirtirken İslam'ın modernlikle rekabet edebileceğine, eğitimli bir Müslüman'ın modern olmakla Müslüman olmak arasında bir tercih yapmak zorunda olmadığına da inanmaktaydı. İslam'da içtihat kapısının açılmasını savunan Abduh, muhafazakâr olduğu gibi, reformcu düşüncelere de sahipti.¹⁵⁴

Abduh'un önde gelen taraftarı Suriyeli Reşit Rıza (1865-1935), Müslüman ülkelerin uygarlığın her alanında neden geri olduğu konusu üzerinde durdu. Müslümanların dini doğruları kaybettiğini ve bunun da kötü yöneticiler tarafından teşvik edildiğini belirtti. İslam'ın ilk dönemine ve Arapların üstünlüğüne değinirken, İslam'ı güçlendirmek suretiyle Doğu'nun parlak döneminin restore edilebileceğine inanıyordu. Arapçanın yaygınlaştırılmasının Türkçeden daha gerekli olduğunu, Arapçanın dinin dili olduğunu; dolayısıyla Arapçanın canlandırılmasının dinin canlandırılması demek olduğunu savundu. Müslümanların en iyisinin Araplar olduğuna inanmakla beraber, dinî reformların Osmanlı Padişahı'nın yardımıyla gerçekleşebileceğine inanıyordu. Rıza, bir düşünür olarak kariyerinin ilk döneminde, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan önce bu devletin varlığına karşı değildi. Bu devletin, Arapları ve Müslümanları yabancı baskısından koruduğunu, dolayısıyla Osmanlı halifesi dışında yeni bir halifenin bulunması düşüncesinin karşısındaydı. Jön Türklerin politikalarından kaynaklanan rahatsızlıklarına rağmen, Arapların ve Türklerin birbirlerine ihtiyacı olduğu inancındaydı.¹⁵⁵

Halep'teki seçkin bir aileden gelen Abdurrahman Kevakibi (1845-1903), Tabâ'i al-İstibdad (Despotizmin Doğası) ve Umm al-Quara (Şehirlerin Anası: Mekke) adlı iki kitap yayımladı. Her iki kitap da, II. Abdülhamid'in baskıcı idaresinin sıkı bir eleştirisini içeriyordu. Kevakibi, İslam'ın bozulmasının nedenlerini analiz etti ve bu çerçevede İslam'ın yozlaşmasından Osmanlıları sorumlu tuttu. İslam'ı çöküşten sadece Arapların kurtarabileceğine inanırken, her ulusun idari özerkliğe sahip olması gerektiğini savundu. Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik hilafet siyasetini eleştirdi ve Mekke'de Kureyş kökenli Arap bir halifenin olması gerektiğini belirtti. Bunu İslam'daki reformları yapmak ve büyük Pan-İslam Federasyonu'nu oluşturmak için

¹⁵⁴ Şen, a.g.e., s.32.

¹⁵⁵ Dawn, a.g.e., ss.151-153

gerekli görüyordu. Kavakibi bir Arap milliyetçisi olmakla birlikte, İslam'ın Arap versiyonunu savunuyordu.¹⁵⁶

Afgani ve Abduh'un görüşlerinde İslam ve reform ön plana çıkarken, Suriye kökenli Reşit Rıza ve Kevakibi'nin düşüncelerinde ise Araplara ve Arap geçmişinin üstünlüğüne vurguda bulunulması önemli bir noktadır. Bu durum, Hıristiyan Arapların bu alandaki çalışmalarından olduğu kadar, Suriye'nin kendine özgü sosyo-politik yapısından da kaynaklanmaktaydı.¹⁵⁷

Kevakibi, genelde Müslümanların, özelde ise Arap dünyasının yeniden uyanışına dair fikir ve ideallerini yaymaya çalışmıştır. Kavakibi'ye göre, yalnızca Arabistan Arapları İslam'ın zaferlerini yenilemeye hazırlıktı çünkü Allah'ın inayetiyle Türkler gibi ahlaken yozlaşmaktan kurtulmuşlardı. Fakat Türklerle karşı bu şiddetli saldırıları onu bir Arap ulusçusu yapmıyordu. Osmanlı sultanları ona göre iyi Müslümanlar değillerdi zira kendi siyasal ve emperyal çıkarlarını İslam'ın çıkarlarının üstünde tutuyorlardı.¹⁵⁸

Araplar, Osmanlı egemenliği boyunca Osmanlı Devleti'ni İslam Milleti'nin cisimleşmiş hali kendilerini de bu cisme ait görmüşlerdi. Bundan ötürü o dönem için, Arap milliyetçiliği devlet talebiyle değil, kültürel özerkliğin kabul edilmesi isteğiyle ortaya çıkmıştı.¹⁵⁹ Muhammed Abduh, İslam'ı bir din olmaktan ziyade bir medeniyet ve modern dünyanın arayışlarına yanıt olacak bir düşünce ve hareket olarak görüyordu.¹⁶⁰ Bu dönemde de ilk kuşak Arap düşünürlerin döneminde olduğu gibi ayrılıkçılık temelinde idealize edilmiş bir milliyetçilik biçimi mevcut değildi. Afgani ilk kuşak düşünürlerden farklı olarak, İslam'ın bir din olmaktan ziyade bir medeniyet olarak kavranılması gerektiğini düşünmektedir.

Bu dönemde edebi anlamda Arap dilinin canlandırılmasına yönelik çabaların arttığı görülmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi de Avrupa'nın Orta Doğu'da artan misyonerlik faaliyetleri sonrasında özellikle Suriye ve Beyrut'ta kurduğu üniversitelerdi. 19. yüzyılın sonunda dünyanın değişik bölgelerinde oluşturulan sömürge yönetimlerinde ve Orta Doğu'da da etkisini gösteren "matbuat kapitalizmi"¹⁶¹ bu bölgede okuryazar Arap toplumu ve entelektüellerin birbiriyle iletişime geçmelerinin aracı olmuştur. Matbuat kapitalizmi Arap entelektüellerin Batı düşüncesinden daha da etkilenmelerine yol açtı. Matbuat kapitalizmi Osmanlı İmparatorluğu'nda edebi anlamdaki Türkçülük çalışmalarının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu dö-

¹⁵⁶ Dawn, a.g.e., s.153-155

¹⁵⁷ Şen, a.g.e., s.33.

¹⁵⁸ Zeine, a.g.e., s.68.

¹⁵⁹ Özkoç, a.g.e.,s.,7

¹⁶⁰ İliber Ortaylı, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği,*" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4.*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1034.

¹⁶¹ Benedict Anderson, a.g.e.,s.54.

nemde basın-yayının Arap dünyasına sızmasıyla edebi ve kültürel anlamda bir Arap milliyetçiliği düşüncesi doğmasını teşvik etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Doğu'nun bazı bölgelerinde matbaanın hızla yayılması milliyetçilik bilincinin de hızla uyanmasına neden olan bir faktör olmuştur. Bu hızlı yayılmanın Arapça dilinin gelişmesine imkân tanıdığı dikkat çekmektedir Albert Hourani, Arap dünyasında liberal düşüncenin 19. Yüzyılın ikinci yarısında dergi ve mecmua basımının gelişmesiyle toplum tarafından tanındığını belirtmektedir. Hourani, basımevlerinin, Arapça okuyan ve yazan kesimin artışının 1860'larda özel gazete ve dergilerin çıkarılmasına olanak verene dek, Arapça hiçbir yayın olmadığını belirtmektedir.¹⁶² Bu dönemde daha çok Hıristiyan Arapların yazıp çizdiği gazete ve dergilere rastlanmaktadır. O dönemde ileri çıkan gazete ve mecmualar şunlardır: ez-Zinan, el-Muktataf ve el-Cevaib ve Reşid Rıza'nın el-Menar, Afgani'nin el-Urvetü'l Vuska'sı. Dönemin gazete ve dergileri dünya siyasetine ve Arap dünyasına ilişkin yeni fikirlerin ortaya çıkmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Buna ilave olarak Arap dilinin yaygınlaşmasına ve edebi anlamda bir Arap hareketinin itici gücünün oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde ortaya çıkan kültürel Arap milliyetçiliği, İslam'la bağlarını koparabilmiş bir milliyetçilik değildi. Bu dönem, İslamî modernist olarak tanımlayabileceğimiz bir kesimin Batı'nın karşısında güç unsuru olarak İslam'ı gördükleri; fakat bir yandan da yurtseverlik gibi kavramlara atıf yaptıkları, buna rağmen ümmet ve vatan ayrımının belirsiz kaldığı bir dönemdi.¹⁶³ Tüm bunlara rağmen 20. yüzyıldaki Arap milliyetçiliği seküler bir harekete dönüşürken 19. yüzyıldaki erken dönem Arap milliyetçiliğinin mirasını da kullanıyordu.

19. yüzyılın sonlarından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan döneme kadar Arap milliyetçiliğinin gittikçe seküler bir nitelik kazanmaya başladığı görüldü. Özellikle Taha Hüseyin gibi üçüncü kuşak Arap düşünürleri için Arap toplumunu tekrardan inşaaya yarayacak seküler ilke, milliyetçilikti.¹⁶⁴ Devlet memuru ve rütbeli askerlerden meydana gelen eğitilmiş yeni sınıfların ortaya çıkışı, Batı'nın himayesinde kurulan misyoner okullarında eğitim alan öğrencilerin siyasileşmeye başlamaları, manda yönetimlerinin varlığıyla ortaya çıkan öfkeyle birleşince Arap milliyetçiliği bir eylem planı haline gelmeye başladı.

Arap coğrafyasında ortaya çıkan düşünsel hareketlenmeler, Osmanlı Devlet'inden ayrılmaya yani uluslaşmayla sonuçlanacak bir eylem planının belirtileri değillerdi. Bu durum daha çok Arap entelektüellerinin liberal düşünceden etkilenmeleri ve ona eklenme çabalarıydı. Bu konuda Ernest Dawn da literatürdeki genel dü-

¹⁶² Hourani, a.g.e., 1994, ss.118-119.

¹⁶³ Dawn,a.g.e.,ss.135-163.

¹⁶⁴ Hourani, a.g.e., s.10

şüncenin aksine, siyasal Arap milliyetçiliği hareketini daha geç başladığını, 1914'ten önceki dönemde kendini Arap milliyetçisi olarak tanımlayanların sayısının çok az olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Dawn, Arap milliyetçiliğinin, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar yalnızca küçük bir grup tarafından savunulduğunu, Arap halkının çoğunluğunun, Osmanlı devletine sadık kaldığını ileri sürmüştür. Dawn, Arap milliyetçiliğinin Jön Türkler döneminde yükseliş kaydettiğini, dönemin koşullarından faydalanarak seslerini duyurma imkânı elde ettiklerini eklemiştir. Jön Türkler'i, özellikle Türk milliyetçisi olmalarının yanında Siyonizm'i de desteklemelerinden dolayı eleştiren Arap milliyetçileri, bu dönemde taraftarlarını arttırmışlardır.¹⁶⁶

Cleveland'a göre genel olarak tam bağımsızlık isteyenler, sadece Hıristiyan Araplardı ki onların durumları görece daha dezavantajlıydı ve diğer kavimlerden daha az itibar görüyorlardı. Laik bir devletin kurulmasıyla onların Müslümanlarla eşit seviyeye gelmelerini ümit ediyorlardı. Suriye ve Lübnan'ın Arap Hıristiyanları, 19. Yüzyılın ikinci yarısında el-“nahda”, “uyanış”, olarak anılan ekonomik ve edebi bir Rönesans yaşamaktaydılar. Bu canlanma, bölgenin Arap Müslümanlarını da etkilediyse de, en büyük etkisi Hıristiyan topluluklar üzerinde olmuştur.¹⁶⁷ Yine 1916'da Mekke Emiri Hüseyin İbn-i Ali tarafından ilan edilen Büyük Arap İsyanına kadar, Arap topraklarını merkezden ayırmaya yönelik bir girişim de olmamıştı. Bu önemli bir hareket olarak Arap milliyetçiliğinin oluşmasında yer alsa da isyanın temelinde, Jön Türklerin İslam karşıtı kâfirler olarak nitelendirilerek, dinin savunulması adına Türklerle savaşmayı öğütlemek vardı. Bununla birlikte isyana katılımın sınırlı olduğu ve Arapların isyana karşı genel bir kayıtsızlık içinde olduğu ifade edilebilecektir.¹⁶⁸

Dawn, siyasal Arap milliyetçiliğinin somut olarak ortaya çıkışı, görünür olmasının 1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti vasıtasıyla olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁹ Fakat bu dönemde siyasallaşan Arap milliyetçiliği, daha çok Osmanlı İmparatorluğu içinde bir çözüm arayışı içindedir. Dawn, 1913 yılında Paris'te toplanan Arap Kongresi de aynı şekilde çözümü Osmanlı İmparatorluğu içinde kalarak adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışıyla hayata geçirmek, Arapların kültürel haklarını Osmanlı İmparatorluğu içinde garantiye almak düşüncesinde olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁰

Zeine N. Zeine Ortadoğu'nun Arap sakinlerinin büyük çoğunluğunun yanı sıra, ileri gelen Müslümanların da Osmanlı Hükümeti'ne sadık kaldıklarını, üzerinde çok

¹⁶⁵ Dawn, a.g.e.,s.170.

¹⁶⁶ Dawn, a.g.e.,s.172.

¹⁶⁷ Cleveland, a.g.e.,s.146.

¹⁶⁸ Davişa, a.g.e., ss. 28-33.

¹⁶⁹ Umar, a.g.e.,s.94.

¹⁷⁰ Dawn, a.g.e., s.61.

durulan tabir olan “Arap Uyanışı”nın esasen Türk rejiminin istismar, yozlaşma ve despotizmine karşı bir uyanış ve onu ıslah etme yönünde bir arzu olduğunu iddia etmektedir. O, Araplar için Türklerle eşit haklar talep etmek ve daha çok siyasal özgürlük ve sivil hürriyet elde temek anlamına geldiğini, Osmanlı Devleti’nin yok olması halinde veya ondan ayrılma sonucu bağımsız, egemen bir Arap devletinin kurulması alternatifi Müslümanların çoğuna ne arzu edilir ne de muhtemel geldiğini düşünmektedir.¹⁷¹

Lübnan Hıristiyanları siyasal özgürlük ve reformlar isterken Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalanındaki Müslüman Arap entelektüelleri idari reformları savunarak İslam’ın ve İslam kurumlarının saflığına geri dönerek imparatorluğu temizlemek ve güçlendirmeyi hedeflemişlerdir.¹⁷²

Ulus inşa eden ideoloji olarak milliyetçilik belli başlı üç evre baz alınarak incelenebilir. Milliyetçi harekete temel oluşturacak her türlü kültürel kodların hazırlandığı “kültürel uyanış” evresi, hareketin fiili düzlemde hazırlayıcı konumundaki bir protesto hareketi olarak “proto-milliyetçilik” evresi ve nihayet modern anlamda bir ulusa dayanan siyasal mekanizmanın, yani ulus-devletin oluşumunu sağlayan “milliyetçi hareketin” bizzat kendisi. Arap milliyetçiliği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu üç evrenin karşılığı da tarihsel düzlemde anlam kazanmaktadır. Miroslav Hroch, “her milliyetçiliğin fikri arka planında oluşturulan bir milli Rönesans devri bulunmaktadır” derken bir bakıma Arap milliyetçiliğinin de arka planını tarif ediyordu. Arap milliyetçiliği özelinde düşünüldüğünde, harekete gerekli fikri ve kültürel arka planı sağlayan gelişmelerin Bilad-ı Şam ve çevresinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında görülen Nahda Hareketi çerçevesinde olduğu ileri sürülebilir. Milliyetçilik kuramcılarında Eric Hobsbawm ise milliyetçi bir kalkışmadan önce “proto-milliyetçi” bir uyanışın gerçekleştiğini ve protesto hareketi niteliğinde bu olgunun bugün anladığımız manada milliyetçi bir ideolojinin ön ayak olduğunu söyler. Arap milliyetçiliğinin yavaş yavaş siyasileşmeye ve cemiyetler vasıtasıyla örgütlenmeye başladığı yirminci yüzyılın başları, Hobsbawm’ın vurguladığı proto-milliyetçi evreye tekabül etmektedir.¹⁷³

Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülmeye başladığı bir dönemde ıslahatçı, federalist ve ayrılıkçı bir nitelikte seyreden Arap milliyetçiliği, Ortadoğu’da mandater rejimlerin kurduğu yeni düzen içerisindeyse bağımsızlıkçı bir retorik kazanacak ve

¹⁷¹ Zeine, a.g.e., s. 66.

¹⁷² Zeine, a.g.e., s. 66.

¹⁷³ Mehmet Fahri Daniş, **Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği**, Orta Doğu’yu Kuran İdeolojiler, (Editör: Zekeriya Kurşun), Vadi Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.72.

üçüncü evreye denk gelen süreçte, ulus kurucu bir ideoloji olarak Batılılara karşı antiemperyalist mücadele içerisinde anlam kazanacaktır.¹⁷⁴

1908 yılına kadar Arap halklarının genel olarak Osmanlı devletine karşı pek çok yakınmaları olmasına rağmen ayrılma düşüncesinin çok küçük bir azınlık tarafından desteklendiği görülmüştür. Ana vurguları reformlardı ve hatta Saltanatı sert bir biçimde eleştirdiklerinde bile Halifeliğe bağlı kalmışlardır. Bununla birlikte 1908 ve 1918 arasında Jön Türkler iktidardayken Türk-Arap ilişkileri büyük sorunlar yaşadı ve belirgin bir değişim geçirdi. Araplar reform taleplerini sürdürdüler, ancak bu reformların ana konusu kendi vilayetleri ve Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde Arap özerkliği idi. Tam Arap bağımsızlığı ve Arap ulusal egemenliği sonradan ortaya çıkan bir düşünceydi.¹⁷⁵

İttihat ve Terakki'nin 1908'deki siyasi programında, Türkçe kullanımıyla ilgili maddeler yer almıştı. Orta öğrenimde eğitim dilinin Türkçe olması tercih edilmekteydi. Devlet dili olan Osmanlı Türkçesinin, kamu yaşamının tüm alanlarında kullanılması, İttihatçıların merkezileşme programı için gerekli gördükleri bir faktördü. Devlet dairelerinde ve Orta öğretimde Türkçeye ağırlık ve öncelik tanınması Arap vilayetlerinde farklı tepkilere neden olmakla birlikte; İmparatorlukta dil birliğinin yararına inanan Arap gazeteleri de vardı: Örneğin, Mısır'da çıkan Al-Muktataf, dil birliğinin yararlarına değiniyor; ancak Türkçenin yaygınlaştırılmasının erken olduğunu da vurguluyordu.¹⁷⁶

İttihat ve Terakki'nin dil politikasında attığı önemli adımlardan birisi de, mahkemelerde Türkçe kullanılmasının istenmesi ile hukuk alanında olmuştur. Arap basını bu konuda, Suriye ve Irak mahkemelerinde kullanılacak dilin Arapça olmasını savunmuştu. Buna karşılık Adliye Nezareti, Arabistan vilayetlerine bir emir göndererek mahkemelerde yalnızca Türkçe kullanılmasını emretmişti. Osmanlı yönetimi bu konuda çelişkili bir tutum sergilemişti. Çelişkinin kaynağını ise, Araplara bu konuda taviz verilmesi durumunda diğer vilayetlerin de harekete geçebileceği endişesi oluşturmaktaydı. Böyle bir gelişme ise İttihat ve Terakki'nin merkezî politikalarını sekteye uğrattı.¹⁷⁷

21 Aralık 1912'de bir grup Beyrut'taki Arap reformcu 14 maddeden oluşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir siyasal çıkarı olamayan Avrupa ülkelerinden seçilmiş yabancı danışman ve uzmanların çeşitli idari birimlere atanmalarını da içeren bir bildiri hazırladı. Her vilayetin resmi dili o vilayette konuşulan yerel dil olacaktı.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Daniş, a.g.e., s.72.

¹⁷⁵ Zeine, a.g.e.,s.77.

¹⁷⁶ Şen, a.g.e., s.43.

¹⁷⁷ Şen, a.g.e.,s.43.

¹⁷⁸ Zeine, a.g.e.,s.90.

Bu dönemde Arapların tüm isteği en başta, kitleler hala ilgisiz olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap vilayetlerinin özerk bir Arap hükümetine sahip olmasıydı. Çok uluslu ve çok ırklı Osmanlı İmparatorluğu için en iyi hükümet biçiminin adem-i merkezîyetçi bir hükümet olduğunu düşünüyorlardı. Bazılarının aklında Osmanlı "Uluslar Topluluğu" hayali vardı. 1908'den sonra bile, bazı Müslüman Arap liderleri Jön Türklerin ayırıcı siyaseti yüzünden ayrılığa zorlanmışlardır.¹⁷⁹

Ernest Dawn, Ekim 1914 öncesine kadar Arap milliyetçiliğinin açık savunucusu veya Arap milliyetçisi cemaatlerin üyesi olarak bilinen sadece 126 şahsın olduğunu belirtir.¹⁸⁰ 1915 yılı için mevcut olan tek nüfus tahmini kullanılacak olursa, Suriye nüfusu içinde her 100.000 kişiye 3,5 Arap milliyetçisi lider düştüğü görülür. Bu oran, Filistin için 3,1, Lübnan içinse 2,4'tür.¹⁸¹ Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap halkları arasında milliyetçi duyguların yaygın bir şekilde büyüdüğünü göstermeye yetersiz kalan oldukça küçük bir rakamdır.

Suriye'deki dördüncü ordunun başkomutanı Cemal Paşa'nın baskıcı ve şiddet yanlısı siyaseti, 1915 ve 1916'da Beyrut ve Şam'da ileri gelen Arapların asılmasını emrettiğinde, Araplar ve Türkler arasında baş gösteren huzursuzluk Arap liderlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen kopma arzusunu büyük bir oranda şiddetlendirmiştir. Nihai olarak, savaş sırasında müttefiklerin Arapları Türklerden "kurtarma" ve onlara "bağımsızlık"larını verme vaatleri Şerif Hüseyin'in önderliğinde 10 Haziran 1916'da Mekke'de başlayan Arap isyanına yol açmıştır.¹⁸²

İki Dünya Savaşı arası dönemde Ortadoğu'da en hakim ideolojilerden biri Arap milliyetçiliği söylemi idi. Batı'nın sömürgeci egemenliğine karşı ulusal bağımsızlığını ve topraklarını güvence altına almaya çalışan Arap toplumu, birlikte hareket etmenin zorunluluğuna inanmaya başladı. Siyasal bakımdan bilinçli, ne istediğini bilen ve siyasal kimlikleri tanımlamaya çalışan Arap toplumunun kendilerine dair düşünceleri milliyetçilik ideolojisinden derin biçimde etkilendi. Arap toplumu, bütün olarak bir arada nasıl yaşayabiliriz sorusunun cevaplarını aramaya başladı. En büyük yaşamsal amacı ve çıkarı özgür, tam bağımsız ve birleşik bir Arap devletinin kurulması olan Pan-Arabizm bu şartlar altında doğdu. Ortadoğu'da tek bir Arap devleti kurarak, dağınık Arap nüfusunu ve coğrafyasını bir araya getirmeyi amaç edinen Pan-Arap ideolojisi, yeniden doğuş anlamına "Baas" kavramıyla bütünleşik bir yapıya dönüştü.¹⁸³

¹⁷⁹ Zeine, a.g.e.,s.127.

¹⁸⁰ Dawn, a.g.e.,s.170.

¹⁸¹ Dawn, a.g.e.,s. 27

¹⁸² Zeine, a.g.e., s.127.

¹⁸³ Uğur Ovacıklı, *Ortadoğu'da Sol Hareketler: Baas, Nasırcılık, ve Diğerleri Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, (Editör: Zekeriya Kurşun), Vadi Yayıncılık, 2019, ss.241-242.

2.1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE ÖNCÜ CEMİYETLER

19. yüzyılda Ortadoğu'yu etkisi altına alan milliyetçilik hareketleri Arap coğrafyasında kendisini Bölgecilik (Vataniye) ve Arap Birliği (Kavmiye) milliyetçiliği şeklinde göstermiştir. Bu dönemde ortaya çıkan açık veya gizli cemiyetler (dernekler) ve kişiler, Vataniye düşüncesiyle bölgesel bağımsızlıktan veya Kavmiye düşüncesi ile Arap Birliği'ni öne çıkarmışlardır.¹⁸⁴ Bölgeciliği savunanlar belirli bir bölgenin İslamiyet öncesi geçmişine olan bağlarına atıfta bulunarak, yerel bir milliyetçi mitoloji kurmaya çalışmışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde Arapların beklentilerini ve isteklerini ortaya koymak ve bu yöndeki çabaları örgütlemek amacıyla çok sayıda resmi cemiyet ve gizli örgüt kurulmuştur.

Adid Davişa, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle de izleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan nüfusunda milliyetçiliğin canlanışını "emekleyen milliyetçi hareket" olarak niteleyecekti. George Antonius'a göre gizli ve açık Arap cemiyet ve örgütlerindeki artıştan bu çıkarılabilir. Bunların ilki, 1857'de kurulan, başlangıçta gizli olarak faaliyet gösteren el-Cimiya el-ilmia el Suriya (Suriye İlim Derneği) idi.¹⁸⁵ Avrupa'daki romantik milliyetçi akımdan etkilendiği iddia edilen bu hareket, Arap dilini ve ırkını övmekteydi. Bu hareket Suriye halkını sosyo politik bir zeminde toplayamadığı gibi, hükümeti eleştirmesine rağmen ayrılma yanlısı siyasi bir hedefin savunucusu da olmamıştı. Suriye'de 1860-1861 yılları arasında yaşanan siyasi kaos ve iç çatışmalar sonucu faaliyetleri son buluncaya kadar bu hareket laik, edebî bir cemiyet olarak varlığını devam ettirdi.¹⁸⁶ Suriye İlim Cemiyeti'nin Hıristiyan liderlerinden birçoğunun eğitim gördüğü misyoner okullarının Arap diline olan ilgiyi destekleyip artırdığını, böylelikle Arap milliyetçiliğini alevlendirdiği ileri sürülmektedir.¹⁸⁷

Suriye İlim Cemiyeti'ni, 1875'te merkezi Beyrut'ta bulunan diğer bir gizli dernek, yirminci yüzyılın başında iki açık dernek, el-Münteda el Edebi (Edebiyat Kulübü) ,Osmanlı Adem-i- merkezileşme Partisi ve üç gizli örgüt el Kahtaniye, el- Fatat ve el Ahd izleyecektir. Antonius, bu örgütlerin ve onların faaliyetlerinin Arap milliyetçiliği meşalesini taşıdığını ve onun ışığını kitlelerle yaydığını belirtir.¹⁸⁸

El-Fatat Cemiyeti, 14 Kasım 1909'da Paris'te yüksek tahsillerini yapan bir grup Arap öğrencisi tarafından kuruldu. Bu cemiyet, tamamı Müslüman öğrencilerden oluşmuş bir Arap örgütüydü. Cemiyetin amacı siyasal olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla benzer çizgide çok uluslu bir devletin oluşturulmasıydı. Bunun

¹⁸⁴ Umar, a.g.e.,s. 84.

¹⁸⁵ Davişa, a.g.e., s.26.

¹⁸⁶ Şen,a.g.e., s.35.

¹⁸⁷ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.29.

¹⁸⁸ Davişa, a.g.e., s. 26.

yanı sıra cemiyetin amacı Arap ümmetini Batı usullarının gerçekleştirdiği toplumsal ve eğitimsel ilerleme seviyesine yükseltmekti. Ancak, tüm bunlar birliği bozmadan ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını parçalamadan yapılacaktı.¹⁸⁹

1875'te kurulan Beyrut Gizli Cemiyeti, Suriye'nin Beyrut, Şam ve Kudüs Sancağı ile birlikte bağımsızlığının sağlanması, Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, askerlik görevinin mahalli olarak yapılmasını istemekteydi. Bu cemiyet, 30 Aralık 1880'de Sayda, Beyrut, Şam ve bazı diğer Suriye şehirlerinde yaptığı duyuruyla Türklere karşı isyan ve Türklerin buralardan kovulması ile Sayda'ya Arap asıllı bir kaymakamın tayin edilmesini istemiştir. Cemiyet, Osmanlı İmparatorluğundan mahalli özerklik talep etmiştir. Cemiyetin ileri gelen üyeleri arasında öğrenimlerini Avrupa'da gören Hıristiyan kökenli entelektüeller Butros el Bostani ve İbrahim Yazıcı da bulunmaktadır. 1880 yılında Arap Milletinin Beyannamesi başlıklı bir duyuru ile hem Müslüman Araplara hem de gayrimüslim Araplara hitap ederek, onları Türklere karşı birleşip ayaklanmaya çağırdılar. Hatta beyannamenin bir bölümünde: "...Şimdi son harp zamanıdır. Fırsatı ganimet biliniz, yoksa esaretten kurtulamazsınız, sakın evlatlarınızdan bir kişiyi Türk Ordusu'na asker olarak göndermeyiniz, malınızdan bir dirhem vermeyiniz..." şeklinde ifadeler sarf ederek, Arap halkını Türklere karşı kıskırtmışlardır.¹⁹⁰

Zeine N. Zeine, Beyrut Gizli Cemiyeti'nin 1876 yılında kurulduğunu belirtmektedir. Ona göre bu genç adamların zihinlerini en çok meşgul eden şey, Türkler tarafından küçük düşürülmüş ve ikinci sınıf insan olarak hissettirilmiş olmalarıydı. Zamanın değişlerinden biri : "Türkler Müslümanların önünde, Müslümanlar da Hıristiyanların önünde gidiyor!" idi. Bu değiş, Hıristiyanların kendini ikinci sınıf vatandaş olarak görmeyi artık istemedikleri ve yüksek sesle buna itiraz ettikleridir.¹⁹¹ Bu gizli örgüt zamanla amaçlarında başarıya ulaşmak için Müslümanların işbirliğinin ve desteğinin gerekli olduğunun farkına vardılar. Türklere karşı ortak ve birleşmiş bir cephenin oluşturulması bir zorunluluktur. Müslüman Araplarla Hıristiyan Arapların tek ortak paydası Arapçılıktı.¹⁹²

Hourani, Beyrut Gizli Cemiyeti'nin etkisinin az olduğunu düşünmektedir.¹⁹³ Ancak Derneğin Suriye Hıristiyanlarının siyasi bilinçlerinin uyanmasında önemli bir yerinin olduğunu kabul eder. Dernek kurucularının kültürleri ve misyoner okullarından devşirdikleri düşünceler bir yana, bu onları kendi halklarına bağlanmayı önemli kıl-

¹⁸⁹ Zeine, a.g.e., s. 86.

¹⁹⁰ Umar, a.g.e., s. 88

¹⁹¹ Zeine, a.g.e., s. 59.

¹⁹² Zeine, a.g.e., s. 59.

¹⁹³ Hourani, a.g.e., 1994, s. 304.

miştir. Bununla beraber, böyle bir halk, henüz mevcut değildi. Tanzimat döneminin tüm reformlarıyla birlikte İmparatorluk aslında Müslüman bir devlet olarak kaldı.¹⁹⁴

El-Kulliyetü's-Suriyye li Protestaniyye (Protestan Suriye Birliği) cemiyeti Beyrut Amerikan Protestan Koleji talebelerinden beş Arap genci tarafından 1880'de Suriye'de kurulmuştur. Cemiyet, Arapça'nın Suriye'de resmi dil olması, Suriye ve Lübnan'ın birliği ve mahalli hükümetin oluşturulması, basın sansürünün kaldırılması gibi hedefleri beyan etmiştir.

Hizbu'l-La Merkeziyeti'l-İdariyeti'l Osmani (Osmanlı İdaresi Adem-i Merkeziyet Partisi), Eylül 1912'de Kahire'de bulunan Suriye, Lübnan ve Filistinli göçmenlerin ileri gelenleri tarafından kuruldu. Osmanlı Devletinde adem-i merkeziyet fikrini daha önce Prens Sabahaddin'in geliştirdiği ve Osmanlı bayrağı altında her eyaletin içişlerinde özerk olmasını esas alan, bir idari sistemdi. Partiyi kuranların hepsi Suriyeli idiler. Parti, her vilayetin merkezinde bir genel meclis, idare meclisi, eğitim konularıyla ilgilenecek bir meclis, evkaf işlerine bakacak bir meclisin kurulması gerektiğini programına yazmıştır. Programda ayrıca her vilayetin iki resmi dilinin olacağı ve her vilayetin eğitimi o vilayette ikamet eden toplumun dili olması gerektiği yazmaktadır.¹⁹⁵

1913'te çoğu Osmanlı İdaresi Adem-i Merkeziyet Partisi'ne katılmış bir grup insan, Paris'te bir Arap kongresi düzenlediler. Kongre'ye iki Iraklı dışında genel anlamda hepsi Suriyeli olan yirmi beş kişi katılmıştır. Bazıları öğrenci ya da Paris'te ikamet edenlerdi; bazıları Kahire ve Beyrut'un seçkin şahsiyetleriydi. Yarıya yakını Müslüman, diğer yarısı da Hıristiyan'dı. Kongredeki tartışmalar, o zamanki ılımlı Arap milliyetçiliğinin içinde bulunduğu atmosferin canlı bir tasvirini sunar. Bu, batılılaşma atmosferiydi:

"Biz Araplar, İmparatorluğu reforme etmek istiyoruz; çünkü modern medeniyete katılmayı istiyoruz ve Avrupa'dan yardım bekliyoruz." Fransa'ya hayranlık belirten atıflar, Avrupa bilincine yakarış, Osmanlı Hükümetine Avrupa baskısını ifade eden ümitler, Avrupa'nın bir tehlike olduğunun reddi- gerçek tehlike içeride bizim kendi gerilememizde yatar- vardı. Bunun yanında İmparatorluğa bağlılık sözü verildi. Araplar merkezi yönetime aktif olarak katılmalı ve her Arap eyaleti için idari özerklik olmalıydı. Arapça yerel hükümette olduğu gibi parlamentoda da resmi dil olmalıydı.¹⁹⁶

Altı gün süren Arap Kongresinde delegeler tarafından çeşitli konuşmalar yapılmış ve toplantılarda ve tüm müzakerelerde adem-i merkeziyet temelindeki reform-

¹⁹⁴ Hourani, a.g.e.,1994, s. 304.

¹⁹⁵ Kılınçkaya, a.g.e.,s. 60.

¹⁹⁶ Hourani, a.g.e., 1994, s. 312.

lara olan ihtiyaç olduğu vurgulanmış, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaya dair ne bir tartışma ne de bir talep olduğu öne sürülmüştür.¹⁹⁷

Bölgeciliği savunan milliyetçiler dışında tüm Arap halklarının ortak bir vatani (Birlik-kavmiye) olmasını savunan gizli cemiyetler de mevcuttur. Bunlardan biri Rabitatü'l Vatani'l-Arabi (Arap Vatani Birliği) cemiyetidir. Bu cemiyet, 1904 yılında Paris'te bulunan Arap öğrencileri tarafından kurulmuştur. Cemiyet, tüm Arapların bağımsızlığını istemiştir.

Arap Diriliş Cemiyeti, 1906 yılında Arap milliyetçilerinden Muhibiddin Hatip ve Arif Şihabi ile birlikte İstanbul'da öğrenim gören Arap öğrenciler tarafından kurulmuştur. Şam'da şube açmayı planlamıştır. Cemiyet, Arap kültürünün canlandırılmasını ve Arap toplumunun kalkınmasını amaçlamıştır. Cemiyet, 1909 yılında çıkarılan bir kanunla, etnik bir özellik gösteren cemiyetlerin yasaklanması üzerine adını Suriye Diriliş Cemiyeti olarak değiştirmiştir.¹⁹⁸

El-Müntediü'l-Edebi'l-Arabi (Arap Edebiyatçılar Kulübü), 1909'da kurulmuş ve en uzun yaşayan cemiyetler arasında yer almıştır. Cemiyetin amacı kavmiyetçili ruhunu dirilterek, bunu İstanbul ve dışındaki Arap genç nesilleri arasında yaymak, Arapları milliyetçilik hususunda bir birlik etrafında toplamaktır.¹⁹⁹

El-Kahtaniyye Cemiyeti, Binbaşı Selim Bey el-Cezairi gibi bazı Arap bağımsızlık taraftarı subaylar ve bazı Lübnanlılar ile Suriyeliler arasında yapılan görüşmelerden sonra 1909 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Bu cemiyet, cemiyetler kanunu çıktıktan sonra İstanbul'da kurulan ilk gizli cemiyettir. Cemiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun Araplardan ve Türklerden ibaret çift monarşi şeklinde yönetilmesi gerektiğini, Arap eyaletlerinin ayrı ve tek bir Arap kralının idaresine terk edilmesi gerektiğini, bu Arap Krallığında mahalli parlamento ve mahalli hükümet kurulması, resmi dilin Arapça olması gerektiği, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna benzer bir idari mekanizmanın kurulması gerektiği tezlerini savunmuştur.²⁰⁰ Bu cemiyetin en önemli özelliği, Osmanlı ordusundaki Arap subayları siyasete organize bir şekilde ilk kez bulaştırmış olmasıdır. Ortadoğu'nun modern tarihinde önemli bir olay olan askerlerin siyasete müdahaleleri, bundan sonra kurulacak El-Ahd cemiyetinin kuruluşunda önemli bir faktör olmuştur. El-Kahtaniyye Arap bağımsızlığı amacına, Halifeliğin Araplara geçmesi koşulunu da eklemiştir.²⁰¹

El-Ahd Cemiyeti (Yemin Cemiyeti), 1913 yılında İstanbul'da Aziz Ali ve Arap subaylarından oluşan bir grup tarafından kurulmuştur. Cemiyete sadece Osmanlı

¹⁹⁷ Zeine, a.g.e., s. 92.

¹⁹⁸ Umar, a.g.e.,s.93.

¹⁹⁹ Kılınçkaya, a.g.e., s.56.

²⁰⁰ Umar, a.g.e.,s.121.

²⁰¹ Şen, a.g.e., s.46.

ordusunda görev yapan ve güvenilen subaylar üye kabul edilmiştir. Cemiyetin amacı merkeze bağlı Arap ülkelerinin bağımsızlığıdır. Türklerin 600 yıldır doğunun liderliğini yapmakta olduğunu ve artık sıranın Araplara geldiğini vurgulayan cemiyet Avusturya- Macaristan federal yapısı tarzında bir görüş savunmaktaydı.²⁰²

Arap milliyetçisi olduğu düşünülen cemiyetler bile aralıklarla bölgesel bağlılıktan kaynaklanan sorunları hissetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra el-Ahd, Suriye'de el-Ahd el-Suri ve Irak'da el-Ahd el-İraki olmak üzere ikiye ayrıldı.²⁰³ Ancak bu Arap cemiyetler, Arap siyasi bağımsızlığını ve egemenliğini açık açık savunmaktan çok, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap yurttaşlarının siyasi ve kültürel durumlarını Türk yurttaşların seviyesine yükseltmekle ilgilendi. Genellikle istedikleri Osmanlı İmparatorluğu içinde bir çeşit otonomiydi. Örneğin el-Ahd'in 1913'te açıklanan programının birinci maddesi, cemiyetin amacının "İstanbul Hükümeti'nin bir parçası olarak, Arap ülkelerinin dahili bağımsızlığı için çalışmak olduğunu" ve ikinci maddesi "halifeliğin kutsal emanet olarak Osmanlı soyunun elinde kalması" gerektiğini belirtmektedir.²⁰⁴

Genel olarak tam bağımsızlık isteyenler yalnızca Arap Hıristiyanlardı. Bu anlaşılabilir bir durumdu; çünkü Hıristiyanlar, İslami bir devlet içinde konumları güvence de olmayan dini bir azınlıktı ve laik bir Arap devletinin doğmasına yol açacak olan bağımsızlığın onları Müslümanlarla aynı seviyeye çıkarmasını ümit ediyorlardı.²⁰⁵

2.2. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE ÖNCÜ GAZETELER

Osmanlı Devletinde Arapça gazetelerin yayınlanmaya başlaması 1828'de Kahire'de yayın hayatına başlayan "*el-Vekayiu'l Mısriyye*" isimli gazete ile olmuştur. Ancak Arapça yayınların yoğun bir şekilde ortaya çıkışı, 1856 İslahat Fermanından sonra özellikle Beyrut merkez olmak üzere Lübnan ve Suriye'de olmuştur.²⁰⁶ Osmanlı Devleti 1857 yılında çıkarılan "Matbaa Nizamnamesi" ile ön kontrol ve izin koşulunu bir yasal düzenlemeye bağlamıştı. 1864 yılındaki "Matbuat Nizamnamesi" ise, ön sansürü tamamıyla kaldırarak basın özgürlüğünü en üst seviyeye çıkarmıştır.²⁰⁷

Tanzimat, Batı kaynaklı demokratik ve liberal fikirlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde etkinlik kazanmasına olanak sağlamıştı. Özellikle, 1860'dan sonra basın ve

²⁰² Umar, a.g.e.,s.126.

²⁰³ Davışa, a.g.e., s. 27.

²⁰⁴ Davışa, a.g.e., s.28.

²⁰⁵ Davışa, a.g.e., s.28.

²⁰⁶ Umar, a.g.e.,s.56.

²⁰⁷ Şen, a.g.e.,s.35.

yayın hayatı ciddi bir canlanma süreci yaşamaktaydı. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi Osmanlı aydınları, liberal-reformist fikirlerin savunuculuğunu yapmaktaydı. Genç Osmanlılar diye adlandırılan aydınlar grubu, sistematik bir düşünceye sahip olmamakla birlikte, özgürlük ve anayasaya dayalı bir rejimi kısmen İslami ilkelerden de hareket ederek savunmaktaydı. Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan değişik toplulukları bir arada tutmak amacıyla, “Osmanlı Patriotizmi” diye adlandırılabilir bir siyasi formülasyon oluşturmuşlardı. Osmanlı aydınlarının birliği korumaya yönelik çabalarına rağmen, Arap dünyasında önemli siyasi güce sahip olmamakla birlikte, sözle ya da açıkça ayrılıkçı amaç güden bazı örgütler kurulmuştu.²⁰⁸

Avrupa’da Arapça gazetelerin yayımı ile birlikte Osmanlı Devletinin Arap uyrukları etkileme politikasına uygun olarak Halil Nuri tarafından neşredilen “*Hadikat’ül-Ahbar*”, Ahmet Faris Şidyak tarafından çıkarılan “*el-Cevaiib*” gazeteleri 1860-1870 yılları arasında çıkmıştır. El-Cevaib, daha çok Abdülhamid’in hilafet ve diğer konulardaki politikalarını açıklamak ve yaymak için kullanıldı. Bu gazetelerin yanı sıra bir de Osmanlı Devletinin Suriye ve Lübnan’da Arapça çıkardığı bazı gazeteler vardı. Vilayet idaresince 1865 yılında çıkarılan “*Suriye*” ve 1866 yılında çıkarılan “*el-Furat*” gazeteleri bu resmi yayınlardı.²⁰⁹

Suriye ve Lübnan’da Osmanlı devleti taraftarı basınının yanı sıra Osmanlı aleyhtarları ve Arap milliyetçilik hareketinin doğuşuna basamak teşkil eden gazeteler de vardı. İngiltere ve Fransa Osmanlı aleyhtarları basını desteklemiştir. Cizvit din adamlarının ve Ortodoksların yayınladığı bazı gazeteler de mevcuttur. 2. Abdülhamid döneminde dahi birçok Arap milliyetçi gazete kurulmuştur. Ancak 2. Abdülhamid’in uyguladığı sıkı sansür onların faaliyetlerini yavaşlatmıştır. 2. Meşrutiyetin getirdiği geniş hürriyet havası ise milliyetçi basında büyük gelişmeler sağlamıştır. Bu dönemde milliyetçi gazetelerin sayısında büyük artış olmuştur.²¹⁰

1870 yılında Butros el-Bostani tarafından kurulan kendisi ve ailesi tarafından on altı yıl boyunca yönetilen el-Cinan (al-Jinan), Arap Milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında önemli payı olan yayın organlarından biri olmuştur. El-Cinan’da yazan Bostani, doğunun bir zamanlar zengin ve medeni olduğunu, sonradan sahip olduklarını kaybettiğini anlatmıştır. Kaybın sebebi, kötü yönetimdir; çözüm, iyi hükümete: İyi hükümet ancak katılım, dinin siyasetten ayrılması, yargının yürütmeden ayrılması, düzenli vergi, faydalı kamu işleri, mecburi eğitim, hepsinden öte adalet, değişik dinlerin mensupları arasında birlik ve vatan sevgisi, yani Osmanlı vatandaşlarını birleştir-

²⁰⁸ Şen, a.g.e. s.36.

²⁰⁹ Umar, a.g.e.,s.56.

²¹⁰ Umar, a.g.e.,ss.56-57

cek bir vatanperverlik duygusu üzerinde durulabilirdi. 1877'de Osmanlı Parlamentosu toplandığında, tartışmaları ilk olarak el-Cinan rapor etmiştir. 2. Abdülhamit döneminin baskıcı havasında, 1886'da yayın hayatına son veren gazete, Lübnan gazeteciliğinin merkezinin Beyrut'tan Kahire'ye taşınmasının örneklerinden olmuştur.²¹¹

Şam'da yayınlanan El-Muktebes Gazetesi'nin sahibi Muhammed Kürd Ali isminde Arap milliyetçiliğini savunan bir şahıstır. 14 Eylül 1909'da yazdığı bir yazıda Şeyhülislam'ın "Osmanlı Hilafete dayalı değildir, Hialefet Hülafa-i Raşidün'dan sonra sona ermiştir" dediğini iddia etmiştir. Osmanlı idaresinin tepkisi üzerine Ali bir yazı ile özür dilemiş fakat gazetenin kapanmasına engel olamamıştır. Arap milliyetçilerinden Şükri el-Aseli el-Muktebes gazetesinde Türkleri şiddetle yeren ve Arapları öven yazılarını yayınlamıştır. Muktebas, 63. ve 231. Sayılarında Osmanlıda Hilafetin olmadığını ve bunu İslam alimlerinin tasdik ettiğini yazmıştır. Böylece Osmanlı'nın Hilafet gücünü zayıflatmak istemiştir. Bu bağın zayıflığı ile Arapları Osmanlıdan ayırmak daha kolay olacaktır. Yine Muktebes Gazetesinin 71. sayısında ise Osmanlı saltanatının gayri meşru olduğu, baskıcı ve barbar bir gayri meşru hâkimiyet izlediği vurgulanmıştır. Muktebas Gazetesi, Suriye Diriliş Cemiyeti için bir propaganda gücü olmuştur.²¹²

Abdülhamid'in polisinden uzak olan Lübnan ve Suriye'li yazarlar, 1908 Devrimi'nden önce bile anayasal düşünceleri açıkça ifade temeye devam etmişlerdir. Kahire'deki Lübnan gazeteleri el-Mukattam ve el-Ahram, usanmaksızın Sultana saldırıya devam ediyorlardı.²¹³

El-Ahram Gazetesi Mısır'da çıkmakta olup, Suriye ve tüm Arap bölgelerine dağılmaktaydı. Gazete, faaliyetlerini bilhassa Arap milliyetçiliği yönünden yoğunlaştırmıştır. El-Ahram Gazetesinin İstanbul muhabiri İbrahim Selim Buhari, Suriye ve Irak'ta Osmanlı aleyhine kışkırtıcı faaliyetler ile Arapçılık ve Beyrut'un Cebel-İ Lübnan'a ilhakı yönünde çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti, el-Ahram gazetesinde çıkan bazı yazılar nedeniyle Suriye ve diğer Osmanlı topraklarına girişini yasaklamış olmasına rağmen gazetenin Suriye'ye girişi engellenemiyordu.²¹⁴

El-Mukattam Gazetesi de Lübnan kökenli olup, Mısır'da yayın hayatına devam eden gazetelerden biriydi. Gazete Arap milliyetçiliğinin propagandasını yapıyordu. Bunun üzerine el-Mukattam ve Gazetesinin ve aynı yönde yayında bulunan el-Basra gazetesinin Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır.²¹⁵

²¹¹ Hourani, a.g.e., 1994, s.292.

²¹² Umar, a.g.e.,s.58.

²¹³ Hourani, a.g.e., 1994, s. 293.

²¹⁴ Umar, a.g.e.,s.56.

²¹⁵ Umar, a.g.e.,s.63.

Zaletu'l-Fetat Gazetesi 1910 yılında yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin 15 Kasım 1913 tarihli nüshasında, Cebel-i Lübnan'ın Osmanlıdan ayrılması ve yabancı müdahalesini davet etmesi yönünde bir yazı yayınlamıştır. Fransız deniz subaylarının Zahle'yi ziyaretlerinde onların karşılanması, gazetede onlara muhabbet beslenildiği ve Fransız taraftarlığı şeklinde verilmiştir. Gazetenin ayrılıkçı yayınlarının devam etmesi neticesinde ülke içinde dağıtımını yasaklanmıştır.

El-Müfid Gazetesi, Arap milliyetçiliği yönünde Beyrut'ta yayın yapan bir gazetedir. Gazete, 7 Kasım 1910 tarihinde Arapları Türkler aleyhine kışkırtan bir yayında bulunmuştur. 26 Kasım 1913 tarihli nüshasında Paris'te çıkan "Topari" Gazetesinden naklen Cavid Bey'in Arapları "İrk-ı esved" tabiriyle tahkir eylediğini ve diğer bir cümlesinde "Bugün memalik-i Osmaniye'de bir melse-i Arab mevcut değildir. " yollu neşriyatta bulunduğu bahsederek, makaleyi eleştirmiştir. Bunun üzerine Beyrut Vilayetince gazetenin nüshaları toplanarak, gazete kapatılmıştır.

Delil-i Humus Gazetesi Humus'ta yayınlanmakta olup, Arap bağımsızlığı yönünde yayınlarda bulunmuştur. Gazetenin 99. sayısında Adem-i Merkeziyete dair ve hükümet aleyhine bir makale yayınlamıştır. "Ey Devlet-i Emniyet-i Mefgud" başlıklı bu makalede Arapların La Merkeziye istekleri üzerine ıslahat yapılması vaad olunduğu halde daha sonra hükümetin bunu yapmayarak, Arapları oyaladığını dile getirmiştir.

Ebu Nuvas Gazetesi Lazkiye'de çıkmakta olup, 1912 yılı Mayıs ayının ikinci haftasında çıkan 40 numaralı sayısında hilafet aleyhine neşriyatta bulunan Muhammed Kürd Ali ve arkadaşlarını ve Osmanlı Devleti aleyhine bir kaside yayınlamıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nazırlığından gelen emir üzerine gazete kapatılmıştır.

El-Mühezzeb Gazetesi Cebel-i Lübnan'a bağlı Zahle kazasında çıkarılmıştır. Gazetenin 29 Ekim 1913 tarihli nüshasında, Bekaa arazisinin Cebel-i Lübnan'a ilhakı ve Arap milliyetçiliği yönünde propagandalar yaparak, Arapları Türklerle karşı kışkırtmış ayrıca Fransız donanmasının Beyrut'u ziyareti sırasında Zahle'ye gelen Fransız subaylarının karşılanması 15 Kasım 1913 tarihli nüshasında büyük bir coşkuyla vermiştir.

Mekke'de yayınlanan El-Kible gazetesi Şerif Hüseyin ve İngilizler tarafından belirlenen konularda yazılar yayınlamıştır. 16 Mart 1917 tarihli nüshasında Şerif Hüseyin'in Müslüman dünyasına hitap ettiği bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname de Türklerin Medine'de vahşetler yaptığını dile getirip, "Eğer Türkiye Müslümanları Turancı hükümetlerinin hareketini reddetmezlerse Mekke Camiiindeki hutbe-lerde Türkiye Sultanı'nın adının zikrini menetmek" tehdidinde bulunmuştur.²¹⁶

²¹⁶ Umar,a.g.e.,s.64.

El-Burhan Gazetesi Trablusşam'da yayınlanmış bir gazetedir. Bu gazetede de Osmanlı aleyhtarı yazılar yayınlanmıştır. 19 Haziran 1913 tarihli nüshasında İslam dini ve Osmanlılar aleyhine bir makale yayınlanmıştır. Makale "Hicaz Vaizine" başlığı ile yazılmış olup, Paris Kongresinin önemini vurgulamış ve Adem-i merkeziyete dayalı bir yönetim çağrısında bulunmuştur. Ayrıca makalede Balkanlarda zulme uğrayan Müslümanların Suriye'ye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır.

Fete'l Arab gazetesi, Beyrut'ta Arap milliyetçiliği yönünde yayın yapan bir gazetedir. Osmanlı Devleti aleyhtarı yazıların yayınlandığı gazetede, "Ubudiyet Meselesi" adı altında bir makalesinde hem valiye hem de hükümete şiddetli saldırılarda bulunulmuştur. Bu makale nedeniyle gazete kapatılmış, sorumlu yazı müdürü ise mahkemeye verilmiştir.

Bu gazetelerin dışında New York'ta Şibli Dumus tarafından çıkarılan Arap milliyetçilik taraftarı "el islah" ve "Kevaikib-i Amerika" isimlerinde iki gazete ve Rio de Jenerio'da " Suriye sosyal, siyasi, edebi organı" olarak "el-Fecr" gazetesini de eklemek mümkündür.²¹⁷

2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR SURİYE COĞRAFYASI

Suriye sözcüğünün kökeni ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.²¹⁸ Heredot'a göre Suriye, Asuriye'nin kısaltılmış biçimidir. Suriye ismi ilk kez Yunancada görülür. Bizans ve Roma resmi dilinde yer bulan bu Yunanca ad, VII. yy'da Arap istilasından sonra neredeyse tamamen kaybolmuştur. Avrupa'da Rönesans'ı izleyen dönemde klasik bilgilere ve böylece Helen-Roma terminolojisine yönelen ilgi sonucu kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişte Suriye olarak bilinen bölge Arap dünyasında, genel anlamda İslam dünyasında, Şam olarak adlandırılmıştır. Suriye adı coğrafi yazılarda nadiren kullanılmıştır. XIX. yy'ın ikinci yarısında Avrupa'nın etkisiyle yeniden kullanılabildiği kadar da çok bilinmezdi.²¹⁹

Tarih içerisinde Suriye bölgesinin çeşitli adlarla anıldığı görülmüştür. Mısırlılar bölgeyi Retenu olarak adlandırırken, bu ad Tevrat'ta Lotanu ve Rotanu olarak geçmektedir.²²⁰ Bölge, İslam hâkimiyetine geçtikten sonra Müslümanlarca "Bilad al-Şam" veya "al-Şam" olarak adlandırılmıştır. Arap tarihi kaynaklarında da bölge Şam ve Dimaşk olarak verilmiştir. Arapçada "Şam beldeleri" demektir, aşağı yukarı bu-

²¹⁷ Umar, a.g.e., s. 68.

²¹⁸ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çeviren: Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2018, s.29.

²¹⁹ Lewis, a.g.e., s.30.

²²⁰ Umar, a.g.e., s.1.

günkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını kapsar. Osmanlı döneminde de Şam şehrinin ise asıl ismi "Dımaşk eş-Şam" veya kısaca Dımaşk'tır. Batı dillerindeki Damascus kelimesi buradan gelir. Lakin şehirden bahsedilirken bugün "eş-şam" kelimesi de kullanılmaktadır.²²¹

Suriye kelimesinin kökeni hususunda çeşitli görüşler mevcuttur.²²²

1. Suriye adı Babiller tarafından türetilen "Suri" kelimesinden türemiş olup, M.Ö. 3000 yılında doğuda Medya Dağlarıyla, batıda Toros Dağlarıyla, güneyde Babil memleketiyle, kuzeyde Ermenistan ile sınırlı bir coğrafi bölgenin ifadesinde ad olarak kullanılmıştır.

2. Lübnan'ın Sur şehrinde türemiş olup, Yunanlar bu adı tüm sahil bölgesi için kullanmışlardır.

3. Hz. İbrahim'in sülalesinden gelen Dadanoğlu Asur ve Asuri'den gelmekte olup, Asurlular ülkesine, Yunanlılar tarafından kelimenin başında "A" harfi düşerek "Surya" şeklini aldığı bu ismin sonradan Suriye olarak söylenmeye başladığı görülmüştür.

4. Bölgeyi ele geçiren Klikos'un kardeşi Suros'un ismine izafeten kullanıldığı anlaşılmıştır.

Suriye adı hususunda böyle çeşitli görüşler olup, bu adın ne zaman ve ne amaçla bu bölgeye verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte 19. Yüzyılda Avrupalılar tarafından bölgesel amaçlı olarak sık sık kullanmaya başlanmıştır. Bir devlete, resmi ad olması ise ilk olarak Fransız mandası döneminde olmuştur.

Yavuz Sultan Selim 1516'da Suriye'yi aldıktan sonra tüm bölgeyi "Arap Vilayeti" (veya diğer adıyla Şam vilayeti) adı altında tek bir vilayet çatısı altında topladı. 1660 yılına kadar idari taksimat devam ederken, 1660'da Sayda eyaleti oluşturulmuş, böylece bölge Şam, Halep, Rakka, Sayda, ve Trablusşam eyaleti halinde beş eyaletle 19. yüzyıl başlarına kadar idare edilmiştir.

16. yüzyılda ve merkantilizm çağında, Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nden Kapitülasyonlar adı altında ticari imtiyazlar elde ettiler. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılında Fransa'ya kapitülasyonlar vermesiyle birlikte, Venedikli tüccarlar Doğu Akdeniz'de Fransızların üstünlüğü ile karşı karşıya kaldılar. Levant Company'nin 1581 yılında kurulmasıyla birlikte İngiliz tüccarlarının Suriye bölgesine gelişleri arttı. 1662 yılına gelindiğinde sadece Halep şehrinde 50 İngiliz tüccar bulunmaktaydı.²²³

Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyıldaki ekonomisi büyük oranda tarıma dayanıyordu ve yüzyılın sonuna kadar da öyle kaldı. Suriye kıyıları tahıldan tütüne, narenciyeden

²²¹ Umar, a.g.e.,s.1.

²²² Umar, a.g.e.,s.1.

²²³ Şen, a.g.e., s.26.

pamuk ve sebze için aynı bollukta ürünler yetiştiriyordu. Ulaşım güçlükleri ise ihracatı sınırlandırıyordu. Bu durumu düzeltmek için 1850 yılından itibaren demiryolu yapımına başlandı. Bir Fransız şirketi 1859-1963 yılları arasında Beyrut ve Şam'ı bir araya getirmek için 111 km'lik yol inşa etti.²²⁴

Tanzimat'ın ilk yıllarında Suriye bölgesinin idari taksimatı aşağıdaki Tablo 1'deki gibi olmuştur.²²⁵

Tablo 1

Eyaletler	Eyaletle Bağlı Sancaklar
Şam	Şam, Humus, Hama, Hacilyevm
Halep	Halep, Rakka, Ayıntab, Kilis
Sayda	Sayda, Akka, Nablus, Kudüs, Trablusşam, Cebel, Lazkiye, Beyrut Şehri

Tablodan da görüldüğü gibi Suriye bölgesi bu sırada Şam, Halep, ve Sayda olarak üç ayrı eyaletle yönetilmiştir.

Suriye'de demiryolları inşaatı, ekim alanlarının steplere doğru kaymasını mümkün kıldı. Her demiryolu istasyonu tarım ve ticaret merkezine dönüştü. Suriye'nin nüfusu 1860-1914 yılları arasında 2,5 milyondan 3,5 milyona çıktı. Ekonomik faaliyet ve güç iç bölgelerden kıyı şehirlere doğru kaymaya başladı. Bu dönemde Beyrut tekrar önemli bir liman kent halini aldı.²²⁶

Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa valiliği döneminde (1831-1840) Suriye ve özellikle Lübnan Dağları bölgesinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler etkilenmiştir.²²⁷ Lübnan Dağı idari kontrolden uzakta olması nedeniyle uzun süreden beri muhalif dini gruplar açısından bir sığınma yeri olmuştur. 19. Yüzyıl başlarında bölgede siyasal güç, Marunî Hıristiyanlar ile Dürzîler arasında paylaşılmaktaydı. İbrahim Paşa, devletin Büyük Suriye'de bütün dini toplumlara eşit olarak davranmasında ısrar etti. Yahudilerin ve Hıristiyanların ibadet yerlerinde ödemek zorunda oldukları özel vergileri kaldırdı. Ancak, en yıkıcı politikası, yerel halkı silahsızlandırmayla birlikte askere alma yasasını çıkarması oldu. Bazı Dürzî toplulukları 1837'de silahlarını teslim etmeyi reddedince İbrahim Paşa binlerce Hıristiyan'ı silahlandırıp Dürzîlere karşı kışkırttı. Hıristiyan güçler bu fırsattan kontrolleri altındaki bölgeyi genişletmek amacıyla yararlandılar. İbrahim Paşa 1839'da fikir de-

²²⁴ Şen, a.g.e., s.27.

²²⁵ Umar, a.g.e., s.15.

²²⁶ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (Çeviren: Yavuz Olgan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.346.

²²⁷ Cleveland, a.g.e., s.102.

ğiştirip Hıristiyanlara silahlarını geri vermelerini emretti. Hıristiyanlar bunu reddettiler ve bütün dini toplulukların İbrahim'e karşı ayaklanmalarına katıldılar; sonunda İbrahim Paşa ve askerleri ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar.²²⁸

Büyük Suriye Osmanlı Yönetimine döndüğünde mezhep ilişkilerinde büyük değişiklikler olmuştu artık. Marunîler, Lübnan Dağı'nda artan bir güce ve Suriye toplumunda yeni bir özgürlüğe sahip olmuşlardı ve bu imkânlardan vazgeçmeye niyetleri yoktu. 1839 ve 1856 Osmanlı fermanlarındaki eşitlik vaatlerinden cesaret alan Marunîler ve diğer Hıristiyanlar ticari faaliyetlerini genişlettiler, Avrupa temsilcileri ile karlı ilişkilere girdiler, yeni eğitim kurumları kurdular ve genelde Dürzî ile Sünnilerin Müslüman bir devletin azınlık tebaasına izin verilen sınırların aşılması gözüyle baktıkları davranışlarda bulundular. Mevcut toplumsal ve siyasal düzendeki bu değişikliğe Müslümanlar öfkeyle tepki gösterince 1860 yılında vahşi bir savaş patlak verdi. İç savaş, Dürzîlerin Lübnan Dağı'nda Hıristiyan köylere saldırılarıyla başladı ve çok geçmeden Şam mahallelerine yayıldı ve burada binlerce Hıristiyan öldürüldü, Avrupa konsolosları yakıldı.²²⁹

Daha önce de belirtildiği gibi 1858 yılında yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesi Suriye'deki köklü ulema ailelerinin nüfuzunun azalmasına neden olmuştur. Ulema sınıfından olmayan toprak sahibi aileler, yeni edindikleri servetlerinin de yardımıyla yerel idarede mevki edindiler ve yerel halkla benzer himaye ilişkileri kurdular. Önde gelen ulema aileleri değişen koşullara ayak uydurarak topraklarını ve yönetimdeki yerlerini koruyabildiler; bürokrasinin farklılaşması ve vilayetlerde hızla artan idari kadrolar, ulemadan olmayan toprak sahibi ailelerin bu yeni kadroları doldurmalarına ve nüfuzlarını artırmalarına neden oldu. Bürokratikleşme ve laikleşme eğiliminin hızına ayak uydurabilmek için, ulema aileleri tavizler verdiler. Yeni toprak sahibi aileler gibi onlar da, oğullarını İstanbul'daki laik okullara yollamaya ve bu ailelerden gittikçe daha çok kız alıp alıp vermeye başladılar. Böylece Abdülhamid'in saltanatında "Osmanlı devletiyle açıkça özdeşleşen ve onun çıkarlarını savunan" yeni bir taşra kentli liderleri koalisyonu ortaya çıktı.²³⁰

1860 Lübnan olaylarından sonra Cebel'i Lübnan mutasarrıflığı kurulmuştur. Mutasarrıflığını da Bab-ı Ali'ce seçilecek bir Hıristiyan mutasarrıflığa bırakılması kabul edilmiştir. Bu birleşik Osmanlı liderliğinin İstanbul ile bağlantısı, Abdülhamid'in iletişimi Tanzimat'ın merkezileştirme ilkesi doğrultusunda ve geniş çapta Batılı şirketler aracılığıyla modernleşirmesi sayesinde sağlanmıştır.²³¹

²²⁸ Cleveland, a.g.e., s. 103.

²²⁹ Cleveland, a.g.e., s. 104.

²³⁰ Kayalı, a.g.e, s.42.

²³¹ Umar, a.g.e., s.15

1887'de Kudüs'ün artan öneminden dolayı saray, Filistin'in güneyinde yeni idari birim olarak Kudüs bağımsız sancağını oluşturdu. Bu sancak Şam vilayetinden koparıldı ve sarayın doğrudan denetimi altına alındı. Bu sırada, Beyrut şehri genişliyordu ve ticari zenginliği hızla artıyordu. Sonuç olarak, saray 1888'de dört sancak Lazkiye, Trablusgarp, Akka ve Nablus'un eklendiği Beyrut vilayetini vücuda getirmeye karar verdi. Böylece, 1888 ve sonrasında Suriye üç vilayete Halep, Şam ve Beyrut ve iki müstakil sancak Lübnan ve Kudüs olarak bölünmüş oldu.²³²

Bu mutasarrıflık 1914'te kaldırılana kadar valinin başkanlığında bölgenin dini cemaatlerinin temsil ettiği bir danışma meclisiyle birlikte, halka huzur ve refah içinde yaşam imkanı sağlamıştır.²³³

Suriye'de meydana gelen karışıklardan sonra 7 Kasım 1864 tarihli yeni bir Vilayet Nizamnamesinin ilk uygulandığı yerlerden biri de Suriye vilayeti olmuştur.²³⁴ Böylece Osmanlı idaresinde şimdiye kadar hiç geçmeyen "Suriye" adıyla bir vilayet oluşturulmuştur. Eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş, sınırlar daraltılarak vilayet örgütü ortaya çıkarılmıştır. Sancaklar "Liva" adını alarak vilayetin alt birimi olarak örgütlendirildi. Nizamname; vilayetleri sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu.²³⁵

1911 tarihi itibarıyla Suriye bölgesindeki vilayetlerin idari taksimatı aşağıdaki tablo 2'deki gibi olmuştur.

Tablo 2

Vilayetin Adı	Bağlı Sancaklar
Suriye	Şam, Hama, Havran, Kerek
Halep	Haleb, Maraş
Beyrut	Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye, Nablus

Tablodan da görüldüğü gibi Suriye bölgesinde Suriye, Halep ve Beyrut vilayetleri ve bu vilayetlere bağlı 11 sancak bulunmaktadır.

²³² Zeine, a.g.e., s. 34.

²³³ Cleveland, a.g.e., s.104.

²³⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul, 1985, s. 50.

²³⁵ Şen, a.g.e., s.25.

Fransa 1924'te Şam ve Halep devletlerini Suriye Devleti adıyla birleştirerek yeni bir siyasal düzenlemeye gitti. Suriye Devleti, Şam ve Halep dışında mandanın ondan sonraki en büyük iki kenti olan Hama ile Humus'u da kapsamıştır.²³⁶

Ortadoğu devletleri içinde en fazla etnik nüfus çeşitliliğine sahip olan devlet Suriye'dir. Nüfusun çoğunluğunu özellikle Hanefi mezhebine bağlı Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Sünniler, Dürzîlerin yoğun olarak yaşadığı güneydeki Cebel-i Dürzî bölgesi ve Nusayrilerin çoğunlukta olduğu Lazkiye bölgesi hariç, tüm bölgelerde çoğunluğu oluşturmaktadırlar.²³⁷

Suriye'deki en büyük azınlık inanç grubu olarak Nusayri Alevilerdir. Nusayrilerin çoğunluğu Lazkiye bölgesinde yaşamaktadırlar. Nusayri, isimi Ebu Şuayb Muhammed İbn Nusayir En-Numeyri'den gelir. Fransızların kendilerine verdiği "Alevi" ismiyle onların Eylül 1920'ye kadar resmi şekilde bilinmediğini ortaya çıkıyordu. O tarihten bu yana, Nusayriler genellikle Alevi ismiyle çağrılmayı tercih ettiler. Alevi inancı heterodoks bir inanç olarak İslami ve İslami olmayan inanç ve pratiklerin karışımından oluşurken, Alevi grubu içinde büyük ailelerin kontrolü altında rakip alt mezhepler de bulunmaktadır. Suriye'de Alevilerin başlıca dört aşirete ayrıldığı görülmektedir. Bunlar, Hayattun, Haddadun, Matavirah ve Kalbiyah kabileleridir. Fransız idaresi dönemi boyunca Alevilerin sosyal yapısının gelişme gösterdiği düşünülmektedir. Manda idaresi son bulduğunda eğitilmiş Alevilerin sayısında belirgin bir artış görülebiliyordu. Manda dönemi sonrasında kabile bağlarını sona erdirerek Arap milliyetçilik hareketini destekleyen Alevi sayısında artış gözlenmişti.²³⁸

Dürzîler daha küçük etnik bir grup olmakla birlikte, Suriye'nin güneyindeki Cebel-i Dürzi bölgesinde en büyük grubu oluşturmaktaydı. Dürzîler, o coğrafyanın sahip olduğu fiziki izolasyondan dolayı etnik özerkliklerini ve kendi feodal yapılarını korumuşlardı. Sultan Atraş ailesi Dürzi topluluğu içinde en organize topluluk olarak Dürzi topluluğunun liderliğini yapmaktaydı.

Yunan Ortodoks Hıristiyanlarına ilave olarak, Yunan Katolikleri, Suriye Ortodoksları, Suriye Katolikleri, Marunîler ve az sayıda Protestanların yanında, Roma Katolikleri ile Ermeni Katolikleri ve Ermeni Ortodoksları gibi etnik olarak Arap olmayan Hıristiyanlar da bulunmaktadır. Suriye, halkının yüzde doksandan fazlası, ana dilleri olan Arapçayı konuşurlar. Bunun yanında farklı etnik dillere sahip azınlıklar, Suriye'deki "azınlıklar mozaiğinin" önemli bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Bu azınlıklar içinde Arap olmayan Kırmancı Kürtleri, etnik dili konuşan azınlıkların en önem-

²³⁶ Cleveland, a.g.e., s.245.

²³⁷ Şen, a.g.e., 2004, s.69.

²³⁸ Şen, a.g.e., 2004, s.69.

lisidir. Suriye'nin kuzeydoğusunda, Fırat Ovası'nda toplanmış olan Suriye Kürtlerinin büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlardır.

Arap olmayan diğer Sünni Müslüman iki etnik grup ise, Çerkezler ve Türkmenlerdir. Çerkezler ülkenin güneyinde, Türkmenler ise Kürtlerin yerleştiği kuzeydoğu koridorunda toplanmışlardır. Özellikle Golan bölgesinde Çerkezlerin sayısı oldukça fazladır. Önemli oranda Türkmen ise, kuzey-batıdaki Nusayri ağırlıklı dağlarda yaşar. Asuriler ve Ermeniler, Müslüman olmayan en önemli iki etnik gruptur. Daha çok Halep kentinde toplanmış olan Ermeniler, diğer kent merkezlerinde de önemli cemaatlere sahiptirler. Süryanice konuşan ve Nasturyan Kilisesi'ne bağlı olan Asuriler ise bir başka etnik dili konuşan azınlık olup, Fırat Vadisi'nin kuzeydoğusunda yaşarlar.

Suriye'de ekonomik ve kültürel etkinlik açısından en önemli kentler ülkenin güneybatısındaki Şam ile kuzeybatıdaki Halep kentleridir. Bu iki önemli kent dışında birkaç önemli kent daha bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, Suriye'nin batı bölgesinde, halk arasında iki kardeş kent olarak da bilinen Hama ve Humus kentleridir. Ekonomik açıdan dikkate değer önem taşıyan kentler ise Akdeniz kentlerinden Lazkiye, Banyas ve Tartus'dur. Bu kentler, ülkenin denize doğrudan açılan önemli kapılarıdır. Bunlara ilaveten, kuzeydoğuda Fırat Nehri kenarında bulunan Deyrizor ve uç Güney-batıdaki Dara gibi, Suriye kent yaşamının ayrılmaz parçaları olan küçük bölge başkentleri de vardır. Suriye'deki kent merkezlerinin her biri, ayrıca farklı bir sosyo-politik özellik sergilemektedir.

2.4. BAAS PARTİSİNİN KURULUŞU ÖNCESİ SURİYE'DE SİYASAL DURUM – MANDA DÖNEMİ

1. Dünya savaşı sonrası Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki denetimi büyük bir askeri birlik ve karmaşık bir Fransız sivil idareciler hiyerarşisiyle desteklenmişti. Fransa'nın doğrudan yönetim politikası, karar verme otoritesini yüksek komisere devrediyor ve yerel politikacıların özerklik uygulamalarına pek alan bırakmıyordu. Suriye'deki sonuç, ne siyasal liderlerin ne de genel olarak halkın, Fransız zoruyla getirilen parlamenter sistemin korunmasından fazla bir çıkarlarının olduğu şekliyleydi. Sistemin yerel düzlemde meşruluğu yoktu ve 1946'da Fransızların çekilmesinden sonra fazla ayakta kalamadı.²³⁹

İngiltere ve Fransa, bereketli Hilal'i, önceki sömürgeler yerine, yeni sınırları ve yönetici sınıfları olan yeni devletlere böldü ve bağımsızlık hazırlıkları için Milletler

²³⁹ Cleveland, a.g.e, s.243.

Cemiyeti'nden yetki aldılar. Ardından da bu yeni devletlerde kendilerine uygun modellerde rejimler kurdular. Suriye ve Levant olarak bilinen batıdaki bölgenin kuzeyi ile ortası Fransız Mandası'na, Filistin olarak adlandırılan güneyi de İngiliz Mandası'na girdi. Manda devletleri, denetimleri altındaki bu ülkeleri yeniden alt bölümlere ayırdılar.²⁴⁰

Arapların iki büyük savaş arası yıllarda yeni topluluk sadakati bağları geliştirme önerileri, bölgesel kimliklerin vurgulanmasından Arap ve İslam çağrılarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. 1. Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi, tek bir düzenleyici ilkenin belirleyiciliği söz konusu değildi. Arap birliği kavramının büyük bir cazibesi vardı elbette, ancak İngiltere ve Fransa'nın Arap Orta Doğu'su haritasında çizdiği sınırlar, birçok Arap liderin arzu edeceğinden daha kalıcı olacaktı.²⁴¹

Fransa'nın Suriye üzerindeki iddiaları dini, ekonomik ve stratejik nedenlere dayanmaktadır. Levant'daki Hıristiyan toplulukların koruyuculuğunu kendi kararıyla üstlenmiş olan Fransa, bölgedeki uzun geçmişi olan dini ve eğitim faaliyetlerine devam etmeyi ahlaki bir görev saymaktaydı. Müdahale için uydurulan böylesi bir dini mazeret, Müslüman çoğunluğun Fransa'ya karşı hissettiği yabancılaşmayı iyice arttırıyordu. Levant'da Fransız varlığının ekonomik sebebi ise Osmanlı'nın son döneminde Fransız şirketlerinin demiryollarına, liman tesislerine ve ticarete yaptığı çok büyük yatırımlardı. Ortadoğu'da İngiliz etkisine bir karşı denge kurmayı gerektiren stratejik ihtiyacın yanı sıra, etkili Fransız imparatorluk yanlısı çevrelerde Fransa'nın Kuzey Afrika imparatorluğunun yanı sıra Levant'da da bir yer elde etmediği takdirde gerçek bir Akdeniz devleti olamayacağı inancı vardı.²⁴²

Fransızlar Suriye'yi bağımsızlığa hazırlayacak yerli idari kurumlar oluşturulmasını teşvik etmek yerine kendi idarelerini uzatacak koşulları yaratmışlardır. Bunu Suriye içinde var olan dini, etnik ve bölgesel farklılıkları teşvik edip vurgulayan bir böl yönet politikasıyla uyguladılar. Bu şekilde Suriye'de milli birliğin oluşması yerine bölgesel ve etnik parçalanmaya neden olmuştur.²⁴³

Çok uluslu toplumsal yapıyı dikkate alan Fransa, Suriye'deki egemenliğini sağlama almak açısından, ülkedeki siyasi ve toplumsal yapıyı atomize etmek karındaydı. Fransa'nın getirdiği ilk siyasi bölünme 1920'de Büyük Lübnan'ın yaratılması oldu. Fransa, eski Lübnan Dağı mutasarrıflığına Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut kıyı şehirlerini de ekledi, verimli Bekaa Vadisi'ni Suriye'den alıp, genişletilen Lübnan sınırları içine koydu. Bu durumdan yararlananlar, yeni Lübnan'da en büyük dini topluluk olan Marunî Hıristiyanlar oldu. Fransız politikası mezhep çatışmaları çıkma-

²⁴⁰ Lewis, a.g.e., s.430.

²⁴¹ Cleveland, a.g.e.,s.243.

²⁴² Cleveland, a.g.e.,s.244.

²⁴³ Cleveland, a.g.e.,s.243.

sı olasılıklarını arttırmıştı. Beyrut dışında Lübnan'a eklenen bölgelerin nüfusu ezici çoğunlukla Müslüman'dı ve bunlar da Hıristiyan hâkimiyetinde bir devlete sokulmaya itiraz ediyorlardı.²⁴⁴

Suriye mandasında Fransa bir dizi ayrı siyasi birim yarattı ki, bunların varlığı Suriye milli kimliğinin gelişmesini geciktirmek üzere tasarlanmıştı. 1920'de Şam ve Halep her biri kendi valisi ve Fransız danışmanlarıyla iki ayrı devlete bölündüler. Siyasal parçalanmayı daha da arttırmak için Fransa, Suriye'nin iki bölgesel azınlıkları olan Aleviler ve Dürzilerin farklılıklarını, her birine ayrı bir devlet vererek vurguladı. Alevi devleti kuzeyde kıyı şehri olan Lazkiye çevresinde, Cebel Durzi devleti de Şam'ın güneyinde Dürzilerin çoğunlukta oldukları bir bölgeydi.²⁴⁵ 1936 ve 1939 yılları dışında iki devlet de 1942'ye kadar Suriye'den idari bakımdan ayrıydı. Fransa'nın 1924'te Şam ve Halep devletlerini ve sonrasında Hama ve Humus şehirlerini Suriye devleti adıyla birleştirmesi Sünni Arap nüfusunun diğer azınlıklardan gittikçe kopmasını getirdi. Bu birleşme ile Aleviler ve Dürziler milli politikadan çıkarılmış ve Suriye siyasi hayatının mülk sahibi ve muhafazakar şehirli Sünni Müslümanların hakimiyetinde olmasını güvence altına almıştı. 1946'daki bağımsızlığından sonra Suriye'nin karakteristiği olan yıkıcı siyasi istikrarsızlık, kısmen Fransız manda yetkililerinin bu kurumsallaşmış bölme uygulamasında aranmalıdır.²⁴⁶

Aleviler ve Sünniler arasındaki tarihten gelen husumetler, Fransa'nın "böl ve yönet" siyasetinin katkı sunuyordu. Fransız yönetiminden yana olan ve 73 değişik Alevi kabilelerinin temsilcileri 1919 sonlarında General Gouraud'a bir telgraf göndererek, bağımsız Nusayri birliğini kurmak istediklerini bildirmişlerdi. Suriye'de 1922 yılında ayrı bir Alevi devleti kuruldu. Bu durum, Alevilere bazı ayrıcalıkların tanınması olanağını da doğurdu. Fransızların Alevilere sağladığı ayrıcalıklar düşük vergi ve maddi destekten ibaretti. Alevi ve Dürzî devletlerinin yanında Şam ve Halep'in de merkez olduğu iki ayrı devletin kurulması sonucu Suriye dört ayrı parçaya ayrılmıştı. Bu dönemde, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgali, 24 Temmuz 1922 tarihinde bir Milletler Cemiyeti Mandaterliğiyle resmen onaylanmıştı.²⁴⁷

Harita 2.1 Fransız Mandası altında Suriye'nin Bölünmesi²⁴⁸

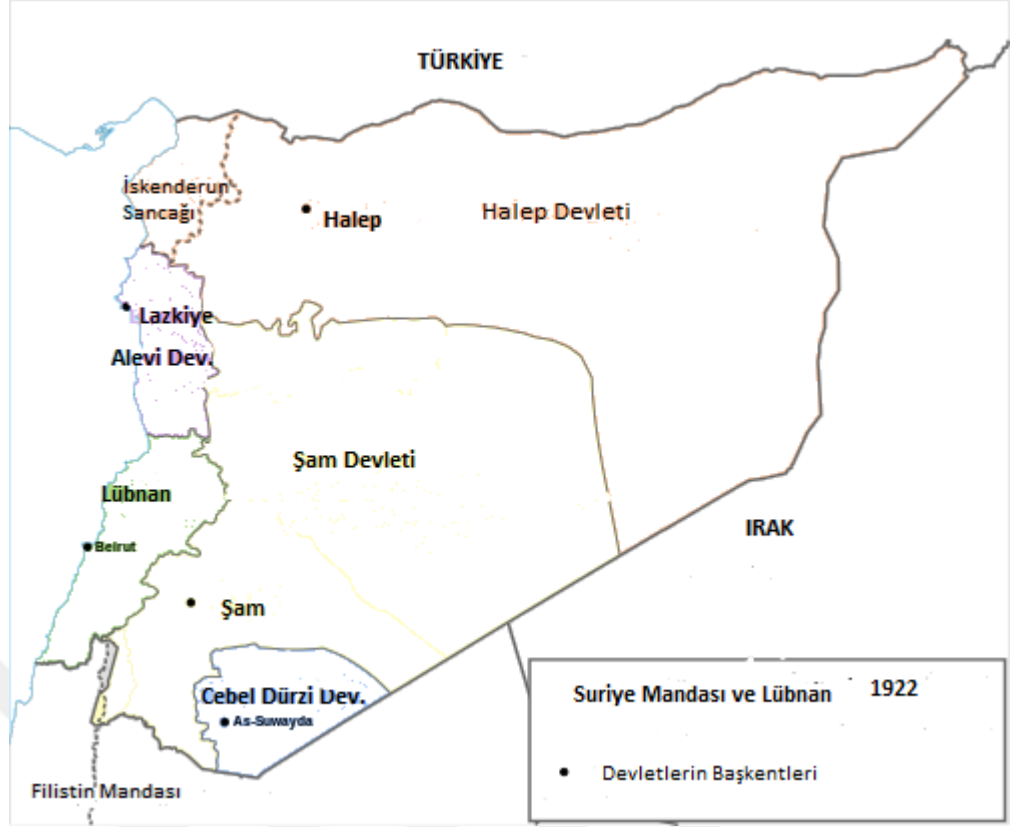
²⁴⁴ Cleveland a.g.e., s.245.

²⁴⁵ Cleveland a.g.e., s.245.

²⁴⁶ Cleveland a.g.e., s.245.

²⁴⁷ Şen, a.g.e., s.71.

²⁴⁸ Şen, a.g.e., s.247.

Fransa'nın Suriye'deki politikası büyük, masraflı ve çoğunlukla epey hantal bürokrasiyle uygulanıyordu; bunu her alana giren bir istihbarat servisi ve 15 bin mevcutlu Armee du Levant garnizonu desteklemekteydi. İdari yapının tepesinde, merkezi Beyrut'ta olan Suriye ve Lübnan yüksek komiseri vardı. Fransız mandasının ilk yıllarını belirleyen politika değişimleri, çok kudretli yüksek komiserlik ve makamının sık sık el değişmesinden kaynaklanıyordu: 1923 ile 1926 yılları arasında dört ayrı yüksek komiser görev almıştı.²⁴⁹

Fransa'nın Suriye'yi yönetme usulü, yerel halkın siyasal sorumluluk ve idari deneyim elde etmesini engelliyordu. Yüksek komiserlikte üst düzey bürokratik mevkiiler Fransızlara veriliyordu. Ayrıca yerel Suriyeli vali ve bölge komiserleri varsa da, bunlara bağımsız karar verme yetkisi tanınmamıştı. Her Suriyeli yetkilinin başında en küçük ayrıntılar üzerine bile veto yetkisi olan bir Fransız danışman duruyordu. Ancak yerli subay yetiştirilmesine, bürokrasiden daha çok önem verildiği görülmekteydi. Mandanın ilk yılı olan 1920'de bir askeri akademi kurulmuştu. Fransız eğitmenlerin bulunduğu akademi, yeni kurulan Suriye Lejyon'una Suriyeli subaylar yetiştirdi. Lejyonun mevcudu 1930'lu yılların ortalarında 6 bine ulaşmıştı. Lejyon subaylarının

²⁴⁹ Cleveland, a.g.e., s.247.

sosyal yapısının Suriye siyasi hayatında uzun vadeli etkisi olacaktı. İleri gelen Sünni şehirli aileler askerlik mesleğini hor gördüklerinden, oğullarını akademiye göndermedikleri için diğer sosyal ve dini grupların önü açılmış oluyordu. Askerlerin büyük çoğunluğunu çeşitli yerli azınlıklardan, özellikle Dürzi ve Alevilerden, az miktarda da Ermeni ve Çerkezlerden seçtiler.²⁵⁰ Bunların gözünde askerlik mesleği, yukarı doğru bir çıkış, subay kadrosuna hakim olma yoluydu. 1946'daki bağımsızlıkla azınlık dini gruplarından olan bu subaylar orduyu siyasal hayatın içine soktular ve Sünni haki-miyeti örneğini değiştirdiler.²⁵¹

Fransızların zorla kurdukları otorite, mandanın ilk iki yılında Suriye'nin çeşitli bölgelerinde direnişle karşılaştı. Ancak Fransız ordusu bu ayaklanmaları birbirinden tecrit ederek ülkenin başka taraflarına yayılmadan bastırdı. Fakat 1925-1927 büyük isyanında bunu yapamadı. Yerel ayaklanma olarak başlayan isyan çok geçmeden Suriye'nin tamamını sardı; manda ve onun temsil ettiklerine karşı Suriye itirazının sembolü oldu. İsyân 1925 Temmuz ayında, Cebel Dürzi devletinde Fransız valisinin Dürzi siyasal ilişkilerini ve toprak sahibi olma tarzlarını yeniden yapılandırmaya kalkıştığı sırada başladı. Dürzi reisi Sultan Atraş liderliğindeki silahlı grup, Fransızları Cebel Dürzi'den atmayı başardı. Atraş'ın askeri zaferlerinin haberleri Suriye'nin şehir merkezlerinde heyecan yaratınca genelde pek dikkatli olan şehir eşrafı da isyancılarla birlikte olamaya karar verdi. 1925 yılı sonbaharında Humus ve Şam şehirlerinin siyasal liderleri de kırsal güneyin Dürzî aşiret reislerine katılınca milli çapta bir direniş hareketi başladı. Suriyeli milliyetçi gruplar, 1926 sonbaharında Yüksek Komiser'e bir muhtıra vermişlerdi. Bu muhtıra özetle şunları talep ediliyordu: "1. Genel af ilan edilmesi ve geçmişin unutulması, yeni bir işbirliği döneminin başlatılması, 2. Seçim yapılması ve anayasanın hazırlanması, 3. Suriye'nin birliğinin sağlanması ve bir ulusal ordunun organize edilmesi, 4. Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması." Suriye'de oluşan büyük isyan bastırıldıktan sonra sonra Suriye'nin büyük kentlerindeki eşraf ve milliyetçi liderler Halk Cephesi (al-Kutla al-Wataniyya) adlı yeni bir siyasi oluşuma gittiler. Halk Cephesi'nin bazı kurucuları, Osmanlı döneminde eşraf olarak bilinen toplumun varlıklı ve güçlü bireyleriydi. Eşraf, toprak sahiplerini ve şehirli seçkinleri temsil ediyordu. Halk Cephesi liderlerinin milliyetçilikleri sosyal ve siyasal açıdan muhafazakâr bir görünüm arz ederken , "Büyük Suriye"nin tam bağımsızlığını talep etmekteydiler.²⁵²

İsyânı önleyemeyen Fransızlar yanlış bir güç gösterirse giriştiler; 18 Ekim 1925 akşamından başlayarak Şam'ı kırk sekiz saat boyunca havadan ve karadan

²⁵⁰ Şen, a.g.e., s.71.

²⁵¹ Cleveland, a.g.e., s.247.

²⁵² Şen, a.g.e., 2004, s.72.

bombaladılar. Bu olayda 1.400 kadar sivil öldü. Bu tür önlemlere rağmen isyan Fransızlara büyük destek kuvvetinin geldiği 1927 yılına kadar sürdü. İsyani insani ve ekonomik açıdan yıkıcı bir miras bırakmıştı. 6 bin Suriyeli ölmüş, binlercesi evsiz kalmış, Şam'ın ticaret merkezi kısmen harabeye dönüşmüştü. Fransa da insan ve para olarak büyük bedel ödemişti. İsyani Fransız politikacılarını Suriye'yi kontrolden vazgeçirtmedi, ama planlarını değiştirmelerine yol açtı.²⁵³

Büyük isyanın sonrasında Fransız Yüksek Komiseri'nin, siyasi parti ve cemiyetlerin kurulmasına müsaade etmesinden sonra ülkenin birlik ve bağımsızlığını isteyen bir grup Suriyeli siyasetçi tarafından kurulan Milli Blok mandanın sonuna kadar Suriye siyasal hayatının odak noktası oldu. Milli Blok'un kurucu üyelerinin sosyal geçmişlerini incelemek, Osmanlı ve manda dönemleri arasında yerel siyasal güce sahip olmakla güçlü bir süreklilik unsuru olduğunu gösterir. Milli Blok liderleri Osmanlı döneminin nüfuz sahibi aileleri ve çoğu zaman da aynı kişilerdi. Bunlar tıpkı Fransız hâkimiyetinde olacağı gibi, Osmanlı döneminde eşraf politikası olarak bilinen siyasal davranışları benimsemiş, toprak sahibi kentli ileri gelenler ve yerel devlet memurları sınıfının temsilcileriydi. Milli Blok liderlerinin "şerefli işbirliği" adını verdikleri bu siyasal tarz, eşrafın yerel temelleri üzerinde etkilerini sürdürmelerini gerektiriyordu. Bunun için de Suriye'nin şehrili nüfusu arasında giderek yaygınlaşan Fransız karşıtı duyguları benimsemek zorundaydılar. Aynı zamanda, Fransızlar kendi idarelerini kontrol ve onları Suriye bağımsızlığı sorununda ödün vermeyi kabule ikna edebileceklerine inandırmaları gerekiyordu. Kısacası, bu sınıf Osmanlılara olduğu gibi Fransızlara kendilerini yönetim sürecinde aracı olarak sundu. 1925-1927 isyanının tekrarlanmasından kaçınmak isteyen manda idaresi, belirli sınırlar dâhilinde Milli Blok'la birlikte çalışmaya hazırды.²⁵⁴

Milli Blok, liderleri Büyük Suriye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü istemek açısından milliyetçiydiler. Ancak milliyetçilikleri toplumsal ve siyasal bakımdan muhafazakâr türdendi. Servetlerini ve güçlerini borçlu oldukları mevcut toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişkileri örnek olarak almak istiyorlardı. Böylece, Fransızların çekilmelerini istemelerine rağmen, zamanı gelince onların yerine gelebilmek için hakim yerel mevkilerini de elde tutmayı istemekteydiler. Bu da hapse atılmak ya da sürgüne gönderilmekten kurtulmak için Fransız karşıtı söylemlerini yeterli bir işbirliğiyle dengelemelerini gerektiriyordu.²⁵⁵

Milli Blok liderleri manda döneminde pek az idare deneyimi elde edebildiler. Fransa'nın Suriye için gelecekteki niyetlerini belirten bir anlaşmaya yanaşmamaları

²⁵³ Cleveland, a.g.e., s.249.

²⁵⁴ Cleveland, a.g.e., s.249.

²⁵⁵ Cleveland a.g.e., s.249.

ve yerel özerklik kurumlarının gelişmesine izin vermekteki isteksizlikleri, Suriye siyasal çevrelerinde düş kırıklığı ve kararsızlık uyandırıyor. Seçilen Suriye kurucu meclisi 1929'da bir anayasa hazırlamıştı ama Fransa bu belgeyi reddetmişti. Fransa bir yıl sonra Suriye'ye kendisi bir anayasa hazırladı. Buna göre Fransa'nın manda ayrıcalıklarına müdahale edecek herhangi bir önlem almasının yolu kesilmiş oluyordu.²⁵⁶ Suriye'de 30 Mart 1932 tarihinde yeni bir seçim yapılarak Halk Cephesi'nin üyelerinden oluşan yeni bir hükümet kuruldu. Bu arada Suriye ile Fransa arasında müzakereler başlarken, Irak'ın 1930'da İngiltere ile Bağımsızlık Anlaşması imzalaması ve sonrasında 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Suriye'deki ileri gelenleri fazlasıyla motive etmişti. Fransa ile görüşmeler başlamış olmakla birlikte, Yüksek Komiserin görevinden ayrıldığı dönemde sorun çözülebilmemiş değildi. Yeni atanan Yüksek Komiser zamanında da görüşmeler devam ettirildi. Bu dönemde Avrupa'da Almanya ve İtalya önderliğinde İngiltere ve Fransa'nın egemenliklerini tehdit eden gelişmeler meydana gelmekteydi. Bundan sonraki altı yıl boyunca Suriye cumhurbaşkanları ve başbakanları makamlarını korudular ve Suriye Meclisi yıllık toplantılar yaptı. Ancak Fransa'nın yasaları veto etme yetkisi Suriye'deki siyasal hayatı bir komediye çevirmiş ve ona bir gerçekdışılık havası vermişti.²⁵⁷

Fransız-Suriye ilişkilerindeki bu açmazın 1936 Fransa seçimlerinde Leon Blum'un Halk Cephesi koalisyonunun zaferiyle çözüleceği umudu belirdi. Hatta bu umutlar gerçekleşir gibi oldu. Yılsonunda iki ülkenin temsilcileri bir anlaşma taslağı imzaladılar. Anlaşma 1930 İngiliz-İrak anlaşmasının benzeriydi. Fransa ile Suriye arasında ittifak yapılıyor, Fransa'ya Suriye'nin egemenliğini savunma ve Suriye topraklarında hava üsleri askeri garnizonlar bulundurma hakkı tanınıyordu. Suriye aynı zamanda Milletler Cemiyeti'ne kabul edilecekti.²⁵⁸

Fransa ile imzalanması olası bir anlaşma Alevi devletinin Suriye ile birleştirilme olasılığını doğuruyordu. Aleviler, birleşme konusunda ikiye ayrılmıştı ve bu itilafı çözmek amacıyla 25 Şubat 1936 tarihinde Tartus'da bir kongre topladılar. Kongrede iki eğilimin ortaya çıktığı görüldü; bir grup Suriye'yle birleşmeye destek verirken, diğer grup mevcut durumun korunmasını ve Fransız koruması altında tam bağımsızlığın elde edilmesini savunuyordu. Fransa'da sosyalist Leon Blum'un bir koalisyon meydana getirerek başbakan olması, kaygılı durumdaki Alevilerin Suriye'de bağımsızlık yönündeki umutlarını arttırdı.²⁵⁹

Anlaşma taslağının 1936'da Suriye Parlamentosunda onaylanması üzerine Milli Blok yarı bağımsız ülkede iktidarı almaya hazırlandı. Ancak Suriye'nin egemen-

²⁵⁶ Şen, a.g.e., s.74.

²⁵⁷ Cleveland, a.g.e., s.250.

²⁵⁸ Cleveland, a.g.e., s.250.

²⁵⁹ Şen, a.g.e., s.75.

lik beklentileri düş kırıklığına uğradı. Blum'un solcu koalisyonu 1938'de bozuldu ve Fransız Meclisi Fransa-Suriye anlaşmasını onaylamadı. Suriye bağımsızlığı elde etmek yerine daha sıkı bir Fransız kontrolüne girdi. Yüksek komiser 1939'da Suriye anayasasını askıya alıp, Alevi ve Dürzî devletlerinin özerkliğini yeniden kabul etti. Fransızlar Suriyelilerin kendi toprakları olarak gördükleri Hatay bölgesini de Türkiye'ye ilhak ederek Suriye kamuoyunu iyice kızdırdılar.²⁶⁰

Arap milliyetçiliğine duyulan ilgi 1930'larda pek yaygın olmamakla beraber hiç yok da değildi. Kendi bölünmüşlüğü'nün yarattığı sorunlarla boğuşmakta olan Suriye'nin çoğunluğu, Irak ve Mısır'la birleşmeyi öncelikli bir mesele olarak görmedi. Fakat Suriyeliler hiç kuşkusuz diğer Arap ülkelerindeki gelişmelere duyarlıydı.²⁶¹

Ortadoğu'nun şehrili, eğitim görmüş, Arapça konuşan nüfusu arasında sürekli yankı bulan konuyla Filistin'e göç eden Yahudiler yüzünden artmakta olan tehlikeydi. İşte Arap milliyetçilerini, İslamcıları ve Büyük Suriye'ye inananları birleştirecek kaygı buydu. Farklı bağlılıklara ve bakış açılarına sahip olsalar da, hepsi Filistin'deki demografik değişikliğe direnilmesi gerektiğinde görüş birliği içindeydi. Eğitim fırsatlarının yayılması radyoyla tanışma ve iki savaş arası dönemde gazetelerin yaygınlaşması Filistin sorunu hakkında bilgilenmeyi kolaylaştırdı. Fakat halkın kaygıları resmi açıklama ve politikalarda yankısını bulmamıştı. Filistin'deki 1936-1939 Arap İsyanı bunu değiştirdi.²⁶²

Suriyelilerin Filistinlilerle dayanışma duygusu, pek çok Suriyelinin, onların Arap olmasının yanı sıra Bilad el-Şam'ın (Büyük Suriye) güney kısmını meydana getirdiğini de düşünmesiyle büyüdü. Hem Arapçılık hem de Suriyecilik bağlamında, Suriyeliler Filistinlilerin kaygı ve amaçlarına duyarlıydılar.²⁶³

Bunun dışında Suriyelilerin Filistinlileri desteklemek için jeostratejik ve ekonomik nedenleri de vardı. Irak'ın tersine, Suriye'yle komşu olacak ve fiziksel bir engel teşkil edecek olan bir Yahudi devleti Suriye için meşru bir kaygıydı. Ekonomik olarak, Hayfa Limanı'nın hızla büyümesi daha şimdiden Beyrut için gerçek bir tehdit olmuştu ve Suriye'nin yeni gelişmeye başlayan endüstrisi, Filistin ekonomisinin Yahudi kısmında gelişen endüstriyel hareket tarafından hızlı bir biçimde geride bırakılıyordu.²⁶⁴

Britanya'nın Filistin'i bölme planı, bu yüzden, bir Yahudi devleti kurulabileceği ihtimaline dair öyle büyük bir korku yarattı ki, planın ilanı ve bunda kendi ülkesini genişletme fırsatı gören Ürdün Emiri Abdullah tarafından kabul edilmesinden hemen

²⁶⁰ Cleveland, a.g.e., s.250.

²⁶¹ Davışa, a.g.e., s.97.

²⁶² Davışa, a.g.e., s.98.

²⁶³ Davışa, a.g.e., s.100.

²⁶⁴ Davışa, a.g.e., s.100.

sonra “pan-Arap kongresi” düzenlenmesi için planlar yapılmaya başlandı. İki ay sonra Eylül 1937’de Irak, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Filistin ve Trans-Ürdün’den dört yüzden fazla milliyetçi, Suriye’nin Bloudan şehrinde bir konferansta bir araya geldi ve Siyonist karşıtı ve Filistin’in bölünmesine mutlak olarak karşı çıkan kararlar aldı. Resmi olarak görevlendirilmiş delegelerin yanında, bağımsız milliyetçilerin de katıldığı konferans, Arap hükümetlerinin Filistin ve Arap dünyasıyla ilgili konulara giderek artan müdahalesinin ilk örneklerinden biriydi. Ve bu daha çok halk baskısı sayesindeydi.²⁶⁵

Arap nüfusunun Filistin’e verdiği destek, aksi durumda kılını bile kıpırdatmayacak olan Arap hükümetlerini en sonunda tepki göstermeye mecbur bırakmıştı. Arap hükümetleri, bir tarafında kamuoyunun ağırlığı, diğer taraflarında Britanya ve Fransa’nın çatışan siyasal taleplerinin yarattığı baskılar arasında çok ince bir hat üzerinde yürümek zorundaydı. Gerçek niyetleri ne olursa olsun, kitlelerden artarak gelen baskı nedeniyle Arap hükümetleri Filistin uyuşmazlığına şöyle ya da böyle karışmak zorundaydı. Gerçekten de 1936-1939 yılları arasında yaşanan olaylar, Arap liderlerinin ilk defa Arap çıkarlarının ortak olduğunu görerek işbirliği başlattıkları ilk tarihi örnekler olarak görülebilir. 1939’da Londra’da toplanan Filistinli Arapların, Yahudi temsilciliğinin ve Arap hükümetlerinden temsilcilerinin katıldığı St. Jame’s Konferansında sonuç alınamamasından ziyade konferans Arap liderlerinin Kahire’de toplanmaları belki de en önemli ve beklenmedik neticeydi. Kahire’de ortak bir Arap tutumu benimsenmesi konusunda görüş birliğine vardılar ve Londra konferansı boyunca bu tutuma bu tutuma tamamen bağlı kaldılar.²⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıktan ziyade manda yönetimi altına alınarak umduğunu bulamayan Suriye halkı gibi, umudunu bu defa çıkmak üzere olan İkinci Dünya Savaşı’na bağlamıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri ve savaş sonrası düzenlemelerin mimarı olan İngiltere ve Fransa’ya karşı, mevcut statükonun karşıtı, revizyonist ülkeler konumundaki Almanya ve İtalya’nın yönelttiği tehdit ve ortaya çıkardıkları çelişkiler, 1930’lu yılların sonuna doğru ikinci bir dünya savaşının ortaya çıkmasına neden oldu. Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırması, bu gelişme üzerine de İngiltere ve Fransa’nın 3 Eylül Almanya’ya savaş açması sonucu, İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

2. Dünya Savaşı devam ederken, Alman kuvvetlerinin 14 Haziran 1940’ta başkent Paris’e girmesiyle Fransa’da hükümet değişikliği olmak zorunda kalındı. Yeni kurulan Mareşal Petain Hükümeti, Almanya ile 22 Haziran 1940’ta mütareke imzalamak zorunda kalmıştı. Bu gelişmeler Fransa’da büyük siyasi ve toplumsal

²⁶⁵ Davişa, a.g.e., s.102.

²⁶⁶ Davişa, a.g.e., s.107.

sarsıntılar ortaya çıkardı. Vichy'de bir araya gelen Ulusal Meclis üyeleri, Mareşal Petain'i geniş yetkilerle donattı. Her ne kadar Petain önemli yetkilerle donatılmış olsa da, Fransa'nın büyük bir bölümü işgal altındaydı. Bu durumda Vichy Hükümeti, yalnızca Fransa'nın bir bölümünde faaliyetlerini yürütebiliyordu. Bu dönemde General de Gaulle, Almanya ile mütarekeye karşı çıkarak Fransız Hükümeti'ni tanımadığını ilan etti. De Gaulle sürgünde "Özgür Fransız Kuvvetleri" adlı bir direniş örgütü kurmuştu. Savaş'ta Fransa'nın içinde bulunduğu durum iki ayrı hükümetin ortaya çıkmasına neden olmuş; ülke içinde olduğu gibi, Fransa'nın sömürge ve manda idarelerinde de sorunlar baş göstermişti.²⁶⁷

Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki askeri varlığı Akdeniz'deki konumunu güçlendirmişti. 1940 yılında Fransa'nın Almanya karşısında hızlı ve beklenmedik bir yenilgiye uğraması, yönettiği manda ülkelerin gözünde zayıflamasına neden olmuştu. Fransa'nın karşı karşıya kaldığı bu beklenmeyen siyasi durumu manda sisteminin hızlı ve kolay bir şekilde çökebileceği umudunu doğurmuştu.²⁶⁸

Vichy'de kurulan yönetimin Petain idaresinde geçmesi, dolaylı olarak Suriye ve Lübnan'ı Almanya'nın etkisine sokmuştu. Bu dönemde enflasyon artışı ve işsizlikle birlikte Suriye'de yaşam koşulları da zorlaşmıştı. Vichy Hükümeti, Temmuz 1940'ta General Dentz'i Yüksek Komiser olarak atamıştı. Bu durumdan yararlanan Almanlar da Suriye'ye gelerek Pan-Arabizm fikrini yükseltmeye çalışıyorlardı. Suriye'de ekonomik ve siyasi durumun bozulmasından kaynaklı olarak 1941 ilkbaharında durumun düzeltilmesini talep eden gösteri ve grevler başladı. Grevlerin de etkisi ile Halid el-Azm'ın Başbakanlığı idaresinde yeni bir hükümet 3 Nisan 1941'de kuruldu. Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken, Almanya'nın Irak üzerindeki etkisi ve nüfuzu ortaya çıkıyordu.²⁶⁹

1941 yılının Nisan ayında Raşid Ali el-Geylani adlı Iraklı bir siyasetçi, askerin desteğini alarak iktidarı ele geçirip Almanya yanlısı bir rejim kurdu. O sıralar Fransa'nın Vichy hükümetinin denetiminde bulunan Suriye'den az da olsa yardım almıştı ama Alman güçlerinin kurtaramayacağı uzaklıkta olduğu için rejimi İngilizler ve İngiliz yönetimindeki birliklerce devrilmişti. Raşid Ali rejimine destek amacıyla Suriye'de bir komite kuruldu. Bu komite, gelecekte Baas partisinin çekirdeği olacak ve rakip kolları Suriye'yi de Irak'ı da yönetecekti.²⁷⁰

1940'lar Arap milliyetçiliğinin hızla yayıldığı yıllardı. 1940'ların ikinci yarısına değin, milliyetçi ideologlar Arap milliyetçiliğini, o zamana kadar ondan habersiz olan veya onun ilkelerine direnen halkın bilincine başarı olarak yerleştirdi. Artık Arap mil-

²⁶⁷ Şen, a.g.e., s.77.

²⁶⁸ Hourani, a.g.e., 1997, s. 376.

²⁶⁹ Şen, a.g.e., s.78.

²⁷⁰ Lewis, a.g.e., s. 437.

liyetçiliğinin diğer bağıllık ve kimliklerin çok gerisinde kaldığı söylenemezdi; insanların siyasal bağıllığı için meşru ve ciddi bir çekim merkezi olarak yerini alabilirdi. Filistindeki 1936-1939 Arap İsyanı hiç kuşkusuz fikrin yükselişine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.²⁷¹

Fakat bu yükseliş, her ne kadar dikkate değer olsa da, bizi, 1940'lara gelindiğinde Arap milliyetçiliğinin insanların ideolojik bağıllıklarının ana çekim merkezi olduğunu düşünme hatasına düşürmememledir. Rakip kimlikler aynı ölçüde güçlüydü ve pek çok durumda çok daha iyi yerleşmişti; sonuç olarak insanların bağıllığına aday olmaya devam ediyordu. İnsanların kendi yöreleri, aşiretleri, kabileleri, mezhepleri, dinleri ve ülkeleriyle süregelen özdeşleşmişliğine bakılarak, Arap milliyetçiliğinin, etkileyici büyüme hızına rağmen, hala bir azınlık duygusu olmaya devam ettiği tahmin edilebilir.²⁷²

İki Dünya savaşı arası dönemde Suriye ekonomik ve siyasal hayatına egemen olan bu atmosfer, ileride bağımsızlık sonrası siyasal gelişmeleri de etkileyecekti. Bu gelişmeler, Baas Partisi'nin içinde doğduğu ve ideolojisinin şekillendiği siyasal atmosferin de ortaya çıkmasında önemli etkileri oldu.

2.5. SURIYE BAAS PARTİSİ

Suriye Baas Partisi, Orta Doğu'da Osmanlı modernleşmesinin ve milliyetçilik çağının etkisiyle şekillenen düşüncelerin neticesinde ortaya çıkan "Arap uyanışı"nın mirası üzerine kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü dönemde kurulan Suriye Baas Partisi, özellikle Arap coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yükselişe geçen Arap milliyetçiliği fikrinin kültürel bir hareketten politik bir hareket planına evrilmesi sonucunda vücut bulmuştur. Baas Partisi, Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyılda Arap coğrafyasının geçirdiği tarihsel değişim ve ilerlemenin üzerine inşa edilmişti.

Baas Partisi, kendine İlkçi yaklaşımı kılavuz edinen Arap düşünürleri tarafından hayata geçirilmeye çalışılmış tarihi bir örnektir. Önce Sati el-Husri, daha sonraki dönemde ise Mişel Eflak yazılarında Alman milliyetçiliği anlayışını örnek alıyordu. Öncü Arap milliyetçileri olarak kabul edilen bu entelektüeller, Arap coğrafyanın statik, durağan bir coğrafya olduğunu reddediyorlardı. Onlar, toplumsal değişim ve dönüşümün Batı'da olduğu gibi bu coğrafyada da yaşanabileceği düşünüyorlardı. Arap entelektüellerinin farklılık vurgusunun yanında sömürgeciliğe olan karşıtlık ve ba-

²⁷¹ Davişa, a.g.e., s.114.

²⁷² Davişa, a.g.e., s.114.

ğımsızlık iç içe geçmiş düşüncelerdi. Alman milliyetçilik anlayışı ulusu ezeli ve ebedi kabul eder. Alman milliyetçilik anlayışı Arap milliyetçisi Sati el-Husri'de olduğu gibi Suriye Baas Partisi'nin fikir babası ve kurucusu Mişel Eflak'ın da fikirlerine tesir etmiş bir siyasal düşünceydi. Mişel Eflak, Alman filozof Herder'in her milletin özel bir görevi olduğu, bu görevin uluslararası uyuma katkı sağlayacağı fikrinden etkilenmiştir.²⁷³

Suriye Baas Partisi,²⁷⁴ Batı'da eğitim almış kişilerin oluşturduğu ve liderliğini Ortodoks Hıristiyan Mişel Eflak'ın ve Selahaddin Bitar'ın yaptıkları Suriyeli bir grup Arap entelektüeli tarafından 1943 yılında²⁷⁵ Arap Yeniden Diriliş Partisi (al-Ba'th al-Arab, Arab Resurrection) ismiyle kuruldu. Parti'nin kuruluş tarihi konusunda itilaf- lar olup, bazı tarihçiler tarafından 1943, bazılarınca da 1946 kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu iki tarih arası daha çok entelektüel bir hareket dönemi olarak anılmıştır.²⁷⁶

Arap Yeniden Diriliş Partisi, Avrupa'da ortaya çıkmış olan skolâstik düşünce- nin modernizme evrilmesi sonrasında ortaya çıkan Rönesans düşüncesinin emare- lerini taşımaktaydı. Bu anlamıyla "Ba'th" ismi, Avrupa'nın yaşadığı uyanışın Arap dünyasına transfer edilmesi imasında bulunuyordu. Parti'nin iki önemli kurucusu Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar'a göre Arap ulusu tarihte süreklilik göstermişti, şimdi yapılması gereken "yeniden diriliş"i sağlamaktı. Parti'nin isminin Baas olması bu anlamda tesadüf sayılmazdı.²⁷⁷

Mişel Eflak 1912'de Şam'da dünyaya geldi. Babası, Hıristiyan bir tüccardı. Ef- lak, Fransa'da sanat tarihi ve tarih eğitimini tamamladı. Selahaddin Bitar ise, 1911'de Sünni Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Bitar da Eflak gibi Fransa'da Sorbonne Üniversitesinde öğrenim görmüştü. Bitar, orada fizik ve mate- matik öğrenimi gördü. Fransa'da eğitim görürken tanışan Eflak ve Bitar, 1932 yılında Suriye'ye dönmüşlerdir. Her iki Arap aydını Suriye'ye dönüş yaptıktan sonra Baas'ın kuruluşuna kadar öğretmenlik yaptılar ve Arap milliyetçiliği üzerine teorik çalışmalar yaptılar.²⁷⁸

Eflak ve Bitar'ın kurup liderliklerini yaptıkları grup daha sonra Zeki Arsuzi'nin liderliğini yaptığı Milliyetçi Hareket Birliği'nden ayrılarak kurulan Arap Yeniden Uya- nış Partisi güçleriyle birleşti. Salah (Selahaddin) Bitar, Baas Partisi'nin kökenlerinin

²⁷³ Özkoç, a.g.e.,s.31.

²⁷⁴ Baas Parti'sinin tam adı 1953 öncesinde Arap Baas Partisi, sonrasında Arap Baas Sosyalist Partisi olsa da çalışma boyunca Baas Partisi olarak kullanılacaktır.

²⁷⁵ Baas Partisi'nin kuruluşuna ilişkin olarak 1941,1943 ve 1946 yılları olarak üç farklı tarih göze çarpmaktadır.

²⁷⁶ Şen, a.g.e., s.90.

²⁷⁷ Şen, a.g.e., s.90.

²⁷⁸ Şen, a.g.e., s.90.

Milliyetçi Hareket Birliği'ne ve dolayısıyla Zeki Arsuzi'nin başını çektiği Birliğe kadar uzandığını belirtmektedir. Milli Hareket Birliği, Suriye'nin bağımsızlığından ziyade birleşik bir Arap devleti idealini programına alan Arap birliği düşüncesinin oluşmasında önemli yeri olan bir Birlik'ti. Baas Partisi'nin Arap milliyetçiliğine dair söylemi ve ideali diğer hareketlerden daha radikaldi.

Baas Partisi'nin ortaya çıkışında felsefeleri, düşünceleri ve pratikleriyle etkili olan iki kişi Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar'dır. Bu ikilinin yanında üzerinde durulması gereken diğer isim de Zeki Arsuzi'dir. Zeki Arsuzi, Parti'nin kuruluşundan sonraki evrede yer almamış olmasına rağmen 1930'lı yıllarda harekete geçirdiği toplulukların Baas Partisi'ne katılmaları ve Arap milliyetçiliğini kuramsallaştırma çalışmaları Baasçı ideolojinin ve felsefesinin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. Zeki Arsuzi 1930'larda Hatay Sancağı'nın Suriye'de kalması için mücadele vermiştir. Arsuzi, Fransız mandasının da bir an önce sonlandırılmasına dair aktif faaliyetlerde bulunmuştur. Arsuzi bu pratiğiyle Baasçı Arap milliyetçiliğinin emperyalizm karşıtlığı temelinde kurumsallaşmasında önemli bir payı oldu. Zeki Arsuzi, 1938 yılında yayınlanmaya başlayan, Arabizm (Al-Uruba) isimli mecmuada makaleler yazmaya başlamış, yazdığı makalelerle Arap milliyetçiliğinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bakış açısıyla bakıldığında Baasçı düşüncenin içeriğinin Arsuzi'nin fikirleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Arsuzi'nin fikirleri dönemin havasına uygun olarak, Sati el-Husri'de olduğu gibi, Arap milliyetçiliğini dil temelinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre Arap milliyetçiliği anlayışı metafizik öğeler taşımaktadır. Millete tarihsellik atfeden Fransız ulus inşa modelinin yerine Alman yaklaşımını kabul eder. Mişel Eflak'da da Arap milliyetçiliği düşüncesi Husri ve Arsuzi'de olduğu gibi aynı izi taşımaktadır. Arsuzi de Eflak da aynı eğitim formasyonundan gelmiş olup, Avrupa'da gördükleri eğitim, onları Batı düşünürlerinin etkisine girmeye ve fikirlerini şekillendirmeye zorlamıştır.²⁷⁹

Eric Rouleau,dan aktaran Özge Özkoç, Zeki Arsuzi'nin ilerleyen dönemlerde Baas Parti'siyle düşünsel farklılıklar yaşadığını ve Eflak'la kişisel problemlerinden dolayı harekete katılmadığına belirtir.²⁸⁰ Arsuzi'nin Baas hareketinden kopuşunda kişisel çatışmaların öne çıkması kadar, Arsuzi'nin sosyo ekonomik olarak daha alt sınıftan olması, Eflak ve Bitar'ın ise Şamlı orta sınıfa mensup olmalarının da bu ayrılıkta rol oynadığını dile getirilmektedir.Kuruluşundan sonraki yıllarda sınıfsal konumlarıyla etnik kimlikleri örtüşen azınlıkları cezp etmeye başlayan Baas Partisi, liderler

²⁷⁹ Özkoç, a.g.e, s.28.

²⁸⁰ Özkoç, a.g.e.,s.29.

arası çatışmalarının Baas Partisi'nin kuruluş sürecindeki kopuşta baskın olduğunu düşündürmektedir.²⁸¹

Baas Partisi, manda döneminde yükselmeye başlayan fakat gelişimini tam olarak tamamlamış, ilerleyen zaman içinde Arap coğrafyasında daha fazla yandaş toplamaya başlamış olan Arap milliyetçiliği fikrinden siyasi bir harekete evrilerek doğdu. Baas Partisi, Suriye siyasal hayatında 1920'lerde etkisi artan Milli Blok (al-Kutla al-wataniya), Milli Hareket Birliği ve Antun Saada'nın kurucusu olduğu Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne benzer milliyetçi oluşumlar ve partilerden etkilenmiş olmasına rağmen onlardan farklı olarak, amacını açık bir biçimde ortaya koydu. Milli Blok, Suriye'deki geleneksel elitin çıkarlarını temsil eden bir oluşumdur. Blok, Arap milliyetçiliğini Fransızlara karşı kendi konumunu koruyabilmek için savunuyordu. Lübnan'da kurulan ve Büyük Suriye idealini kendine kılavuz edinen Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin milliyetçiliği Arap milliyetçiliğinden ziyade Bereketli Hilal'de gerçekleştirilecek bir birliği temel alıyordu. Baas Partisi, daha çok Suriye'de yeni yeni oluşmaya başlayan orta sınıfın ve bir grup küçük aydının başını çektiği Milli Hareket Birliği'nin siyasal söylemlerinden ve pratiğinden etkilenmişti. Bu tür etkilenmelere rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Arap coğrafyasında ortaya çıkan siyasi partilerden farklı olarak Baas Partisi birleşik bir Arap devleti idealini kendine kılavuz edinen yegane partiydi.²⁸²

Baas Partisi, Sati el-Husri'nin popülist Pan-Arap milliyetçiliği görüşlerini kendisine temel olarak aldı. Partinin ideologu olan Eflak'ın yazılarında Baas, Arap toplumunun tam bir dönüşümünü hedefleyen devrimci faaliyetlere adanmıştı.²⁸³ Parti olarak farkı, Arap milliyetçiliğine melez bir Arap sosyalizmini doktrinini eklemiş olmasıydı.²⁸⁴ Parti'nin orta ve alt sınıflar dışında bilhassa azınlıklara hitap eden bünyesi milliyetçiliğin popülist yanını gölgede bırakmaktaydı. Yine de çoğu kez kullandığı karışık kavramlar ve toplulukları gayrete getirmek için kullandığı popülist sloganlar bu damarını daima güçlü tutuyordu.

Baas Partisi, kendini Suriyeli olma temelinden ziyade Araplık temelinde tanımlamıştır. Bu nedenle daha geniş bir coğrafyaya yani tüm Arap dünyasına hitap ettiğini için, gücü oranında Arap ülkelerinin çoğunda örgütlenmeye çalıştı. Bu nedenle Baas Partisi, Arap Körfezi'nden Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan geniş bir bölgede "birleşik bir Arap Devleti" içerisinde milliyetçilik ve sosyalizm arasında bir sentez arayışındaydı. Partinin bu hedefi O'nu 1948–1951 yılları arasında, "birleşik bir Arap devleti" sloganına bağlı olarak faaliyetlerini diğer Arap ülkelerinde de sürdürmeye itti.

²⁸¹ Şen, a.g.e., s.92.

²⁸² Özkoç, a.g.e., s.139.

²⁸³ Cleveland, a.g.e., s.362.

²⁸⁴ Özkoç, a.g.e., s.24.

Parti, örgütlenme gayretlerini özellikle Ürdün, Irak ve Lübnan'da arttırdı ve buralarda Parti'nin büroları kuruldu. Kendine Arap birliğini ülkü yapan bir siyasi parti olarak Baas, 1950'li yıllarda öteki Arap ülkelerinde de çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Yürütülen bu faaliyetlerin birlik fikrinin yayılmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Fakat çalışmamızın konusu, Suriye'deki Baas hareketin ve bunun Suriye politik tarihindeki yerini ve etkilerini ele aldığından, Parti'nin diğer Arap ülkelerindeki yapılmasına konuyla ilgili olduğu yerlerde değinilecektir. Baas Partisi Suriye dışında en fazla etkinlik sürdürdüğü ülke Irak olmuştur. Bu etkinlikler zaman içinde meyvesini vermiş, Irak Baas Partisi de daha sonra tarihteki yerini almıştır.²⁸⁵

Baas Partisi'nin kuruluşundaki baskın ideoloji, Arap milliyetçiliğiydi. Ancak 1950'lerin soğuk savaş dönemine rastlayan yıllarında Ortadoğu coğrafyası dünya sisteminde oluşan dengelere bağlı olarak Batı ve Doğu Blok'ları arasındaki güç mücadelesi alanı haline gelmeye başladı. Bu bölgedeki bağımsızlık mücadelelerinin çoğu Sovyetler Birliği'nin deneyimlerinden ya da Leninist kendi kaderini tayin hakkı anlayışından esinlenmiştir. Yine konjonktürel olarak alternatif bir kalkınma modeli olarak sosyalizmin (Arap sosyalizmi) bu coğrafyada milliyetçilik kadar etkili bir ideoloji olmasını sağladı. Baas Partisi 1953'te Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi'yle birleşerek, Arap Baas Sosyalist Partisi (Hizb al-Ba'th al-Arabi al-İshtiraki) adını almasının yanında isminin yanına sosyalizmi de eklemesi tarihi önemde bir karardı.²⁸⁶

Orta Doğu'da oluşan birçok milliyetçi harekette olduğu gibi Baas Partisi'ndeki sosyalizm söylemi de iki kutuplu dünya sistemine göre kendini konumlandırıyordu. Sovyetler Birliği'nin kurulmasına ideolojisi ve pratiği ile önderlik yapan Leninist parti modeli Baas Partisi'ne de örnek olmuştu. Baas Partisi 1946'da Suriye'nin tam bağımsızlığını kazanana dek, yer altı örgütlenmesini ön planda tuttu. 1950'lerde hücre sistemi temelinde örgütlenmeye başladı. Parti'nin örgütlenmesinde üç veya yedi üyeli hücreler şeklinde örgütlenme çalışmaları tercih ediliyordu. Hücre esasına dayalı örgütlenme Parti'nin üye sayısının artışına da olanak tanıyordu. Hücrelerden sonra onun üstünde, üç veya beş hücreden ibaret olan fırkalar yer almaktaydı. Fırkaların eylem alanları köy, küçük bir kasaba veya büyük bir mahalle olabiliyordu. Şube ise İki veya daha fazla fırkadan oluşmaktaydı. Üst kademedeki Parti yöneticileriyle görüşebilme görevi Şube sekreterindi. Şubenin üstünde "kol" bulunmaktaydı kol, asgari iki şubeden oluşmaktaydı. Hiyerarşik bir örgütlenme ilişkisi içinde olan bu birimler ülkedeki Parti teşkilatlanmasının temeli olan Bölgesel Kumandanlığa bağlıydı. Bölgesel Kumandanlıkları ise, Parti'nin en üst organı olan Milli Komutanlık'a bağlıydılar.

²⁸⁵ Şen, a.g.e., s.104.

²⁸⁶ Davişa, a.g.e., s.138.

Baas, Sovyetlerin yönetsel uygulamasında görülen demokratik merkezîyetçilik unsuruna benzer şekilde görev yapmakta ve karar almaktaydı. En alt derecedeki üyeler de düşüncelerini beyan edebilirler; ancak bir kere karar alındıktan sonra bunu tersine çevirmek zordu.²⁸⁷

Suriye'nin bağımsızlığından önce doğan Baas Partisi, kuruluşunu 1947'de gerçekleştirdiği ilk kongresi ile tamamlamış oluyordu. İlk kongrede, özellikle Eflak'ın ortaya koyduğu söylemler Parti'nin ideolojik öncelikleri olarak kabul edildi. Baas Partisi'nin kuruluş yıllarındaki ideolojisi, Parti'nin kurucularından özellikle Eflak'ın dünya görüşü ve ideolojik yansımalarıyla temellendirilen Parti Tüzüğü'yle belirlendi.

2.5.1. Baas Partisi'nin Kuruluş Yıllarındaki İdeolojisi

Baas Partisi Suriye'de 19. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmelerin sonucu oluşan siyasal örgütlenmelerin ve özellikle manda döneminde olgunlaşan Arap birliği ve sosyalizm düşüncelerinin üzerine inşa edilmişti. Baas Partisi'nin ideologları da 19. yüzyıldaki Arap düşünürler gibi, Batı'da eğitim almış ve Batı düşüncesiyle etkilenmiş Arap düşünürüydüler. Baas Partisi'nin kurucuları Eflak ve Bitar Batı aydınlanmasını düşüncesinin yanında iki savaş arasında yükselen Arap milliyetçisi düşüncesinin ürünüydüler. Bir yandan Batı eğitilmiş entelektüeller olmaları diğer yandan köken olarak Ortadoğulu olmaları nedeniyle düşüncelerinde ve davranışlarında gelgitleri yaşamaktaydılar. Edward Said, Batı'nın sürekli olarak Doğu'yu "durağan" bir yapı, "geri," Batı'nın katkısı olmadan gelişmesini tamamlamasının mümkün olmadığı ve Batı'nın yaşadığı Aydınlanma'yı ve endüstrileşme inkılabını gerçekleştirme kudreti olmayan bir "öteki" olarak tanımladığını ortaya koymuştur.²⁸⁸ Baas'ın kurucularının Arap dünyasına ait olduğunu iddia ettikleri Arap sosyalizmi gerçekte İngiliz sosyalizminden etkilenmiş farklı bir yorumuydu. Sati el-Husri'nin ve Mişel Eflak'ın yazılarında tanımlanan milliyetçilik Alman milliyetçiliği düşüncesinden örnek alınan bir milliyetçilik modeliydi. Ama Husri'nin ve Eflak'ın düşüncelerinde ise Ortadoğu coğrafyasının statik, durağan, Batı tarafından belirlenmiş olduğu reddediliyordu. Onlar, Batı'nın olumsuz bakışının aksine, dönüşümün tıpkı Batı'da olduğu gibi bu coğrafyada da yaşanabileceği fikrinden hareket ediyorlardı. Bundan başka Arap aydınlarının farklılık vurgusu, sömürgecilik karşıtlığıyla ve bağımsızlık talebiyle iç içe geçmişti.

²⁸⁷ Kamel Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çeviren: Ahmet Ersoy), , Altınok Matbaası, Ankara, 1970, s.167

²⁸⁸ Edward Said, **Şarkiyatçılık**, (Çeviren: Berna Ülner), , Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Baas Yolu (Fi Sabil al-Ba'th al-Arabi)²⁸⁹ isimli makalesinde Eflak, soyut düşünceye ve teorik tariflere karşı çıkmaktadır. Eflak, Arap milliyetçiliğinin kuramsal olmaktan uzak ama kuramları yükselten bir düşünce olduğunu ileri sürüyordu. Eflak Arap milliyetçiliğini düşüncesinin, Batı'daki soyutlama düzeyi yüksek teorilerden farklı olarak, hayatın içinden bir düşünceydi. Eflak'ın durumu bu şekilde bir kavramsallaştırması, Arap aleminin içinde bulunduğu duruma ivedi ve pratik sonuçlar bulma ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. Diğer nedense, Sati el-Husri'den miras aldığı popülist milliyetçilik düşüncesiyle de alakalıydı. Eflak, kuramsallaştırma çabalarının bazı Arap gruplarını dışlayabileceğinden kaygılanmaktaydı. Eflak, Baas Partisi'nin ve hitap ettiği Arap milletinin özgürlüğünü kanıtlamak ya çalışıyordu. Soyutlama yapmanın Arap benliğinin ortadan kalkması anlamına gelebileceğini düşünen Eflak, bu durumun Arap halkalarının var olan problemlerini unutmalarına yol açacağını ve Araplara Batılı metotların onların düzeyine ulaşmada yardım edeceği gibi gerçekçi olmayan bir fikir vereceğini düşünmekteydi. Son olarak Eflak, Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirdiğinde kuramdan ziyade mevcut durumun gerektirdiği pratikten yararlanarak yönetimini kanıtlayacağını öne sürmekteydi.²⁹⁰

Her ne kadar farklılık vurgusu yapılsa ve yeni anlamlar yüklense de Baasçı düşünceyi şekillendiren milliyetçilik, hürriyet ve sosyalizm gibi kavramlar Batı kaynaklı düşüncenin ürünüydüler. Ama Baas'ın kurucuları Batı'dan transfer ettikleri düşünceleri Arap toplumunun nitelikleriyle tarihlerini bir senteze sokma çabasının taşıyıcısıydılar. Batı eğitilmiş bu liderler için, her sorunun en büyük sorumlusu sömürgecilikti. Bundan ötürü bu önderler yüzlerini kendi sömürge öncesi tarihlerine döndüler. Öyle ki, Eflak Arap milletinin tarihini Hz. Muhammed peygamber dönemine dek götürmekteydi. Ona göre, Hz. Muhammed peygamber, bir peygamber olduğu kadar Arap ulusunun yaratıcısı bir kişiydi.²⁹¹ Ulus devletleşme süreçlerinin genel özelliği olan tarihi yeniden kurma, yazma ve sonrasında ulusal eğitim yoluyla genç kitlelere dayatma amaçları, Sati el-Husri ve Eflak'da da çıplak bir şekilde görülmekteydi. Husri ve Eflak'ın politik yaşamları boyunca Eğitim Bakanlıkları yapmış olmaları, uluslaşma sürecinde eğitime yönelttikleri önemi ve kapsamını yansıtmaktadır. El-Husri, ulusal eğitimi, mazlum milletlerin ulusal uyanışı için kılavuzluk yapacak en iyi vasıta olarak görüyordu.²⁹²

Eflak'ın tarihe bakış açısı, tarih felsefesi ve Arap tarihi taslağı olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Eflak'ın gerçekte iki parçalı olarak görülen tarih algılayışı

²⁸⁹ Nicolas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, (Çeviren: Semih İdiz, Falay Çalkivik) İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.42.

²⁹⁰ Özkoç, a.g.e., s.29.

²⁹¹ Şen, a.g.e., s.122.

²⁹² Özkoç, a.g.e., s.29.

birbiriyle iç içe geçmiş durumdaydı. Eflak'ın tarih felsefesi Arap milletinin ne şekilde tanımlanacağına ve Arap tarihinin nasıl yazılacağına ilişkin yöntemlerin cevabını vermekteydi. Eflak, Hegel ve Marks'ın öğretilerinden etkilenmiş olmasına rağmen Hegel'in diyalektik anlayışı içinde yer alan ilerlemeci tarih anlayışını tereddütsüz kabul etmek istemiyordu. Eflak, tarihi ulusların yükseliş ve çöküşlerinden ibaret gören İbn Haldun'un döngüsel tarih anlayışını kendi düşüncesini haklı kılmak için daha uygun görüyordu. Eflak'ın tarihin döngüsellliği vurgusu, Arapların uzun zaman önce yaşadıkları tarihi zaferlerini anmasında görülmekteydi. Eflak'ın tarih anlayışına göre Arap milleti Hz. Muhammed peygamber döneminde ve sonrasında tarihlerinin en şanlı dönemini yaşamışlardır. Arap halkaları bağımsızlıkla birlikte bu şanlı dönemi tekrar yaşayabilirlerdi. Eflak, bu döngüsel tarih anlayışıyla Arap ulusunu tarihsel olarak temellendirmek ve Arapların geçmişte yaşadıkları uygarlık seviyesinin yakalanabileceğine dair inançlarını meşrulaştırmaya çalışıyordu. Eflak, tarihte yapı-özne ikilemi üzerinde yaşanan tartışmalarda tercihini ulusu tarihin öznesi kabul ederek kullanıyordu²⁹³

Eflak'ın tarihe bakış açısını düşüncesinin temellendiren iki unsur vardı: İlki, Fransa'daki öğrencilik günlerinde öğrendiği Marksizm'di; ikincisi ise 1930'larda yükselişe geçen ve etkisi Dünya'ya yayılan romantik Alman milliyetçiliği idi. Fakat Eflak'ın öğrencilik yıllarında komünizmle ilgili oluşan sempatisi, 1936 yılında öfkeye dönmüştü. Çünkü Blum Hükümeti'nin Suriye'ye vaat ettiği bağımsızlığı onaylamamıştı. Eflak, 1936 yılına gelindiğinde komünizme olan olumlu bağlarının bittiğini yazıyordu. Eflak'a göre her ne kadar kendisinin sosyalizme olan yakınlığı devam ediyorsa da onun sosyalizm anlayışı ya da Arap sosyalizmini anlamsına yansıyan şey farklılık vurgusuydu. Arap toplumunun, Batı Marksizm'ini kendine kılavuz yaparak komünizme varacak bir ideolojiyi uygulama olanağı bulunmamaktaydı. Ona göre Arap toplumunun yapısı farklıydı. Tüm bu süreçlerin sonucunda Eflak'ın 1943'te tarihsel materyalizme saldıran konferanslar verdiğini görmekteyiz. Onun komünizm karşıtlığının bu süreçten sonra da sonra devam ettiğini görmekteyiz²⁹⁴

Daha önce de ifade edildiği gibi Alman milliyetçiliğinin ulusu ezeli ve ebedi bir varlık olarak kabul eden düşüncesi, Husri'de olduğu gibi Eflak'ın zihninde de önemli bir yer işgal ediyordu. Eflak, Herder'in her milletin özel bir görevinin olduğu, bu görevin uluslararası uyuma katkı sağlayacağı fikrinden etkilendi. 1947 yılında kabul edilen Baas Partisi'nin Tüzüğü'nün üçüncü unsurunun ana başlığı "Arap ulusunun misyonu" şeklinde belirlenmişti. Bu unsur "Arap ulusunun ebedi bir misyonu vardır, bu misyon tarihin farklı aşamalarında, kendini daima yeni ve birbirleriyle ilgili şekiller

²⁹³ Şen, a.g.e., s.121.

²⁹⁴ Şen, a.g.e., s.91.

altında gösterir. İnsani değerlerin yenilenmesini, ilerlemenin hızlandırılmasını ve milletler arasındaki karşılıklı yardımların ve uyumun artırılmasını amaçlar” demektedir. “Arap ulusunun ebedi misyonu” düşüncesi Eflak’ın ve Baasçı ideolojinin 19. yüzyıl Alman romantik milliyetçiliğine olan yakınlığını ve bağına göstermektedir. Öte taraftan Baas düşüncesinin üç temel unsurundan biri olan özgürlük fikri emperyalist manda rejiminden total bir kurtuluşu planladığı kadar bireysel kurtuluşu da öngörmekteydi. Baas’ın hürriyet düşüncesi Rousseau’nun fert ve ulus vurgusundan esinlenmiş görünmektedir. Eflak, iktisadi çerçevede olacak bir sınıf savaşımının varlığını kabul ederken determinizm ve materyalist felsefeyi reddediyordu. Eflak’ın bu görüşü benimsemesinde Parti’nin sınıfsal kökenin orta sınıf ve köylülerden oluşması doğrudan Suriye’nin geleneksel seçkinlerini hedef almasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Eflak’ın ekonomik çerçeveye ilişkin bu sınıf çözümleme Baasçı ideolojide bir çelişkiye sebep vermeden kabul edilme ihtimali vardı. Eflak, Markizimin sosyal ve iktisadi düzene bakış açısını ve eleştirini kabul ederken, onun uluslararası karakteri hakkında kararsızlıklar taşıyordu.²⁹⁵

Salah Bitar ise, daha çok siyaset alanında yer almasından kaynaklı nedenlerle, Eflak gibi ideolojik ve kuramsal uğraşlara girmedi. Bitar, 1946 yılında çıkarılmaya başlanan Baas Partisi’nin resmi yayın organı niteliğinde al-Ba’th isimli gazetesinde Eflak’la beraber çalışıyor olsa da burada etkili olan yine Eflak’tı. Bu dönemde Eflak sosyalizm hakkında daha sık yazılar yazarken, Bitar daha çok milliyetçilik üzerine yazılar yazmaktaydı. Bitar, Baas Partisi’nin ortaya çıktığı koşullarda bir ideoloji ortaya koymaktan çok, acil olarak bağımsızlık sorununa çözüm bulunması gerektiğini bu nedenle temel sorunlarının milliyetçilik olduğunu iddia eder. Ona göre Arap sosyalizmi sosyal adaleti sağlamada bir araçtı. Eflak da Bitar gibi Arap sosyalizmine bir araç gözüyle bakıyordu. Bu ortak bakış açısı, sosyalizmin tamamen göz ardı edilmesine varan bir belirleme değildi. Eflak’a göre, Bitar’dan farklı olarak, bağımsızlığını yeni kazanan Suriye’de devletin yüz yüze olduğu toplumsal ve ekonomik yapı bunu gerektiriyordu. Yeni devlette modernleşmenin önünde engel olarak duran feodalizmin bertaraf edilmesi, sömürgecilerin nüfuzlarının kırılması ve ilerlemenin, modernleşmenin olabilmesi sömürü ilişkilerine son verilmesi ve de böyle bir toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanma planıyla sağlanabilirdi.²⁹⁶

Arap Sosyalist Partisi lideri Ekrem Hurani, iktidarı elde etme yöntemlerinin belirlenmesinde önemli bir lider olmuştur. Hurani, Baas Partisi’nin ideolojisinin yapılandırılmasında önemli bir rol almamıştır. Bunu en önemli sebeplerinden birisi onun Hama kırsalından gelen birisi olması ve bu sayede köylülerin desteğini sağlamasıydı.

²⁹⁵ Özkoç, a.g.e, s.35.

²⁹⁶ Özkoç, a.g.e, s.36.

Hurani'nin mücadelesi daha çok köylülerin, toprak sahipleri karşısındaki özgürlüklerini kavuşmasına ilişkindi.

2.5.2. Baas Partisi İdeolojisinin Üç Unsuru: Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm

Baas Partisi'nin düşüncesi ile bu partinin temeli arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülmektedir.²⁹⁷ Albert Hourani, Baas Partisi'nin temelini şu şekilde açıklamaktadır: "Partinin kökeni Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan cemaatlerle ilişkisi hakkında yapılan entelektüel tartışmalara dayanır. Bu tartışma Suriye'de diğer yerlere nazaran daha acildi; çünkü burada Britanya ve Fransa'nın kendi çıkarlarına uygun biçimde çizdikleri sınırlar, doğal ve tarihsel ayrımlara çoğu Ortadoğu ülkesinden daha az tekabül ediyordu."²⁹⁸

Mişel Eflak, Baas Partisi'nin üç amacının "birlik, hürriyet ve sosyalizm" olduğunu ve temel sloganın ise "sonsuz misyonu olan Arap ulusu" olduğunu ilan etti. 1940'lı yıllar Arap coğrafyası yabancı işgali veya denetiminde olduğundan Baas Partisi'nin ortaya çıkışı ve misyonunu açıklama zamanlaması oldukça yerindeydi.²⁹⁹ Eflak, Baas Partisi'nin Arap milliyetçiliğinin doğasından gelen ve Arap milletinin uğradığı dejenerasyonu ortadan kaldırmaya çalışan bir ideolojik temelde devrimci bir hareket olduğunu belirtiyordu. Baas Partisi'nin ideolojisi, özel olarak Suriye'de ve genel olarak Arap aleminde yaygınlaşan Arap milliyetçiliği vasıtasıyla birleşik ve tek bir Arap devletinin kurulmasını; emperyalistlerin müdahalesinden ve ülke içerisindeki feodal kalıntılardan ve sömürgecilerle işbirliği yapan eşraftan kurtulup hürriyetin sağlanmasını ve ekonomik atılımların Arap sosyalizmi vasıtasıyla gerçekleştirilmesini temel almaktaydı. Arap milliyetçiliği, özgürlük ve sosyalizm Baas Partisi'nin temel idealleri olarak belirlendi ve bu üç önemli öge 1947'deki ilk Parti Tüzüğü'ne de geçti. Bu nedenlerle, Baasçı ideolojinin temel amacı, Arap milliyetçiliği ile sosyalizmi ve sosyal reformları Marksist olmayan bir yöntemle bir araya getirecek seküler formül arayışıydı. Eflak'ın sosyalizmle milliyetçiliği eşit tutan görüşü sık sık dillendirilse de değerler terazisinde onun için Arap birliğinin sosyalizmden daha ileri olduğu bilinen bir gerçektir.³⁰⁰

Baas ideolojisi Arap coğrafyasında ve uluslararası arenada yaşanan bir dizi gelişmeyle şekillendi. Eşraf olarak bilinen geleneksel elitlerin Suriye siyasetindeki güçlerinin sarsılmaya başlaması, aynı döneme denk gelen alt tabakaların, orta sınıf-

²⁹⁷ Şen, a.g.e., s.119.

²⁹⁸ Hourani, a.g.e., 1997, s. 467.

²⁹⁹ Şen, a.g.e., s.120.

³⁰⁰ Şen, a.g.e., s.120.

ların ve azınlıkların kademeli olarak artan etkisi en önemli değişikliklerdendi. Diğer yandan bağımsızlığına kavuşan yeni devletlerde Batı'nın tekrar egemenlik kurma ihtimaline karşı güçlerini birleştirme düşüncesi ve Filistin'de İsrail'in kurulma olasılığına yanıt vermek için birlikte hareket edilmesi ihtiyacı fikri Arap milliyetçiliğini ivmelendiren sebeplerdendi. Batı'dan taşınan modernleşme kavramı ve iktisadi ve sosyal temelin değişimine ilişkin inancı da geliştirmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra yeni Dünya düzeninin ağır ağır iki kutuplu bir düzene dönüşmesi ve Sovyetler Birliği'nin savaştan galip gelerek kapitalizme karşı seçenek oluşturma iddiası da özellikle Arap sosyalizmi düşüncesinin taraftar bulmasına katkı sundu. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin 1950'li yıllarda ABD'yle girdiği detant süreci onun Üçüncü Dünya'ya ve Orta Doğu'ya ilişkin politikalarında bir belirsizlik oluştursa da kapitalizm dışı bir toplumsal ve ekonomik düzen tasarımı olarak sosyalizm, Arap ülkelerinin ilgisini çekmekteydi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956'da yaptığı 20. Kongre'de "sosyalizmde ayrı yollar" prensibi benimsenmiştir. Bu ilke, Sovyet Birliği'nin Üçüncü Dünya'da ve bölgede yaşanan gelişmelere taraf olacağı anlamı ve bölgede yeni kurulan ülkelere hareket sahasını genişletmeye katkıda bulunması bakımından anlamlıydı. "Sosyalizme varmada ayrı yollar" ilkesi, yeni kurulan ülkelerde ulusal kurtuluş mücadelelerine verilecek desteğin bir nevi mesajını taşıyordu. Soğuk Savaş'ın çatışma bölgelerinden biri olan Orta Doğu ülkelerinin de bu çekişme ve mücadelenin dışında kalması imkânsız gibiydi. Sovyet Birliği'nin 20. yüzyıldaki en önemli etkilerinden biri kendine alan açmak için ulusal kurtuluş mücadelelerini destek olmasıydı.

Her ne kadar Sovyet'lerin yaklaşımı bölge ülkelerine örnek olmasından kaynaklı Arap sosyalizmi düşüncesinin tedricen çoğalan oranda yandaş bulmasına alan yarattıysa da Baas Partisi, geçmişteki sömürgeye kalmalarından dolayı, dış politikasının yönünü tarafsızlık olarak belirlemiştir. Fakat Mısır'ın Sovyetler Birliği ile dolaylı yoldan 1955'te Çekoslovakya üzerinden silah alımı antlaşması imzalaması ve sonradan bölgede ortaya çıkan Süveyş Krizi, Bağdat Paktı, 1967 ve 1973 Savaşları gibi olaylarda Sovyetlerin etkisi Arap ülkelerinin çoğunun Batı'dan ziyade Doğu Blok'uyla iyi ilişkiler içinde olduklarının göstergesiydi. Bu dönemde Mısır ile Sovyetler Birliği ilişkileri ileri düzeydeyken Mısır-Suriye birleşmesi vuku bulmuştu. Baas Partisi, dış politikasında önceliği tarafsızlık üzerine verse de ileride çıkacak beklenmeyen olaylar bunu değişikliğe uğratacak şekilde ilerledi. Bu beklenmedik olayların en önemlisi Camp David'de Mısır ile İsrail'in anlaşması Esad'ı Sovyetler Birliği'ni ile anlaşmaya itmişti.

Eflak'ın doktrini Arap birliğinin yararlarının muğlak tanımlarıyla sınırlı değildi. Onun yazılarında Baas'a sosyal adaletsizliği, sınıf sömürsünü ve tiranlığı sona erdi-

recek ve özgürlük, demokrasi ve sosyalizmi getirecek devrimci bir görev verilmek-
teydi. Eflak, milli bir yeniden doğuş gerektiğine inanıyordu. Böyle bir yeniden doğuş
sadece toplumsal bir devrimle gerçekleşebilirdi. Baas sosyalist vizyonu, Arap birliği
çağrısı ve bütün Araplara yönelik milli bir yeniden doğuş söylemiyle, genç Araplar
arasında Suriye'nin sınırları ötesine uzanan bir taraftar kitlesi buldu. Nasır, daha
sonra partinin birlik, özgürlük, sosyalizm sloganını Mısır'a taşıdı.³⁰¹

2.5.2.1. Arap Milliyetçiliği (Birlik)

Baasçı ideolojide Arap milliyetçiliği esas ideoloji olmakla birlikte sosyalist söy-
lemin etkisinde kalmış ve bu söylemi Arap ulusunun kültürel yapısına intibak etmeye
çalışmıştı. Fakat "birlik, hürriyet ve sosyalizm" unsurları arasında önem sırası inkar
edilemez bir gerçeklikti. Baas Partisi ideolojisinin en önemli unsuru Arap milliyetçili-
ğiydi. En başta emperyalistlere karşı mücadeleyle başlayacak ideolojik hareket daha
sonra Arap halkları arasında sağlanacak birlikle, Arap milliyetçiliği ideali gerçekle-
miş olacaktı. Arap milliyetçiliğiyle birlikte anılan ve sacayağının diğer ayaklarını oluş-
turan hürriyet ve Arap sosyalizmi ise ancak ikincil unsurlardı. Arap birliği gerçekle-
tilmeden toplumsal ve iktisadi yapılanmayı yeniden örgütleyecek olan Arap sosya-
lizmi aşamasına geçilmeyecekti. Çünkü "sosyalizm bedense milliyetçilik ruhtu."³⁰²
1950'lerin ortasında Baas Partisi sosyalizme kaymasına rağmen, erken dönem
Baasçı düşüncedeki temel ilke varlığını korudu. İdeolojik yapılanmaya ilişkin en kes-
kin dönüş, farklı rotalara da olsa, 1966 ve 1970 yıllarında gerçekleşti. Arap milliyetçi-
liğinin yükselişe geçtiği dönemde anlamlı olan bu talep, Mısır'la gerçekleştirilen bir-
leşmenin çözülüşü ardından "önce sosyalizm sonra birlik" isteyecek neo-Baas'ın
ortaya çıkmasına yol açtı.

Baas Parti Suriye'de doğmakla birlikte, emperyalistlerin belirlediği yapay ülke
sınırları reddediyordu. Parti, kuruluşundan itibaren Suriyelilik düşüncesinden ziyade,
Arap birliği konusunda ısrarlıydı. Eflak, "Bizim problemimizin tüm insanlığın proble-
mi olduğunu duymak istemediler. Topraklarımız üzerinde uygulanan suni ve engel-
leyici ayrılıklar karşısında birlik mücadelesinin gerekli olduğunu anlamadılar."³⁰³ der-
ken emperyalistlerin belirlediği sınırları reddettiğini vurguluyordu. Arap Birliğinin sağ-
lanamaması konusunda sadece sömürgecileri ve dış güçleri eleştirmekle kalmıyordu
Arap Ligi oluşumuna da karşı çıkıyordu. Baas, "Anlaşma, Arap dünyasındaki mevcut

³⁰¹ Cleveland, a.g.e., s. 362.

³⁰² Özkoç, a.g.e, s.37.

³⁰³ Şen, a.g.e., s.124.

ayrılığın kabul ve tasdikinden başka bir şey değildir. Birlik yolunda atılmış çok kısa bir adım olarak kalmamakta yanlış bir adım olarak nitelenmektedir”³⁰⁴ görüşüyle Arap Ligi’ne karşı çıktığını vurgulamış oluyordu.

Partinin en önemli amacı, tek Arap milletinin varlığına inanç ve Arap birliğini sağlamaya bağlılıktı. Bu birlikten, Arap onurunun yenilenmesi ve Arap erdemlerinin tekrar uyanışı doğacaktı. Eflak’ın kendisi Hıristiyan’sa da, İslamiyet’i Baas ideolojisinin ayrılmaz bir parçası yapmıştı. İslamiyet’le Arapçılığı eş tutuyor, ikisini de Arap ruhunun ifadeleri olarak görüyordu.³⁰⁵

Eflak, kabul ettiği tarihsel yaklaşımı metodu itibariyle Arap milletini tarihsel ilerlemenin herhangi bir aşamasında ortaya çıkmış bir ulus olarak görmüyordu. O, Arap milletinin varlığını, götürebileceği en uzak tarihe götürme çabasındaydı. Bundan dolayı Hz. Muhammed peygamber dönemi, Eflak’ın Arap milletinin somutlaşmasında işlevsel bir öneme haizdi. Eflak’a göre, peygamberin esas amacı bir Arap ulusu ortaya çıkarabilmektir. Dahası Hz. Muhammed peygamberden öncesine varan “şanlı Arap geçmişi”nin Baas Partisi’nin vasıtasıyla Arap birliğinin sağlanması sonucunda tekrar sahiplenileceğine ilişkin temel bir görüşe sahipti. Eflak, Hz. Muhammed peygamber ile Arap milleti arasında bir bağlantı kurmak vasıtasıyla, ulus devletleşme süreçlerinde çokça uygulanan “tarihin pragmatik olarak yeniden kurgulanması”nı Arap ulusu için de uygulamak amacındaydı. Diğer bir amaç da milliyetçi söylemin içeriğinin seküler düşünceyle destekleyerek İslam’la olan bağların koparılması o da olmazsa zayıflatılmasına yönelikti. Eflak’a göre, peygamberin Arap milliyetçiliğiyle olan ilişkisi, mikrokozmos ile makrokozmos ilişkisine çok yakındı: “Maddeyi aşacak ruh potansiyeline sahip olan Arapçılık’tır; İslam ise, Arap düşüncesi içerisinde sadece bir andır” ve günümüzün dejener olmuş İslam’ı salt siyaseti aşan Arap milliyetçiliği statüsüne yükseltilmelidir.³⁰⁶ Eflak, Hz. Muhammed peygamberi “ümme”nin değil de “ulus”un kurucusu olarak göstermektedir. Bunu yaparken, Arapların on beş asır önce bir devlet deneyimleri olduğu ve şimdi yapılması gerekenin de buna geri dönülmesi için bir fikrin oluşumuna zemin hazırlamak amacındaydı. Eflak’ın bu yaklaşımı tam da döngüsel tarih anlayışına denk gelmektedir Ortodoks Hıristiyan bir kökenden gelen Eflak’a göre, Arap milliyetçisi olmak için Müslüman kökenden gelme şartı aranmazdı. Eflak, İslamiyet’i Arap milletinin ve milliyetçiliğinin bir kültür ögesi olarak görüyordu.³⁰⁷ Ona göre Arap ulusu, Hz Muhammed tarafından vahiy edilen İslam dini ile bu dini cisimleştiren toplum tarafından oluşturulmuştur. Eflak, böyle bir deneyimin sadece Müslüman Araplara değil, Arap milletinin “özel bir misyona,” ba-

³⁰⁴ Jaber, a.g.e, s.30.

³⁰⁵ Cleveland, a.g.e., s. 362.

³⁰⁶ Özkoç, a.g.e, s.38.

³⁰⁷ Özkoç, a.g.e, s.38.

ğimsizlik ve birlik hakkına sahip olmaları gerektiğine inanan bütün Araplara ait olduğu iddiasındadır.³⁰⁸ Böyle bir yaklaşım, İslam'la özdeşleştirilmiş bir Arap milliyetçiliğinin Arap coğrafyasında yaşayan gayrimüslim Arapların hareket dışı bırakmaması amacını taşıyordu.

Hıristiyan Araplar, Arap uyanışının İslamî karakterine kuşku ile bakmaları nedeniyle, Arap milliyetçiliğinin “modern” anlamda tanımlanması bir zorunluluk hali almıştı. Asıl amacı Arap dünyasındaki parçalanmışlığı bertaraf etmek olan Baas için, bu bölünmeyi körukleyecek sebepleri ortadan kaldırmak hayati meseleydi. Bu şekilde Eflak, var olan bölünmüşlüğü daha büyütmemek için din ya da mezhep ayrımını söyleniş seviyesinde de olsa bitirmeye çalıştığı gibi sosyalizmin önemli kavramlarından olan sınıf savaşımını reddederek, Arap sosyalizmini bunun dışında tanımladı. On'a göre, dinleri, sınıfları, mezhepleri ne olursa olsun tek bir Arap ulusu vardı. En önemlisi, bu ulusun sömürgecilikten ve emperyalizmin boyundurukluğundan kurtarmaktı.³⁰⁹ Arapların milletine düşen görev ise “Araplık” temelinde tanımlanan bu harekete alternatifsiz katılmaktı.

Mişel Eflak'ın Pan-Arabizm düşüncesi Sati el-Husri'nin seküler milliyetçilik anlayışından etkilenmiştir. Eflak, İslamiyet'i vahiy yoluyla insanlara tanıtan dilin Arap dili olduğunu, Hz. Muhammed'in ise İslam dininin kurucusundan çok, Arap ulusunun kurucusu olduğunu iddia eder. Eflak, İslamiyet'in Arap milliyetçiliğine etik değerler kazandırarak katkı sağlayacağına inanıyordu. Eflak' göre: “Tek kelimeyle İslam, bir Arap medeniyetinin ürünüdür. Eğer Arap devrimi Arap soyluluğunu korumak istiyorsa, onu yabancı bir unsur gibi ele alarak atmamalıdır. Arap Baas'ı İslam'ı Arap milletin tanıtıcısı olarak bilmektedir ki, Arap tarihinde üstün bir yere sahiptir İslam ve sadece Arap özelliklerinin kaynağıdır”.³¹⁰

Baas düşüncesinde Arap milliyetçiliğine bağlı olmanın yalnızca vatan sevgisiyle eş tutulması, bütün kitlelere hitap edecek bir hal almasını sağlıyordu. Baas Partisi'nin kurulduğu dönem faşist ideolojinin ve özellikle Nazizm'in yükselişe geçtiği bir döneme denk gelmişti. Eflak, Baasçı düşüncenin faşist ideolojiyle benzerliğine olan eleştirilere, Baas'ın milliyetçilik anlayışının ırkçılığa kaymadığını ve milleti ırk temelinde tanımlamadığını söyleyerek aralarındaki farkı vurgulamıştır.

Eflak da Sati el-Husri gibi Arap ulusunu tanımlarken dil unsurunu öne çıkarıyordu. Ona göre, Arap olmanın en önemli unsurlarından biri Arapça dilini konuşmasıydı. Bu düşünce köklerini 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Doğu'ya ulaşan “matbuat kapitalizmi”nin etkisiyle yükselişe geçen Arapçanın edebi uyanışı temelinde

³⁰⁸ Albert Hourani, a.g.e., 1997, s. 467.

³⁰⁹ Davişa, a.g.e, s.138.

³¹⁰ Şen, a.g.e., s.124.

şekillenen “Arap Rönesansı”nın (nahda) inşasından almaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu’nun sonlarına doğru devletin resmi dilinin Türkçe dili olarak belirlenmesi, Araplar için de Arapçanın önemsenmesinin bir iktidar dili inşa etmenin tetikleyicisi halini aldı.

2.5.2.2. Hürriyet (Özgürlük)

Baas ideolojisindeki hürriyet kavramı esas olarak Arap halkının bağımsızlığına gönderme yaparken diğer taratan ifade, inanç, seçme ve seçilme özgürlükleri gibi bireysel özgürlükleri de kapsamaktaydı. Bireysel özgürlükler demokratik özgürlükleri kapsamaktaydı. Fakat Baasçı düşüncenin özgürlük düşüncesi, birleşik bir Arap devletin meydana gelmesine giden yolda önemli unsurlardan bir tanesi olduğu için, liberalizm düşüncesindeki bireyi önceleyen anlayıştan farklılaşmaktaydı. Burada anlatılmak istenen antiemperyalist bir mücadele toplu bir eylem gerektirdiğinden hürriyet vurgusu bireye değil, daha çok milleteydi. Hürriyet, Arap halkalarının birliğinin önünde duran tüm engellerin bertaraf edilmesi anlamına gelmesinin yanında ve bağımsızlıkla aynı anlamda ifade ediliyordu.

Baas düşüncesinde sömürgeciliğe ve emperyalizme mukabil verilecek savaşım, emperyalistlerle işbirliği içinde olan tarafları ve feodal yapıları da kapsamaktaydı. Bu yaklaşım, Baas Partisi’nin sınıfsal tabanının en önemli öğelerinden biri olan orta sınıf milliyetçilerinin, kırsal kesimden gelenlerin ve köylülerin taleplerine cevap verebilecek bir yaklaşımdı.

Baasçı yaklaşımdaki hürriyet düşüncesi, ister bireysel olsun isterse ulusal düzeyde olsun, Arap birliği gerçekleştirilmedikçe başarılması imkânsızdı. Bunun en önemli nedeni her ülkenin yabancı egemenliğine karşı tek başına direnememesi durumunda birlikte karşı konulmasıydı.³¹¹ Dolayısıyla Baas’ın hürriyet ideali, Arap milliyetçiliği ile doğrudan bağlantılıydı ve birleşik bir Arap devletin hizmet edecek önemli bir unsurdu.

Mişel Eflak’a göre özgürlük kavramı fiilen yaşanmadan anlaşılan, anayasa maddelerinde veya kanunlarda yazan bir kavram değildi. Özgürlük, emperyalist işgale ve ülke içi sömürüyle yapılan savaşımında gizli olarak şifrelenmişti. Öte yandan Eflak’ın hürriyet düşüncesinde seçkinci bir taraf da bulunuyordu. Eflak’ın “Aydınlanmış kitleler için öncü kimselerin gerekliliğini” savunması, düşüncelerinin elitist sağ

³¹¹ Özkoç, a.g.e, s.41.

anlayışını göstermekteydi. Eflak, Arap milletini ve birliğini oluşturmak için halkı bu hedeflere yönlendirecek öncü bireylerin elitler olduğunu düşünmektedir.³¹²

2.5.2.3. Sosyalizm

Baas'ın ideolojisindeki üçüncü ve önemli unsur Arap sosyalizmiydi. Sosyalizm düşüncesi ilk olarak 19. Yüzyıl sonlarında Arap coğrafyasında var olan ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm getirme çabalarını dile getiren özellikle Hıristiyan Arap düşünürlerin yazılarında belirmeye başladı.³¹³ Baas Partisi düşüncesinin sacayaklarından biri olan Arap sosyalizmi de sosyalizm düşüncesinin yapılandırılması sonucunda ortaya çıkmış kendine özgü bir sosyalizm yaklaşımıydı.

Baas Partisi'nin sosyalizm düşüncesi, Avrupa sosyalizminin ve komünizmin içeriklerinden ve ideallerinden oldukça farklılık göstermekteydi. Bölgeye özgü olarak ortaya çıkmış bu yaklaşımın uluslararası sistemde dillendirilen sosyalizm düşüncesiyle bir bağlantısı yoktu. Batı'nın sosyalist ve Marksist komünist anlayışlarının Arap coğrafyasının ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmek için uygun anlayışlar olmadığı düşüncesi Baas'ın kurucularının temel anlayışıydı.

Sanayileşmenin gerçekleşmemesinden kaynaklı olarak kitlesel bir işçi sınıfı ve bilinçli bir köylü toplumu Suriye'de henüz ortaya çıkmamıştı. Baas, "ücretli yeni orta sınıf"ın gücünü de kullanarak, sosyalizmi yalnızca iktisadi bir ideoloji olarak değil, toplumsal hareketlere katılacak ve bireyi, saygınlık noktasına taşıyacak bir değerler bütünü olarak da yaklaşmaktaydı. Baas partisi sosyalizmi daima bir amaçtan ziyade, bir araç olarak görmüştür.³¹⁴

Baas Partisi'nin kendine göre idealize ettiği sosyalizm düşüncesi, erken dönem Arap sosyalizmiyle eş zamanlı olarak, Marksist teorideki anlamından farklı anlamlar taşımaktaydı. Eflak'ın milliyetçilik ile sentezlemek istediği sosyalizm, onun altını çizdiği gibi, özel bir tür sosyalizmdi. Bu türden Arap sosyalizmi Marksist ideoloji ile ortak noktaya sahip değildi.³¹⁵ Baas Partisi'nin Arap sosyalizmi Batı'daki sosyalist söylemden farklı olarak sosyalizme yeni bir anlayış getirmesinin nedenleri vardı. Birinci neden, Arap dünyasında sömürgeci olarak bilinen Batı'yla bağlarını koparabilmektir. İkinci husus sömürgecilerle işbirliği içindeki bulunan kesimin tasfiye edilebilmesiydi. Arap aydınları, Arap sosyalizminin farklı olduğunu düşüncesini yayarak sos-

³¹² Şen, a.g.e., s.125.

³¹³ Özkoç, a.g.e., s.41.

³¹⁴ Şen, a.g.e., s.125.

³¹⁵ Özkoç, a.g.e., s.42.

yalist sistemin -Batı'dan kopyalanmaksızın- Arap coğrafyasının ekonomik ve sosyal koşullarından doğacağını halkı inandırmaktı.

Baas'ın kurguladığı sosyalizm, sosyalist sistemdeki düşüncelerin aksine vatandaşlar arasındaki eşitliği ve adaleti gerçekleştirmeye yarayacak, üretim sisteminde hızlı ve köklü değişiklik yaratacak şekilde bir iktisadi yeniden yapılanmayı gerçekleştirmekle kendini sınırlanmıştı.³¹⁶ Baas'ın düşüncelerine göre, Marksizm Arap ulusal sorununa cevap vermekten uzaktı, ancak "Marksist olmayan tarzda bir sosyalizm" düşüncesi Arap dünyasının arzularını karşılayabilirdi.³¹⁷ Ortodoks Marksizm'in milliyetçiliğe olan uzaklığı ve analizlerini daha çok iktisadi yapı ile ilgili yapması Baas Partisi'nin yeni devlet ve toplum tasavvuruna elverişli değildi. Baasçılara göre, Batı dünyasındaki iktisadi ve toplumsal yapıyı veri kabul edip onun üzerinden çözümleme yapan Marksizm, Arap dünyasındaki bağımsızlık savaşı ve sömürü sistemiyle ilgili ulusal problemi halledebilecek bir yaklaşıma sahip değildi. Onlara göre sosyalizm bireyi yıkılıştan kurtaracak, sömürüyü engelleyecek, uygun yaşam ölçütlerini oluşturarak ferdi gelişimin önündeki engelleri kaldırıp Arap ulusunun misyonunu sağlayacaktı.³¹⁸

Baas Partisi'nin müdafaa ettiği sosyalizm düşüncesi başta sömürüye karşı mücadele ve fertler arasındaki işbirliğine ve daha sonra sağlanacak olan adalet kavramına dayanmaktaydı. Arap milliyetçiliğiyle bağ kurulmuş bu ideoloji, bu durumda Marksist düşüncenin temel argümanı olan sınıf savaşımına dayanmazdı. Batı tarafından yapay olarak oluşturulmuş ve parçalara ayrılmış bir Arap âleminin birliğini savunurken, Baas'ın sınıf savaşımının mevcudiyetini onaylaması ve buna bağlı olarak politikasını geliştirmesi yaratılmış olan parçalanmışlığı arttırmış olacağından Baas için işlevsel olmayacaktı. Sosyalizm, Baas için sınıf savaşımı düşüncesini değil sınıflar arası işbirliği ideali taşımalıydı. Bu yaklaşım, Batı'da tartışılan ya da uygulanan sosyalizm düşüncesinden farklı bir kurguya sahipti.

Baas Partisi'nin kurguladığı Arap sosyalizmi, Batı tipi sosyalizmin evrenselci özelliklerini de reddediyordu. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında özellikle Batı egemenliğinin yerini Sovyetler Birliği'nin alabileceği düşüncesinin de hissesi bulunmaktaydı. Komintern'in 1943 yılında feshedilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin komünizmle ilgili yeni açılımları Arap coğrafyasındaki komünist ve sosyalist düşüncedeki partilere daha fazla hareket serbestisi getirdi. Bu, sosyalist partilerin milliyetçi partilerle işbirliği yapabilmelerinin yolunu açıyordu.

³¹⁶ Özkoç, a.g.e, s.42.

³¹⁷ Özkoç, a.g.e, s.42.

³¹⁸ Şen, a.g.e., s.125.

Mișel Eflak, Tito'nun Yugoslavya'da uygulamakta olduğu modeli yakından takip ediyordu. Tito'nun modeli, komünist enternasyonalizmden ziyade ulusçuluğu öne çıkaran ilkeleri savunan ilk sosyalist ülke olarak bilinmekteydi. Baas Partisi'nin Yugoslavya modelinden transfer etmek istediği ilk düşünce, işçilerin fabrika yönetimine katılımı uygulamasıydı. Baas Partisi, sosyalizmi aynı zamanda Suriye'nin fazlaca bölünmüş toplumsal yapısını bir çatı altında toplamak için de işlevsel bir role sahip görüyordu. Bir "mozaik" ülke olarak Suriye farklı inançlar, farklı etnik yapılar, çeşitli aşiret yapılarından oluşmaktaydı. Baas Partisi'nin düşünürleri, sosyalizmin eşitlik duygusu yaratarak bu gruplar arasındaki husumetleri hafifleteceğini, gruplardan birinin öne çıkarak siyasal egemenlik kurmasına engel olacağına inanıyorlardı. En basit anlatımla sosyalizm toplumsal alanda Müslüman Araplar, Hıristiyanlar, Dürzîler, Kürtler ve diğerleri arasında olabilecek farklılıkları önleme işlevine sahipti. Bu düşüncede ekonomik eşitsizlikler giderilirken, kültürel asimilasyon talep edilmeyecekti.³¹⁹

Baas'ın sosyalizmi Marksizm'in ekonomik determinizm düşüncesine karşı çıkmaktaydı. Baas, Marksizm'in tarihi, yalnızca ekonomiyle (altyapıyla) açıklamaya çalışmanın Arapların "çok değer verdikleri manevi değerler"i boşa çıkarmak anlamına geleceğini iddia etmekteydi. Marksist düşüncede sosyalizm diyalektik maddeciliğin kaçınılmaz bir sonucuymken, Baas düşüncesi sosyalizmin toplumun çoğunluğunun inandırılmasıyla kabul edilebileceği ki bu durumda sosyalizmin halk arasında duyulan maneviyat ve adil bir sistem talebine cevap vereceğini iddia ediyordu.³²⁰

Arap sosyalizminin, ulusçuluğun ilerlediği yıllarda, ve de bilhassa 1950'li yıllarda Arap Sosyalist Partisi'yle bir sola yöneliş yaşanmış olsa da, daha az önemde olduğunu fakat neo-Baas iktidarının başlamasıyla bu durumun değiştirilmesinin mücadelesine geçildiğini unutmamak gerekmektedir. Sosyalizme varmadan önce gerekli olan Birlik'ti. Bitar, Arap ülkelerinin bir araya gelmeden, bireysel olarak gerçek ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlayamayacaklarını vurguluyordu. 1960'ların başında Mısır'la yapılan birlik pratiği başarısız olunca, Baas Partisi'nin radikal kanadı birlikten önce tüm Arap devletlerinde sosyalist bir yapılanmayla ekonomik ve toplumsal düzenin inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapmaya başladılar.³²¹

³¹⁹ Şen, a.g.e., s.128.

³²⁰ Jaber, a.g.e, s.30.

³²¹ Jaber, a.g.e, s.122.

2.5.3. Parti Tüzüğü'ndeki İdeolojik Yapılanmanın Unsurları

Baas Partisinin ideolojisi ile bu partinin dayandığı temel arasında doğrudan bir bağ olduğu iddia edilmektedir.³²² Partinin kökenin Suriyelilerin milli kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan topluluklarla bağı hakkında yapılan entelektüel tartışmalara dayandığı iddia edilmektedir. Bu tartışma Suriye'de başka bölgelere göre daha ivedi bir sonuca kavuşması gereken tartışmaydı, çünkü bu bölgede Britanya ile Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda çizdikleri sınırlar, Ortadoğu'nun diğer ülkelerinin doğal ve tarihsel sınır örneklerine daha az tekabül ediyordu. Baas Partisi'nin ideolojisi 1947 yılında gerçekleştirilen Parti Kongresi'nde onaylanan Parti Tüzüğü'nde ve Mişel Eflak'ın yazılarında ortaya çıkan düşüncülere göre formüle edildi. Baas düşüncesinin özü Arap milliyetçiliği, özel mülkiyete dokunulmaksızın yapılacak devletleştirme ve toprak düzenlemesiyle sınırlı Arap sosyalizmi, dış siyasette ise Blok'lara eşit mesafede durmak yani tarafsızlık olarak kabul edilmişti.³²³

Kongrede kabul edilen parti tüzüğü'nün ilk maddesi, Arap dünyasının "bölünmez ve ekonomik ve sosyal birlik olduğunu" tasdik ediyordu. Diğer ilkeler Arapların kültürel bir birlik olduğunu belirliyordu.³²⁴

Baas Partisi'nin düşünürlerince kurgulanan Arap milliyetçiliği, özgürlük ve Arap sosyalizmi kavramları Parti Tüzüğü'nde de yer alıyordu. Baas ideolojisinin başat unsuru Arap milliyetçiliğinin üstünlüğü Parti Tüzüğü'nde de belirgindi. Tüzüğü'nün Ana İlkeleri başlığıyla yayınlanan bölümün üçüncü prensibinde Araplar yalnızca bir ulus değil, "ezeli ve ebedi misyonu olan" farklı özellikleri olan özel bir millet olarak tarif edilmekteydi.³²⁵ Prensipteki bu madde "ezeli ve ebedi misyon" kavramsallaştırması yaparken ulusu tarihsel sürecin dışında tanımlayan ve kökenini götürülebilecek en eski tarihe kadar götüren romantik Alman milliyetçiliğinin tanımından esinlenmişti. "Ezeli ve ebedi misyon" kavramı Arapların 13. yüzyıla kadar ilmin ve kültürün ortaya çıktığı toprakların sahibi olduklarını ve bu kaybettikleri medeniyet seviyesini şimdi yeniden yakalayabilecekleri düşüncesine ilişkindi. Eflak'ın "döngüsel tarih" anlayışı düşüncesi de burada kendini ortaya çıkarıyordu. Bu düşünce, İslam döneminde veya İslam öncesi dönemde Arap milletinin kazanmış olduğu başarılarla geri dönüşün gerçekleştirilebileceğini yani tarihin tekerrür edeceğini ortaya koyabilmektir.

Tüzüğü'nün Ana Prensipler başlıklı bölümünün ilk ilkesi, Arap anavatanının "bölünmez ekonomik ve sosyal bir birlik" olduğunu vurguluyordu.³²⁶ İkinci ilke "Arap ulusu, kültürel bir birlik oluşturur. Araplar arasında doğacak anlaşmazlıklar geçici ve

³²² Şen, a.g.e., s.120.

³²³ Özkoç, a.g.e, s.47.

³²⁴ Davişa, a.g.e., s.113

³²⁵ Davişa, a.g.e, s.113.

³²⁶ Özkoç, a.g.e, s.48.

önemsizdir. Arap bilincinin uyanmasıyla hepsi ortadan kalkacaktır” diyerek şu an var olan parçalanmışlığın yapay bir parçalanma olduğuna, Arap birliği vasıtasıyla bunun aşılacağına işaret ediyordu. Bu prensip gizli bir emperyalizm karşıtlığını da içermekteydi. Arap âleminin sınırları Arap milletinin istekleriyle değil emperyalistlerce belirlenmişti. Tarihte bir arada yaşayan ama zorla birbirinden koparılan Arap halklarının yeniden bir araya gelmesi, Baas Partisi’nin temel hedefiydi.

Parti tüzüğü’nün 10. maddesinde “Arap kimdir?” sorusuna yanıt aranıyor: “Arapça konuşan, Arap topraklarında yaşayan ve Arap hayatını benimsedikten sonra Arap ulusundan olduğuna inanan kimseye Arap denir.”³²⁷ Parti, Arap olmayı Husri’nin ve Eflak’ın düşüncelerinde sıklıkla kullandıkları şekliyle dil esasına göre tanımlıyordu. Ulus-devlet inşa süreçlerinin iç unsurlarından biri olan dil, Baas’ın ideolojisinde de temel unsur olarak görülüyordu. Baas’ın Arap tanımlaması ırkçılığa varacak bir anlayışı önlüyordu. Bireyin Arap ulusundan olması için gereken, Arap hayat tarzını benimsemesi, Arap milletinden olduğuna inanması ve Arapça konuşması temel kıstaslardı. Araplık tanımının oldukça geniş tutulması milliyetçilik tabanının geniş tutulma çabasıyla alakalıydı. Tanıma Müslümanlığı asıl unsur olarak almamasının temel sebebi, hareketin laikliliğinden kaynaklanıyordu.

Kurgulanan devlet yapısının bireysel özgürlükleri garanti altına alması ve Arap sosyalizmi olarak ortaya konan sosyal adalet ve iktisadi reformları sürdüren demokratik parlamenter sisteme sahip olması öngörülmekteydi.³²⁸ Baas Partisi Tüzüğü’nün 14. maddesi birleşik Arap devletinin yönetim biçimini tanımlamaktaydı: “Arap Devleti’nin yönetimi, anayasal parlamenter rejim olacak, yürütme gücü doğrudan halk tarafından seçilen yasa koyucuya karşı sorumlu olacaktır.”³²⁹ 14. Maddede yazılan ilke ilerleyen yıllarda Baas Partisi’nin demokratik yollarla yönetime gelmesinin zor olacağı öngörüsüyle terk edildi. Parti’nin, yer altı örgütlenmesini benimsemesi ve orduyla ilişki içinde darbe mekanizması yoluyla iktidarı ele geçirme yolunu seçmesine bağlı olarak bu ilkeyi terk etmişti. Bu ilke değişikliğini ana nedeni demokratikleşmeyi sağlayacak alt yapının olmadığı inancı ve de modernleşmenin aracı olarak askeri sistemin görülmesiyle ilgiliydi. Baas Partisi’nin öncelikli hedef Arap birliğinin kurulması olduğu için ister Suriye’de olsun isterse de Arap toplumunda demokrasinin yapılandırılması, iktidarı ele geçirdikten sonraki süreçte ele alınması gereken, dolayısıyla ivedilik gerektirmeyen bir sorundu.

Baas Partisi Tüzüğü’nün 4. maddesinde “Arap Baas Partisi sosyalist bir partidir. Sosyalizmin, bizzat Arap milliyetçiliğinin derinliklerinden kaynaklanan bir zorunlu-

³²⁷ Özkoç, a.g.e, s.48.

³²⁸ Özkoç, a.g.e, s.48.

³²⁹ Özkoç, a.g.e, s.49.

luk olduğuna inanır. Aslında sosyalizm Arap milletinin imkanlarını gerçekleştirecek, milletin maddi ve manevi alanda kalkınmasını sağlayacak olan dehasının gelişiminde yardımcı olacak ideal toplumsal düzeni oluşturur. Üyeleri arasına güvene dayalı bir kardeşliğin kurulmasını sağlar” denilmiştir. Tüzüğün bu maddesinde yeni bir toplumsal sistem inşa etmekten söz ediliyor ve bunun Arap milliyetçiliğinin yapılandırılmasında bir vasıta olarak görülüyordu. Tüzükteki belirsizlikler Parti'nin iktisadi Politikası'nın belirlendiği 26.-37. maddeler arasındaki ifadelerde de görülebilmekteydi. İlgili maddeler, Arap dünyasında gelir adaletsizliği yaşandığını, bundan dolayı yeniden bir gelir düzenlemesine gidilmesi gerektiğini vurguluyordu. Maddeler, bir yandan özel sektöre ait işletmelerin devlet tarafından idare edileceğine vurgu yaparken diğer yandan özel mülkiyetin bir hak olduğu ifade ediliyordu. Bu ifadeler, Baas sosyalizm tanımlamasının Batı sosyalizmi düşüncesinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Baas Partisi'nin bu yaklaşımı, diğer bir deyimle millileştirme temelinde bir sosyalizm anlayışı, onun dayandığı toplumsal tabakalarının özelliklerinden kaynaklanıyordu.³³⁰

Parti Tüzüğü'nün 6. maddesi Baas Partisi'nin devrimciliğini tanımlıyordu: “Baas Partisi, devrimci bir partidir. Arap milliyetçiliğinin yeniden doğuşunun ya da sosyalizmin inşasının devrim ve mücadele yolları kullanılmaksızın gerçekleştirilemeyeceğine inanır.”³³¹ 6. madde de devrimin Arap milliyetçiliğinin ve Arap sosyalizminin gerçekleştirilmesinde temel yöntem olarak benimsendiğini ifade ediyordu. Ancak Baas Partisi devrim konusunda da Marksist devrim anlayışından farklı bir yöntem benimsiyordu. Devrimde farklı bir yolun benimsenmesi daha çok Baas Partisi'nin dayandığı toplumsal yapının özellikleriyle ilgiliydi. Devrim, Suriye toplumsal hayatına egemen geleneksel elitlerin tasfiye etmenin ve yeni bir toplumsal ve iktisadi düzen kurmanın yoluydu.

Tüzüğün 22. İla 25. maddeleri³³² “Parti'nin Dış Politikası” başlığını taşımaktaydı. Bu maddeler, Arap milletinin emperyalist işgale karşı birlikte mücadele etmeleri, Arap milletinin hükümlerlik haklarını ortadan kaldıran antlaşmaların tanınmaması, “Arapların ebedi misyonu”na zıt olmayacak şekilde diğer ülkelerle özgür ve güvenilir bir dünya yaratmaya çalışmanın gerekliliğine vurgu yapmaktaydı. Baas Partisi'nin ilk Kongresi'nin yapılmasının ardından Eflak, dünyaya egemen iki büyük güç olan ABD ve Sovyetler Birliği blokları hakkında: “Bunlardan biri ile beraber olmak, Araplara kötülükten başka bir şey sağlamaz” diyerek tarafsızlığını beyan ediyordu. Bu şekilde Parti'nin bir temel görüşü de ortaya çıkmış oluyordu. Baas Partisi, uluslararası kuru-

³³⁰ Özkoç, a.g.e, s.50.

³³¹ Özkoç, a.g.e, s.50.

³³² Özkoç, a.g.e, s.50.

luşlar ve devletlerarasında tarafsızlığı benimseyen ve bunu parti programına yansıtan ilk siyasi partiydi.

2.5.4. Baas Partisi'nin Ortaya Çıktığı Dönemde Suriye'de Ekonomik Ve Toplumsal Yapı

Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1946 yılında etnik ve inanç kimlikler açısından heterojen bir yapıya sahip olduğu görülüyordu. Fransız mandası döneminde Arap milliyetçiliğinin yükselişini durdurmak için "böl ve yönet" politikası uygulanarak Suriye'nin bölünmüşlüğü devamlı bir hale getirilmeye çalışılmıştı. Fransızların bu politikaları, Suriyelileri Suriye milletine bir bütün olarak inanma yerine bölgesel, dini ya da etnik topluluklarıyla özdeşleşmeye teşvik etmişti. Bağımsızlıktan sonra insanlar silahlı kuvvetler ya da devlet memurluğu gibi milli kurumların üyeleri olmalarına rağmen topluluklarına sadakatlerini korumuşlardır.³³³ Suriye, Fransız manda yönetim altında, beş yönetim birimine ayrılmıştı: "Alevilerin çoğunlukta olduğu Lazkiye bölgesi; Dürzîlerin çoğunlukta olduğu Cebel-Dürz bölgesi; Halep bölgesi; Şam, Humus ve Hama'yı kapsayan Suriye; Hatay Sancağı." Her yönetim biriminin yapısal zayıflığı, Fransa'nın planladığı egemenliği daha kolay gerçekleştirilme imkanları sağlıyordu. Fransa'nın azınlıkları destekleyerek kendi egemenliğine karşı oluşabilecek bir birleşmeyi engellemeye çalıştığı görülüyordu.

Tanzimat dönemiyle birlikte bölgede yapılanan büyük toprak sahipleri ve şehirli eşraf Fransız mandası boyunca da Suriye'de egemen konumdaydılar. Bahsi geçen toprak sahipleri ile şehirli eşraf Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap milliyetçiliğiyle tanıştılar. Onların milliyetçilik anlayışları, Baas Partisi'nin tanımladığı milliyetçilik anlayışından farklılık arz etmekteydi. Onların milliyetçilik anlayışları Fransız yönetimle geleneksel elit arasında bir denge oluşturacak şekilde planlanmış ve var olan kazanımlarını korumaya yönelikti. Daha çok Sünni Müslümanların oluşturduğu geleneksel elit, iki savaş arası dönemde ülkenin yöneticileri olmaktan ziyade Fransız ajanları olarak algılanmaya başlanmıştı.³³⁴ Geleneksel elit İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar ciddi bir yerel muhalefetle karşılaşmamıştı. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra, geleneksel elit, kuvvet aldığı toplumsal tabanını kaybetmeye başladı. Yine de 1930'ların ortasından itibaren, hakim konumdaki gelenekselcilerin temsil ettiği yerel milliyetçilik ile Batı'da eğitim almış yeni yeni filizlenen orta sınıfların toplumsal ve ekonomik düzeni yeniden yapılandırmaya dönük Arap milliyetçiliği arasında çatışma yaşanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandasının son bulmasıyla Ortadoğu'da gelişmelerin katkısıyla, orta sınıfların sa-

³³³ Cleveland, a.g.e., s. 361.

³³⁴ Özkoç, a.g.e, s.52.

vunduğu milliyetçilik düşünce biçimi Suriye siyasal hayatında yer almaya başladı. Aralarında öğretmenler, üniversite öğrencileri ve Batı eğitilmiş yeni kuşağı yönlendirmeyi başaran bu hareket Baas Partisi'nin ortaya çıkmasında da önemli rol oynayacaktı. Parti'nin seküler milliyetçiliği Suriye siyasetinde var olan muhafazakârlığa karşı yeni bir seçenek oluşturduğundan, eğitim amacıyla kentlere gelen genç kitleleri ve topluma yeni yeni uyum sağlamaya başlayan azınlıkları etkiledi. Eflak, Fransa'daki öğrenimini tamamlayıp Suriye'ye döndükten sonra öğretmenliğe başlamış, mesleğinin getirdiği avantajla öğrencileri ve sınıfsal konumları etnik kimlikleriyle örtüşen azınlıkları Baas Partisi'nin savunduğu toprak reformu politikası söylemiyle etkilemiştir. Suriye'de bağımsızlık sonrası varlık göstermeye başlayan muhalefete ve milliyetçi yükselişe rağmen Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma toprak sahipleri ve bürokratik sınıf iktidarı ele geçirdi ve 1950'lerin sonuna dek de egemen düzeyini sürdürebildi. 1949 yılında başlayan darbeler zinciriyle iktidarını korumaya çalışan bu sınıfa karşı en güçlü karşı koyuş ise Baas Partisi'nden geldi.

1958'de oluşan Suriye-Mısır Birliği öncesi Suriye ekonomisi özel sektörün de faaliyet gösterdiği bir girişim ekonomisiydi. Devlet, daha çok altyapı hizmetlerinde ve kar getirmeyen sektörlerde rol alıyordu. Tarım alanındaki yapı feodal sisteme benzer bir yapıdaydı ve toprak dağılımı ileri derecede eşitsizlik arz ediyordu. Suriye, bağımsızlığını ilan edişinden Mısır'la birleşmeye kadar olan dönemde çoğunlukla Sünni Müslüman büyük toprak sahipleri ve şehirli tüccarlardan oluşan güçlü bir burjuvaziye ev sahipliği yapıyordu. Mısır'la olan birleşmeye kadar yürütmenin başındaki hükümetler, özel girişime öncelik tanıyan bir ekonomik modeli teşvik ediyorlardı. 1958 yılında yaşama geçirilen birleşmenin ardından toprak reformu hayata geçirilmiş ve kısmi millileştirmeler yapılmıştır. Tüm bu uygulamalar, Suriye geleneksel seçkinlerinin nüfuzunu zayıflatmaya yönelik önemli adımlardı. Bu dönemde Baas rejimi, ekonominin millileştirilmesi ve toprak reformu vasıtası ile bu grupların çıkarlarını ve güçlerini gerilettiler. Baas Partisi, bazı kesimleri mülksüzleştirirken, bazı kesimlerin iş ve ticaret imkânlarını büyük oranda kısıtladı. Bu müdahaleler, sanayi alanında değil, eşitsiz toprak dağılımının yaşandığı toprak sisteminde gerçekleşti.³³⁵

Bağımsızlığını kazanması sonrasında nerdeyse bütün Arap ülkelerine benzer şekilde Suriye'de de toplumun ekseriyeti kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Kırsal bölgelerde yaşayanların üzerindeki en büyük nüfuz sahibi sınıf ise Osmanlı'da olduğu büyük toprak sahipleri idi. Yeni iktidarın kadrolarının kırsal kesimden olmasından kaynaklı olarak Baas'ın köylülerin menfaatlerini teşvik etmesi kentli sınıflarla olan uzlaşmazlığı daha da arttırdı.

³³⁵ Özkoç, a.g.e, s.54.

Arap sosyalizminin, Batı'lı anlamdaki sosyalizm düşüncesinden sınıf savaşımı kavramını reddetme temelinde kendisini farklılaştırdığına değinilmişti. Beklendiği gibi Baas Partisi'nin ideolojik yaklaşımı ve söylemleri bazı toplumsal katmanları Parti'ye yaklaştırırken, bazı katmanları da uzaklaştırmak zorunda bıraktı. Manda döneminde Suriye toplumsal yapısındaki bölünmeler düşünülürken, Baas Partisi'nin savunduğu toplumsal dönüşümden fayda sağlaması muhtemel grupların harekete katılması şüphesiz anlaşılır bir gelişmeydi. Erken Baas düşüncesi sınıf mücadelesinin bir gereklilik olduğuna inanmadıysa da Parti, kırsal bölgelerden gelen üyelerle dolar hale geldikçe ülkedeki sınıf mücadelesinin vasıtası haline geldi.³³⁶ Bu aşamada Baas Partisi iktidarı, Mısır'la olan ayrılık ve özellikle 1963 darbesinden sonra, eşraf sınıfının tasfiyesine ve orta sınıfla köylü ve işçi sınıflarının taleplerine yönelik bir anlayışı kendine rehber yaptı. Dönemin şartlarından kaynaklı olarak icra edilen iktisat politikaları ise, 1970'den sonra liberal politikaların bölgede uygulamaya konmasıyla değişime uğrayacaktı. Öte yanda İslami düşüncelerin siyasallaşarak kitleleri harekete geçirme potansiyeline ulaşması ve genellikle Sünni Müslüman kesimi etkilemesi, Baas Partisi'nin yapısal bazı değişiklikler yapmasını gerektirmişti.

Baas Partisi'nin ideolojisi tabiiyetiyle yoksul köylülerinin ve işçi sınıfının ilgisini çekiyordu. Tanzimat'tan beri Suriye iktisadi hayatına egemen geleneksel eşraf, Baas Partisi'nin laiklik ve sosyalizm vurgusu nedeniyle, Parti'ye temkinli yaklaştılar. Diğer azınlıkların kırsal kesimden gelen mensupları ise, Baas ideolojisini var olan olumsuz durumlarını düzeltmek adına olumlu baktılar. Parti Tüzüğü'ndeki toprak reformu vadedi toprağı olmayan köylülere; iş yasası ile ilgili maddeler ve işçilerin sendikal örgütlenme ile ilgili olumlu ifadeler köylülere ve işçilere çekici geldi. Baas'ın Arap milliyetçiliği ile sentezlediği sosyalist düşünceler, Parti'nin yerel eşraf, feodal toprak ağaları ve tüccarların siyasete ve ekonomiye egemen olduğu büyük şehirlerden çok, kırsal kesimde ve yoksul yörelerde örgütlenmesini kolaylaştırdı.

Albert Hourani Baas Partisinin, Suriye'nin politik yaşamına az sayıda şehirli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını dile getiren partilerin hakimiyetine karşı bir meydan okumayı temsil ettiğini iddia ediyordu. Dezavantajlı gruplar olarak görülen Aleviler, Dürzîler ve Hıristiyanlar eğitimdeki hızlı gelişmenin onlara verdiği fırsatı kullanarak, Sünni Müslüman çoğunluğun sahip olduğu mevkilere ulaşmayı hayal ediyorlardı.³³⁷

Baas Partisi özellikle kırsal kesimden özellikle eğitim amaçlı olarak kent merkezlerine gelen öğrenciler arasında örgütleniyordu. Kırsaldan gelen öğrenciler kent ile kırsal arasında bir köprü işlevi görüyorlardı. Baas yoğunlukla lise ve üniversite

³³⁶ Özkoç, a.g.e, s.55.

³³⁷ Hourani, a.g.e., 1997, s.467.

öğrencileri arasında örgütlenme çalışmaları yapmaktaydı. İlerleyen zamanlarda ordu da istihdam edilecek gençleri de örgütlemeyi başaran Baas ordu ile arasındaki yakınlaşmanın temelini de oluşturuyordu. Dolayısıyla ana dili Arapça olan dini azınlıkların kırsal bölgelerde, Sünni Müslümanların ise daha çok büyük kentlerde yoğunlaştığı dikkate alınırca, Baas Partisi'nin teşkilat yapısında azınlık gruplarının ağırlıklı olması doğal görünmektedir.³³⁸

Baas Partisi'nin çıkış noktası bir azınlık partisi değildi kuşkusuz. Baas'ın ideolojisi yoksul kesimden gelen azınlıkları özellikle de Aleviler ve Dürzîleri cezp ediyordu. Bahsi geçen azınlıklar hem Baas içinde hem de orduda önemli görevlere geldikçe, 1960'lardaki iktidar mücadelesinde önemli rol oynayacaklardı. Baas Partisi sosyalist sisteme dayalı birleşik bir Arap devleti kurmak arzusu ile yola çıkmıştı. Dolayısıyla geçmiş düzenin olumsuz tortuları olarak nitelediği mezhepçilik, bölgescilik ve aşiretçilik gibi yapıları kabul etmiyordu. Parti, bunları milliyetçilik ile sosyalizmin önünde engel olarak görmekte, yapılanmasında ve iktidara geliş sürecinde herhangi bir rollerinin olmadığını kabul etmektedir.³³⁹

Suriye'nin bağımsızlığından sonra bazı toplumsal aidiyet bağlarının zayıflaması, bunların yerini milliyet ve sınıf bağlılıklarının alması kuşku götürmez bir gerçekliktir. Bu tespite rağmen; mezhep, aşiret ve bölge ilişkileri Baas Partisi'nin iktidar döneminde devam ettiği gibi onun iktidarını temel unsurlarından oldu. Burada önemli olan husus, aidiyet bağlarını hissedenlerin etnik ve dini kimlikleriyle sınıfsal konumlarının örtüştüğü gerçeğiydi. Arap sosyalizminin gerçekleştirilmesiyle iktisadi ve sosyal dönüşümden en büyük faydayı elde edecek olanlar, kırsal bölgede yaşayan ve Suriye siyasi yaşamında herhangi bir etkileri bulunmayan azınlıklardı. Ekonomik ve toplumsal değişim azınlıkları siyasal sistemle bütünleştirirken, özellikle 1960'lardan sonra aşiret, bölge ve mezhep bağlarının kullandığı görülmektedir. Bu da aşiret, bölge, mezhep ve patronaj ilişkilerine dayanan bir rejimin kurulmasında etkili oldu. Baas'ın ideolojisi toplumsal bölünmüşlükleri reddetmekle birlikte; aşiret, bölge ve mezhep bağlarının Suriye siyasetindeki belirleyici olduğu gibi Suriye gibi "az gelişmiş" bir ülkede ordunun modernleşmenin lideri olarak görülmesi nedeniyle iktidara gelme süreci bu unsurlar tarafından şekillendi. Sınıfsal konumlarıyla etnik kimlikleri örtüşen unsurların bölge, aşiret ve mezhep bağlarını kullanarak hem Parti içinde hem de orduda yapılanmaları ve bu yolla iktidara gelme süreçleri Suriye siyasetini derinden etkiledi.

³³⁸ Dam, a.g.e., s.41.

³³⁹ Dam, a.g.e., s.12.

2.5.5. Bağımsızlık Sonrası Suriye’de İç Politik Gelişmeler

Suriye, savaş sonrası yıllarda denenmemiş parlamenter kurumlar ve yönetme görevlerine alışkın olmayan bir siyasal liderlikle girdi.³⁴⁰ Suriye’de bağımsızlık sonrasında Halk Cephesi kısa sürede dağılmış, diğer siyasal partilerin arasına iki önemli yeni parti olarak Halk Partisi ve Millet Partisi katılmıştı.³⁴¹

Bağımsızlık sonrasında Suriye siyasal yaşamı askeri darbelerin peş peşe ortaya çıktığı bir ortamda belirlendi. 1949’dan 1954’e gelinen süreçte üç farklı darbeye kurulan yönetimler ve nihayetinde çoğulcu siyasal hayata geçişle son bulan bir dönem olmuştur. Aynı dönem içinde yapılanmasına devam eden Baas Partisi, dönem dönem darbeleri destekleyerek dönem dönem ise darbelere karşı gelirken, ordunun iktidarı ele geçirmedeki önemli işlevinin farkına vardı. 1950’lerin ortalarına gelindiğinde elitlerin çıkarlarını korumaya yönelik taleplerine sıcak bakmayan ordu için Baas Partisi ideolojisi daha çekici hal almıştı. Parti’nin orduyla geliştirdiği sıcak ilişki onun iktidara geliş sürecini de belirledi.

Orta Doğu’da, İki Dünya Savaşı arası, diğer bir deyimle manda döneminde yaratılmış olan siyasal yapıların askeri darbelerle değiştirilmesi fikri bağımsızlık sonrasında Arap dünyasındaki birçok devlete cazip gelmeye başladı. Manda yönetimleri bu devletlerde parlamenter sistemlerin oluşturulmasına izin vermemişlerdi. Dolayısıyla bu ülkelerde demokratik gelenek gelişmemişti. Suriye’de bağımsızlık tarihi yaklaştığında eski kuşak milliyetçilerle yeni kuşak milliyetçiler arasındaki görüş farklılıkları belirginleşmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti’nin okullarında ya da Avrupa okullarında tahsil gören Suriye, Irak, Lübnan ve Mısırlı eski kuşak milliyetçilerin çoğunluğu Sünni elitlerdi. Eski kuşak milliyetçiler 1. Dünya Savaşı’nın bitiminin ardından bağımsızlık talebiyle ortaya çıktılarsa da amaçları daha çok var olan statükoyu korumaktı. Bunlar, Sünni Müslüman kökenli eşraf olarak bilinirdi. Bu kesimin Suriye siyasal yaşamına azınlık grupların, orta sınıfların ve kırsal bölgedeki köylülerin katılmasının önünü açacak radikal milliyetçiliklerle uzlaşma içinde olmaları beklenmeye bir durumdu. 1930’lardan itibaren gelişmeye başlayan yeni kuşak ise, eski kuşaktan daha radikal fikirlere sahipti. 1930’larda kurulmaya başlanan yeni siyasal akımların temelleri bu yeni jenerasyon tarafından atılıyordu. Bu partilerden bazıları şunlardı: “1927’de Mısır’da Müslüman Kardeşler (al-İkhwan al-muslimun); 1931’de Irak’ta Ahali Grubu; 1932’de Suriye’de Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (al-hizb al-suri al-qawmi); 1935’te Milli Hareket Birliği (usbat al-amal al-qawmi); 1943’de Baas Partisi (hizb al-ba’th al-arabi)”. Bu partilerin hepsinin ortak ve temel amaçları devleti ele

³⁴⁰ Cleveland, a.g.e.,s.360.

³⁴¹ Şen, a.g.e., s.136.

geçirerek yeni bir siyasal yapı kurmaktı. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için de ordunun gücünden yararlanmak ya da yeraltı örgütlenmesi temelinde paramiliter güçler organize ederek amaçlarına ulaşmaya çalıştılar.³⁴²

Manda döneminin bitimine dek Arap dünyasında ordunun rolü ön planda değildi. Ordu vasıtasıyla iktidara sahip olma düşüncesi yeni kuşak milliyetçilerin İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte yalnızca Suriye’de değil neredeyse tüm Arap dünyasında ordunun misyonuna ilişkin bakış açısı değişikliğe uğramıştı. Modernleşmeyi hayat geçirecek burjuva sınıfının burada oluşmaması, eğitilmiş askeri sınıfın etkinliğinin artmasına neden olduğu gibi, yabancı etkisine karşı da ordunun varlığı ulusal övünç kaynağı haline gelmişti. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle ortaya çıkan iktidar sorunu, ordunun görüşlerini temsil eden liderlerin eline geçti. Buna ilave olarak, 1948’da İsrail’e yenilerek onun kurulmasını önleyemeyen Arap devletleri için, bu coğrafyada kurulmuş olan ve “emperyalistlerle işbirliği içindeki İsrail’e karşı ordunun gücünün artırılması” düşüncesi ordunun ehemmiyetini arttıran faktörlerden biriydi. 1948 Arap İsrail Savaşı sonrası milliyetçi gruplar askeri teşkilatları varlıklarını arttırmanın yollarını aradılar.

Manda döneminde Suriye’deki azınlıklar Fransız siyaseti gereği orduya katılmaları konusunda cesaretlendirmişti. Fransızların bu bilinçli yönlendirmesi sayesinde kırsal kesimde yaşayan azınlık ailelerden gelenler Humus ve Hama’daki askeri akademilerde eğitim almaya başladıkça, Alevilerin ve Dürzîl azınlıklarının ordu içindeki oranlarında artış yaşandı. Baas Partisi’nin azınlık gruplara yakın gelen ideolojisi Alevi ve Dürzîl azınlıklara mensup subaylar arasında artan oranda taraftar toplamaya başladı. 1945’te Arap Sosyalist Partisi’ni kuran ve daha sonra Baas Partisi’yle birleşen Ekrem Hurani ordudaki önemli bir role sahipti. Bu durum, ilerleyen zamanlarda Baas Partisi ile ordu ilişkilerini önemli oranda etkiledi. Fransız mandasının hüküm sürdüğü dönemde Fransızlara karşı mücadele etmiş olan Hurani, bağımsızlık sonrası ordu da kalmaya devam etti. Hurani, ordunun iktidara gelmenin bir aracı olduğuna inanıyordu. Hurani, Baas Partisi’nin orduyla ilişkilerinin artmasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Buna sebep olan durum, Humus’taki Askeri Akademi’yle sıkı ilişkiler geliştiren Hurani’nin harekete katılmasıydı.

Suriye’nin bağımsızlığından sonra ülkenin okul sayısında belirgin bir artış oldu. Bu dönemde alt sınıftan gelenlerin Humus’taki Askeri Akademi’ye alım sayısında da artış oldu.³⁴³ Yine bu dönemde Askeri okullarda milliyetçi düşünce ve eylemleri hızla artmakta ve genç subaylar yeni radikal partilerin savunduğu görüşlerden de

³⁴² Özkoç, a.g.e., s.59.

³⁴³ Dam, a.g.e., s. 58

etkilenmeye başlamıştı.³⁴⁴ Yoksul ve kırsal kökenlilere ilk zamanlarda Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi yakın görünürken ilerleyen zamanlarda Baas Partisi'nin Arap sosyalizmini içeren ideolojisi daha cazip geldi. Bu durum orduyla Baas Partisi arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturdu. Suriye'de orta sınıf ve kırsal kesimden azınlıklar, eşraf kesimi ve büyük toprak sahiplerinin temsil ettiği geleneksel elitlere karşı milliyetçi düşüncenin orduda örgütlenmesine yöneldiler. Bir kitle partisi olma amacıyla yola çıkan Baas Partisi'nin kabullendiği sosyalist prensipler sınıfsal konumlarıyla toplumsal yapıları uyuşan azınlık gruplarının bilhassa 1960'lı yıllarda Parti'de önemli konumlara gelmeleriyle hedeflediği amacın uzağında kaldı.

1946'daki bağımsızlıktan sonra 1954'e kadar Suriye eşrafının siyasete egemen olmaya devam ettikleri bir dönem oldu. Baas Partisi'nin muhalefette bulunduğu 1949-1951 yılları arası, Şükrü el-Kuvetli'nin cumhurbaşkanlığı dönemi idi. Bu dönem yeni kuşak huzursuzluğunu Baas Partisi vasıtasıyla yansıtmaya çalıştı. 1946 yılında ortaya çıkan bağımsızlık sonrası Suriye siyasetini yöneten seçkinlerin iktidarını temsil eden Suriye Başbakanı Cemil Merdam'ın tek dereceli seçimler yapılması teklifine karşı, Baas Partisi aktif olarak karşı çıktı.³⁴⁵ Seçimler yapıldığında Eflak ve Bitar kaybettiği anlaşılmıştı. Sonuçta hükümeti kurma görevi yeniden Cemil Merdam'a verildi.

2.5.6. Bağımsızlık Sonrası Suriye'de Dış Politika Gelişmeleri

Bağımsızlık sonrası Suriye'yi çok önemli iki dış politika gelişmesi beklemekteydi. Bunlardan biri 1948 Arap-İsrail Savaşı, bir diğeri de 1958-1961 yılları arasında Mısır'la yaşanan Birleşik Arap Cumhuriyeti pratiğiydi. Bu iki olay sonrasında Suriye halkının birleşik bir Arap devletine olan inancı zayıflamış, vataniye düşüncesini (Bilad el-Şam) savunanların sayısında artış olmuştur.

2.5.6.1. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın Suriye'ye Etkileri

1948 yılında yapılan Arap-İsrail Savaşı Suriye'deki geleneksel seçkinlerin konumunu sarsan en önemli gelişmeydi. Bu savaş neticesinde İsrail devletinin kurulması da hem geleneksel elit için hem de Arap dünyası açısından taşların yerinden oynamasını getirmişti.³⁴⁶ Arap milliyetçilerinin kendi inançlarına en yüksek şanı ka-

³⁴⁴ Şen, a.g.e., s.149.

³⁴⁵ Şen, a.g.e., s.176.

³⁴⁶ Özkoç, a.g.e., s.61.

zandıracağını umduğu 1948-1949 ilk Arap-İsrail Savaşı aslında kısa bir dönemde Araplık bağı aleyhine, yerel, tikelci ve İslamcı eğilimleri kuvvetlendirdi. Arapların gözünde savaşın başlaması, Arap birliğinin üzerine kurulacağı temelin, Arapların hedefinin birliği anlamına geliyordu.³⁴⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Filistin sorunu yeniden önem kazanmıştı. İngiltere, 1947 yılında Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'e götürmeye karar verdi. İngiltere'nin başvurusu üzerine 29 Nisan-15 Mayıs 1947 tarihlerinde toplanan BM Genel Kurulu, içinde büyük devletlerin olmadığı Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'ni (UNSCOP) kurup, bu komiteyi Filistin'deki durumu incelemek ve 1 Eylül 1947'ye kadar bir rapor hazırlamakla görevlendirdi.³⁴⁸ Birleşmiş Milletlerin Filistin'i Araplar ve Yahudiler arasında bölme önerisi Arap dünyasında öfkeye sahip oldu. Doğal olarak bu öneriye tek devlette Arap Birliği ideali olan Baas Partisi de tepki gösterdi. Eflak, "Filistin'i kurtaracak olan hükümetler değil, halkın kendisidir" demecinde bulunuyordu. Baas Partisi'nin resmi açıklaması ise 19 Ekim 1947'de gelmişti: Açıklama, "karar verme saati geldi, Filistin sadece silahla kurtarılabilir" demektedir.³⁴⁹

14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti ilan edildiğinde, Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır, ve Suriye güçlerinin saldırısıyla başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda Baas Partisi'nin üyeleri de aktif olarak katıldılar ve bu konuda siyaset yürüttüler. Savaşı Arap Blok'u kaybedince, milliyetçiler Arap ülkelerinde var olan rejimleri şiddetle sorgulamaya başladılar. Benzer süreç Suriye'de de yaşanmış Baas Partisi iktidara yönelik eleştirilerini mütemadiyen arttırmıştı.

Savaş, Suriye'de, Mısır'da ve Irak'ta ordunun rolünü daha da arttırmıştı. Bu durum, Suriye'de darbeler döneminin tetikleyen başlıca sebeplerden biri olacaktı. Savaş, aynı zamanda Arap Ligi'nin bir başarısızlığı olarak görüldü. Bu durumdan en fazla yararlanan kesim radikal Arap milliyetçileri oldu. Yenilgi, Arap devletleri arasındaki birleşme fikrinin radikal Arap milliyetçiliğinin temel düşüncesi haline geldi. Sati el-Husri, Arapların Arap-İsrail Savaşı'nın nasıl ve neden kaybedildiği kendisine sorulduğunda, "Araplar savaşı özellikle yedi ayrı devlet oldukları için kaybettiler" yanıtını vermişti.³⁵⁰ Bu görüş, Arapların gelecekteki savaşları kaybetmemek için birlik olmaları gerektiğini, birleşik bir Arap devletini oluşturmaları gerektiğinin en önemli belirtisiydi. Husri'nin fikri, Arap milliyetçileri arasında artan oranda değer kazanmaya başlıyordu. Bu dönemde, Suriye'de yalnızca hükümet değişikliği değil rejim değişikliği talebi de dillendirilmeye

³⁴⁷ Davişa, a.g.e., s.115.

³⁴⁸ Cleveland, a.g.e., s. 292.

³⁴⁹ Şen, a.g.e., s.137.

³⁵⁰ Davişa, a.g.e., s. 3.

Yenilgiden sonra Baas Partisi önderliğinde, Cemil Merdam hükümetine karşı bir kamuoyu oluşturmaya başlandı. Savaş, hükümetin siyasal gücünü oldukça zayıflatmıştı. Bu da 30 Mart 1949'da ordunun Arap dünyasında ilk defa, Genelkurmay Başkanı Hüsnü el-Zaim önderliğindeki darbeye giden yolu açmıştı. Başlarda Zaim'e destek veren Eflak, Zaim'in diktatörlüğe yönelmesi nedeniyle desteğini kestdi. Zaim'in diktatörlüğe giden yolda önce Komünist Parti'yi, ardından Suriye'deki bütün siyasi partileri ve organizasyonları yasaklamasıyla başladı. Daha sonra ise Eflak dahil birçok politikacıyı tutuklaması ülkeyi daha da gerdi.³⁵¹ Komünizm karşıtı politika yürüten Zaim, ABD'li petrol şirketiyle Tapline Antlaşması'nı imzalamasının dışında Fransa ile de anlaşmaya vardı. Bu durum, politikalarını Batı'nın kurumları karşıtlığı üzerine kurmuş Baas Partisi için buna razı gelmek mümkün değildi. Ekrem Hurani de darbenin başında ordunun var olan siyasi durumu değiştireceğine olan inancıyla Zaim'i desteklediyse o da Eflak gibi zamanla Zaim'e olan desteğini kopardı.

Sivil desteğini yitiren Zaim'e karşı 14 Ağustos 1949'da Sami el-Hınnavi tarafından yapılmış Haşim Atasi cumhurbaşkanı, Halid el-Azm ise başbakan olmuştu. Baas'ın kurucusu Eflak bu geçici hükümette Eğitim Bakanı, Ekrem Hurani ise Tarım Bakanı olarak kısa bir süre görev aldılar. Hınnavi, siyasi partilerin yeniden örgütlenmesine müsaade verdi. Bu izinle Baas Partisi'nin büroları da yeniden açılmış oluyordu. 1949'un Kasım ayında yapılan seçimlerde Baas Partisi başarı elde edemedi. İlerleyen zamanda Hınnavi'nin İngiltere kontrolündeki Irak'la birleşme girişimleri Baas Partisi tarafından "emperyalist komplo" olarak ilan ederek Hınnavi'ye olan desteğini kesme kararı aldı. Hurani de Edip Çiçekli'yi yeni bir darbe yapma konusunda ikna etme çabası içine girdi.³⁵²

19 Aralık 1949'da üçüncü bir darbe daha yapıldı ve bu kez Edip Çiçekli yönetime el koydu. Darbe sonrası yeni yürütme organı Halid el-Azm tarafından kuruldu. Hurani bu yürütmede 1950'ye kadar Savunma Bakanı olarak görev aldı. Darbe, Suriye siyasal hayatına istikrar getirmedi. Bu dönemde, mecliste yapılan tartışmalar daha çok toprak reformu konusundaki anlaşmazlığı ortaya çıkardı. Parlamenter düzene geçiş gerçekleştirilemeyince, Edip Çiçekli 29 Kasım 1951'de Suriye'nin dördüncü darbesini yaparak parlamenter hayata son verdi. O da ve Hüsnü el-Zaim gibi hemen hemen tüm yetkileri kendinde toplayarak diktatörlüğe geçiş yaptı. Çiçekli, siyasi partileri kapatmaya çalışınca darbeye onu destekleyen Hurani'nin desteğini geri çekti. Çiçekli'nin 1952'de bütün siyasi partileri kapatmasıyla Baas Partisi ve Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi de bu aynı duruma maruz kalmış oldu.

³⁵¹ Şen, a.g.e., s.140.

³⁵² Davışa, a.g.e.,s.119.

Çiçekli, baskıyı daha da arttırarak Mişel Eflak, Selahaddin Bitar ve Ekrem Hurani'yi Lübnan'a sürürdü. Bu sürgün ile Baas ile Hurani'nin partisinin "birleşme fikri"nin tohumları atıldı. Baas Partisi Zaim, Hınnavi ve Çiçekli dönemlerinde yaşadığı olumsuzlukları bir daha yaşamamak için, Hurani'nin ordu ile olan yakın ilişkisinden istifade etmek isteğindeydi.³⁵³ Bu dönemde Eflak da Suriye'deki bu siyasal yapının demokratik yollarla kırılmayacağını farkına varmış ordunun etkinliğinin ileride kullanılabileceğini görmüştür. Tüm bu gelişmelere rağmen 1953 yılında gerçekleşen Baas Partisi ile Arap Sosyalist Partisi birleşmesinin tek nedeni bu değildi. Arap Sosyalist Partisi Hama ve Humus'da önemli bir örgütlenmeye sahipti bu, oradaki toprak sahiplerinden şikayetçi köylüleri de harekete dahil etmenin bir yolu olabilirdi. Birleşme, Baas Partisi'nin gücünü önemli oranda arttırırken, etki alanını da genişletiyordu.

Edip Çiçekli'nin 25 Şubat 1954'te iktidardan uzaklaştırılmasında Baas Partisi önemli rol oynadı.³⁵⁴ Ordu üzerindeki denetimini yitiren Çiçekli istifasını vererek ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Çiçekli'nin iktidarı terk etmek zorunda kalması nedeniyle Suriye'de parlamenter rejimin tekrardan hayata geçilmesinin önü açıldı. Böylece, 1 Mart 1954'te geçici hükümet ardından da 19 Haziran 1954'te Seyit Gazi yeni kabineyi kurma görevini gerçekleştirdi. Bu ortamda Baas Partisi siyasi faaliyetlerine yeniden başlayabildi. Parti'nin yasaklanan gazetesi de tekrar yayın hayatına girerek Ekim 1954'te yapılacak seçimlerin adil geçmesine yönelik çeşitli kampanyalar yürüttü.

Çiçekli sonrası yaşanan istikrarsızlıktan sonra ilk turu 24–25 Eylül 1954'te, ikinci turu 4–5 Ekim'de yapılan parlamento seçimlerinde Baas Partisi on altı milletvekili kazanarak görece bir başarı elde etti.³⁵⁵ Bu seçimlerde il kez geleneksel siyasi grupların gücünün zayıfladığının, Baas Partisi'nin ise Suriye siyasetindeki öneminin arttığını gösteriyordu.³⁵⁶ Seçimlerdeki başarının birinci nedeni Hurani'nin kırsal kesimdeki gücünün ortaya çıkması, ikincisi ise geleneksel siyasi yapıların genç nesillere umut vermemesiydi.³⁵⁷ Bağımsızların 55 civarında milletvekili çıkarmasının yanında statükoyu temsil eden Halk Partisi ve Millet Partisi gibi partilerin oy kaybına uğramaları ülkede yeni bir döneme girildiğinin göstergesiydi.

Batı karşıtlığı düşüncesi Baas Partisi'ni manda döneminde radikalleşen milliyetçilerin çekim noktası haline getirmişti. Batı karşıtlığı, Suriye Komünist Partisi'ne de bir seçimde ilk kez bir milletvekili çıkarabilme olanağı sağlamıştı. Seçimlerin sonuçlanmasıyla Halk Partisi önderliğinde bir hükümet kurulmuştu. Baas Partisi ve

³⁵³ Özkoç, a.g.e., s.64.

³⁵⁴ Şen, a.g.e., s.146.

³⁵⁵ Jaber, a.g.e., s.43.

³⁵⁶ Şen, a.g.e., s.146.

³⁵⁷ Jaber, a.g.e., ss.43-44.

Diğer muhalefet bu yeni hükümette yer almadılar. Bu sırada gündeme damgasını vuran Bağdat Paktı konusu tartışmalara neden olmuş tartışmalar hükümetin sonunu getirmişti. Yeniden başlayan hükümet kurma arayışları olumlu sonuçlanmıştı. Siyasi kutuplaşmaların sahne almaya başladığı Suriye’de Baas Partisi’nin seçimlerden güçlenerek çıkması, sağcı partileri Baas’a karşı birleştirmeye başladı. Bunun üzerine Baas Partisi Komünist Partisi’ne yakınlaşmaya başladı. Bu yakınlaşma, Sovyetler Birliği’nin bölgeyle ilgilendiği döneme denk gelen bir Komünist Parti güçlenmesiyle de birleşince Komünist Partisi ile Baas Partisi’nin ilişkisi de çıkmaza girdi. Suriye’de siyaset 1958 yılına dek istikrarı yakalayamayacaktı. Baas Partisi, yerleşik seçkinlerin egemenliğinin demokratik yollarla kırılacağına dair inancını kaybetmeye başlamıştı. Bunu yanında komünistlerin de giderek güçlenmesi, ideolojisinin de temelini oluşturan Arap birliği fikrini hayata geçirmek için faaliyetlerde bulunmaya başladı. Mısır lideri Abdülcemal Nasır, o dönemde Arap coğrafyasının en gözde lideriydi ve dolayısıyla Mısır, birleşme konusunda en güçlü aday haline geldi. Baas Partisi, 1957 yerel seçimlerinin gene yerleşik elit tarafından kazanılacağını düşünerek Mısır’la birleşme adımlarını hızlandırdı ve 1958’de oluşacak Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulmasında önemli rol oynadı.³⁵⁸

İsrail’in kesin zaferi, yerlerinden atılmış Filistinliler trajedisini yaratmanın yanı sıra Arap dünyasında böyle hazırlıksız orduları savaşa süren rejimlerin gözden düşmesine yol açtı. Arap yenilgisi ayrıca uygarlık tartışmaları doğurdu. Arap hayatının toplumsal ve siyasal temellerinin özeleştirini getirdi.³⁵⁹

Kısa dönemde Arap milliyetçiliği üzerindeki olumsuz etkilere neden olmasına rağmen Birinci Arap-İsrail Savaşı, Arap milliyetçiliğinin 1950’lerde coşkulu bir biçimde yeniden canlanmasında ana katalizör olmuştur. Tarihteki başka bazı olaylar gibi, savaşın beklenmeyen sonuçları on yıldan daha kısa bir süre içinde Arapçı duyguların yükselmesine katkıda bulunmuştu.³⁶⁰

2.5.6.2. Baas Partisi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958–1961)

1958 yılı başlarında Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin (BAC) kurulması, Arap Birliği yolunda önemli bir adım olarak görüldü. BAC, Suriye ile Mısır’ın tek bir devlet olarak birleşmesiydi. İç ve dış politikadaki gelişmeler Suriye ile Mısır’ı ile birlik kurmak zorunda bırakan nedenlerdi.³⁶¹

³⁵⁸ Özkoç, a.g.e., s.67.

³⁵⁹ Cleveland, a.g.e., s. 299.

³⁶⁰ Davişa, a.g.e., s. 120.

³⁶¹ Şen, a.g.e., s.152.

Hür Subaylar Grubu 22 Temmuz 1952'de Mısır'da bir darbe ile Mehmet Ali Hanedanlığının son vermek suretiyle krallık yönetimine son vererek 18 Haziran 1953'te ülkenin cumhuriyet olduğu ilan edildi.³⁶² Birlik isteği, hakim Baas Partisi üyesi olan bir grup Suriyeli politikacıdan geldi. Bunlar Suriye içindeki küçük ama iyi örgütlenmiş bir komünist hareketin hükümeti devirme arifesinde olmasından korkuyorlardı. Bu yüzden, komünist darbeyi önleyeceği ve kendi hâkimiyetlerini koruyacağını düşünerek bir Suriye-Mısır birliği hedefiyle Nasır'a yaklaştılar.³⁶³ Bunun dışında Baasçılar, Nasır'ın etkisini kullanarak kendilerini iktidarda tutacağını umuyorlardı.³⁶⁴

1950'li yılların başından itibaren Baas Partisi, emperyalistlere ve yerleşik elitlere karşı Arap dünyasının birleşmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu dönemde Irak'la birleşme fikrini dile getirdiyse olumsuz koşullar bu birleşmeyi her defasında önledi. Mısır'da 1952'de darbe ile Arap milliyetçisi "Hür Subaylar"ın iktidara gelmesiyle Baasçılar Mısır'a yöneldiler. Çiçekli'nin diktatörlüğünün devrilmesi ve 1954'te Suriye meclisinde temsil olanağı elde etmeleriyle Mısır'la birleşme talebini dillendirmeye başladılar. Baas Partisi, 1954'te mecliste 16 sandalye kazanır. Komünist Parti 1, Halk Partisi 32, Ulusal parti 32, Ulusal Parti 25 sandalye kazanır. Irak'la yakınlaşmadan yana olduğundan, 1956'da Süveyş çatışmasının tam ortasında Başkan Şükür el-Kuvvetli'ye karşı komplo düzenlendiğinden kuşkulanan Halk Parti ihanetle suçlanır ve zorla meclisten atılır. Böylece Baas Parti ülkenin ikinci gücü durumuna gelir ve Selahaddin Bitar'ın dışişleri bakanlığına getirtmesi partinin konumunu sağlamlaştırır.³⁶⁵ Birlik talebine Nasır "Suriye isterse Ürdün, Irak ya da Türkiye ile bile birleşebilir" cevabını vererek ilk anda bu talebi reddediyordu. Bölgede yaşanan gelişmeler daha sonraki dönemde Nasır'ın fikirlerini değiştirecekti. 1956'da Suriye'nin yenilediği birlik talebin döneminde Nasır çoktan Arap dünyasının lideri haline gelmişti. Bu durum, Nasır'ın üzerine düşen rolü oynamak zorunda bırakıyordu.³⁶⁶

Baas'ın Mısır'la birleşme düşüncesinin hayata geçirilmesi için iç ve dış ortam uygun görünmekteydi.³⁶⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte uluslararası sistem ABD ve Sovyetler Birliği ekseninde iki blokla tesis edildi. Dünya sistemindeki bu politika değişikliği bölgede de etkisini gösterdi. İki ülke arasında başlayan Soğuk Savaş'ta ABD'nin Sovyetler Birliği'ni kuşatma siyaseti NATO ve SEATO'nun kurulmasıyla hayat buldu. 1955'te kurulan Bağdat Paktı, NATO ile SEATO arasındaki boşluğu doldurmak için kurulmuştu. İran, Türkiye, Pakistan, Irak ve İngiltere arasında gerçekleştirilen Pakt, Ortadoğu ülkelerini böldü ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesi-

³⁶² Şen, a.g.e., s.152.

³⁶³ Cleveland, a.g.e., s. 349.

³⁶⁴ Cleveland, a.g.e., s. 362.

³⁶⁵ Hamit Bozarlan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, İletişim Yayınları, 2010, 5. Baskı, s. 93.

³⁶⁶ Özkoç, a.g.e., s.67.

³⁶⁷ Özkoç, a.g.e., s.68.

nin kapısını araladı. Bağdat Paktı, sol ve komünist partilerce Orta Doğu'nun "devrimci" ülkelerinin arasına Batı'nın sızma planı olarak lanse edildi. Suriye'nin komşusu olan Irak'ı içine alan Pakt, dış politikasını tarafsızlık olarak belirleyen Suriye kabul edilemezdi.³⁶⁸

Kasım 1955'te imzalanan Bağdat Paktı'nı³⁶⁹ Arap dünyasında yarattığı büyük bir şaşkınlık bitmeden Mısır Süveyş Kanalı'nı millileştirerek bölgede yeni bir şok yaratmıştı. Bu durum Kanal'ın hisse sahipleri İngiltere ve Fransa'da büyük şaşkınlık tedirginlik yarattı.³⁷⁰ Kanal'ın millileştirilmesi İsrail, İngiliz ve Fransız'ların birlikte askeri bir çıkarma yapmak için işbirliği yapmalarını getirdi. Üç ülkenin Kanal'a asker çıkarmaları ve kısa süren tek taraflı saldırı ABD ve Sovyetler Birliği'nin harekete karşı çıkmaları nedeniyle kısa sürede sonlandırıldı. ABD ve Sovyetler Birliği'nin Süveyş krizinde gösterdikleri politik anlayış onların bölgedeki saygınlıklarını arttırdı. Sovyetler Birliği Ortadoğu'da sürekli olarak saygınlık kazanıyordu. Bu durumu tersine çevirmek isteyen ABD 1957'de Eisenhower Doktrini'ni uygulamaya soktu.³⁷¹ Bu doktrin, ABD'nin, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü, ulusal çıkarları ve dünya barışı için yaşamsal kabul ediyordu. Doktrin, "uluslararası komünizm"ce desteklenecek bir devletten gelecek saldırıya karşılık yardım isteyen Orta Doğu ülkelerine yardım yapılması konusunda başkana yetki veriyordu. Arap dünyası Eisenhower Doktrinini, bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmek için kullanacağı bir plan olarak değerlendirmekteydiler. Başta Baas olmak üzere bölgenin milliyetçi partileri, bağımsızlık öncesinde olduğu gibi, emperyalistlere karşı Arap devletlerinin birleşmesi gerektiğini dillendirmeye başladılar. Süveyş Krizi sonrası Nasır, Arap dünyasında en etkili lider konumuna geldi. Kriz, Arap milliyetçiliğinin yükselmesine neden oldu.³⁷²

1957 yılında ABD, Suriye'nin Sovyetler Birliği ile işbirliği içinde olduğunu iddia ederek baskı kurmaya başladı. Bu baskı, Suriye hükümetini Irak'la işbirliği yaparak tasfiye etme planı şeklinde devam etti. Bu durum Ortadoğu'da yeni bir bunalımı "Suriye bunalımı"na başlatmış oldu. 1957 yılında Suriye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik ve ticari yardım anlaşmasının imzalandı. ABD ise Süveyş Krizi sonrasında Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktaydı. Suriye'nin Sovyetlerle böyle bir anlaşma imzalaması ve ardından üç Amerikan diplomatını sınır dışı ettiğini açıklamasına karşın ABD Suriye büyükelçisini istenmeyen kişi ilan etti. ABD Suriye hü-

³⁶⁸ Özkoç, a.g.e., s.68.

³⁶⁹ Amacı Batı'nın bölgedeki çıkarlarını korumak olan Bağdat Paktı, 5 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran'ın katılmaları üzerine Kasım 1955'te Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Karşılıklı Güvenlik ve Savunma İşbirliği Teşkilâtı haline dönüştü.

³⁷⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, C.II., Ankara, İmge Kitabevi, 2017, s.270-271.

³⁷¹ Sander, a.g.e., s. 305-307

³⁷² Özkoç, a.g.e., s.68.

kümetini devirmek için Ürdün'e askeri yardım yapmaya başladı. Bu durum ABD'nin Eisenhower Doktrini'ni işleteceğine dair açıklamalarıyla daha ileri bir safhaya taşınmış oldu. Bu dönemde Türkiye, kendi iç siyasetinden kaynaklanan nedenler ve ABD'yle olan yakın münasebetleriyle soruna taraf olarak Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştı. Eylül 1957'den itibaren, kriz bir Türkiye-Suriye sorunu haline gelmişti. Ancak bölge devletlerinin ekseriyeti Suriye'nin tehdit oluşturmadığını açıklamaları ve Sovyetler Birliği'nin tavrını yumuşatması üzerine kriz geçici olarak aşılmış oldu.³⁷³

Suriye'nin Mısır'la birleşme isteğinin içeride komünistlerin artan faaliyetlerini ortadan kaldırmak için yapıldığı iddia edilmektedir.³⁷⁴ Baas Partisi Mısır'la birleşerek, komünistlerin Suriye'yi ele geçirme planlarını boşa çıkaracağı gibi, Parti'nin ideali olan Arap birliğinin gerçekleştirilmesi yolunda da önemli bir adım atılmış olacaktı. 1954 genel seçimlerinde ilk defa bir komünist milletvekili, Halid Bektaş meclise girmeyi başarmıştı. Bağımsızlık öncesinde ve hemen sonrasında Baasçılarla komünistlerin emperyalizmi ortadan kaldırmaya ilişkin müşterek planları farklılaşmaya başladı.

1950'li yıllar, Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği, Orta Doğu'da meydana gelen en küçük olayın proteste edilip sokaklara taşındığı bir dönemdi. Siyasi karışıklık içinde bulunan Suriye'nin, bu karışıklıktan Nasır'ın Arap dünyasındaki saygınlığından faydalanarak çıkılabileceği düşüncesi Baasçıların düşüncelerinde iyiden iyiye yer etmeye başlamıştı.³⁷⁵

Nasır, Suriye ile birleşme konusuna temkinli yaklaşıyordu. Yalnız hızla gelişen durum Nasır'ın dahi, görmemezlikten geleceği bir durum değildi. Suriye'de komünistlerin iktidarı ele geçirmesi olasılığının büyümesi ve uluslararası gelişmeler Nasır'ı Ocak 1958'de birleşme talebini alelacele kabul etmeye zorlamıştı.³⁷⁶

Birleşmenin federal bir sistem olmasını talep eden Baas Partisi'nin önerisine karşılık, Nasır kendi liderliği altında sıkı bir birlikten yanaydı. Nasır'ın önerine sıcak bakmamakla birlikte Suriye hükümeti, birliğin gerçekleşememe ihtimali nedeniyle, öneriyi hemen kabul etti. Nasır'ın liderliğinde tek bir birliğe razı olmak zorunda kalan Baas, Suriye'deki tüm siyasi partilerin feshedilerek Milli Birlik çatısı altında bir araya gelmeleri önerisine de evet demek zorunda kalmışlardı. Mişel Eflak: "Resmi olarak feshedileceğiz fakat birleşmiş yeni bir partide, Milli Birlik'te varlığımızı sürdüreceğiz.

³⁷³ Özkoç, a.g.e.,s.70.

³⁷⁴ Şen, a.g.e., s.163

³⁷⁵ Davişa, a.g.e., s.172.

³⁷⁶ Jaber, a.g.e., s.58.

İki ülkenin birleşmesi sonucunda doğan bu parti, yalnızca Baas'ın ilkeleriyle canlanabilir" diyerek birleşmeye onay veriyordu.³⁷⁷

Tarihte az rastlanan bir örnek olan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) 1 Şubat 1958 tarihinde ilan edildi. Coğrafik olarak komşuluk sınırları olmayan iki ülke gönüllü bir şekilde birleşmişti. Bu birlik diğer Arap devletlerinin katılımına da açık birlikti. Baas Partisi bu birleşmeyle ideolojisinin en önemli unsuru olan Birlik'i gerçekleştirme yolunda önemli bir adım atarken komünist tehlikesini de şimdilik bertaraf ettiğini düşünmekteydi.³⁷⁸

BAC'ın kuruluşunun hemen ardından, merkezi Kahire'de olan bir meclis hayata geçirildi. Baas Partisi'nin ileri gelenlerinden Selahaddin Bitar ve Ekrem Hurani de bu mecliste görev aldılar. Kabinenin atanması BAC'deki ilk sorunları ortaya çıkardı. 34 sandalyeli kabinede yalnızca 14 bakanlık Suriyelilere verildiği gibi kilit koltuklara da Mısırlılar getirilmişti.³⁷⁹ Yeni devlet, iki katılımcı ülke arasında tam bir birleşme olacaktı, ama Mısır hemen hakim duruma geçti. Birleşmeyi isteyen Suriyeli liderler Kahire'de yaşamak zorundaydılar ve kendi yurtlarındaki gelişmeler üzerinde herhangi bir etkinlikleri yoktu. BAC başkanı olan Nasır, Mısır'da çok iyi işleyen tek parti askeri rejimini Suriye'ye de kabul ettirdi. Mısırlı asker ve sivil personel Suriye'ye dolarak önemli görevlerdeki Suriyeli karşıtlarının yerine geçtiler ve Suriyelileri kızdıran bir küstahlık sergilemeye başladılar.³⁸⁰ BAC'ın kuruluşunun ardından, Baasçılar Mısırlı yöneticilerin kendilerine gittikçe daha az danıştığından şikayet etmeye başladılar.

Mısır'da 1952'de uygulamaya başlanan toprak reformu, 1958'de Suriye'de de benzer biçimde uygulanması kararlaştırıldı. Toprak maliklerine tazminat verilmek suretiyle toprakları kendilerinden alınarak topraksız köylülere dağıtıldı. Baas Partisi'nin Tüzüğü'nde bulunan toprak reformu ilkesinin gerçekleştirilmesi için kırsal bölgede toprakların büyük bölümünü elinde tutan toprak ağalarının elinden alınmış ev onların nüfuzu kırılmıştı. Bu tarihi uygulama, Baas Partisi'nin beslendiği toplumsal grupların isteğini de ifade etmekteydi. Mısır'ın, devletçiliğe tedricen ağırlık vermesi ve bunu Suriye'ye de dayatması nedeniyle birleşme Suriye'deki değişim konusunda hızlandırıcı rol oynadı. Baasçı rejim, toprak reformu vasıtasıyla toprak ağalarının ve BAC'ın kuruluşu ardından devam eden millileştirmelerle şehirli eşrafın etkisi kırılmaya başlandı. Bu toplumsal grupların tasfiyesi, Baas'ın kadrolarını oluşturan kırsal kesim kökenliler ile köylülerin ve toprak ağaları ile şehirli eşraf arasındaki mücadelenin başlangıcı oldu. Bu mücadele, ileride Hafız Esad'ın başlatacağı "dışa açılma"

³⁷⁷ Davişa, a.g.e., s. 174.

³⁷⁸ Şen, a.g.e., s.163.

³⁷⁹ Davişa, a.g.e., s. 201.

³⁸⁰ Cleveland, a.g.e., s.349.

(“infıtah”) siyaseti vasıtasıyla şehirli eşraf ve Sünni Müslüman toprak ağalarının sisteme dâhil edilmesiyle aşılmaya çalışılacaktı. BAC’la birlikte devlet, Suriye’de ekonomik sistemin temel belirleyeni haline gelmiş oldu. Bunun yarattığı istikrarsızlık ise, 1970’lerden sonra özel sermayeye hareket sahası açılarak giderilmeye çalışıldı.³⁸¹

Suriye’de uygulanan “sosyalist” kanunlar, özellikle orta sınıfın çıkarlarını tehdit eden değişikliklerdi. Kanunlar, BAC’ta özel girişimi büyük ölçüde devlet tekeline almayı hedefliyordu. Baas Partisi “sosyalist kanunları”, Arap dünyasının sosyalizm yolunda attığı dev bir adım olarak nitelendirdi. Suriye’de çıkarılan bu kanunlar, Mısır’dakinden farklı sonuçlar doğurarak, milliyetçi muhalefetin güç kazanmasına neden oldu. 1961’de bankalar ve sigorta şirketleri devletleştirilerek ortak bir borsa kuruldu. Baas Partisi bankalar ve sigorta şirketlerinin millileştirilmesine karşı çıkarak, bu adımın sermayenin özel girişimden alınarak bürokratlara devredilmesinden başka bir şey olmadığını iddia ediyordu. Yapılanlar bir çeşit devlet kapitalizmiydi ve sosyalist bir uygulama olarak görülüyordu.³⁸²

Arap milliyetçileri tarafından coşkuyla karşılanan BAC, yalnızca üç yıl yaşayabildi. Plansız ve acele bir şekilde gerçekleştirilen birliğin uzun süre yaşama şansı olamazdı. Suriye’nin kendine özgü iktisadi ve sosyal koşulları vardı. Bu fraklılıkları hesaba katmaksızın, “Arap sosyalizmi” adı altında katı bir devlet kapitalizminin uygulamaya konulması çöküşün yolunu açtı. Mısır’dan farklı olarak Suriye ekonomisi özel girişim temeli üzerine inşa edilmişti. Burada devletin ekonomiye müdahalesi sadece altyapı işleriyle sınırlıydı. Mısır’da uygulanmakta olan ekonomik sisteme Suriye’nin de uyması imkânsız gibiydi, çünkü Suriye’deki eşraf, Nasır’ın ekonomik sınırlamalarını, Mısır’daki burjuvazi kadar kolay kabul edemezdi.³⁸³

Birleşme pratiğinin uzun yaşamamasının iki ülkeye özgü nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle Baas Partisi’nin kolektif liderlik anlayışına karşın BAC’ın merkezîyetçi ve otoriter bir yapısı vardı. Bu merkezîyetçi yapı Mısır’a Suriye üzerinde hak iddia edebilme olanağı tanıyordu. İkinci bir neden, Suriye ve Mısır arasında toprak bütünlüğünü sağlayacak bir coğrafi sınırın olmayıştı. Toprak bütünlüğünü engelleyen faktörlerden biri ise İsrail’in varlığıydı. Tüm bu olumsuz faktörler, BAC’ın bütünlüklü bir yapılanma olmadığının, Mısır’da alınan kararların Suriye’ye empoze edilmesi temelinde yürütüldüğünün göstergesiydi.³⁸⁴

BAC sonrası ortaya çıkan sorunlar iki ülkenin birlik konusunda açık bir planın olmayışından kaynaklandığı görülmektedir. Selahaddin Bitar ve Ekrem Hurani gibi Baas’ın ileri gelenlerinin ayrılması ile başlayan dağılma süreci, Arap milliyetçiliği

³⁸¹ Özkoç, a.g.e.,s.73.

³⁸² Şen, a.g.e.,s.170.

³⁸³ Davişa, a.g.e., s.204.

³⁸⁴ Özkoç, a.g.e.,s.76.

idealine indirilmiş devasa bir darbeydi. Ayrılık, Arap milliyetçiliği rüyasının sonu değildi belki; ama onu sonlandıracak sürecin koşullarını hazırlamıştı. Nasır, Haziran 1967 Savaşı'na dek Arap âleminin en etkili lideri olma konumunu sürdürdü. Fakat bu süreçle birlikte yükselişe geçen siyasal İslam oldu. Birlik'in Arap dünyasındaki çeşitli milliyetçi grupları bir araya getirmek adına hedef birliği sağlayamadığı 1961'de daha net ortaya çıktı. 1961–1963 yılları arasında ortaya çıkan “federatif bir birliği”n oluşturulmasına yönelik yeni çabalar tekrardan başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Başarısızlıktan ders alan Suriyeli ve Iraklı Baasçılar birleşmenin organik birliği içermeyen bir oluşum olması gerektiğini önermekteydiler. Ancak kolektif liderlik temelindeki bir yapılanma Nasır'ın kişisel gücünü zayıflatabilirdi. Kurulacak bir sosyalist sistemin Irak'taki yabancı petrol şirketleriyle sorunların başlaması bunun da İngilizlerle yeni bir bunalım anlamına geleceğini hesaplayan Nasır bunu zor olacağını biliyor ve bölgedeki bütün saygınlığına gölge düşüreceğini düşünüyordu.³⁸⁵

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin çözülüşü Arap milliyetçi hareketini böldü. Ayrılıktan sonra bir Arap milliyetçi hareketi çok başlı bir harekete döndü. Bir tarafta Baasçılar, öte taraftaysa “Nasırcılar, George Habbaş'ın grubu Arap Milliyetçisi Hareketi ve bağımsız kalmaya çalışan çok sayıda milliyetçi grup kalmıştı.³⁸⁶ Baas Partisi, BAC'ın çözülüşü sonrasında kendini yeniden yapılandırmaya çalışırken bölünme sorunuyla da uğraşmak zorunda kalmıştı. Nitekim 1961 ve 1963 yılları arasındaki sürede, Baas Partisi'nin iktidarı tam anlamıyla ele geçirmeye hazırlandığı, Nasırcılarla arasındaki çekişmenin ortaya çıktığı bir dönem oldu.

³⁸⁵ Özkoç, a.g.e.,s.76.

³⁸⁶ Davişa, a.g.e., s.202.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİNİN SONU VE BAAS PARTİSİ'NDE İKTİDAR MÜCADELESİ (1961-1970)

1960'lı yıllar Suriye'nin ardı sıra askeri darbelerle sarsıldığı bir dönem oldu. Darbelere ilki, 1961 yılında BAC'ın çöküşüne neden olan "Ayrılıkçı Darbe"ydi.³⁸⁷ Darbeyi yapan grup, 1963 yılına kadar Suriye siyasetine egemen oldu. "Ayrılıkçı rejim", Birlik döneminde birçok konuda uygulamaya konulan politikalar ve Baas Partisi'nin kuruluşundan beri ortaya koyduğu ideolojiden tam anlamıyla bir kopuşu simgelemekteydi. 1962'de "Ayrılıkçı Rejim" karşıtı başarısız bir darbe girişimi sonrası, 1963'te yeni bir askeri darbeyle Baas Partisi iktidarı ele geçirdi. Bu dönemde Baas rejimi de başarısız darbe girişimlerine maruz kaldı. 1966 yılı geldiğinde Baas'ın radikal kanadı aşiret, bölge ve mezhep, bölge, ilişkilerini kullanarak yeni bir darbe gerçekleştirecekti. Bu darbe, Baas Partisi'nin Arap milliyetçiliğinden ziyade sosyalizmi öncelleyen ideolojik dönüşümünde son nokta olacaktı. Baas Partisi iktidarının radikal evresini (Neo-Baas dönemini) başlattı.³⁸⁸

"Neo-Baas" tanımı kuruluş dönemindeki ideolojik ve toplumsal tabanından farklı bir yapılanma sergileyen Baas Partisi'nin radikal kanadını tanımlamak için kullanılmıştır. Neo Baas dönemi 1966 yılındaki darbeyle başlamış ve ideolojik öncelikler bakımından klasik Baasçılık'tan farklılığı ve ayrılığı vurgulamaktaydı. Bu dönem, Baas'ın yapılanmasında ve iktidara gidişinde diğer dönemlerden farklılık arz etmekteydi. Bunun ötesinde, ilk kuşak Baasçılardan temel fark olarak mezhep, bölge ve aşiret bağlarının etkili olmasıydı.³⁸⁹ Bu dönem Baas içinde 1963'ten 1970'e kadar, eski kuşak milliyetçi Baasçılardan radikal sosyalist Baasçılara doğru bir yer değiştirmenin gerçekleştiği dönemdi.

Baas partisinin orduyla bağımlı ilişki kurması, onu subaylar arası rekabetten, parti içi güç çatışmalarından ve karşı darbelerden koruyamayacaktı. Kırsal kökenli azınlıkların Parti'de etkili mevkilere gelmeye başlamalarıyla da iktidar savaşında, önce Alevilerin kesiminden Sünnilere karşı mezhepsel ilişkilerin, ardından da azınlık mensuplarının birbirleriyle mücadelesinde bölge ve aşiret bağlarının baskın geldiği ortaya çıktı. Aşiret, bölge ve Mezhep, ilişkilerinin iktidar savaşında kullanılması, Sünni Müslüman seçkinlerinin Suriye'deki iktidarını kırmayı hedefleyen Baas'ın ideolojisiyle örtüşmekteydi. Mezhep, bölge veya aşiret bağlarını kullanarak iktidarı elde etmek isteyenler bunu kendi mezheplerinden, bölgelerinden ya da aşiretlerinden

³⁸⁷ Özkoç, a.g.e.,s.77.

³⁸⁸ Özkoç, a.g.e.,s.77.

³⁸⁹ Özkoç, a.g.e.,s.77.

gelenler aracılığıyla yapılanmayı ve bunu karşıt çoğunlukla mücadelede gerekli bir teşkilatlanma yöntemi olarak görüyorlardı. Neo-Baasçılar, 1970'li yılların başında bölgesel ve uluslararası genel durumun da etkisiyle pragmatik ve "realist" kanadı temsil eden ve bölge, aşiret ilişkilerini kullanarak askeri örgütte güç kazanmaya başlayan Hafız Esad'ın iktidar savaşını kazanmasına engel olamadılar.³⁹⁰

3.1. AYRILIKÇI DÖNEM (1961-1963)

İyi bir analiz ve planlamadan yoksun biçimde kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, Suriye içinde kendine çok sert bir muhalefet bulmuştu. Bu muhalefetin temsilcisi bir grup subay ve muhafazakâr siyasetçi, 28 Eylül 1961'de gerçekleştirdikleri bir askeri darbe sonucu BAC'ı sona erdirdiler. Mücadele ayrılıkçılarla birlikçiler veya sosyalistlerle muhafazakârlar arasında değil, Suriyeliler ile Mısırlılar arasındaydı. Abdülkerim Nahlavi'nin başını çektiği bu darbe hemen hiç bir direnişle karşılaşmadı. Ayrılıkçı darbenin aleyhinde gösteri yapan tek önemli grup Filistinli mültecilerdi.³⁹¹

Darbeyi gerçekleştirenler Şamlı Sünni ağırlıklı subaylardı.³⁹² Bunlar, BAC öncesi dönemde Suriye siyasi hayatında önemli etkin rolü olan bir kesimdi. Birlik döneminde Suriye'de bölge komutanlıklarına ekseriyetle Şamlı subaylar görevlendirilmişti. Bu konumlandırma, subayların BAC'ı sonlandırabilmesinin de yolunu açacaktı. Şamlı subaylar, Suriye siyasetinde ortaya çıkan değişim sürecini bütünüyle geriye döndürmekten ziyade kesintiye uğratabilecek güce sahiptiler. Birlik'e karşı çıkan Subaylar, özellikle BAC döneminde uygulanan "sosyalist" iktisat politikalarından huzursuz olan eşrafın rejim karşıtlığıyla ittifak yaparak, darbeyi başarabildiler.

Darbeden sonra Şam Radyosu'ndan açıklama yapılmış, yapılan açıklamada, ülkenin adının Birleşik Arap Cumhuriyet'inden önceki isminden farklı olarak Suriye Arap Cumhuriyeti olarak belirlendiği ilan edilmişti. BAC öncesi dönemde ülkenin adı Suriye Cumhuriyeti'iyken, darbeden sonra, Suriye Cumhuriyeti devletinin ismine "Arap" ismi eklenmek suretiyle "Araplık"ın yalnızca Mısır'ın tekelinde olmadığını altının çizilmesi ve Nasır'ın Arap halkalarının lideri olduğu imajına meydan okumayı ifade etmesi bakımından anlamlıydı. Darbe karşısında Mısır askeri bir müdahaleden kaçınmıştı. Mısır'ı yönetenler yeni rejimi "ayrılıkçı," "gerici" ve "hain" olmakla suçuyorlardı.³⁹³ Mısır'ın ayrılıkçı rejime karşı yıpratıcı ve suçlayıcı propagandası rejimin iktidarı boyunca da devam etti. BAC, Arap birliği idealini taşıyanların ilk girişimi olarak görülüyordu. BAC'ın askeri bir darbeye çöküşü, Nasır'ın liderliğinde olumsuz bir

³⁹⁰ Özkoç, a.g.e., s. 78.

³⁹¹ Şen, a.g.e., s. 171.

³⁹² Dam, a.g.e., s. 61.

³⁹³ Şen, a.g.e., s. 172.

algı yaratmıştı. Bundan dolayı Nasır, Ayrılıkçı rejim karşıtı propagandayla istenmeyen durumu eski haline çevirmeyi planlıyor ve her defasında Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğine vurgu yapıyordu. Bundan sonraki süreç Mısır'ın suçlamaları ve Suriye'nin yeni ayrılıkçı rejiminin savunmada kaldığı bir dönem olarak yaşandı.

Ayrılıkçı darbeyi gerçekleştirenler 29 Eylül 1961'de Mamun Kuzbari'ye geçici hükümet kurdurdular. Suriye'de Aralık 1961'de meclis seçimleri yapıldı. Seçim sonunda ve muhafazakârlar 155 sandalyenin 86'sını elde etmişti.³⁹⁴ Birlik öncesi dönemde Suriye siyasetine yön veren Suriye eşrafı meclise girerek siyasi tablonun tekrar muhafazakârlar lehine değişmesinin yolunu açtılar. Seçimler, 1954 seçimleri sonunda ortaya çıkan siyasi tabloya benzemekteydi. Seçimle muhafazakârlar hükümette çoğunluk sağlamış ve Ayrılıkçı rejimin "eskiye dönüş"ünü temsil ediyordu. Geleneksel eşraf (elit) Suriye'nin bağımsız olmasından sonraki on yıl boyunca siyasi hayata hâkim olmuştu. Bu elitler, 1954 seçimleri sonrasında iktidarlarını tam olarak yapılandırmışlardı. BAC, geleneksel elitin nüfuzunu kırmış, bunu da sosyoekonomik bir dönüşümle yapmıştı. Bu dönüşüm, Suriye ekonomi politikasındaki radikal değişikliklerdi. 1961 seçimleriyle eski iktidarlarını tekrar elde eden elitler, Baasçı ve Nasırcı sosyalizme karşı oldukları gibi, Arap milliyetçiliğinden çok Suriye milliyetçiliğine yakındılar.

1961 genel seçimleri ardından Nazım el-Kudsi ayrılık döneminin ilk Suriye cumhurbaşkanı seçildi. Arap milliyetçiliği ve laiklikten ziyade, İslamî değerleri ön plana çıkaran İhvan üyesi Maruf Davalibi de başbakan oldu.³⁹⁵ Müslüman Kardeşler örgütü Sünni Müslüman kesimin çıkarlarını savunan bir yapıydı. Mısır'la birleşmeye Sünni Müslüman toprak sahiplerinin ve şehirli eşrafın gücünü azalttığı için karşı çıkmaktaydılar. Dolayısıyla belirtilen sebeplerle Müslüman Kardeşler'in Suriye kolunun en büyük rakibi olan Baas Partisi'nin karşısında Sünni Müslümanların ekseriyet olduğu bir koalisyon tarafından gerçekleştirilen bu Ayrılıkçı darbeyi desteklemesi normal olarak karşılanıyordu. Baas Partisi'nin 1963'te iktidara gelecek olmasıyla Müslüman Kardeşler'in gücünü kıracaktı. Yalnız Baas'ın toprak sahiplerini ve şehirli eşrafı rejime yabancılaştırdığı sürece Müslüman Kardeşler'in muhalefetiyle karşılaşmaya devam edecekti. Maruf Davalibi'nin başbakan olarak atanması, Ayrılıkçı rejimin Arap milliyetçiliğini yeni dönemde arka plana attığının bir işaretiydi. Gerçekte ortaya çıkan durum, Birlik'in çözülüşünden önce yükselişe geçen Arap milliyetçiliği ideolojisi karşıtlığının Suriye coğrafyasındaki ifadesiydi. BAC'ın çözülüşü, Arap milliyetçiliğini kendi iktidarları için tehlikeli gören "gerici" Arap monarşilerinin Nasır'a ve

³⁹⁴ Şen, a.g.e., s. 172.

³⁹⁵ Şen, a.g.e., ss. 171-172.

Arap Birliği'ne karşı kendi siyasetlerinin propagandalarını başlatma imkânı yaratmıştı.

Ayrılıkçı darbeyi yapan şamlı subayların desteklediği Nahlavi ve hizbinin g¼c¼, yeni rejimi benimsemeyen azınlık mensubu subayların desteğini almadığı için hızla azaldı.³⁹⁶ Nahlavi'nin g¼c¼n¼ yeniden tesis etmek amacıyla 28 Mart 1962'de başlatığı darbe girişimi başarılı olamadı. Darbe başarılı olmayınca, Nahlavi ve destekçileri olan şamlı S¼nni subaylar sınır dışı edildiler. Bu olay, Suriye ordusu içinde b S¼nni M¼sl¼man subaylar arası bir çekişmenin sonucuydu ve bu durum tasfiye s¼recine yol açtı. Tasfiye edilen S¼nni subayların yerlerini azınlık mensubu subaylar doldurdular. 28 Mart darbesi sonrası orduda şamlı olan ve olmayan subaylar şeklinde ortaya çıkan ayırım ve m¼cadele, gittikçe şam dışından gelen ve daha çok Lazkiye, Deyr el-Zor gibi kırsal kesimden gelen çoğunlukla Alevi, İsmaili ve D¼rz¼ azınlık mensubu subayların lehine değiştiği g¼r¼l¼yordu.³⁹⁷

Ayrılıkçı rejime karşı yapılan bu ilk darbe girişimi ve Nasır yanlısı g¼steriler cuntayı ve ayrılık yanlılarını sarssa da 8 Mart 1963'teki darbeye kadar ayakta kalmayı başardı. Ayrılıkçı rejim, iki yıla yakın iktidarda kaldığı s¼rece BAC'ın ¼ncesine d¼nmeyi amaçlayan uygulamaları hayata geçirmeye çalıştı. Ayrılıkçı rejimin en ¼nemli hedefleri ¼nceki d¼neme tekrar d¼nebilmek için ¼nceleri Suriye toplumsal ve siyasal sistemine egemen olan şehirli eşrafı ve toprak ağalarını tekrardan y¼netime taşıyordu. Ayrılıkçılar, BAC d¼neminde uygulamaya konmuş ve Suriyeli elitlerin n¼fuzunu kırmak vasıtasıyla sosyalist bir d¼n¼ř¼m¼ gerçekleştirmeyi hedefleyen devletleştirmeleri ve toprak reformunu tersine çevirdiler. Ayrılıkçı rejim, bankaların ve sanayi işletmelerinin tekrardan ¼zelleřtirilmesine ve toprakların b¼y¼k toprak sahipleri lehine yeniden dağıtımına giriştiler.³⁹⁸ Ayrılıkıların Mayıs 1962'de y¼r¼rl¼đe koyduğu kanunla toprak sahipleri 1958 ¼ncesi toprak reformu haklarını yeniden kazandılar. Daha ¼nceki d¼nemlerde millileştirilen sanayi işletmeleri ¼nceki sahiplerine geri verildiler. Serbest piyasa ekonomisine geçiş yapıldı ve sermayenin serbest do-laşımına izin verildi. Devletin ticaret ¼zerindeki kontrol¼ kaldırıldı. Geleneksel elitlerin lehine bu liberal politikaların uygulanmaya konması, 1958'den beri devletleştirme ve toprak reformuyla başlayan ve dinsel-etnik azınlıkları da sisteme d¼hil eden sosyal ve iktisadi d¼n¼ř¼m¼ tersine çevirme yolunda atılmış ¼nemli bir adımdı. Ayrılıkçı rejim, Birlik yanlılarının "ilerici"lik temelinde tanımladıkları Arap sosyalizmini bu d¼nemde askıya aldı.³⁹⁹ Bu d¼nemde Sovyetler Birliği yerine, Almanya Demokratik Cumhuriyeti ile yakın ekonomi ve ticaret alanında işbirliği yapılmasına karar verildi.

³⁹⁶ Dam, a.g.e.,s.62.

³⁹⁷ ¼zko, a.g.e.,s.83.

³⁹⁸ ¼zko, a.g.e.,s.84.

³⁹⁹ ¼zko, a.g.e.,s.85.

Ayrılıkçılar, Arap dünyasıyla olan ilişkilerin seyrinde de değişiklikler olmaya başladı. Ayrılıkçı rejim, Mısır'ın etkisinden uzaklaştıktan sonra, Irak'a daha fazla yanaşmaya başladılar.⁴⁰⁰

Darbe öncesinde Arap dünyasında Nasır karşıtı düşünceler açıkça dillendirilmeye başlamıştı. Ayrılıkçı darbe, bu sürece darbeyi Mısır'la birliğe karşı olanlarla yakınlaşarak indiriliyordu. Pan-Arap düşüncesine ve Nasır'ın liderliğine karşı ilk somut tepkiler Ağustos 1962'de Lübnan'da yapılan Arap Ligi toplantısında ortaya çıkmıştı. Toplantıda Suriyeliler, Mısır'ı Suriye'nin içişlerine karışmakla suçladılar.⁴⁰¹ Bu suçlama, monarşiyle ve Suudi Arabistan gibi hem Vahabilik'in etkisinde olan hem de monarşiyle yönetilen ve "önce Irak" sloganını öne çıkaran Irak devleti tarafından da desteklenecekti. Suriye-Mısır birliğinin çözülüşü bu ülkeler için olduğu kadar, Arap dünyası için de önemli bir sürecin başladığını haber veriyordu. "Nasır'ın liderliğinde vücut bulan Arap milliyetçiliği" söylemindeki ifade, Arap coğrafyasında yaşanan bu bölünmüşlüğün etkisiyle anti-emperyalizmden ve İsrail'den "gerici" Arap monarşilerine kaymıştı.

Bu dönem, Arap milliyetçisi devletler kendilerini devrimci, sosyalist ve ilerici gibi isimlerle tanımlarken kendi milliyetçiliğinin "öteki" vurgusu İsrail yerine "gerici" Arap monarşileri oldu. Bu niteleme Arap dünyasında "Arap Soğuk Savaşı"nın⁴⁰² yaşandığı bir döneme sebep oldu. Ayrılıkçı rejimin Nasır ve Birlik karşıtlığına Arap monarşilerinin verdiği destek de eklenince "vataniye"nin "kavmiye"nin önüne geçmesi olarak yorumlandı. Tüm gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde yaşanan "ayrılık" ve "Arap Soğuk Savaşı" dönemin bölgede değişen konjonktürüne uygun değerlendiriliyordu.

Ayrılıkçı rejimin yarattığı süreci tersine çevirmeyi hedefleyen bir grup, 1963'ün Mart ayında bu rejime son verecek bir darbe yapmıştı. Darbeyle amaçlanan Suriye'nin iç ve dış politikasındaki meydana gelen radikal geriye dönüşü sekteye uğratmaktı. Ayrılıkçı rejimin iktidarda kalış süresi, BAC döneminde pratiğe dökülmüş olan iktisadi politikaları tam anlamıyla tersine çevirecek kadar iktidarda kalamamıştı. Bunun en önemli nedeni bu durumu yaratacak iktidar yapılanmasını yaratamamamsıydı. Ayrılıkçı rejimin iktidarı, darbeyi gerçekleştiren Şamlı subayların yeni liderliği ile heterodoks sivil siyasetçilerin koalisyonuna dayanıyordu. Ayrılıkçı rejimin Mısır'la ilişkileri normalleştirememesi ve muhafazakâr tutumu rejimin daha baştan yarasına yol açmıştı.⁴⁰³ Bağımsızlıkla beraber ordunu etkisi ve denetimine giren Su-

⁴⁰⁰ Şen, a.g.e.,s.172.

⁴⁰¹ Davişa, a.g.e., s. 210.

⁴⁰² Özkoç, a.g.e.,s.86.

⁴⁰³ Özkoç, a.g.e.,s.87.

riye'nin bağımsızlık sonrası ve buna bağlı olarak geleneksel elitin gücünün gerilemesi Ayrılıkçı dönemde de kendini göstermeye devam etti. Geleneksel elit, sahip olduğu avantajlı iktisadi politikaları askeri güç desteği olmaksızın uygulayabilecek bir iktidar örgütlenmesine sahip değildi. Ayrılıkçı rejimin uygulamaya koyduğu sosyal ve ekonomik değişiklikler geleneksel elit tarafından destek gördüyse de yaygın bir kitlesel destek anlamına gelmiyordu. Azınlıklar bu dönemin en önemli muhalifleriydi çünkü onlar, Suriye siyasetine toprak ağaları ve eşraf hâkim olduğu sürece iktisadi ve politik alanda yer bulamayacaklarını düşünüyorlardı. Kırsal kökenli azınlıklar kentli eşrafın baskısı altında ezilirken Baas Partisi içinde ve orduda askeri teşkilat içinde yapılıyorlardı. Azınlıklar, Ayrılıkçı rejimin uyguladıkları politikaların kendi avantajlarına olduğunu düşünüyorlardı ve bu konuda memnun değildiler. BAC döneminde Suriye içinde güç kazanmış Mısır ve Nasır yanlısı gruplar yeni bir birleşme için görüşmelerin derhal başlatılması gerektiği konusunda dirençli davrandılar. 8 Mart 1963'te darbeyle iktidara gelecek olan Baas Partisi, Ayrılıkçı derede uygulamaya konulan bütün siyasi ve iktisadi politikaları tasfiye etmeye ve Arap birliği idealini göz ardı etmeksizin sosyalist dönüşümü yeniden başlatmaya odaklanacaktı.

Arap dünyasındaki bu dönemde yaşadığı bölünmüşlük ve rekabet, birliğin yeniden oluşup oluşmaması ve Arap monarşilerine karşı tutumun ne olacağı konusundaki belirsizlikler, Baas Partisi'nin Ayrılıkçı rejim döneminde tersine çevrilen uygulamaları yeniden yapılandırma gayretlerine hız verdi. Bu tekrardan uygulanacak restorasyon dönemi ideolojik karşıtlıklarla ve kişisel çekişmelerle belirlenecekti.

1960'larda lider kadroda yapılanan yeni grupların varlığı, ideolojik düşüncesindeki yeni belirlemeler ve askeri yapı içinde oluşmaya başlayan yeni güç dengesi bakımından Baas Partisi 1940'ların ve 1950'lerin Baası'ndan farklı bir yola girmekteydi. Bu dönemde Üçüncü Dünya'da ve Arap dünyasında hâkim ideoloji sosyalizm olmuştu. Sosyalizmin hakim söylem olması, Baas Partisi'nin yeni kuşağının da eski kuşağın milliyetçi yapısından farklılaşmış bir yöne doğru evrilmekteydi. Baas Partisi'nin dönüşümünde bölgesel düzeyde meydana gelen değişiklikler de etkili olmuştu. Ayrılıkçı darbenin önder gücü olan Şamlı subaylar ve geleneksel sivil siyasetçiler yeni rejimi, ekonomide serbest ekonomi politikalarını işleme koyarak Baas Partisi'nin alt ve orta sınıflara seslenen sosyalist ideolojisini ortadan kaldırıyorlardı. Bu şekilde, Arap sosyalizmi söyleminin ve BAC döneminde uygulamaya konmuş olan ekonomik politikaların yerine yeni bir düzen koyarak Suriye milliyetçiliğine yönelip Pan-Arap milliyetçiliği idealine set çekmeyi planlıyorlardı. Baas Partisi başlangıcından beri ortaya koyduğu söylem, politika ve uygulamalarla Suriye'deki geleneksel eşrafın, toprak ağalarının ve kentli yeni oluşmaya başlayan burjuvazinin nüfuzunu kırmayı hedeflediğinden ayrılıkçı darbeyi derhal kınamıştı. Ayrılıkçı dönemin iktidarda olduğu

dönem boyunca da Baas Partisi rejime olan muhalif söylemini sürdürdü. Ayrılma kararı açıklanır açıklanmaz Baas'ın Ürdün ve Irak'ta bulunan Bölgesel Kumandanlıkları ayrılma kararını kınadıklarını açıklayarak, birliğe tekrar dönülmesini talep ettiler.⁴⁰⁴

Arap Birliği yolunda tarihi bir başlangıç olan BAC'ın sonunu getiren bu darbeye karşı çıkarken, Ekrem Hurani ve arkadaşları, birliği parçalayan 2 Ekim 1961 tarihli ayrılma ilanını imzalayarak ayrılığı onayladıklarını belirtiyorlardı. Baas kadroları, Birlik'i sonlandıran bu darbeyi, Arap milliyetçiliğine ve birliğine karşı bir tavır olması ve yine kendi ideolojilerinin temel unsurlarıyla çeliştiği için karşı çıkıyorlardı. Darbeye karşı farklı tavırlar içinde olana Eflak ile Hurani'nin arası kalıcı bir şekilde açılmış oldu.⁴⁰⁵ BAC'ın kuruluşu ile birlikte Baas Partisi'nin feshedilmesi ve kurulan hükümette Suriyeli politikacılara az sayıda ve önemsiz görevlerin verilmesi Hurani ve Bitar'ın ayrılmasında etkili olmuştu. Birleşme süreci, Parti'nin ideolojik hedeflerinden ziyade kişisel çıkarları da ön plana çıkarmıştı. Ayrılıkçı dönemde uygulamaya konulan muhafazakâr politikalar Baas Partisi'nin daha da radikalleşmesine neden oldu.

Baas Partisi'ndeki ideolojik çekişmenin sosyalizme doğru kaymasında, 1960'lı yıllarda Üçüncü Dünya'da büyük bir kabul ve uygulama alanı gören "sosyalist" ve "ulusal kalkınmayı" önceleyen söylemin de etkisi vardı.⁴⁰⁶ Bu dönemde iki süper güç arasında ortaya çıkan "detant" havası, bir anlamda Soğuk Savaş'ın belirli bir süreliğine dondurulması da Üçüncü Dünya'nın daha rahat hareket etmesine yol açmıştı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956'da toplanan 20. Kongresi "sosyalizme ulaşmada farklı yollar" görüşü, Üçüncü Dünya'ya ve oralardaki ulusal kurtuluş mücadelelerine verilmiş bir mesaj olarak önemli bir dönüm noktasıydı. Sovyet Birliği, Üçüncü Dünya'da milliyetçi ve devrimci hareketlerin yükselişini, dünyadaki değişimin dinamik bir parçası olarak görmekteydi.⁴⁰⁷ Uluslar arası alanda meydana gelen bu gelişmeler ve SBKP'nin kongresinde benimsenen Üçüncü Dünya ile ilgili söylemler Baas Partisi'nin yapılanmasında da yankısını buldu. 1950'li yıllarda Batılı güçlerin Ortadoğu'ya müdahale potansiyeli taşıması, Arap milliyetçiliğinin güçlenmesine ve bu unsurlara bağlı olarak da ekonomik kaynakların milletin yararına devlet tarafından kullanılmasını ve devletleştirmeyi savunan etkili bir sosyalizm düşüncesi eklendi. Bu bakış açısının ve yaklaşımın giderek güçlenmesi dünyanın yaşanan gelişmelerin de bir sonucuydu. Bu gelişmelerden birisi Sovyetler Birliği'nin ve onun öncülüğünü yaptığı Doğu Blok'unun dünya siyasetinde artan nüfuzuydu. Diğer bir gelişme ise Asya'da bağımsızlığını kazanan yeni devletlerde iktidarların çoğunluğunun milli-

⁴⁰⁴ Jaber, a.g.e., s.76.

⁴⁰⁵ Şen, a.g.e., s.174.

⁴⁰⁶ Özkoç, a.g.e., s.90.

⁴⁰⁷ Özkoç, a.g.e., s.90.

yetçi ve sosyalist düşüncelerin bir sentezi ile politika yapmalarıdır.⁴⁰⁸ Bahsi geçen gelişmeler Baas Partisi içinden çıkan bir grubun “sola kayması”nda etkili olduğu görülmüştü. Dünya genelinde ve de özellikle Üçüncü Dünya’daki bu gelişmeler Marksist düşüncelerin “Arapça dillendirilişiyle” ortaya çıktı. Bunlar, Ayrılıkçı rejimin son bulmasından sonra Baas Partisi’nin Sovyetler Birliği’yle yakın ilişkiler kurmasıyla somutlaşıyordu. Baas, BAC’ın çözülmesinden dersler çıkarmış, Pan-Arap idealinden tam anlamıyla vazgeçmemiş olsa da ekonomik ve sosyal reformlara öncelik verilmesi konusunda daha fazla istekli görünmüştür.

1961 darbesi sonrası Suriye’de siyasi hayat, 1958 öncesi dönemde yaşadığı bölünmüşlüğe benzer bir görüntü çiziyordu. Suriye’de siyasi hayat; Mısır’la birleşmeyi savunanlar, Bölgeciler, Ekrem Hurani destekçileri ve Ayrılmayı destekleyenler arasında bölünmüş durumdaydı. Mısır’la yeniden birlik oluşturulması gerektiğine inananlar eski kuşak Baasçılardan oluşuyordu. Eski kuşak Baasçılar, sınıf mücadelesini kabul etmiyorlardı. Fakat zamanla Parti’ye kırsal kesimden katılan sivil ve askerinin artmasıyla, Parti’ni siyaseti de azınlık üyeler tarafından belirlenir hale geldikçe, sınıf savaşı düşüncesi daha fazla kabul görüyordu. Sınıf savaşı düşüncesi ülkenin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı da denk gelmekteydi. Bu, azınlıklar arası bir çekişme olduğu kadar, farklı mezheplerin sınıfsal konumları itibariyle sınıflar arası bir tekabül etmekteydi. Suriye’nin içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısından en fazla şikâyetçi olanlar azınlık gruplardı. Bu dönüşümde BAC dönemi de belirleyici rol oynamıştı. BAC döneminde yapılan örnek kamulaştırmalar “proletarya devrimi” olmadan da Suriye’de uzun süredir egemen olan geleneksel elitlerinin ekonomideki ve siyasetteki nüfuzlarının kırılabileceğini kanıtlamıştı. Ayrılığa onay veren Ekrem Hurani Ayrılıkçılar’ın ekonomi politikalarına verdiği destekle ne Arap milliyetçiliğine ne de Arap sosyalizmine yakın duruyordu.⁴⁰⁹

Başarısız olan BAC pratiğinin yaşattığı hayal kırıklığı, kırsal kökenli azınlıklarının sayısındaki artış Parti’de bölünmüşlüğünde en önemli etkenlerin başında gelmekteydiler. BAC’ın başarısızlıkla sonuçlanan pratiğinin mühim bir sonucu da Parti’nin ikinci kuşak teşkilat üyelerinin kurucu önderlerine ve onların önderlik tarzına yabancılaşmalarıydı.⁴¹⁰ Kurucu liderlerin Pan- Arabizm ütopyası Suriye’de BAC’ın yerine Ayrılıkçı rejimin geçmesiyle son bulmuştu. 1960’ların siyasi ve toplumsal karakterine denk düşen Arap sosyalizmine Parti içinde öncelik verilmesi gerektiğine inanan grup ikinci kuşak gruptu. Bu dönemde ikinci kuşak liderlerin (Bölgecilerin ve radikallerin) politikaları daha çok talep görür hale geldi. Bunda, 1963’te yeniden baş-

⁴⁰⁸ Hourani, a.g.e., 1997, s.464.

⁴⁰⁹ Özkoç, a.g.e.,s.92.

⁴¹⁰ Şen, a.g.e.,s.173.

layan birlik görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının da etkisi vardı. Başarısızlıkla birlikte Baas Partisi'nde ikinci kuşak liderlerin savundukları ideolojiyi uygulama imkânları daha da arttı.

Baas Parti'si içindeki ayrışmalar 1962'de daha da belirginleşti. Partinin Mayıs 1962'deki V. Kongresi'nde, kurucu partililerin tahakkümüyle eski yanlışlıklar göz önüne alınarak, federatif birlik oluşturulması ve kolektif liderlik temelinde Mısır'la birleşme isteği yenilendi. Kongrede, geleneksel Baasçıların Pan-Arabizm idealinin ülküsünün devam ettirilmesi düşüncesi kabul gördü. Bu düşünce Parti'nin Suriye'de Nasırcılarla Ayrılıkçılar arasında bir tampon gibi yeniden yapılanmasının yolunu açtı. Kongre'de alınan kararlar Parti'nin Suriye'deki faaliyetlerinin tekrar başlatılması fikri kabul edildi. Kurucu lider Eflak "Suriye geçici bölgesel liderliği"ne atandı. Parti'nin BAC'la birlikte feshedilmesi ve sonrasında tekrar teşkilatlanma kararı alınması mühim bir olaydı. Eflak'ın kısa süreli bölgesel önderliğe seçilmiş olması kurucu önderlerin Baas içindeki etkilerinin devam etmekte olduğunu gösteriyordu. Kongre'ye Ayrılıkçı rejimi destekleyen Hurani davet edilmemişti. Suriye'deki iktisadi ve siyasi problemlere öncelik verilmesini isteyen Bölgeciler Kongre'nin bu kararına karşı çıktılar. Bölgeciler'in önceliği Arap birliğin değil, Suriye odaklı bir siyaset belirlemesiydi. Bölgeciler, Baas'ın önceliğinin bir birlikten önce, Suriye'deki siyasal ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik olması gerektiğini düşünüyorlardı. Kurucu Baasçılarla yeni kuşak Baasçıların ortaklaştığı tek nokta ise, Ayrılıkçı rejim karşıtıydı. Kurucu Baasçılar Ayrılıkçı darbeyi birliğe zarar verdiği için kınarken, Bölgeciler rejimin Suriye'yi yeniden Suriye eşrafının kaderine terk etmekle eleştiriyorlardı. Ayrılıkçı rejime olan muhalefet farklı amaçlarla hizmet etse de ortak noktası bir muhalif tutum sergilemesiydi. İki grup arasında fikirsel çatışma, birlik ile sosyalist dönüşüme öncelik verilmesi konusunda yaşanıyordu. Kongre'de iki kuşak çatışması beklenirken Eflak'ın Genel Sekterliğe tekrar seçilmesi, Mısır'la tekrar birleşme isteği ve ardından da Hurani'nin partiden uzaklaştırılmasına karar verilmesiyle, kurucu Baasçıların tekrar egemen oldukları bir süreç ortaya çıktı. Bölgeciler, önceliğin Suriye'ye dönük ekonomik ve toplumsal politikaların uygulanması gerektiği konusunda Hurani ile aynı fikirdeydiler. Hurani'nin partiden tasfiyesiyle Bölgeciler'in önemli bir destekten mahrum olmasını getirdi.⁴¹¹

Baas Partisi içinde süregelen Bölgeci eski kuşak çatışması daha doğrusu ideolojik çekişme, ilerleyen zamanlarda azınlık mensuplarının sayısının artmasını sağladı ve bu durum sosyalist eğilimli Bölgecilerin lehine sonuçlandı. Bu süreçte Baas Partisi'nin yeniden örgütlenmesi ilk döneme göre daha da fazla kırsal kesim-

⁴¹¹ Özkoç, a.g.e.,s.94.

den gelenlere açılmış oldu. Suriye siyasetinin ordu bağımlısı yapısı Parti'nin askerlerle olan ilişkilerini düzenleyen Askeri Komitesi'nin ön plana çıkmasına yol açtı oldu.

3.2. SURIYE'DE BAAS PARTİSİNİN İKTİDARA GELMESİ-GELENEKSEL BAAS EVRESİ

1946-1963 yılları arasında Suriye, parlamenter demokrasi ile askeri diktatörlük arasında gidip gelen bir ülke hüviyetindeydi. Bu tarihler arasında kesintilerle de olsa devam eden parlamenter demokratik sistem, 8 Mart 1963'te yapılan darbenin ardından bir daha geri dönmek üzere ortadan kalkmıştır. 8 Mart darbesi gerçekleştirildiğinde kimse yeni rejimin Suriye'de çok köklü bir değişimin fitilini ateşleyeceğini ve bir daha demokratik parlamenter sisteme geri dönmeyeceğini tahayyül edemezdi. 8 Mart darbesi, Suriye'nin Baas Partisi öncülüğünde yeni bir patikaya girmesi ile sonuçlandı. Darbe sonrası siyasal sistem içinde gücünü konsolide eden Baasçı Askeri Komite'nin rakiplerini tasfiye etmesi ileride meydana gelecek olan olaylar silsilesini doğrudan etkileyecek olan kritik bir momente işaret ediyordu. Askeri Komite'nin 8 Mart cuntası içinde yer alan diğer hizipleri tasfiye etmesi, boşalan kadrolara kendi mezhep, kabile ve aile mensuplarını getirmesi ve radikal devrimci özelliklere sahip bir diktatörlüğün yoluna girilmesi demektir. Bu yeni yol, çok partili demokratik sistemin yerine Baas Partisi'nin hegemonik tek parti rejiminin ortaya çıkacağı sistemin yapı taşlarını döşeyecekti.⁴¹²

Baasçı, Nasırcı ve Bağımsız Subaylardan oluşan bir grup subayın, 8 Mart 1963'te yapılan bir askeri bir darbe sonucu ayrılıkçı rejime son vermesi, Irak'ta 8 Şubat 1963'te meydana gelen darbeden bir ay sonra gerçekleşmişti. Bu darbe, Irak'taki bu gelişmeden de önemli ölçüde etkilenmişti. Irak'taki Baas Partisi, Bağımsız Milliyetçiler ve Nasırcıların desteğinde iktidara gelmişti. BAC'ı 1961 yılında sona erdirmiş olan Suriye'deki ayrılıkçı rejim ise, Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara gelmesi üzerine, kendi radikal Arap milliyetçiliği Arap sosyalizminin Baas ve Mısır'daki Nasır versiyonunun kuşatması altında görmüştür.⁴¹³

Ayrılıkçı rejimin 8 Mart 1963'te sonlanmasının Baas Partisi yavaş yavaş iktidarını yapılandırmaya başladı. Kuruluş döneminde oluşturulan tüzüğünde bulunan taleplerle ilgili olarak hem Arap sosyalizmi hem de Arap milliyetçiliği nazarında üç senelik uygulamaları ve Parti'deki ideolojik ayrılığa rağmen kurucu önderlerin nüfu-

⁴¹² Nuri Salık, *Baas Rejiminin Patikası: Suriye Krizine Tarihsel Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Editör: Mustafa Eravcı), Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi-Sayı:25, Ankara 2018, s.133.

⁴¹³ Şen, a.g.e.,s.175.

zunun tümüyle kırılmamış olması, bu periyodun geleneksel Baas evresi olarak tarif edilmesine neden olmuştur.⁴¹⁴ Parti'nin gittikçe radikalizme doğru kaymasının emareleri daha sık görünmeye başlamasına rağmen, bu dönemde Geleneksel Baas kavramsallaştırmasına imkân tanımaktaydı. Partinin radikalleşme eğilimleri iktisadi ve siyasal alandaki pratiklerden kendini gösterdiği kadar dış politika alanında da kendini göstermekteydi. İleride neo-Baas olarak adlandırılacak Parti'nin radikal kanadının güç kazandığı dönem bu dönemde yani geleneksel evre döneminde oluşacaktı. Radikal kanat, Parti'nin girdiği değişim ve dönüşümün ve "sola kayma"nın sonuçlarını ancak 1966'da görecekti

8 Mart 1963'te yapılan darbe, BAC döneminde yapılan ekonomik, sosyal değişim ve dönüşümü tersine çeviren Ayrılıkçı rejimin uygulamalarını kesintiye uğrattı. 1950'li yıllar Suriye siyasal hayatının hareketlendiği yıllardı. Bu değişim ve farklılaşmaya müdahalenin ülkenin içinde bulunduğu durum da düşünüldüğünde uzun ömürlü olması beklenemezdi. Suriye'de geleneksel elit yirmi beş yıl boyunca yabancı egemenliğinde yaşamıştı bu durum onların Batı'yla bağlantılı bir egemenlik sürmelerini getirmişti. Geleneksel elitin egemenliğinin kırılması, tarihsel gerçekliğe olduğu kadar dönemin ruhuna da uygundu. Bu dönem, Bağlantısızlık Hareketi'nin yükselişe geçtiği, Ortadoğu'da antiemperyalizm düşüncesinin taraftar bulduğu bir dönemdi. Bunların dışında, Sovyetler Birliği'nin Batı'yı bölge genelinde karşıladığı ve yeni bir kalkınma modelini seçenek olarak sunduğu bir dönemdi. Bu durumda Batı'yla ilişkileri yeniden geliştirmeye yönelecek bir yönetimin mevzubahis olamazdı. Ağırlıklı orta sınıfın sahiplendiği Baasçı ideoloji, bu tarihe gelindiğinde, kuruluş yıllarındaki yapısından farklı bir yapılanmaya evrildiyse de Arap milliyetçiliği ulusçuluğu ve farklı bir gelişme modeli olarak sunduğu Arap sosyalizmi ülküsüyle Suriye siyasetinin ve kalkınmasındaki değişimin temel belirleyeni haline geldi.⁴¹⁵

8 Mart 1963 devrimi sonrası oluşan Baas rejimi, devrimin başında kurulan sosyal, ekonomik ve siyasi ve siyasi düzeni çok iyi şekilde yansıtmaktaydı. Baas devrimi, Suriye devletinin dayanaklığını ve bekasını sağlama almak için önemli bir adımdı. Devrim, hükümet piramidini ve pratikte daha önce var olan sosyal ve ekonomik düzeni bile altüst etti. Yüzyıllardır Sünni Müslüman topluluğundan gelen kentli elit, Suriye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına hakim olmuştu. Artık bunun yerini çoğunlukla kırsal ve taşra alanlarında yaşayan azınlık topluluk üyelerinden ve Suriye toplumunun ezilen yoksul kesiminden yükselen siyasi ve toplumsal kuvvetlerden oluşan yeni bir koalisyon alıyordu. Yeni düzenin merkezinde, şu elementleri barındıran kuvvetlerin bir koalisyonu bulunmaktaydı: İlk olarak merkezde, Nusayri

⁴¹⁴ Özkoç, a.g.e.,s.94.

⁴¹⁵ Özkoç, a.g.e.,s.95.

Alevi topluluğunun üyeleri ya da en azından Esad ailesine yakın olan bir kısım vardı. Nusayri Aleviler koalisyonda egemen bir unsurdur; diğer ortakları üzerindeki göreceli avantajları ve güçleriyle bu koalisyonun varlığını ve bütünlüğünü sürdürmüşlerdi. İkinci olarak, ülkenin taşra ve çevre bölgelerinden gelen Sünni Müslüman topluluğun üyeleri vardı. Bir grup olarak 8 Mart sonrası koalisyonunun üst düzey ortaklarından biri oldular. Suriye siyasetinin üst kademelerinin çoğunluğunun bu kesimden geldiği ve hala geliyor olduğu, bu kesimin önemi ve gücüne kesin bir kanıttır. Üçüncü olarak, Suriye'nin yönetici koalisyonunda ek olarak ortaklık görevi yapan diğer azınlık topluluklarının üyeleri vardı. Bunlar, Hıristiyanları, Dürzîleri ve İsmailileri içeriyordu. Bu gruplar, ülkedeki Nusayri Alevi egemenliğinin kendi statülerini ve hatta şahsi ve ekonomik güvenliklerini garanti altına alana bir faktör olarak görüyorlardı ve hala da görmektedirler. Dördüncü olarak, yavaş yavaş ve kademeli bir sürecin varlığı sonucu her ne kadar küçük ve aykırı bir ortak olarak görünse de ek bir grup yıllar geçtikçe yönetici koalisyona katılmıştır. Bu grup çoğunlukla Şam'da yaşayan Esad rejimi tarafından Kasım 1970'ten ve 1990'ların başından beri benimsenen iktisadi ve politik açıklık politikalarının nimetlerinden faydalanan Sünni Müslüman ekonomik elitten başkası değildi.⁴¹⁶

9 Mart 1963'teki darbeden sonra yeni hükümet, Baas'ın kurucularından Salah Bitar tarafından kuruldu. Siyasi dengelerin hassas olduğu Suriye'de kısa bir süre sonra, Mayıs ayında Bitar'ın istifasıyla yeni bir kriz yaşandı. 13 Mayıs 1963'te Bitar başkanlığında kurulan hükümetin yarısında Baasçılar, diğer yarısında ise Nasırcılar ve bağımsızlar koltukları paylaşmıştı. Bu dönemde İçişleri Bakanlığı yapan Emin el-Hafız ise, daha sonra Baas yürütme organının öncüsü olacaktı.

Gruplar farklı amaçlarla bir araya gelerek Ayrılıkçı rejimi tasfiye edip hükümeti birlikte oluşturdu. Ayrılıkçı rejimi devirme konusunda ortak hareket eden muhalefet iradesi, zamanla Baas Partisi'nin hükümeti denetlemeye yeltenmesiyle farklılaşmaya başladı ve aralarındaki bağlaşma çöktü. Mısır'la organik bir birleşmeden taraf olan Baas önderleri, Nasır yanlıları ile çatıştılar. Baasçılar daha da ileri giderek muhafazakârları ve Nasırcıları iktidardan temizleme çalışmaları başlattılar. Bu strateji Parti'nin askeri kanadının giderek güçlenmesine neden oldu. Bu dönemde ordu, birleşme durumunda kendi nüfuzunu koruyabilmek ve Mısır'ın olası müdahalelerini önleyebilmek için gücünü arttırma yoluna gitmişti. Tam da bu dönemde azınlık mensuplarının mezhep, bölge ve aşiret bağlarını kullanarak ordu içinde yapılanmaya başladıkları görünmekteydi. Bu dönemde kentli eşraf ve orta sınıf iktidardan uzak-

⁴¹⁶ Eyyal Zisser, *Suriye, Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Editör: H. Mustafa Eravcı), İstanbul, 2018, s.71-72.

laştırılırken kırsal bölgelerden gelen yoksul azınlık grupları Baas Partisi içinde yapılanmaya başladılar. Bu dönemde ileride ülkeyi yönetecek birçok isim, Alevi Salah Cedit, Muhammed Umran, Hafız Esad gibi rütbeli askerler önemli noktalara getirildiler. Bu kadro, kırsal kesimdeki Baas kadrolarıyla kurdukları kuvvetli ilişkilerle de Parti'yi kontrol altına alacak duruma geleceklerdi.⁴¹⁷

18 Haziran 1963'te çoğunluğunu Sünni ve Nasırcı subayların oluşturduğu bir grubun Albay Cesim Alvan önderliğindeki karşı darbe hamlesi başarısızlıkla sonuçlandı. Darbe önlendikten sonra Nasırcı subaylara yönelik tasfiye hareketi hız kazanırken, Mısır-Suriye ve Irak arasındaki birlik ideali de başarısızlığa uğramış olacaktı. Bu olayla, Mısır-Suriye olası birlik ideali son bulmuş ve ilişkiler derinden etkilenmişti. Toprak reformu ve kamulaştırmalara karşı çıkan muhafazakârlara ve bağımsızlara karşı tasfiye politikası uygulandı. Bu dönemde, Baas Partisi, ordu üzerinde ve devlet üzerinde hâkimiyetini ve denetimini sıkılaştırarak rakiplerini tasfiye etmeyi başardı.

Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra, birçok yerde Mısır'la tekrar birleşmek yanlısı gösteriler meydana gelmekteydi. Bu durumun da bir gereği olarak Mısır'la birliği restore etme çabalarına bir üçüncü ortak, Irak da dahil edilerek yeniden başlandı. Üç ülkenin delegasyonu Nasır'ın başkanlığında Kahire'de birlik görüşmelerini üç ayrı oturumda yaptı. Görüşmeler sonunda tam birlik için yirmi aylık bir geçiş sürecini esas alan Birlik Anlaşması 17 Nisan 1963'te imzalandı. Bu anlaşmayla Nasır siyasi bir zafer kazandığını düşünürken, Suriye'deki Baas Partisi'nde bu anlaşmanın uygulanmasını başarısız kılacak bir iç çekişme yaşanmaktaydı.

Baas Partisi'nin birçok organı (Ulusal Komutanlık-Askeri Komite, Ulusal Komutanlık ile Suriye ve Irak Komutanlıkları, Suriye'deki Askeri Komite) arasında anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. Baas Partisi'ndeki bu çatışma temelde iki grup ve iki slogan etrafında dönmekteydi: Mişel Eflak, Salah Bitar ve Emin el Hafız gibi kişilerden oluşan birinci grup, Arap ülkeleriyle birleşme konusunda daha fazla öncelik tanıyarak Pan-Arabizmi savunurken, Salah Cedit, Hafız Esad ve Muhammed Ümran gibi Alevi subaylardan oluşan ikinci grup "İlk Önce Suriye" sloganı doğrultusunda, Arap ülkeleriyle ittifaktan önce Suriye'de sosyalizmin gelişmesine önem vermektedirler. Rakipleri tarafından bölgecilik yapmakla suçlanan bu grup, ordu içinde güçlü bir tabana sahipti. Baas Partisi içindeki güç mücadelesinde "Bölgecilik" ile "Kabilecilik" rol oynamaya başlarken, Nasır yanlısı gruplar da giderek etkili hale gelmişlerdi.⁴¹⁸

Baas Partisi iktidara geçtikten sonra, Ayrılıkçı rejimin bir buçuk yıl boyunca uygulamış olduğu liberal siyasaları tasfiye edecek adımlar atmaya başladı. Gele-

⁴¹⁷ Özkoç, a.g.e.,s.97.

⁴¹⁸ Şen, a.g.e.,s.177.

neksel Baas evresi olarak bilinen 1963-1966 dönemi köklü sosyal reformların yapılması hususunda ısrarlı olunmuştur. Bu dönemde Baas Partisi'nde Bölgeciler olarak isimlendirilen grubun talebiyle devletleştirme etkinliklerine girildi ve toprak reformu başlatıldı.⁴¹⁹ Sünni Müslüman eşrafın politika ve iktisat alanındaki etkilerini kırmayı amaçlayan siyasalar uygulamaya konulurken Arap sosyalizmi ismiyle uygulanan kamu merkezli kalkınma politikası teşvik ediliyordu. Ayrılıkçı dönemde özelleştirilen bankalar Mayıs 1963'te yeniden kamulaştırıldı. 1964 yılının ortalarına gelindiğinde kamulaştırmalar daha da genişleyerek bankaları, sigorta şirketlerini, birçok ticaret şirketini ve farklı alanlarda faaliyet yürüten on beş şirketi daha kapsar hale gelmişti. 1964 yılında yabancı petrol tekellerine ait Iraq Petroleum Company ve diğer bir çok ticari kuruluş millileştirildi. Baas Partisi bu uygulamaları yaparken ülkedeki burjuva sınıfının ekonomik kalkınmayı sağlayacak gücünün olmamasını ileri sürüyordu. Bu nedenle kamulaştırmaların ve ekonomiye devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu iddia ediyordu. Bu millileştirmeler, kamulaştırmalar gibi uygulamalar kamu sektörünün Suriye iktisadi hayatında öncü rol oynamaya başlamasına sebep olmuştu. Fakat bu uygulamalar Suriye'nin ekonomik üretiminde niteliksel bir değişim yaratmadığı gibi kamulaştırılan şirketlerdeki üretim düzeyi düştü. Öte yandan belli bir toplumsal kesime hitap eden radikal politikalar kentli eşrafı Baas Partisi'nden tamamen uzaklaştırdı. Bütün bu uygulamalar devletin, dolayısıyla Parti'nin hem ekonomide hem de siyasette "baskıcı" bir rol oynamasına olanak tanıdı.⁴²⁰

Bu dönem, bir yandan iktisadi alanda diğer yandan da siyasetteki pratikler açısından Baas Partisi'nin "yukarıdan devrim" in başladığı bir dönem olarak anılmaktadır. Devlet, Baas Partisi için devleti modernleşmenin itici gücüydü. Devletleştirme uygulamaları ekonomiyi önemli ölçüde devlet kontrolüne alıyordu. Devlet yatırımları iktisadi kalkınmadaki "öncü" güç olarak dinamizm yaratacak ana unsur olarak görülmüyordu. Yukarıdan Devrim, mülkiyetin yeniden dağıtımını ve paylaşımını içerdiğinden bu anlayış Suriye'nin sosyal yapısında büyük etkiler yarattı. Kamulaştırmalar ve toprak reformu geleneksel elitin iktidarını çözerken, ücretli orta sınıfın devlet istihdamındaki oranı ikiye katlandı. Yapılan kamulaştırma uygulamaları geleneksel eşrafın nüfuzunu sınırlayan karma bir ekonomi yarattı. Devlet kurumlarındaki istihdamındaki büyük artış, askerlerin ve sivil memur bürokrasisinin güç kazanmasını ve kamu kesiminin gittikçe genişlemesini getirdi. Bu durum da orta sınıfın yukarı doğru hareketliliğini sağladı. Baas'ın uygulamaya koyduğu politikalara karşı en güçlü muhalefet ise, kentli Sünni Müslümanlar arasında taban bulan Müslüman Kardeşler'den geliyordu. 1964 yılında Müslüman Kardeşler'in önderlik yaptığı Hama ayaklanması Ordu tara-

⁴¹⁹ Özkoç, a.g.e.,s.98.

⁴²⁰ Özkoç, a.g.e.,s.98.

findan bastırıldı. Ancak bir gerçek vardı ki o da geleneksel Baas döneminin iktisat politikalarının şehir ekonomisini BAC döneminden daha kuvvetli bir şekilde etkilediydi.

Baas Partisi uyguladığı ekonomik ve siyasi politikalar hayata geçtikçe bu durum tabanını daraltıyor ve Parti'nin kentlerde yalnızlaşmasına neden oluyordu. Bu durum Parti'yi kırsal kesimden gelecek toplumsal gruplardan daha çok yardım elde etmeye yöneltti. Bu amaçla da Parti'nin güdümünde ve devlet kontrolü altında İşçi ve Köylü Sendikaları kurulmaya başlandı. Aralarında Suriye'nin de bulunduğu "ilerici" olarak tanımlanan devletler, sosyalizm adı altında devletçi kalkınma modeli uygulamaktaydılar. Uygulamalar vasıtasıyla ekonomik restorasyonunun köylülerin ve kırsal bölgedeki halkın yaşam standartlarını arttıracaklarını ilan eden "ilerici" devletler kendilerini meşrulaştırıyorlardı. Köylü ve İşçi Sendikaları'nın oluşturulmasına dair adım, hem kırsal kesimde yaşayanları harekete dâhil etmek hem de bu kesimleri kontrol altında tutmak açısından önemliydi. İşçiler, Parti'nin ve devletin kontrolündeki sendikalara ve ulusal işçi federasyonlarına katılmaları hususunda cesaretlendirilmekteydiler.⁴²¹

Bu dönemde Baas Partisi'nin asker ve sivil kanatları arasında çekişme yaşanırken Eflak partinin ideologu, Salah Bitar da Başbakan olarak kendilerinin yüksek otoriteyi temsil ettiklerine inanıyorlardı. Baas Partisi'nin kurucuları böyle bir inanca sahip olmakla birlikte, parti içi dengelerde önemli bir değişim meydana gelmişti. Baas Partisi 1963 Askeri Darbesi'nden sonra rejime daha fazla destek sağlamak için, partinin kapısını yeni üyelere açmıştı. Bu gelişme parti üyelerinin kompozisyonunu, özellikle sosyal yapısını köklü bir değişime uğratmıştı. Genç ve radikal bir grup, parti içinde çoğunluk sağlarken, Eflak ve Bitar kanadı parti içinde azınlığa düşmüşlerdi. Genç ve radikal kuşak ile partinin yaşlı ve tarihsel önderleri arasındaki gerilim Altıncı Ulusal Kongre'de büyük bir siyasi mücadeleye neden olurken, Baas Partisi siyasal açıdan bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu.⁴²²

3.3. GELENEKSEL BAAS EVRESİ İKTİDARININ DIŞ POLİTİKASI

İlk Arap Birliği'nin (Birleşik Arap Cumhuriyeti) başarısızlığa uğramasından sonra, Baas Partisi'nin 1947 yılındaki ilk kongresinde kabul ettiği görüşler ve geleneksel liderlik saygınlık kaybetmişti. Dolayısıyla 1960'lardaki Baas Partisi, 1940 sonrası ve 1950'lerin sonu dönemindeki Baas'tan çok farklıydı.⁴²³

⁴²¹ Özkoç, a.g.e., s.100.

⁴²² Şen, a.g.e., s.180.

⁴²³ A.g.e., s.180.

1963 darbesi sonrası uygulamaya koyduğu ekonomik ve siyasi değişikliklerle Baas rejimi kentli Sünni Müslüman eşrafı karşısına almıştı. Bu dönemde birlik görüşmelerinin de başarısızlıkla sonuçlanması dış politikada yalnızlaşmayı ortadan kaldırmak için Baas Partisi'ni Arap ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirmek için yeni hamleler yapmaya zorlamıştı. 1963 yılında İsrail Ürdün Nehri'nin yatağını değiştirmeye karar verdi. Bu girişim üzerine, Suriye Mısır'dan yardım istemeye karar verdi. Suriye beklediği olumlu tepkiyi alamayınca zaten krize giren birlik görüşmeleriyle birlikte Suriye-Mısır ilişkilerinin seyrini az da olsa değiştirdi. Bu dönemde Mısır ile Suriye arasındaki görüş ayrılıklarından biri de Suriye'nin Yemen iç savaşında da Mısır karşıtlarını yani Suudi Arabistan'ın arka çıktığı "gericiler"i desteklemesiydi. Bu dönem, Arap coğrafyasında, Batı dünyasıyla ilişkileri iyi olan "tutucu" Arap monarşilerinin karşısında Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmini gerçekleştirmeye çalışan "ilerici" ülkeler bulunmaktaydı. Her ne kadar kendilerini "ilerici" olarak nitelerlerse de bu ülkeler arasında dahi bir işbirliği söz konusu değildi. Irak'ta Kasım 1963'te Baas iktidarı son bulmuştu. Bu dönemde Suriye'de yeni kuşak Baasçılar güçlenirken Irak'ta hala eski kuşak Baasçıların çizgisi devam etmekteydi bu durum Suriye-İrak ilişkilerini zaafa uğratacaktı. Suriye'nin Ortadoğu'da giderek yalnızlaşması ve Arap ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı mücadele vesilesiyle, Suriye Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya neden oldu. Geleneksel Baas dönemi, dış politikada ileride yönetimi ele alacak olan Marksist tandanslı neo-Baas dönemine bir hazırlık süreci anlamına geliyordu. Geleneksel Baas dönemi, Suriye'nin Sovyetler Birliği'yle ve Doğu Bloku'yla sıcak bağ geliştirdiği bir dönem oldu. Baas'lı liderler, Baas Tüzüğü'nde de yer alan dışişlerinde tarafsızlık ilkesinin yürürlükte olduğunu daima dile getirirdilerse de dış politikada Doğu Bloku'na Batı'dan daha yakın durdular.⁴²⁴

Geleneksel Baas yönetimi iktidara geldiğinde Sovyetler Birliği ile Suriye'nin ilişkileri güvensizlik üzerine kurulmuştu. Ancak Baas Partisi'nin 1963'teki Altıncı Kongresi'nde radikal sosyal ve ekonomik değişime gitme kararı almıştı. Bu değişim düşüncesi çerçevesinde sosyalist düşüncelerin kabul edilmeye başlanması, Sovyetler Birliği'ni memnun etmişti. İlerleyen zamanlarda rejimin kamulaştırmaları tüm sektörlerle yaymak amacıyla attığı adımlar, Sovyetler Birliği'nin takdirini görmekteydi. Dolayısıyla Baas Partisi'nin Suriye'de uygulamaya koyduğu iktisadi ve sosyal politikalar pratiğe döküldükçe, Sovyetler Birliği'nin Suriye'yle yakınlaşmasının olasılığı arttı. Bu yakınlaşma ileride neo-Baas iktidarı sonrasında da devam edecekti.⁴²⁵

Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ve ekonomide radikal değişiklikler yapılmasına rağmen, Baas Partisi ideolojisinin gerçekleştirildiği misyonu tamamlamak ve bunun

⁴²⁴ Özkoç, a.g.e.,s.101.

⁴²⁵ Özkoç, a.g.e., s.102.

yanında faydacı nedenlerle Arap birliğini gerçekleştirmeye yönelik işlemlere yöneldi. 1963 yılı henüz Araplar devletleri arasında güç mücadelesinin netleşmediği ve bağların kopmadığı bir tarihti. Baas Partisi 1963 yılında Irak, Mısır ve Suriye arasında oluşacak bir Arap birliği ülküsünü gerçekleştirmek maksadıyla hareketi geçti.

Baas Partisi, kurucularının yanında eski kuşak Baasçılarla birlikte Mısır'la tekrardan birlik oluşturulması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu kez bu birliğe Irak Baas Partisi'nin denetimindeki Irak da dâhil edilmek isteniyordu. Parti'de eski ve yeni kuşak arasındaki mücadele sonuçlanmamış olması, Baas Partisi'nin böyle bir adım atmasının nedenlerindendi. Bu doğrultuda 1962 Mayıs'ında Beşinci Kongre'de, Mısır'la federatif bir birlikteliğin oluşması zarureti yönünde kurucuların liderlik ettiği eski kuşak Baasçıların talebi doğrultusunda bir karar da alınmıştı. Birlik yönünde karar alınması ve bu ideal için girişimlerde bulunması Baas Partisi için birçok açıdan anlamlıydı.

Arap birliği ideali Baas Partisi'nin ortaya çıkışından beri onun ilk hedefiydi. Başarılı bir BAC deneyiminden sonra iki devlet şimdi birliğe Irak'ı da alarak büyük hayali gerçekleştirebilirlerdi. Baas düşüncesinin üç unsurunun en önemli ayağı olan Arap birliğinin idealinin hayata geçirilmesi gayesi, Suriye ve Irak Baas Partileri bakımından ayrı bir öneme sahipti.⁴²⁶

BAC sürecinde Suriye'de örgütlenmiş olan Nasırcılar çok güçlü bir yapı oluşturmuştu. BAC'ın sona ermesinden sonra, Baas'tan ayrılmış ve Nasırcılarla yoluna devam eden birçok Baas Partili de Bitar tarafından kurulan hükümette yer almıştı. Suriye'de güçlü yapı kuran Nasırcıların Baas Partisi'ni egale ederek hızlıca bir şekilde Mısır'ı birliğin merkezine yerleştirecek şekilde bir birlik gerçekleştirmeleri, Parti'nin sonunu getirebilirdi. Tüm bu olasılıklar dokuz ay gibi kısa bir süre önce tekrardan teşkilatlanmaya başlamış olan Baas Partisi, bir yana konulma korkusuyla, Nasırcılardan erken davranma ihtiyacı hissetti ve bu nedenle de hızlıca birlik talebine yöneldi.⁴²⁷

Baas Partisi, İstikrarlı siyasi bir ortamın olmadığı bir ülkede, olası bir Arap birliğiyle Suriye içindeki meşruiyetini arttıracaklarını düşünüyordu. Bunun en önemli nedeni, Mısır, Arap dünyasında belirmeye başlayan bölünmeye olasılıklarına rağmen liderliğini korumaktaydı. Nasır'ın Arap dünyasında kabul edilen Arap liderliği ve meşruiyeti Baas Partisi'nin ihtiyaç duyduğu bir durumdu. Dolayısıyla Baas Partisi'nin ihtiyacı olan şey, Mısır'ın gücü ve Nasır'ın liderlik vasfıydı. Üç devletli yeni birlik,

⁴²⁶ Özkoç, a.g.e.,s.103.

⁴²⁷ Özkoç, a.g.e.,s.103.

içeride meşruiyet aracı olacağı gibi, Nasırcıların rejime olası müdahalesini de önleyebilirdi.⁴²⁸

Arap birliği fikrinin Mısır ve Irak tarafından desteklenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Irak'ta 1958'de Abdülkerim Kasım'ın darbesiyle Haşimi Monarşisi ortadan kaldırılarak "önce Irak" anlayışına sahip subaylar hükümeti kurulmuştu. Bu hükümet de Şubat 1963'te Baasçılar ve Nasırcıların ortak planıyla devrilmişti. Yeni Baasçı Nasırcı ittifakı da Arap birliği ülküsüne olumlu bakıyordu. Bu durumun ideolojik olmasının yanında pragmatik sebepleri de bulunmaktaydı. Irak Baasçı rejimi ile Suriye Baas rejiminin ilişkileri bu dönemde olumluydu. Irak Baası'nın da birlik talebi Suriye Baas Partisi'nin Arap milliyetçiliği ülküsüyle aynı düzlemde kesişiyordu. Ancak Irak'taki yeni Baas rejimi, Suriye Baas'ı ile önemli bir farklılık yaratmaktaydı. Kasım'ın başını çektiği darbe rejimi Iraklı komünistlerle işbirliğine giderken, Kasım sonrası Baasçı rejim ise, Kasım'ın ve komünistleri tasfiye etmişti. Her ne kadar Irak Komünist Partisi'nin ve General Kasım taraftarlarının güçleri darbe sonrasında kırılmış olsa da Irak Baas Partisi açısından bunların rejime karşı tekrardan ortaya çıkmasını yalnızca bir Arap birliği karşı koyabilirdi.⁴²⁹

Nasır da Arap birliğinin gerçekleştirilmesinin bazı açılardan önemli olduğunu düşünüyordu. 1960'lı yıllar Arap ulusunun yaratılmakla kendini görevli adaledenler iki farklı türden tartışmaya yönelmişti. İlki, dünya ölçeğinde cereyan eden iki blok arasındaki çatışmaydı. İkincisi ise Nasır'ın yöntemlerini kendine kılavuz alıp toplumsal değişim ve devrim fikrine bağlı gruplarla Nasır'ın etkisinin yayılmasını kendi iktidarları için risk gören monarşilerin ya da grupların idaresindeki devletler arasındaki⁴³⁰ yani "ilericiler" ve "gericiler" arasındaki savaşımdı. Nasır için, birinci çatışmayı Batı'nın nüfuzunu Araplar halkları arası bir dayanışmadan ziyade birleşmeyle dengelemek veya bu yolla bölgeyi Batı kapitalist sistemin dışında tutmak, Sovyetler Birliği'nin gittikçe ağırlığının hissedildiği bu dönemde daha rasyonel bir yoldu. İkincisi için, Arap coğrafyasında oluşturulacak bir birlik Arap hanedanlarını engellemek bakımından gerekliydi.

Nasır, birleşme düşüncesine Baas Partisi'nden daha ölçülü yaklaşmakla birlikte gerçekleştirilecek bir birlik pratiğinin "gerici" Arap monarşilerine karşı bir cephe oluşturabileceğine inanıyordu. Birlik hedefi, Arap coğrafyasının kendisini Batı'dan bağımsızlaşarak yansız olmak istemesiyle de alakalıydı. Böylece yüzlerini Batı'ya dönen "gericiler"e karşı mücadele, aynı zaman Batı'ya karşı verilecek bir mücadele

⁴²⁸ Özkoç, a.g.e., s.103.

⁴²⁹ Özkoç, a.g.e., s.105.

⁴³⁰ Hourani, a.g.e., 1997, s. 472.

anlamına gelmekteydi. Nasır, 1950'li yıllarda Arap coğrafyasında yaşanan buhranlara ve Batı'nın araya girmelerine karşı bir emperyalizm tezi geliştirmişti.

Birleşme konusunun tarafları, değişik fikirlerde anlaşamamaları bile birlik görüşmelerine başlanması konusunda aynı fikrideydiler. Ayrılıkçı dönemin sonlandırılmasından sonra Suriye, Mısır ve Irak arasında "Birleşik Arap Devleti kurmak amacıyla başlayan birlik müzakereleri üç aşama olarak götürüldü. İlki 14 ile 16 Mart 1962 tarihleri arasında Suriye, Mısır ve Irak arasında yapılan beş görüşme ile başladı. 19 ile 20 Mart 1962 tarihleri arasında Suriye ve Mısır arasında yapılan ikili görüşmelerle devam edildi. 6 ile 14 Nisan 1962 tarihleri arasında, ikisi Suriye ile Mısır arasında, sonraki sekiz görüşme ise üçlü olmak üzere toplam on görüşme gerçekleştirildi.⁴³¹

Üçlü görüşmelerde, Nasır öncelikle Suriye ile Mısır arasında birliğin gerçekleştirilmesini, bu birleşmeyi takiben her şey yolunda giderse dört ay sonra Irak'ın birliğe katılmasını istemiştir. Nasır'ın öne sürdüğü seçeneklerin Suriyeli Baasçılar tarafından kabul edilmesi olası görünmüyordu. Suriyeli Baasçılar için Irak, daha önceki birleşmeden ders alındığından Nasır'ın Suriye'yi etkisi ve kontrolü altında tutmasını zayıflatmak açısından önemliydi. Daha açık bir ifadeyle Baasçılar Irak'ı Suriye ile Mısır arasında bir balans unsuru olarak görmekteydiler. BAC döneminde yaşanan olumsuz pratik, yetkilerin hakların birçoğunun Mısır'da dolayısıyla Nasır'da konsolide olması Baas Partisi'ni tasfiye edebilirdi. Bu kaygıdan dolayı ilk evrede yalnızca Suriye ile Mısır arasında birliğin oluşturulması, Baas Partisi için olumsuz hatıraların yer aldığı negatif algıyı aşabilirdi. İlk anda gerçekleşecek bir Suriye Irak birliği, Nasır'ın karizmatik liderliği ve Mısır'ın Arap dünyasında yükselen trendi olmaksızın zayıf kalacağı şüphesi de Baasçıların ortak duygusuydu. Bu nedenle Suriye- Irak birliğinin hem bölge açısından hem de Suriye açısından sorunları çözebilecek bir güce ve ilhama sahip olmadığı Baasçılar için ortak bir düşünceyi ifade etmekteydi. Baasçılar gibi Nasır da BAC deneyiminden dersler çıkarmıştı fakat alınan derslerde farklılık göze çarpıyordu. Nasır, birliğin bir hazırlık sonrası gerçekleştirilmesinden yanayken, Suriyeli Baasçılar iktidarlarını olabildiğince erken gerçekleştirmek istiyorlardı. BAC deneyimi o kadar çok olumsuzluk bırakmıştı ki bu hava birlik görüşmelerine de yansımıştı. Görüşmenin bütün aşamalarında Nasır ile Eflak ve Bitar arasındaki bitmek bilmeyen tartışmalar ve suçlamalar görüşmelere damga vurdu. Nasır Baas Partisi'nin kendisine ihtiyacının olduğunun farkında olarak her tartışmada bunu kullanma yoluna gitti. Baasçılar birleşme konusunda daha ısrarcıydılar. Kuruluşundan beri Suriye, kimliğini daha çok Araplık üzerinden öne çıkarırken, Mısır Arap milliyetçiliğinin yanında Mısırlılığa ve Mısır'ın Arap tarihindeki özel konumuna vurgu

⁴³¹ Özkoç, a.g.e.,s.106.

yapıyordu. Arap kavramına farklı bakış, birlik görüşmelerine olan ihtiyaç nedenini de farklılaştırıyordu. Baasçılar daha çok içeride meşruiyet elde etmek için için birliğe sarılırken Mısır'ın uluslar arası konjonktürden kaynaklı bakış açıları vardı. Nasır'a göre, Arap birliği gerekli bir birlik olmakla birlikte bir zorunluluk arz eden bir birlik değildi. Arap birliği düşüncesi her iki taraf için de aynı anlamı taşıyor gibi olsa da pragmatik nedenlerle farklılıklar içermekteydi. Bu aşamada Baasçıların aksine Nasır'ın, Suriye'ye çok fazla ihtiyacı yoktu.⁴³²

Görüşmelerde ortaya çıkan olumsuzluklara rağmen, Arap dünyasında ve uluslararası sistemde yaşanan değişimlere bağlı olarak, "gerici" rejimlere ve Batı Blok'una karşı birlik oluşturulması gerektiği düşüncesi ağır basıyordu. Görüşmelerin bittiğinde bir anlaşmaya varıldığı görülse de bu, Baasçıları tatmin etmemişti. Anlaşma iki yıllık bir çalışmanın sonunda yürürlüğe konulması ve bunun federatif bir birlik olması bakımından ortak bir tavır benimsenerek 17 Nisan 1963 tarihinde imzalandı. Anlaşma karşılıklı güvensizlik ortamında imzalanmış, uygulamaya konulma olanağı bile bulamadı. Çünkü birlik antlaşması ortaya sürülen ideolojik ve siyasi söylemlere rağmen pragmatik nedenlerle imzalanmış ve sonuç olarak antlaşma ölü kadük bir anlaşma olmaya mahkumdu. Anlaşmaya olan güvensizlik ve he bir ülkenin kendi içindeki memnuniyetsizlik ilişkilere de yansdı. Baasçılar kendi iktidarları önünde bir engel olarak gördükleri Nasırcılara karşı katı tedbirler aldıkça, iki devlet arasındaki bağ çıkmaza doğru yürümeye başlamıştı. Nasır yanlısı bir grup subayın 18 Temmuz 1963'teki darbe girişimi Baas Partisi'nce çok sert bir şekilde bastırılınca iki ülke ilişkiler kopma noktasına geldi. Bu hareket karşısında Baasçıları "dinsiz" ve "faşist" olmakla suçlayan Nasır, birlik antlaşmasından çekildiklerini açıklıyordu.⁴³³ Nasır'ın ve Baas Partisi'nin idealleri Arap birliği ülküsü doğrultusunda birleştirilemez şekilde farklılaşmıştı. Benzerlikler ise Arap âlemindeki tüm "ilerici" ülkelerde olduğu gibi "sosyalizm" ismi altında uygulanan bir çeşit devlet kapitalizmini andıran toplumsal ve ekonomik reformlarda kendini gösterecekti.

Birlik görüşmelerinin başladığında kendine Pan-Arap ideolojisini kılavuz edinmiş görünen Baasçıların Suriye odaklı politikalarını öne çıkarmaları dikkat çekiciydi. Baasçılar Nasır'la görüşmek için gittikleri Mısır'da bunu Nasır'a da itiraf etmişlerdi. Halka açıkladıkları amaçlarının Arap milliyetçiliği olduğu belirtilse de asıl amaç kendilerinin Suriye içinde meşrulaştırılmasıydı. Beliren çelişkiler Arap milliyetçiliği ("kavmiye") ve Suriye milliyetçiliği ("vataniye") arasındaki çekişme ve çatışma dışında bir şey değildi. Baas Partisi içinde Arap milliyetçiliği ideolojisini ikinci plana atan yeni bir grup oluşmaktaydı. Bu grup, düşüncelerini BAC'ın çöküşünü diğer bir

⁴³² Özkoç, a.g.e.,s.107.

⁴³³ Şen, a.g.e.,s.179.

deyimle Arap birliği pratiğinin başarısızlığıyla temellendiriyorlardı. Arap ülkeleri arasındaki gizli güç savaşı gerçeği birlik müzakerelerinin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesinin ardından görünürlük kazandı.⁴³⁴

Üç ülke, Irak, Suriye ve Mısır arasında süregelen birlik müzakerelerinin muvaffakiyetsizlikle sonuçlanması, Baas Partisi'ni yeni bir adım atmaya zorladı. Baasçıların bulduğu çözüm, Suriye ile Irak arasında bir birlik oluşturulmasıydı. Irak'ta iktidarı eline geçirdiği Şubat 1963 darbesinden Baasçı yönetimin bulunması birleşme için uygun bir zemin oluşturmaktaydı. Baas Partisi, yeni olan iktidarını meşrulaştırmak ve güvence altına almak için Irak'la birleşmeyi önemsiyordu. Irak ve Suriye arasında Eylül 1963'te ekonomik işbirliği antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın ardından 8 Ekim 1963'de askeri birlik antlaşması imzalandı. 27 Ekim'de 1963'te Parti'nin 6. Kongresinde Irak'la tam bir birlik sağlanması gerekliliğine dair kararlar alındı. Irak Baas Partisi'nin Kasım 1963'te iktidarını kaybetmesiyle Suriye-Irak birliği gerçekleşmesi olasılığı ortadan kalktı.

Geleneksel Baasçıların talebi ile başlatılan bu hızlı ve yıpratıcı görüşme maratonlarının başarısızlığı, 1963 yılı sonu itibariyle son bulmuştu. Ortaya çıkan durum, Arap milliyetçiliği ideali ortaya çıkan eski kuşak Baasçıların başarısızlığını anlatıyordu. Eski kuşak Baasçıların bu başarısızlığını fırsat bilen sosyalist kuşak Parti'deki konumlarını sağlamlaştırma fırsatını kaçırmadılar. Geleneksel Baas evresi, Baas içinde eski kuşak yeni kuşak çatışması ivme kazandı. Bu dönem, Parti'nin ve ordunun yapılanmasında mezhep, bölge ve aşiret bağlarının öne çıktığı, Bölgecilerin taraftar topladığı dolayısıyla yeni kuşak radikallerin yükselişe geçtiği bir dönem oldu.

Geleneksel Baas döneminin en önemli etkinliklerinden birisi de kent eşrafı aleyhine siyasal ve ekonomik kampanya sürdürmesiydi. Rejim, 1965'te 100 şirketi millileştirdi, büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koyup dağıtmaya başladı. Ertesi yıl elit ailelerin devlet memuru olan üyelerini devlet memurluğundan çıkardı. Yeni askeri rejim, Baas'ın omurgasını oluşturan köylü kökenlilerle orta sınıf kentliler-öğretmenler, memurlar ve üniversite öğrencileri-arasında bir ittifak kurarak Suriye siyasal seçkinlerini yeniden yapılandırdı.⁴³⁵

3.4. NEO-BAAS EVRESİ ÖNCESİ BAAS PARTİSİNDE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM

Baas Partisi içinde daha önce belirtilen asker ve sivil kanat şeklindeki ayrışma, zamanla daha keskinleşmiş ve netlik kazanmıştır. Sivil kanat kendi içinde üç gruba

⁴³⁴ Davişa, a.g.e., s.214.

⁴³⁵ Cleveland, a.g.e., s.443.

ayrılmıştır. Birinci grup, eski kuşak liderlerden Mişel Eflak, Salah Bitar, Cemal Atasi ve Abdurrahman Mardini'den, ikinci grup ise Marksist grup diye adlandırılan Mahmud Sufi, Muhammed Navfal, Yasin el-Hafız gibi isimlerden oluşuyordu. Bu grup eski kuşağın Pan-Arap siyasetini benimsemekle birlikte, aşırı sosyalist tedbirlerin alınmasını savunuyordu. Üçüncü grup, bölgeci diye adlandırılan Suriye'nin bağımsızlığıyla çıkarlarını öne çıkaran gruptu ve Nurettin Atasi, İbrahim Mahus ve Yusuf Züveyyin gibi isimlerden oluşmaktaydı. İkinci ve üçüncü grup benzer tutumlara sahipti ve eski kuşak liderlerin gereksiz olduğuna inanıyorlardı. Baas Partisi'nin askeri kanadı da bölgeci, Nasır karşıtı ve Eflak, Bitar gibi eski kuşak yöneticilerden kurtulmaya isteyen bir yapıya sahipti.⁴³⁶

Azınlık mensuplarının zaman içinde orduda ve Baas içindeki sayılarını arttırmasıyla, Bölgeciler güç topladı. Baas'a ve orduya katılan azınlık mensupları arasında daha çok ön plana çıkanlar Alevilerdi. Geleneksel Baas dönemi olarak bilinen 1963–1966 yılları arasında, azınlık mensupları arasındaki işbirliği ilerleyen zamanlarda yerini rekabete bırakacaktı. Baas ve ordu içindeki mezhep bağlarını kullanarak kendi taraftarlarını bu kurumlara yerleştiren Aleviler, diğer azınlıklara karşı sayı ve konumlarını sağlamlaştırdılar. Bunda 8 Mart 1963 tarihli darbede Alevilerin rolünün büyük olmasının payı vardı. Darbe sonrasında Aleviler yürütmede de önemli mevkilere atıldılar ve 1963–1966 arası dönemdeki mezhepler arası mücadele, azınlık gruplarını Sünni ekseriyete karşı güçlendirmişti.⁴³⁷

1963 darbesinden sonra Baas Partisi'nin Askeri Komitesi askeri teşkilatta daha yoğun yer almaya başladıkça etkinliği de o oranda attı. Bu uygulamalar, Parti'nin sivil ve asker kanadı ayırımını belirginleştirmekteydi. Hizipler, çeşitli nedenlerle ayrılığa düştüklerinde, özellikle orduya kendi yandaşlarını yerleştirerek güç kazanmaya yöneldiler. Bölgecilerin yükselişinde etkili olan neden, 1963 darbesinden sonra Sünni subaylar arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu birbirlerini tasfiye sürecine girmeleri nedeniyle boşalan kadroların Alevi subaylarca doldurulmasıyla yakından ilgiliydi. Darbe sonrasında orduda boşalan yedi yüze yakın kadronun yarısına yakını Alevi subaylar tarafından doldurulmuştu. 1963'te Baas Partisi iktidarı ele geçirdiğinde, Alevilerin yoğun yaşadığı Lazkiye'de kurulu şubesi Parti'nin en güçlü yerel örgütüydü.⁴³⁸

Bu süreçte Baas'ın sivil kanadında da azınlık mensuplarının sayısındaki artış gözleniyordu. Bu da Parti'de yapısal değişiklikleri meydana getiriyordu. Askeri yapıda yaşanan yapısal değişime benzer bir teşkilatlanma süreci Parti'nin askeri olma-

⁴³⁶ Şen, a.g.e., s.180.

⁴³⁷ Özkoç, a.g.e., s.111.

⁴³⁸ Özkoç, a.g.e., s.111.

yan kanadında görüldü. Her ne kadar ordunun siyasetteki rolü baskın olsa da kitle desteği alabilmek için Parti'nin sivil kanadıyla da ilişki kurulmalıydı. Buna istinaden darbeden hemen sonra Baas'ın askeri teşkilatının başındaki isim olan Alevi General Selah Cedid tarafından, çok sayıda Bölgeci, Parti'nin sivil teşkilatına alındı.⁴³⁹ Bun durum, Baas'ın içinde sivil politikacıların sayısını arttırılırken mezhep, bölge ve aşiret bağları devreye sokulmuş bu da azınlıkların ağırlıklı olduğu bir Parti yapılanmasına neden olmuştu. Bölgeciler'i destekleyenler daha çok genç ve radikal kişilerden oluşuyordu. Bu grup Baas içinde çoğunluğu sağlarken Parti'nin kurucu unsurları olan Eflak ve Bitar kanadı azınlığa düşmüştü. Baas Partisi'nin her iki kandı olan sivil askeri kanadına üye kabul etme konusundaki kıstaslar değişiklik göstermekteydi. 1963 darbesi sonrası Parti'nin sivil teşkilatındaki üye sayısını arttırmak için, adayların eğitim durumlarına ya da Parti ilkelerini benimseyip benimsemediklerine bakılmaksızın, aile bağları veya patronaj ilişkileri gibi ilişkiler kullanılarak faal üye olarak örgüte üye kaydedilmeleri sağlandı. Bu örgütlenme tarzı ve pratiği azınlıkların Parti içinde önemli noktaları ele geçirmelerinin önünü açıyordu. Bu durumun oluşmasında kırsal kesimden Baas'a katılan azınlıklar için Parti'nin savunduğu sosyalizm düşüncesi ve sekülerliği, siyasal hayat ve topluma uyum sağlamalarını kolaylaştırıyordu. Kuruluş döneminde orta sınıflara dayanan Baas tabanı 1960'lı yıllarda azınlıkların hakim olduğu bir yapıya evrilmişti. Parti'nin sosyolojik tabanında gerçekleşen bu değişim, ileride alınacak kararlara ve Parti'nin ideolojik önceliklerine de yansiyacaktı.⁴⁴⁰

Baas Partisi'nde 1947 yılından beri küçük bir Marksist grup ve partili yazılarında Marksist terminolojiyi kullanıyor olmasına rağmen, bu söylem 1940'lı ve 1950'li yıllarda etkili olamamıştı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin 1961 yılında sona ermesinden sonra ise bir grup Marksist, parti içinde etkili hale gelerek, parti için yeni bir ideoloji geliştirmiştir. Yeni ideoloji, "Bilimsel Sosyalizm" çerçevesinde şekillenirken; Yasin el-Hafız, Abdülkerim Zuhur, Cemal Atasi ve İlyas Murkus bu konudaki yazılarıyla öne çıkıyorlardı.⁴⁴¹

Baas Partisi'nin bu tarihe kadar izlediği çizgi ve siyaset, eleştirilen konuların başında geliyordu. Partinin romantik sosyalizmi; bilimsel ve devrimci bir ideolojiye dönüştürülerek, Marksizm'in Arap Dünyasının koşullarına uygun bir versiyonu ortaya çıkarılmaya çalışılıyordu. Yasin el-Hafız, "Siyasal Düşünce Üzerine" adlı kitapta, Baas ideolojisinin kökenlerinin metafizik-idealist karakterde, sosyal programının ise küçük burjuva niteliğinde olduğunu iddia etmiştir. El Hafız, Suriye'deki burjuva par-

⁴³⁹ Dam, a.g.e., s.55.

⁴⁴⁰ Dam, a.g.e., ss.51-52.

⁴⁴¹ Şen, a.g.e., s.181.

lamentar rejimin, gerici feodal çevrelerin egemenliği altına girdiğine, bu yüzden de sosyal değişikliklerin imkânsız hale geldiğine inanmaktaydı.⁴⁴²

Birlik görüşmelerinin sonuçsuz kalmasından sonra Bölgeciler ve Marksistler, Parti'nin en önemli ideolojisi olan Arap milliyetçiliği yerine ülkedeki "sosyalist dönüşüme," yani Arap sosyalizmine öncelik verilmesini talep etmeye başladılar. Her Arap devleti kendi içinde Arap sosyalizmini uygulamak vasıtasıyla ve politikalarla dönüşüm sağlandıktan sonra, nihai olarak tek Arap devletinin oluşumunun daha sağlıklı olabileceğine inanıyorlardı. Bölgeciler ve Marksistler, ilk kuşak Baasçıların hakimiyetini tam olarak ortadan kaldıramasalar radikal reform anlayışı düşüncesinin Baasçı anlayışı etkilemesine önderlik ettiler. Yeni kuşak Baasçıların düşünceleri, sonraki süreçte geniş çaplı kamulaştırmaların ve toprak reformunu gerçekleştirilmesiyle hayat bulmuştu.

Parti'nin Ekim 1963'te yapılan Altıncı Kongresinde Parti içerisindeki ideolojik farklılıklar görünür oldu. Neo-Baas kanadı kendini ilk kez burada anlatmaktaydı. Neo Baas düşüncesi geleneksel Baasçı düşünceye giderek daha fazla etki etmeye başlamıştı. Irak-Suriye-Mısır arasındaki üçlü birleşme müzakerelerinin muvaffakiyetsizlikle sonuçlanması "vataniye" düşüncesinin bölgede gittikçe öne çıkmasına neden olmuştu. Vataniye düşüncesinin öne çıkması, bu düşünceyi savunan Parti içindeki Bölgeciler ve Marksistlerin de güç kazanması anlamına geliyordu. Yeni kuşak Baasçıların düşünceleri 6. Kongre'de alınan kararlara da yansdı.

6. Baas Partisi Kongresi Baas'ın Irak ve Suriye'de aynı anda iktidarda olduğu döneme denk gelmişti. Kongre'de onay alan kararlar sosyalizm, Arap birliği ve iç ve dış siyaset alanındaki Parti tavrını ortaya koymaktaydı. İlk önce, yeni-emperyalist düzenle ilişkili olan geleneksel elitin gücünün kırılması gerektiği fikri benimsenmiştir. Kongrede, sosyalist devrimin iki ülkede işçi, köylü, eğitilmiş devrimciler ve küçük burjuvazinin işbirliğiyle birlikte gerçekleştirilmesi gerektiğine karar verildi. En önemli paradigma değişikliği ise, "tek ülkede sosyalizm" anlayışının Arap milliyetçiliği ideolojisinin önüne geçmesiydi. VI. Kongre'de kabul edilen kararlara istinaden, "sosyalist planlama," "seçimle gelen köylü komitelerinin idare ettiği kolektif çiftlikler" ile "üretim araçlarında demokratik işçi talepleri" öncelikli ilkelerdi. Bu doğrultuda Parti'nin üye kitlesi ileride işçiler ve köylüler tarafından şekillenecekti.⁴⁴³

Baas Partisi'nde en başından beri Eflak'ın fikirlerinde, "kişinin kendini gerçekleştirmesini toplumun genel iradesine katılımıyla olası kılan güçlü bir devletçi yön" vardı. Ve "özgürlük" genel olarak kişisel özgürlükten çok emperyalizme karşı mücadeleyle özdeşleştirilecekti. Bu liberal olmayan eğilim, 1950'lerde ve 1960'ların başla-

⁴⁴² A.g.e.,s.181.

⁴⁴³ Özkoç, a.g.e.,s.114.

rında partinin siyasal iktidarla flört etmesiyle başlamasıyla daha da güçlenecekti ve böylece 6. Ulusal Kongre’de, parti açık biçimde liberal parlamenter rejimi reddedecekti; onun yerine partinin rolünü devlet içinde öncü kurum olarak öngören Sovyetlerin demokratik merkezîyetçilik kavramını benimseyecekti.⁴⁴⁴

6. Kongre’de kurucu mensuplar varlıklarını korurken, Arap milliyetçiliği anlayışından ziyade Arap sosyalizmi fikrinin öne çıktığı görülmekteydi. Arap birliği ideali düşüncesinden sosyalist bir yapılanmaya evrilmesine öncülük eden Parti’nin bu aşırı yanı “neo-Baas” olarak anılmaya başlandı. Kongre’de Baas düşüncesindeki en radikal değişim kendini en net olarak dış politika konusundaki bildiride ortaya koydu. Bu bildiride Parti’nin anti-emperyalizm düşüncesi korunurken, sosyalizme vurguyla “kapitalizmin sadece Arap ülkelerinde değil, tüm dünyada lağvedilmesi” gereken bir durum olduğu ve “onun yaratacağı yıkımın ancak sosyalist sistem tarafından bertaraf edebileceği” kabul edildi. Dış politika konusunda Kongre’de bağlantısızlık ve tarafsızlık ilkeleri benimsendi. Benimsenen ilkelere rağmen, bu ilkelerin sosyalist ülkelerle gerçekleştirilecek işbirliğine engel teşkil etmediği belirtiliyordu. Buna göre, Doğu Blok’uyla dolayısıyla Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurulması gerektiği, belirtiliyordu.⁴⁴⁵

6. Kongre’de alınan kararlar Arap birliği idealinden tamamen uzaklaşıldığı anlamına gelmiyordu. Bunun en önemli belirtisi, Mısır’la yapılan birlik görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Irak’la bu idealin gerçekleştirilmeye çalışılması konusundaki irade beyanıydı. Bu karar, Bölgecilerin Suriye odaklı kararlar alınmasında etkili olduğunun en açık kanıtıydı. Kongre’de ortaya çıkan çekişmelerden birisi de kimi Marksistlerin talebiyle Eflak’ın romantik ve metafizik sosyalizminin yerine bilimsel sosyalizmin inşa edilmesi düşüncesinin ortaya çıkmasıydı. Kongre’nin bitiminde, Parti’nin kurucusu ve ideologu Mişel Eflak Genel Sekreterlik görevinde kalmıştı. Bu durum, geleneksel Baasçılık ilkelerinin bir anlamda korunmuş olmasına rağmen, ideolojik değişimin belirginleştiği görünmekteydi. Nitekim Kongre sona erdiğinde Eflak “artık partimi tanıyamıyorum” demekteydi.⁴⁴⁶

Bir yandan ideolojik değişim yaşanırken, Parti’de sivil ve asker kanatları arasında da güç mücadelesi gündemden düşmüyordu. Sivil kanat Mişel Eflak ve Salah Bitar ile Emin Hafız’ın denetiminde iken, Salah Cedid, Hafız Esad ve Muhammed Umran’ın hâkim oldukları askeri kanata katılacak mensupların azınlık gruplarınca belirlenmesinden huzursuz olmaya başlamışlardı. Salah Bitar’ın ayrılması nedeniyle Şubat 1964’te Emin el-Hafız devlet başkanlığına getirildi. Hafız, ordudaki subayların

⁴⁴⁴ Davışa, a.g.e., s.274.

⁴⁴⁵ Özkoç, a.g.e., s.114

⁴⁴⁶ Şen, a.g.e., s.192.

ve Askeri Komite'nin Parti üzerindeki denetimini arttırmasından rahatsızdı. 1963 darbesinden sonra Alevilerin orduda ve Parti'de mevcutlarının çoğalmasıyla, Salah Cedid'i, Emin Hafız'a karşı destek veren bir klik meydana çıkmıştı. Hafız ise, Selim Hatum'un desteğiyle etrafında Sünni Müslümanlardan müteakip güçlü bir klik oluşturmaya çalışıyordu. Hafız sürekli olarak Cedid'i milliyetçilik karşıtlığıyla ve mezhepçilikle suçluyordu. Emin Hafız'ın azınlık gruba yönelttiği bu suçlamalar, özellikle Alevileri konsolide etmeye yaradı. Bu tartışmalar, suçlamalar Neo-Baas'ın teşkilatlandırılıp güçlendirilmesinde etkili oldu. Gerçekte ise Hafız'ın yeni neo-Baas'ın aşırı iktisat politikalarına kuşkuyla yaklaşmasının dışı vurumuydu. Yaşananlara gerçek anlamda ideolojik bir mücadeleye den gelmekteydi.⁴⁴⁷

Baas Partisi bu Kongre'de Pan-Arabizm yanlısı bir patiden Marksist-Leninist bir sosyalist partiye geçiş yaparken, Avraham Ben-Tzur, partiyi Neo-Baas şeklinde adlandırmıştır. Bu kongrede kendisine ağır eleştiriler yöneltilmiş olmakla birlikte, Mişel Eflak tekrar Genel Sekreter seçilmiştir.⁴⁴⁸

1965 yılının Nisan ayında yapılan Sekizinci Kongre'de eski kuşak Eflak ve Bitar'ın liderliğini yaptığı sivil kanat ile yeni kuşak Cedid'in liderliğini yaptığı askeri kanat arasında bir mutabakat gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat görünen o ki Emin El-Hafız ile Cedid arasındaki çekişmeyi engellemek imkânsız bir hale gelmişti.⁴⁴⁹ Salah Cedid dış politikada İsrail'e karşı daha sertlik yanlısı uygulamalardan yanayken buna karşın Hafız, askeri yapıda ve Parti teşkilatında Dürzîlerin ve Alevilerin ağırlığını sürekli olarak yükselmesinden dolayı huzursuzdu. Sekizinci Kongre'nin en önemli gelişmelerinde birisi de Parti'nin kurucusu, ideologu Eflak'ın Parti Genel Sekreterliği'nden istifa etmesiydi. Emin Hafız Alevilerin ordu içindeki artışını ve etkisini kırmak amacıyla Şubat 1966 başlarında aldığı otuz ordu üyesini tasfiye kararı, Alevi tabandan gelen Baasçıların 23 Şubat 1966'daki darbenin şartlarını hazırladı.

3.5. 23 ŞUBAT 1966 ASKERİ DARBESİ VE NEO BAAS EVRESİ

1966 yılında gerçekleştirilen neo-Baas darbesi, 1963 darbesi sonrası oluşmaya başlayan patikanın ikinci önemli dönüm noktası olmuştur. Yeni rejim, Suriye'de yarı-Leninist bir tek parti devletini konsolide etmeye çalışırken, partiyi yeniden organize ederek devlet içinde tam yetki verdi ve korporatist işçi, köylü, gençlik ve kadın örgütleri yoluyla tabanını sağlamlaştırmaya çalıştı. Neo Baas rejimi diğer yandan

⁴⁴⁷ Özkoç, a.g.e., s.116.

⁴⁴⁸ Şen, a.g.e., s.182.

⁴⁴⁹ Şen, a.g.e., s.189.

muhalefet partilerini, gazeteleri kapattı ve meslek örgülerini kontrolü altına aldı. Rejimin sosyalist dönüşüm için yürürlüğe soktuğu toprak reformu taşrada toprak sahipleri ile köylüler arasında çatışmalara yol açarken, binlerce köylü Şam'a akın ederek devrimin ganimetlerinden yararlanmak istiyordu. Bu durum, bürokrasinin, ordunun ve üniversitelerin kırsallaşmasına neden oldu.

Hafız Esad'ın genç subaylar grubu 23 Şubat 1966'da bir iç darbeyle Emin el-Hafız'ı devirdiler ve rejimi Baas'ın ilk destekçilerinin çoğundan temizlediler.⁴⁵⁰ Suriye'deki üç yıllık güç mücadelesinin ürünü olan bu darbe, daha önce yapılmış olan darbelere oranla en kanlı askeri darbe olmuştur. Bu üç yıllık süre zarfında Nasır yanlısı rakiplerin tasfiyesi, Hama'daki Müslüman Kardeşler muhalefetine şiddet kullanılmak suretiyle bastırılması ve Baasçı yaşlı kuşak tarihsel önderlerinin parti içinde etkisiz hale getirilmesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştı.⁴⁵¹

Baas'ın kurucuları ve ideologları olan Eflak ve Bitar, darbeyle birlikte tutuklandılar. Emin el-Hafız ise cunta tarafından yaralı olarak yakalanmıştı. Darbeyle Eski kuşak Baasçılar için tasfiye süreci ve sürgün hayatı başlamıştı. Irak'ta ise Baas Partisi 1968'de iktidarı yeniden ele geçirmişti. Mişel Eflak önce Lübnan'a oradan Irak'a geçerek 1968 yılından 1979'a değin Irak Baas Partisi'nin Genel Sekreterliği'ni yapacaktı. Irak Baas Partisi'nin eski kuşak bir Baas'lı olan Eflak'ı Parti'nin Genel Sekreterliği'ne layık görmesi, Baas'ın Suriye'de bulunan ikizi neo-Baas'ın yapılanmasıyla ve ideolojisiyle tam bir karşıtlık oluşturmaktaydı. Bu politika farklılıkları 1968'den başlayarak iki ülke ve Parti'nin iki ayrı bölgesel yapılanması arasındaki mücadelede de baş gösterdi. Irak Baas Partisi ile Suriye Baas Partisi arasındaki ideolojik ve politik savaş Hafız Esad ve Saddam Hüseyin'in iktidarda oldukları dönemde de devam edecekti. Baas'ın bir diğer kurucu üyesi Bitar da neo-Baas darbesi sonrası Bağdat'a gitti iltica etti ve siyasi hayatına Eflak gibi Irak Baas Partisi'nde devam etti.⁴⁵²

Neo-Baas darbesi sonrasında, yeni hükümet 1 Mart 1966'da kuruldu. Beklenildiği gibi yeni hükümette azınlıklar ve radikaller ağırlıktaydı. Hükümette Yusuf Züveyyin Başbakanlığı alırken; Genelkurmay Başkanlığı'na Marksist fikirleri ile bilinen ve Viet Kong ile Mao'ya sempatisi olan Ahmed Süveydani; Savunma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na da Hafız Esad'a getirildi. Askeri Komuta Selah Cedit'in kontrolündeydi. Sünni kökenli Nurettin Atasi Devlet Başkanlığı'na getirilmişti. Devlet başkanlığına Sünni kökenli birisinin getirilmesi yönetime meşriyet kazandıran çabasıydı; gerçekte yönetim Cedit'in elindeydi. Suriye'de hiçbir zaman azınlıklardan bir devlet başkanı ülkeyi yönetmemişti. Bu faktör dışında diğer bir sebep de

⁴⁵⁰ Cleveland, a.g.e., s.443.

⁴⁵¹ Şen, a.g.e., s.192.

⁴⁵² Özkoç, a.g.e., s.116.

özellikle Alevi azınlığın yükselişinden Sünni Müslüman kesim ve diğer azınlık mensupların rahatsızlık duymasıydı. İlerleyen zamanlarda neo- Baas iktidarınca görevden alınacak olan Dürzî subay Selim Hatum, neo-Baas dönemindeki bu durumu “sonsuz misyonu olan Arap ulusu” sözünü değiştirerek “sonsuz misyonu olan Alevi devleti” şeklinde dile getirmek suretiyle ifade etmeye çalışmıştır. Atasi'nin başkanlığı, neo-Baas iktidarının Alevilikle özdeşleştirilmesinin önüne geçmek amacıyla uygulamaya konulmuş bir pratikti.⁴⁵³

Neo-Baas hükümeti, Nurettin Atasi hariç, radikal solculardan oluşmaktayken önemli mevkilere getirilenlerin birçoğu kamuoyu tarafından tanınmıyordu.⁴⁵⁴ Yeni hükümeti yönetenler her fırsatta sosyalist görüşlerini dile getirmeye çalışıyorlardı. Yeni hükümet üyelerinin politik görüşleri zaman zaman genel kuralları bile zorlamaktaydı. Örneğin Başbakan Yusuf Züveyyin, Mao'nun giydiği kıyafete benzer tarz ceketle Fransa Devlet Başkanı De Gaulle'ü ziyaret etmek istemiş, bunun protokol kurallarına uygun olmadığı kendisine ifade edilmesine rağmen, ziyaretini kıyafetinin üzerine bir kravat takmak suretiyle gerçekleştirebilmişti.⁴⁵⁵ Neo-Baas iktidarı, Mao'nun köylülük sorununa ilişkin görüşlerini önemsiyordu. Neo-Baas'ın iktidara gelişi Çin'in Maocu'luk olarak bilinen kendine özgü komünizm anlayışı ve Üçüncü Dünya'yı etkilemeye başladığı döneme rastlamıştı. Neo-Baas'ın Mao'nun Çin'inden etkilenmesi, onu 1966 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişki kurmasına itti. Neo Baas iktidarı, “sosyalizm” ve “ulusal kalkınma” vurgusunu öne çıkaran Üçüncü Dünya'yla, Çin ve Sovyetler benzeri dünya sistemine alternatif oluşturma potansiyeli olan devletlerle yakın ilişki kurma niyeti açıktı.

Neo-Baas rejimi iktidarı beklenildiği gibi, bir karşı darbe girişimiyle karşılaştı. Dürzî kökenli askerler ve başında yine Dürzî Selim Hatum'un planladığı darbe girişimi, neo-Baas istihbaratınca önceden öğrenilip başlamadan engellendi. 1966 darbesinde işbirliği yapan bu iki azınlık mensupları aralarında çıkan kutuplaşma, Eylül 1966'de Alevilerin Dürzîleri ve onların önemli üyesi Selim Hatum'u tasfiyesiyle Alevilerin üstünlüğüyle sonuçlandı. Dürzî grubun başarısız darbe girişimi onların tasfiyesini getirdi ve dolayısıyla onlardan boşalan ordu birliklerinin komutası çoğunlukla Alevi subayların kontrolüne geçti.⁴⁵⁶ 1963'deki darbede Sünnilere karşı kullanılan mezhep bağları, bu kez i kırsal kökenli azınlıkların kendi aralarında işlettikleri bir mekanizmaya dönmüştü.

Neo-Baas iktidarı, bir süre geleneksel Baas evresinde uygulamaya konmuş olan politikalara devam etti. Neo-Baas rejiminin kılavuzu 6. Kongre'de alınan karar-

⁴⁵³ Özkoç, a.g.e., s.118.

⁴⁵⁴ Şen, a.g.e., s.193.

⁴⁵⁵ Şen, a.g.e., s.194.

⁴⁵⁶ Dam, a.g.e.,ss.105-106.

lardı. Bu kararlar, “sosyalist dönüşüm,” İsrail’le mücadele ve Üçüncü Dünya’yla işbirliği idi. Eski kuşak Baasçıların tasfiye edilmesi rejimin radikal politikasını ve sosyalizm düşüncesini daha rahat hayat geçirebilirdi. Bu anlamdaki ilk uygulama VI. Kongre’de alınan kararlara dayanılarak 1963 yılından sonra başlatılmış olan kamulaştırmalara devam edilmesi oldu. Eğitim bu iktidarın fazlaca değer verdiği alanlardan biriydi. 1967 yılında özel okullar tam olarak devlet kontrolüne alındı.⁴⁵⁷ Eğitimin devlet kontrolüne sokulması, rejimin ideolojisini eğitimin tüm seviyelerinde empoze edebilmesinin vasıtasıydı. Neo-Baas, geleneksel Baas’ın 1963-1966 yılları arasında uygulamaya koyduğu her alanda devlet denetimini daha da sıkılaştırmaya başladı. 1967 Haziran Savaşı’nın ortaya çıkardığı kriz ortamı Baas’ın siyasi ve ekonomik programının eskisinden öteye gitmesini önledi. Yeni rejim, ekonomik konulardan ziyade siyasal konulara ve uluslararası ilişkilere, Arap devletleri arasındaki ilişkilere, Filistin sorununa ve Doğu Bloku’yla özellikle de Sovyetler Birliği’yle ilişkilere odaklanmak zorunda kaldı. Daha radikal bir söylemle iktidarı eline alan Neo-Baas, özellikle 1967 Savaşı’nın ortaya çıkardığı sonuçlarının etkisiyle bu radikal söylemleri uygulama şansı yakalayamadı. Haziran Savaşı sonrası Parti içinde baş göstermeye başlayan yeni iktidar mücadelesi de radikal söylemlerin pratiğe dökülmesine engel teşkil etmiştir.

Neo-Baas’ın ilk döneminde Parti’nin dış politikası, geleneksel Baas evresine benzer şekilde Üçüncü Dünya’yla ve Doğu Bloku’yla olan ilişkilerin geliştirilme çabalarıyla geçti. Bu politik duruş, neo- Baas’ın düşüncesine ve “ilerici,” “gerici” ülkeler olarak ayırdığı ülkelerden “ilerici”lerle birlikte hareket edilmesi hedefine de uygun düşmekteydi. Dış politika değişiklikleri daha çok Irak ve Mısır ilişkilerinde ortaya çıktı. Sovyetler Birliği, Neo-Baas iktidarının ilk günlerinde Suriye’deki yeni rejimin izleyeceği dış politikanın belirginleşmesini bekledi. Neo-Baas rejiminin ilk söylemleri ve pratikleri Sovyetler Birliği için olumlu mesajlardı. Bu mesajların ilki, Baas Partisi Ulusal Kumandanlığı’nın Mart ayında bir konferans düzenleyeceğini ilan etmesiydi. Konferans, “ülkedeki sosyalist dönüşümü genişletmek ve hem Parti’deki hem de ülkedeki siyasal hayatı demokratikleştirmek” amacıyla düzenlenecekti. İkincisi, Sovyetler Birliği’nin eleştirilerine maruz kalan eski kuşak Baasçıların tasfiye edilmesiydi. Üçüncü mesaj ise, daha önce sürgün edilen Suriye Komünist Partisi lideri Halid Bektaş’ın kısıtlı faaliyet altında Suriye’ye dönüşüne izin verilmesiydi.⁴⁵⁸ Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’daki ülkelere ve özellikle Suriye’yle ilgilenmesinin altında yatan nedenlerden birisi de Çin-Sovyet çekişmesi yani iki ülke arasında komünist kampta liderin kim olacağına ilişkin mücadeleydi.

⁴⁵⁷ Özkoç, a.g.e., s.119.

⁴⁵⁸ Özkoç, a.g.e., s.121.

Suriye 1966'da Çin ile diplomatik ilişki kurdu. Bu durum Sovyetler Birliği'ni Suriye konusunda temkinli olmaya itti. Sovyetler Birliği, Orta Doğu'daki dengenin Arap monarşileri, başka bir deyişle Batı dünyası lehine dönmesini engellemek istiyordu.⁴⁵⁹ Üçüncü Dünya olarak bilinen birçok ülkede gerçekleşen "sosyalist uygulamalar"ın korunması, Sovyetler Birliği için dünya sisteminde Batı bloğuna karşı denge kurmak açısından önemliydi. Öte yandan, Sovyetler Birliği, neo-Baas'ın içeride bir meşruiyet kurabileceğine şüphe ile yaklaşmakta ve rejimin yeni bir darbeye uğramasından çekinmekteydi. Geleneksel Baas devresinde Sovyetler Birliği ile geliştirilen ilişkiler yeni rejimle 1966 yılın da yapılan anlaşma ile devam etti. 1966 yılında Sovyetler Birliği ile Suriye karşılıklı diplomatik ziyaretlerle ilişkilerini daha da geliştirmek niyetinde olduklarını teyit ediyorlardı. İki ülke "karşılıklı eşitlik, iç işlerine karışmama ve egemenlik haklarına saygı ilkeleri" çerçevesinde iktisadi, kültürel, askeri ve askeri siyasal alanlarda işbirliğine gitmeyi ve bunu geliştirmeye karar verdiler. Anlaşma çerçevesinde birçok Sovyet uzmanı eğitim alanında yardım sağlamak amacıyla Suriye'ye geldi. İlerleyen zamanlarda bu ilişkiler ekonomik ve askeri yardımlarla daha ileriye taşındı. Yeni rejim, Sovyetlerden gelen askeri ve ekonomik yardımlarla güçleniyordu. Suriye, 1954-1970 yılları arasında Sovyetler Birliği'nden ve Doğu Blok'undan altı yüz milyon dolara yakın askeri yardım ve dört yüz milyon doların üzerinde ekonomik yardım almıştır. Bu durum Suriye'yi Sovyetler Birliği'nden yardım alan ülkeler içinde yedinciliğe yükseltiyordu. İki ülke arasındaki tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesi Batı Bloku'yla ilişki kurulmaması gerektiğinin diğer bir ifadesiydi.⁴⁶⁰

Neo-Baas'ın Arap milliyetçiliği politikası daha çok İsrail'e karşı Filistinlilere destek sunma konusunun yanında "ilerici" ve "gerici" ülkelerle olan ilişkiler ayırımı temelinde somutlaştı. 6. Kongre'de vurgulanan İsrail'e ve emperyalizme karşı mücadele, bu dönemin de en önemli karakterini oluşturmuştur. Bu dönemde Filistin sorunu, neo-Baas'ın Parti programında ayrı bir öneme sahip olduğu görülmekteydi. Baas Partisi'nin kuruluş döneminde, siyasal ve ekonomik bağımsızlığı temel alan antiemperyalizm vurgusu, Neo-Baas döneminde Filistin mücadelesi üzerinden kurgulanmaya başlanmıştı. Rejim, "Filistin'in özgürlüğü" için 1968'de Saika isiminde örgüt kurdurdu. Rejime, Filistin'in özgürlüğü için sadece "ilerici" ülkelerle, diğer bir deyişle "sosyalist dönüşümü" uygulamaya koymuş olan ülkelerle işbirliği yapılabilirdi. Neo-Baas rejimi, Marksizm'in biçimlendirdiği Arap milliyetçiliğiyle, zorunlu nihai amaç olarak değil, yeni bir "birleşmiş ve ilerici Arap sosyal ve siyasal düzeni" kurmada bir adım olarak "Filistin'in kurtuluşu"na destek oldu.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Özkoç, a.g.e., s.121.

⁴⁶⁰ Özkoç, a.g.e.,s.122.

⁴⁶¹ Davışa, a.g.e., s.224

Yeni rejimin kırsal-heteredoks yapısına ve seküler-radikal sosyalist politikalarına karşı 1967 yılında Şam'da tüccarlar, ulema, Pazar esnafı ve üniversite öğrencilerinin öncüllüğünü yaptığı bir ayaklanma patlak verdi. Baas rejimi bu gösterileri silahlandırdığı işçi ve sendika militanları ile komünist militanları kullanarak bastırdı. 1967 ayaklanması rejimin kırsal kesime daha çok yaslanmasına ve bürokraside yer vermesine yol açtı.⁴⁶²

1963 ve 1966 darbeleri, Suriye siyasetinde kırsal sınıftan gelen Nusayri Alevilerin Suriye siyasetinin yeni elitleri olarak tarih sahnesine çıkmasını ve kentli orta ile üst sınıf Sünnilerin yok olan iktidarını simgeliyordu. Nusayri Alevi topluluğundan gelen kişilerin Baas Partisi, ordu ve bürokrasi içerisinde hegemonik bir pozisyona ulaşması, günümüzde yaşanan süreci etkileyen son derece kritik bir dönemeçti. Yeni rejimin rakiplerine karşı verdiği hayatta kalma mücadelesi gücün merkezileştirdiği bir devlet formunun ortaya çıkmasına yol açtı. İktidarı ele geçiren yeni elitler için gerçekleştirilen bir darbe değil aslında devrimdi. 193-1970 yılları arasında kırsal sınıftan gelen yeni elitler tarafından Baas Partisi'nin hakim parti olduğu bir tek parti rejiminin inşa edilmesi, bağımsız sivil toplum örgütlerinin kontrol altına alınması ve alternatif siyasal partilerin ortaya çıkmasının engellenmesi son derece önemli tercihlerdi. Bunun yanı sıra yeni rejimin kriz anlarında muhalifleri acımasızca sindirmesi rejim ile bazı toplum kesimleri arasında düşmanlık hislerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durum, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak bir tabana sahip olmayan Baas rejiminin beka kaygılarını artırırken girilen yolun daha da kamusallaşmasına neden oldu.⁴⁶³

3.6. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Arap-İsrail çatışması, fiili savaşın olmadığı dönemlerde bile tarafların politikalarını şekillendirmiştir. İsraililer, birleşik bir Arap milletinin muhtemel askeri gücünün korkusuyla sürekli güvensizlik içinde yaşıyorlardı. Arap devletlerindeyse İsrail'in 1948 zaferi ve 1956'da Mısır'ı işgalleri, siyasal bilinçlerine yerleşmişti. Nasırcılık söyleminin büyük bir kısmı, Filistin'i Siyonist işgalcilerin elinden kurtarma vaatleriydi. İsrail karşısında askeri bir zafer kazanacak güç, ancak Arapların birleşmesiyle mümkün olabilirdi. Araplar açısından İsrail, Batı emperyalizminin yayılmacı koluydu ve İsrail'in Yahudi yerleşimine daha fazla toprak sağlamak için er geç Araplara saldıracağına inanılıyordu.⁴⁶⁴

⁴⁶² Salık, a.g.e., s. 135.

⁴⁶³ Salık, a.g.e., ss. 135-136.

⁴⁶⁴ Cleveland, a.g.e., s. 375.

1967 Mayıs ayında Sovyet ve Suriye istihbaratları, İsrail'in Filistin gerillalarının faaliyetlerini desteklemesi nedeniyle büyük çaplı bir askeri hareket hazırlığında olduğunu bildirdiler. Raporlar yanlıştı, ama o dönemde doğru olarak kabul edildi. Nasır, Pan-Arap liderliği rolünü güçlendirmek için Suriye'ye yönelik bu tehdide Sina Yarımadası'na asker göndermekle karşılık verdi. Bu, Arap dünyasında Mısır'ın orak düşmanlarına karşı kendilerinin yanında olduğunu gösterme çabasıydı. Nasır, daha ileriye giderek Sina'dan bütün Bileşmiş Milletler (BM) güçlerinin çekilmesini istedi. Bu istek, Nasır'ı şaşkırtan bir davranışla hemen yerine getirildi ve İsrail ile Mısır arasında bir kalkan oluşturan BM güçleri yarımadayı boşalttılar. Nasır durumun kendi lehine olduğunu düşünerek bir adım daha attı ve Şarm el-Şeyh'deki BM mevzilerini işgal ederek Tiran Boğazı'ndan geçecek İsrail gemilerine abluka uygulayacağını bildirdi.⁴⁶⁵

Sovyetler Birliği'nin patlamaya hazır durumun fitilini neden ateşlediği o zamandan bu yana tartışıla gelir. İki İsraili tarihçi İsabella Ginor ve Gideon Remez, Sovyetler Birliği'nin o dönemde krizi kasten kışkırttığını savunur. İki tarihçi, Sovyetlerin bunu o sırada sonuca çok yaklaşan İsrail nükleer silah projesini durdurmak için yaptığı ve gerekirse savaşa bizzat kendi güçlerini de göndermeye hazır olduğu görüşündeler. O sıralarda "orta düzeyde" bir Sovyet yetkilisi Amerikan istihbarat örgütü CIA'ye Sovyetler Birliği'nin, ABD'nin başını ağrıtmak için Arapları kışkırttığını söylemişti. O dönemde Vietnam'da büyük sorunlar yaşayan ABD için Orta Doğu'da bir başka savaşla uğraşmak çok zor olacaktı. Sonuçta 1967 ortamında ne İsrail ne de Arap komşuları savaşmak için fazla bahane aradı. Yıllardır beklemekte oldukları krize dalmakta tereddüt etmediler.⁴⁶⁶

Geçmişte yaşanan olumsuzluklar ve sürtüşmelere rağmen 1966 yılında Mısır ile Suriye arasında bir savunma anlaşması imzalandı. Anlaşma, bir yandan "ilerici"lerle işbirliğini geliştirmeyi diğer yandan ise İsrail'e karşı güçlü bir cephe oluşturmayı amaçlamaktaydı. Birlik görüşmelerinin sonunda ortaya çıkan olumsuz durum ve Mısır'la bitme noktasına gelmekle birlikte ilişkiler neo-Baas iktidarıyla tekrardan bir yol değişimine girdi. Neo-Baas, Mısır'la yaptığı müdafaa anlaşmasıyla, bir yandan İsrail'e karşı güç kazanmayı diğer yandan da Suriye'nin Ortadoğu'daki yalnızlığını kırmayı amaçlıyordu. Nasır ise, Arap dünyasındaki önderliğini tekrar tesis edebilme için Suriye'nin Filistin politikasına destek verme ihtiyacı hissetti. Ancak 1967 Haziran'ında yapılacak Arap-İsrail Savaşı ne Arap milliyetçiliği bakımından ne de Suriye özelinde neo-Baas açısından ümit vaat edecekti. Haziran Savaşı öncesi Ni-

⁴⁶⁵ Cleveland, a.g.e., s. 375.

⁴⁶⁶ Jeremy Bowen, 1967 Arap İsrail Savaşı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>. (Erişim tarihi: 05.04.2020)

san 1967'de Golan Tepeleri üzerinde İsrail altı adet Suriye savaş uçağını düşürmüştü. Bunun üzerine Suriye Mısır'dan ivedi yardım isteğinde bulundu.⁴⁶⁷ Haziran 1967 tarihi geldiğinde Mısır, Ürdün ve Irak'ın da Suriye ile birlikte katıldığı altı gün süren savaşta, İsrail mutlak olarak galip gelmişti. 1967 Savaşının bitiminde İsrail'in Golan Tepeleri'ni, Sina Yarımadası'nı, Kudüs'ü ve Batı Şeria'yı işgal ettiği görülüyordu.⁴⁶⁸

Arap yenilgisi hem maddi hem de psikolojik açıdan çok pahalıya mal olmuştu. Üç Arap ülkesinin hepsi de İsrail'e toprak kaybetmişlerdi. Mısır, Sina petrol kuyularının ve 1967'den 1975'e kadar ulaşımına kapalı olan Süveyş Kanalı'nın gelirini kaybetmişti. Bu aşağılanmayı daha da arttıran etken, Mısır'ın gelir kaybını gidermek için Nasır'ın yakın zamana değin eleştirdiği Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten yardım kabul etmesi olmuştu. Ürdün sadece en verimli tarım bölgesi olan Batı Şeria'yı değil, Kudüs ve Beytullahim turizm merkezlerini de kaybetmişti. Golan Tepeleri, Suriye adına büyük bir ekonomik kayıp değildi ama İsrail'in bu bölgeleri işgal etmesi Şam'ı vuruş menziline sokuyordu. Filistin'i kurtarmaya yemin etmiş olan Arap rejimleri askeri bakımdan çökmüşlerdi ve silahlı güce ilişkin bütün pazarlık güçlerini kaybetmişlerdi.⁴⁶⁹

Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı, genel olarak yeni gelişmelere gebe önemli bir olay olarak kabul edilir. Arapçılık bir kimlik olarak kaybolmadı; o Arap rejimlerinin ihlal etmekten çekindikleri genel parametreleri belirledi. Arap liderler, kendi devletleri için tasarladıkları politikaların, kendi kara sınırlarının ötesinde daha geniş bir "Arap halkı" tarafından dikkatle izleneceğini bilmekteydi. Fakat yaşamaya devam eden Arap milliyetçiliği değil Arapçılıktı. Arapçılık kısaca Arap milliyetçiliğinin kalıntısıydı; Arap milliyetçiliğinden Araplara kalan miras Haziran 1967'de harekete geçti. Altı Gün Savaşı'nın yaptığı, Arap milliyetçiliğinden, onun hayati unsuru "birleşme"yi telafi edilmez biçimde çıkarmaktı.⁴⁷⁰

Arap milliyetçiliği ve onun tam Arap birliği biçimindeki radikal amacı, Cemal Abdül Nasır ve Mısır ağırlıklı Arap siyaseti kadar yaşadı. Irak'ın BAC'a katılmaktaki isteksizliği, Suriye'nin birlikten ayrılışı, Yemen'deki savurgan ve sonuçsuz askeri hareket, 1963'teki Birlik görüşmelerinin başarısızlığa uğraması, Arapların birliğini sağlama gücünün sorgulanmasına yol açarak Nasır'ı yıprattı. Fakat hayalin baştan çıkarıcılığı, insanların özlemi ve Nasır'ın karizmasının onu gerçekleştirmeye yeteceğine inancı o derece büyüktü ki, yaşamaya devam etti. Fakat bu yenilgi diğer yenilgilerden o kadar büyüktü ki, en ateşli ütopyacılar bile Nasır'ın karizmasının kesin olarak sönüşünü fark edebilirdi. Geriye kalanlar bir kültürel yakınlık duygusu, ortak alışkanlık ve geleneklerin entelektüel olarak tanınışıyla "Arapçılık" denilen şeyin var

⁴⁶⁷ Davişa, a.g.e., s.225.

⁴⁶⁸ Cleveland, a.g.e.,s.376.

⁴⁶⁹ Cleveland, a.g.e.,s.376.

⁴⁷⁰ Davişa, a.g.e., s.228.

olduğuna dair bir inançtan başka bir şey değildi. Evet, onlar, Arapçanın konuşulduğu çeşitli ülkelerde yaşayanlar, Arap'tı. 1967 sonrası dönemi, Arap milliyetçiliği değil, Arap devletçiliği niteledi; Arap devletleri arasındaki siyasal ilişkileriye kavmiye değil vataniye belirledi.⁴⁷¹

Haziran 1967 Savaşı Arap ittifakının ağır yenilgisiyle sonuçlanmış, Arap milliyetçiliği düşüncesi ve Nasır'ın itibarı yara almıştı. Savaş'ın sona ermesiyle Araplar için bundan sonraki hayati mesele İsrail'in yok edilmesi değil işgal altında kalan toprakların nasıl geri alınacağı sorunuydu. 22 Kasım 1967 tarihli Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı, "savaş yoluyla toprak kazanılmasının kabul edilemez" olduğunu ve bölgedeki tüm devletlerin güvenli sınırlar dâhilinde yaşayabileceği daimi bir sulh ihtiyacının olduğunu belirtiyordu. Karar, İsrail'in Haziran Savaşı'nda ele geçirdiği topraklardan askerlerini çekmesini ve savaş haline son verilmesini talep ediyordu.⁴⁷² 242 sayılı BM kararı, Suriye ve Mısır tarafından "İsrail yanlısı" tarafı için avantaj olduğu ve kararda "güvenlikli sınırlar" ile "İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi" amaçlarından hangisinin daha acil olduğunun belirsiz kaldığı sebebiyle karşı çıkıldı.⁴⁷³ İsrail'in Golan Tepeleri'ni işgal etmesi, neo-Baas'ın İsrail'e karşı sert siyaset söylemini daha da yükseltti. Fakat bu karşıtlık vurgusu neo-Baas rejiminin ülke içinde ciddi eleştirilere maruz kalmasını önleyememişti. Haziran Savaşı bölgede yeni gelişmelere sebep olacağı gibi savaştan mağlubiyetle ayrılan Suriye'nin iç siyaset atmosferini de olumsuz etkileyecekti.

Altı Gün Savaşı yenilgisi, 1966'da gerçekleşen Neo-Baas darbesinde birlikte hareket eden Salah Cedit ve Hafız Esad arasındaki düşünsel ve kişisel çekişme içeren iktidar mücadelesini meydana çıkardı. İdeolojik tartışmanın merkezinde, Suriye'de "sosyalist dönüşüme" mi yoksa Arap milliyetçiliği ideolojisine mi ağırlık kazanması gerektiği konusunda sürmekteydi. Cedit grubu sosyalist değişim ve dönüşüme öncelik verilmesinin daha önemli olduğunu dile getiriyordu. Cedit grubu sosyalizm hedefiyle birlikte "ilerici" devletlerle işbirliği çerçevesinde ilişkiler kurulması ve Filistin'i müdafaa konusunun da gündemden düşürülmemesi gerektiğini savunuyorlardı. Cedit'in grubu iktisadi kalkınmayı birinci öncelik haline getirirken, Arap milliyetçiliğinden ziyade Arap sosyalizmine öncelik verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Cedit'e bağlı grup Parti'nin sivil kanadını elinde tutuyordu. Grup, kendi bölgelerinden olanları Parti'de yapılandırıyorlardı. Esad ve onu takip edenler ise, Suriye'deki radikal reformların eşrafı sisteme ve rejime yabancılaştırdığını düşünüyorlardı. Esad ve yandaşları, Cedit'in grubunun aksine iktisadi kalkınmaya, liberal bir sisteme

⁴⁷¹ Davışa, a.g.e., s.229.

⁴⁷² Şen, a.g.e., s.198.

⁴⁷³ Şen, a.g.e., s.198.

geçmeye ve İsrail'le mücadeleye ve bu doğrultuda Araplar arası dayanışmayı düşüncelerinin merkezine almışlardı. Hafız Esad, Salah Cedit'in "ilerici" ve "gerici" ülkeler ayrımını kabul etmekle beraber pragmatik yanını kanıtlarcasına yeri geldiğinde "gerici"lerle işbirliği yapılabileceğini savunuyordu. İsrail'le mücadelede ilerici, gerici tanımına bağımlı kalmadan gerektiğinde Suudi Arabistan, Ürdün gibi devletlerle de ortak hareket edilmesi gerektiği fikri ağır basmaktaydı. Esad'a göre ülkedeki "sosyalist dönüşüm"den ve iktisadi gelişmeden önce askeri alana yatırımların yapılması daha elzemdi. Cedit Haziran Savaşı sonrasında "gerici" Arap ülkeleriyle işbirliği yapmaya karşı olduğu gerekçesiyle Eylül 1967'de Hartum'da toplanan Arap Birliği zirvesine katılmayı reddetmişti. Esad ise ideolojik farklılıkları bir engel olarak görmekten vazgeçip Arap devletleriyle işbirliği yapılması gerektiğini savunuyordu. Haziran Savaşı'nın yenilgisini Esad Suriye ordusunun güçsüzlüğüyle ve Cedit'in orduya gerekli önemi vermemesiyle açıklıyordu. Bu olumsuz durumu düzeltmenin yolu devlet harcamalarının ordunun iyileştirilmesine yöneltilmesiyle aşılabileceğini iddia ediyordu Esad. Bu iyileştirme, savaşta kaybedilen Golan Tepeleri'nin geri alınabilmesi için gerekli bir uygulamaydı. Savaş esnasında Savunma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevlerinde bulunan Esad, askeri teşkilatta özellikle kendi kabile ağlarını kullanmak vasıtasıyla yandaşlarını önemli noktalara taşıdı. İkisi de Alevi kökenli olan Cedit ve Esad arasındaki iktidar savaşı, artık ideolojik olmaktan çıkmış, bölge ve aşiret bağlarının kullanıldığı bir güç mücadelesine dönmüştü.⁴⁷⁴

Haziran 1967 Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgi Baas Partisi içindeki çatışmayı arttırmış ve Parti sempatizanlarının moralini bozmuştu. Yenilgi aynı zamanda neo-Baas liderliğinin gücünü de kırmıştı. Esad ile Cedit arasındaki çatışmayı körükleyen ideolojik farklılık, Ekim 1968'deki Baas Partisi'nin Kongresi'nde daha net ortaya çıktı. Cedit ve grubu Kongre'de ağırlıklarını korudukları görülse de Haziran Savaşı sonrasında beliren iktidar mücadelesinde avantaj, orduyu denetleme gücünü elinde bulduran Esad grubunda olacaktı. 1970 yılının Kasım ayında Hafız Esad, bir darbeye neo-Baas iktidarına son vererek, Suriye siyasal hayatındaki yeni bir dönem başlatıyordu.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, University of California Press, Berkeley, 1988, s.144.

⁴⁷⁵ Şen, a.g.e., s. 206.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SURIYE'DE ESAD'LAR DÖNEMİ ve ULUS İNŞA SÜRECİ (1970-2011)

1970'li yılların başları Ortadoğu'daki modellerin yeni istikametlere yönelmeye başladığı bir dönem olmuştu.⁴⁷⁶ Baas Partisi kuruluş döneminde Arap milliyetçiliğini önceleyen ideolojik söylemini, 1960'larda toplumsal ve iktisadi kalkınmaya odaklanan Arap sosyalizmi vurgusuna bırakan Baas Partisi, bu yönüyle, ideolojik bir dönüşümü gösteriyordu. 1970'li yıllarda Arap sosyalizmi düşüncesi söylem düzeyinde kalsa da Parti'de ve Suriye'de görece liberalleşmenin işaretleri görülmeye başlanmıştı. Bu değişimin fitilini ateşleyen olay da 13 Kasım 1970 tarihinde neo-Baas iktidarının tasfiye edilmesiydi. Bu olayla radikal Baas dönemine son verilmiş, Hafız Esad yeni dönemin, yeni rejimin mimarı olmuştur.

1930'da Lazkiye'de doğan Hafız Esad'ı Patrick Seale, "fevri hareket eden değil, adımını düşünerek dikkatli atan birisi"⁴⁷⁷ olarak tanımlar. Baas Partisi'nin laik ve milliyetçi görüşleri ona çekici geldiği için 1947 yılında bu partiye üye oldu. Esad, 1951 yılında Humus'taki Askeri Akademi'ye girdi ve öğrenimini 1955 yılında savaş pilotu olarak tamamlayarak Mezze Hava Üstü'ne tayin oldu. Hafız Esad hayatını, azınlığa mensup olmak ve kendisine yükselme olanağı sunan orduya katılmak şekillendirirken, 1958 yılları ortalarında Sovyetler Birliği'ne giderek pilotlu eğitimi aldı. Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulunca Mısır'a gönderilen Esad burada, 1959 yılında kurulan Askeri Komite'nin kurucuları arasında yer aldı. Suriye'deki ayrılıkçı rejim tarafından ordudan çıkarılarak 1962 yılında sivil memur olarak çalıştırılmıştır. Askeri Komite'nin 8 Mart 1963'teki darbesinde kilit isimlerden birisi olan Hafız Esad, 1964 yılında generalliğe terfi etti ve Hava Kuvvetleri komutanı oldu. 23 Şubat 1966 Darbesi'nde Salah Cedid'i desteklemiş olan Esad, darbeden sonra ise Savunma Bakanı olmuştur. Suriye'de bağımsızlık öncesi ve sonrası her iki dönemin çelişki ve gerilimlerinden süzülerek siyasi gücü eline geçiren Hafız Esad, siyasi seleflerinden farklı bir anlayışa sahip bulunuyordu.⁴⁷⁸

Esad, ülkenin uzun süredir hasret olduğu istikrarı sağlamak amacıyla bazı açılımlar ve reformlar yaparak işe başladı.⁴⁷⁹ Hafız Esad'ın gerçekleştirdiği darbe ile Neo-Baas iktidarı döneminde başlayan ideolojik ayrılıklar ve bireysel iktidar mücadelesinin sona bulmuştur. İdeolojik ayrılıkların ve kişisel çatışmaların ortaya çıkmasında 1967 Arap İsrail Savaşı önemli bir rol oynamıştı. İsrail'le mücadele yöntemi ile

⁴⁷⁶ Cleveland, a.g.e., s. 409.

⁴⁷⁷ Seale, a.g.e., s.169.

⁴⁷⁸ Şen, a.g.e., s.210.

⁴⁷⁹ Cleveland, a.g.e., s. 442.

ilgili ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Parti'de bir hizipleşmenin doğmasının ortamını hazırlamıştı. İsrail'in Suriye hava kuvvetlerini yok eden ve Suriye topraklarını işgaliyle sonuçlanan Haziran Savaşı, rejimi ve özellikle de savunma bakanını gözden düşürdü. Ancak Esad yenilginin arkadaşlarının yanlışlarından kaynaklandığına inanıyordu; bunun üzerine Suriye'de bütün karar mekanizmasını kendi eline almaya karar verdi.⁴⁸⁰

1967 Haziran Savaşı'nın bitmesiyle başlayan iktidar savaşı, sonraki iki yılda belirginleşmeye ve iki kanadın eylemlerine yansımaya başladı. Esad, kendine yakın subayları askeri teşkilattaki kilit noktalara görevlendirirken, Cedid ise Parti'nin sivil kanattaki önemli mevkileri bırakmama çabasıındaydı. İlk somut olay, Şubat 1969'da, Cedid'in Baas'ın Lazkiye şubesindeki Esad yandaşlarının tasfiyesine girişmesiyle başladı. Buna karşılık Esad ise, bazı askeri istihbarat servislerine talimat vererek, askerlerin sivil örgütle temasa geçmemelerini, aksi takdirde tutuklanabilecekleri uyarısında bulunarak karşılık verdi.⁴⁸¹ Esad yanlısı askerler Şam ve Halep'teki radyo istasyonlarını, Baas Partisi'nin yayın organları, el-Baas ve el-Thavrah'ın bürolarını ele geçirip, Şam Radyosu'nu işgal ettiler.⁴⁸² Esad'ın Parti basın-yayın organlarının ele geçirmesi, iktidar mücadelesi açısından hayati bir öneme haizdi. Baas Partisinin sivil kanadı ise Esad'ın bu eylemlerini kanayarak acil toplantı talebinde bulundu. İki grup arasında çatışmaya varacak anlaşmazlığı çözmek için Mart 1969'da Şam'da toplanan Olağanüstü Bölgesel Kongre anlaşmazlığa son veremedi.⁴⁸³

1970 yılında bölgede ardı ardına meydana gelen bazı olaylar bölgedeki istikrarsızlığı daha da arttırdı. Ürdün Haşimi Krallığı ile Filistinli mülteciler arasında ortaya çıkan iç savaş ve aynı dönemde, 28 Eylül 1970'de Nasır'ın ölümü, var olan Suriye'nin kaygan ve istikrarsız siyasal yapısını daha da istikrarsız hale getirdi. Bu olaylar zinciri, 1960'lardan gerginleşen ilişkilerin kopmasına neden olacak olayların gelişmesini sağladı. Bu iki önemli olay yeni bir buhran ve Arap coğrafyasında yaşanacakların başlangıcı gibiydi.

Filistinlilere yardım etmek amacıyla Ürdün'e asker gönderen Suriye'nin müdahalesi başarısız olmuştu. Bu başarısızlık ve akabinde yapılan geri çekilme nedeniyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Esad'ın muhalifi Cedid'in ve neo-Baas iktidarının meşruiyetini sarsmak amacıyla bir oyun tezgâhladığı iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştu. Olay, Cedid'in Filistinlilere yardım etmek üzere Ürdün'e gönderdiği ordu birliklerine, o tarihte Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevinde bulunan Esad'ın hava gücü desteğini gereğince yapmaması ile ilgilidir. Esad'ın hava desteği vermemesinin

⁴⁸⁰ Cleveland, a.g.e., s. 443.

⁴⁸¹ Dam, a.g.e., s. 116.

⁴⁸² Özkoç, a.g.e., s.128.

⁴⁸³ Dam, a.g.e., s.118.

bir taktik olduğu ve bu taktiğin Esad'ın iktidar savaşını kazanmasında çok önemli bir an olduğu iddia edilmektedir.⁴⁸⁴ Ürdün'e müdahale ve akabinde Filistinlilere yardım hamlesinin başarısızlıkla sonuçlanması, Suriye'deki iktidar mücadelesinin sonucuna etki ettiği, rejimin meşruiyetini sarstığı ve bir kriz yarattığı düşünülmektedir. Patrick Seale ise Esad'ın Cedid'i güç duruma sokmak için değil, Ürdün Kralı Hüseyin'in ABD desteğiyle İsrail'le birlikte Suriye'ye saldırmak için bir saldırı planladığını düşündüğünü, bu nedenle sonucu önceden belli bir felaketi bertaraf etmek için hava gücünü geri çektiğini, savunmaktadır.⁴⁸⁵ Ürdün'e müdahale olayında Esad'ın hava gücü yardımı yapmamasının sebebi, İsrail ve ABD'nin olası müdahale kararından kaynaklanmaktaydı. Fakat bu başarısız yardım girişiminden sonra Haziran Savaşı mağlubiyetiyle ortaya çıkan meşruiyet kaybını iyiden iyiye derinleştirdi.

Albert Hourani, "Nasır'ın ölümü bir umut çağının, birleşmiş ve yenilenmiş bir Arap dünyası beklentisinin sonu oldu" demiştir.⁴⁸⁶ Patrick Seale ise Kimi muhalif tutumlarına karşın Arap liderleri için daima karizmatik bir birleştirici rolü oynayan Nasır'ın, 1970 yılındaki vefatı her bir Arap devletini ve liderini "yalnızlaşan dünyalar"ında bundan böyle kendi başlarına kendilerini savunmak zorunda bırakmaktaydı⁴⁸⁷ demiştir. Bağlantısızlık hakkındaki düşünceleri, Filistin halkının geleceğiyle ilgili hakları, İsrail karşıtlığı ilgili sert söylemleri olan Nasır'ın ölümü, Arap dünyası için çok önemli bir kayıptı. Bu değişiklik etkisini Arap coğrafyasında olduğu gibi, Suriye içinde de hissettirdi. Bölgede İsrail'in karşısında en sert söyleme sahip bir lider olan Nasır'ın ölümü ve yerini daha farklı bir dış politika yürütecek olan Enver Sedat'ın alması, Esad'ı İsrail'le mücadelede yalnızlaşacağıının habercisiydi.

4.1. HAFIZ ESAD'IN İKTİDARI ELE GEÇİRMESİ VE YAPILANDIRMASI

Hafız Esad, Salah Cedid yönetimine karşı 13 Kasım 1970'te askeri darbe yaparak yönetimi ele geçirdi. Esad, Suriye'deki askeri darbe zincirine son halkayı eklerken, Salah Cedid ve Nurettin Atası'yi tutuklattı. 1963 darbesinden sonra Suriye siyasal hayatında etkili hale gelmiş bütün aktörler, geçen yedi yıl içinde saf dışı edilirken, Hafız Esad kendisini tehdit edebilecek rakiplerden kurtulmuş olarak iktidara geliyordu.⁴⁸⁸

1970 Kasım'ında başlayan tasfiyelerle birlikte Esad'ın iktidarı yavaş yavaş kontrolüne aldığı süreçte, Suriye'ye bir sessizlik hâkimdi. Tüm tasfiyeler son bulana

⁴⁸⁴ Özkoç, a.g.e.,s.128.

⁴⁸⁵ Seale,a.g.e., s.157.

⁴⁸⁶ Hourani, a.g.e, 1997, s.480.

⁴⁸⁷ Seale,a.g.e., s.162-163.

⁴⁸⁸ Şen, a.g.e., s.208.

kadar basın ve yayında olup bitenlere dair herhangi bir açıklama yapılmamıştı. aBu sessizlik üç gün sonra, 16 Kasım'da Şam'da bazı değişikliklerin olduğu ortaya çıktı.⁴⁸⁹ Hafız Esad, 16 Kasım 1970'te Libya lideri Kaddafi'yi bir devlet başkanı gibi, karşılayarak kamuoyuna mesaj veriyordu. Yapılan Baas içinde yeni bir darbenin gerçekleşmesinin sonucuydu. Geleneksel Baas ideologlarını ve kurucularını tasfiye ederek iktidara gelen neo-Baasçıların kendi içinden çıkan pragmatik bir grup tarafından tasfiyesi ve "liberal" Esad kanadın iktidara geçmesinden ibaretti.⁴⁹⁰

Nüfusu % 77 Sünni, %10 Alevi, %6 Kürt, %3 Ermeni, %2 Türk, Çerkez ve Asurî, %2 Dürzî'den meydana gelen Suriye'de⁴⁹¹ Hafız Esad'ın kişiliği ve siyaset anlayışı Suriye siyasal hayatında yeni bir unsur olarak ortaya çıkıyordu. Suriye'yi yönetirken iki prensip, Esad'ın kararlarına yön verecektir: 1. Yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek, 2. Politikalarına geniş bir kitle desteği sağlamak. Hafız Esad ulusal birliği tesis etmek istiyordu. Bunu ise çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içinde demokratik bir yolla değil, otoriter bir yöntemle gerçekleştirecektir. Esad'ın Suriye'de 1954-1958 yılları arasında yaşanan kaotik ortama dönmeye niyeti yoktu. Kaos korkusunun Suriye'de ortaya çıkaracağı sonuç ise izole bir toplumsal yapı olacaktır.

Neo-Baas'ın iki lideri olan Hafız Esad ile Salah Cedid arasındaki çatışmada Esad'ın başarılı çıkmasındaki en önemli neden, Esad'ın kabile ve bölge bağları ile patronaj ilişkilerini kullanmak vasıtasıyla askeri teşkilatta önemli mevkilere ve Baas'ın ordu kanadına kendine yakın personeli yerleştirmesiydi. Bu iki kişi arasındaki iktidar mücadelesi Alevi mezhebi içindeki bir güç mücadelesini de göstermekteydi.⁴⁹² Neo-Baas iktidarı ile parti ve orduda değişen yapılanma Esad'ın iktidarına en büyük tehdidin yine Alevilerden gelme olasılığını yaratıyordu. Bu durumu hesaba katan Esad, önlem olarak kendi bölgesinden ve aşiretinden gelenleri önemli mevkilere getirmeye çalıştı. Aynı mezhep içinden, aynı sosyolojik tabandan gelseler de rakiplerine karşı durumunu yalnızca bu şekilde güvence altına alabileceğini düşünüyordu.⁴⁹³ Bu amaçla, aile üyelerinden beş erkek Partiliyi teşkilatta önemli konumlara gelmesini sağlamıştı. Bu atamalar içinde en önemlisi kardeşi Rifat Esad'ın Savunma Birliği'nin komutanlığına getirilmesiydi. Esad iktidarına karşı girişilecek olası hareketlerin önlenmesi görevinin Esad'ın en yakınlarından birine bırakılması iktidar için hayati önemdeydi. Esad'ın iktidarının diğer darbe sonrası iktidarlara göre daha uzun sürmesinde Esad'a kişisel sadakat büyük önem taşıyacaktı. Kilit noktalara yapılacak

⁴⁸⁹ Seale, a.g.e., s.164.

⁴⁹⁰ Özkoç, a.g.e.,s.132.

⁴⁹¹ Şen, a.g.e.,s.210.

⁴⁹² Suriye'deki Aleviler başlıca dört kabileye ayrılmaktadır: Hayattun, Haddadun, Matavirah ve Kalbiyah.

⁴⁹³ Dam, a.g.e., s. 122.

atamalarda belirleyici kıstas, Esad'a mutlak sadakatti. Siyasi seçkinleri bir arada tutan Baas'ın ideolojisi yerine patronaj ilişkileri almaya başlamıştı. Tahmin edilenin aksine mezhep bağları Esad'a kişisel sadakat ölçütünün önüne geçmiyordu. Bu nedenle Esad'ın iktidar mücadelesinde onun yanında Sünni Müslümanlar da yer almışlardı.

Esad, iktidarını kendine yakın kişileri önemli noktalara atayarak sağlamlaştırdıktan sonra, Suriye'nin on yıldan uzun süredir görmediği geniş tabanlı ve daha şeffaf siyasal katılım kurumlarını oluşturmaya çalıştı.⁴⁹⁴ 16 Şubat 1971'de geçici bir anayasa ilan edildi. Anayasa ile birlikte 85 Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 sandalyeli Halk Meclisi kuruldu. Bu meclisin görevi, yeni bir anayasa hazırlamaktı.⁴⁹⁵

Hafız Esad, 12 Mart 1971'de yedi yıllık bir dönem için Suriye'nin ilk Nusayri-Alevi kökenden gelen devlet başkanı oluyordu. Başkanlık için yapılan referandumda 1.935.805 geçerli oyun yüzde 99,2'sini almıştı. Esad, devlet başkanlığına atandıktan beş ay geçtikten sonra ise Parti'nin Genel Sekreterliği'ne seçildi.⁴⁹⁶ Baas rejimini güçlendirmek ve potansiyel muhalefeti zayıflatmak amacıyla 7 Mart 1972'de "Ulusal Cephe" oluşturuldu. Hafız Esad'ın başkanlık yapacağı ve toplam 18 üyesinden 9'unu Baasçıların meydan getirdiği bu yeni örgüt, Suriye'deki en yüksek istişare kurulu oldu. Baas Partisi dışında dört siyasi parti; Mısır yanlısı Arap sosyalist Birliği, Baas'tan ayrılan Sosyalist Birlikçiler, bağımsız Sosyalistler'in oluşturduğu Arap Sosyalist Hareketi ve Komünistler bu cephe içinde yer alıyorlardı. Ulusal Cephe'nin tüzüğü öğrenciler ve ordu arasında yalnızca Baas üyelerine siyasi faaliyette bulunabilme hakkını tanıyordu⁴⁹⁷. Hafız Esad, siyasi tabanını bu şekilde genişletiyor olmakla birlikte; toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan Sünni muhafazakâr kesimle, iktidara geldikten sonra yaşayacağı ilk büyük krizin ortaya çıkmasına neden olan yeni bir girişimde bulundu.

Suriye'nin yeni taslak anayasası 13 Ocak 1973'te ilan edildiğinde protestolara başladı. Çünkü anayasa taslağında devletin dini olarak İslam belirtilmemişti. Özellikle Müslüman Kardeşler, Anayasa'nın İslam'ı Devlet'in dini olarak açıkça tanımlanması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Hafız Esad, tüm inançlara saygı gösterilmesini isteyen ve her türlü din, mezhep ve inanca serbestlik tanıyan anayasa maddesini değiştirmemekle birlikte; devlet başkanının mutlaka bir Müslüman olması gerektiğini bildiren bir maddeyi ilave ederek huzursuzluğu gidermeye çalıştı. Bu durum Suriye'deki siyasi geleneğe aykırıydı. Bundan önceki (1930, 1950, 1953, 1964) ana-

⁴⁹⁴ Cleveland, a.g.e., s.443.

⁴⁹⁵ Şen, a.g.e., s. 210.

⁴⁹⁶ Şen, a.g.e., s. 210.

⁴⁹⁷ Şen, a.g.e., s. 210.

yasalar İslam'ı devletin ve devlet başkanının mensubu olması gereken din olarak kabul etmişti.⁴⁹⁸ Suriye'deki Sünni çoğunluk nezdinde bu, Alevi başkanın rejiminin hem laik hem de mezhepçi olması anlamına geldiğinden büyük kentlerde gösteriler düzenlediler. Ananasının ilgili maddesini cumhurbaşkanının Müslüman olması gerektiği şeklinde değiştiren Esad, aynı zamanda Lübnan'da bulunan etkili Şii ulema İmam Musa el-Sadr'dan, Alevilerin Müslüman olduğunu belirten bir fetva aldı. Protestolar ve Esad'ın bunlara tepkisi, mezhep gerilimlerinin Suriye'nin siyasal hayatında hala önemli rol oynamakta olduğunu gösteriyordu.⁴⁹⁹ Böylece Hafız Esad'ın önündeki dini engel kalkarken; bunun karşılığında Lübnanlı Şiiiler de, kendi ülkelerinin siyasi çekişmelerinde sırası geldiğinde başvurabilecekleri bir destek kazanmış oluyorlardı.

Yeni Anayasa, Halk Konseyi (meclisi) denilen seçilmiş bir meclisi ortaya çıkarıyordu. Ancak anayasa, cumhurbaşkanına o kadar geniş yetkiler veriyordu ki, meclis demokratik yönetim sembolünden başka bir şey değildi.⁵⁰⁰ Örneğin, 1970'lerin ortasından itibaren hükümet tarafından meclise getirilen kanunlar iptal edilmeksizin onaylanmıştır. Parlamentonun güvenlik, dış politika, insan hakları, bütçe gibi konular üzerinde kontrolü bulunmazken, herkes tarafından bilinen ve ihlal edilmemesi gereken bir çizgi bulunmaktadır. Kamusal alanda olduğu gibi parlamento tartışmalarında da devlet başkanın kişiliği, politikaları ve güvenlik aygıtlarının rolü herhangi bir şekilde eleştiri konusu yapılamaz. Yolsuzluk, dış politika ve askeri politika gibi konular parlamenterlerin sorumluluk alanı dışındadır. Hükümet ve bürokrasinin de, ordu ve güvenlik servislerinin işlerine karışmasına izin verilmemektedir. Hükümetin, savunma bütçesi ve maliye bakanın da askeri harcamalar konusunda söz söyleme ve kontrol hakkı yoktur.⁵⁰¹

Esad kendi rejimine sadakati, iktidar hiyerarşisine akrabalarını ve güvenilir yardımcılarını getirerek sağlıyordu. Bu bakımdan Esad'ın başkanlığı elde etmedeki kişisel zaferi, Alevi toplumu adına da bir zaferdi.⁵⁰² Alevi subaylar orduda ve güvenlik örgütlerinde en önemli mevkilere getirilmişler, böylece rejimin devamında çıkar sahibi olmuşlardı. Buna ilaveten Esad'ın aile üyeleri, düzenli ordu yapısının dışındaki özel kuvvetlerin başına getirilmişlerdi. Daha önce de belirtildiği gibi Esad'ın küçük kardeşi Rifat Esad, Savunma Bölükleri olarak anılan seçkin muhafız birliğinin başında olan kişidir.

⁴⁹⁸ Şen, a.g.e.,s.211.

⁴⁹⁹ Cleveland, a.g.e., s.443.

⁵⁰⁰ Cleveland, a.g.e., s.444.

⁵⁰¹ Şen, a.g.e.,s.211.

⁵⁰² Cleveland, a.g.e., s.444.

Yeni iktidar yapısında yer almayı başaran Sünni Müslümanlar, eski kentli eşraftan çok mütevazı geçmişlerden geliyorlardı. Genel Kurmaya Başkanı Hikmet Shihabi, Savunma Bakanı Mustafa Talas, Dışişleri Bakanı Yardımcısı görevlerini yapan Abdülhalim Haddam ve Başbakanlık yapanların tamamı Sünni kökenli kimse-lerdir.⁵⁰³ Dolayısıyla yeni rejim, Aleviliğinin yanı sıra kesinlikle köy kökenliydi ve kent temelli eşraf ailelerinin aleyhine taşranın yükselişini temsil ediyordu. Esad'ın devleti-nin yeni seçkinleri, 1940'lar ve 1950'lerde Baas Partisi'ni kuran reformculardan fark-lyıldılar. Partinin kurucuları Eflak ve El-Bitar, Şam kökenliydi ve fikirlerini Paris'te Avrupa edebiyatı ve felsefe okurken oluşturmuşlardı. Ancak Esad'ın rejiminin yetkili-leri köylerden ve kasabalardan geliyorlardı; eğitimlerini basit köy okullarında ve milli askeri akademide almışlardı.⁵⁰⁴

1970'de iktidarı ele geçiren Hafız Esad, Suriye'nin kaotik dönemlerini bizatihi tecrübe emiştii. Esad, çok partili siyasal sistemin cari olduğu 1954-1958 döneminde yaşanan siyasal istikrarsızlığı çok iyi biliyor ve ülkede istikrarlı bir sistem kurmayı he-defliyordu. Bunu yaparken kafasındaki proje demokratik bir sistemden çok otoriter bir rejim inşa etmektii. Esad'a göre, çoğulcu toplum ve demokratik yapı ülkede kaosa yol açarak istikrarsızlığa neden olmaktaydı. Esad, darbenin ilk aylarında perde arka-sında kalmayı tercih etse de 12 Mart 1971'de başkan seçildi. Esad'ın iktidara gelir gelmez ilk amacı radikal Cedid rejiminin yabancılaştırdığı toplum kesimleriyle kısmi liberal ekonomik politikalar izleyerek barışmaktii. Bu politika çerçevesinde Esad ön-celikle özel mülkiyeti garanti altına aldı. Ayrıca salt devletçi ekonomi politikalarının yol açtığı tahribatı görerek, Suriye ekonomisini uluslararası ve bölgesel pazara açtı. Her ne kadar devlet ekonomiden tam olarak elini çekmese de, Esad'ın izlediği politi-kalar Şam eşrafının yeni rejime entegre edilmesini sağladı.⁵⁰⁵

Ülkede istikrarı sağlamayı temel hedef olarak belirleyen Esad, iktidarı ele ge-çirdikten sonra Sovyet modelinden esinlendiği bir tek parti rejimi kurmak için çalış-malara başladı. Fakat Esad'ın uygulamaya çalıştığı bu model, 1963-1970 tarihleri arasındaki gibi sadece orduya dayanmayacak farklı siyasal grupları da içerecekti. Bu bağlamda, önceki rejimin sahip olduğu dar toplumsal tabanın yarattığı sıkıntıları bilen Esad, 7 Mart 1972 tarihinde Baas Partisi öncülüğünde beş sol partinin birleş-i miyle Ulusal İleri Cephe isimli bir çatı yapı kurdu. Baas Partisi doğrudan Genel Sek-reter Esad'a bağlıydı. Geçmiş dönemin başarısız Leninist modelinin aksine, Esad'ın inşa ettiği Baas rejiminin merkezinde parti değil güçlü başkan yani kendisi bulun-u-yordu.

⁵⁰³ Şen, a.g.e., s.211.

⁵⁰⁴ Cleveland, a.g.e., s.445.

⁵⁰⁵ Salık, a.g.e., s. 136.

Esad bir yandan rejimini kurumsallaştırmak için yeni siyasal yapılar kurarken diğer yandan topluma nüfuz edecek adımlar attı. Bu bağlamda rejim, toplumu kontrol altında tutabilmek için sivil toplumun güçlenmesini engelleyecek politikalar izledi. Esad, neo-Baas döneminde kurulan ve köylüleri, işçileri, gençleri ve kadınları rejime entegre eden çeşitli korporatist halk organizasyonlarını kontrolü altına aldı. Ayrıca yeni siyasal sistemin öncü partisi olan Baas Partisi'nin üye sayısı önce yüz binlere ulaştı daha sonra bir milyonu geçti. Esad aynı zamanda, ordu ve muhaberat adı verilen istihbarat servislerini kullanarak muhalif seslerin ortaya çıkmasını engelledi. Esad'ın siyasal rekabeti yok eden ve rejimi eleştirenleri sert biçimde cezalandıran otoriter politikaları ülkede bağımsız muhalif grupların ortaya çıkmasının ve demokratik siyasetin gelişmesinin önüne geçti. Bu politikalar, Baas rejimini kurumsallaştırırken, rejimin dönüşümü önündeki en büyük yapısal engelleri oluşturacaktı.

Esad, 1970'te gerçekleştirdiği darbe sonrasında Suriye'ye birçok yenilik ve değişiklik getirirse de 1963'te oluşmaya başlayan ve parti içi hizip mücadeleleri nedeniyle tam oturmayan diktatörlüğü kurumsallaştırdı. Esad'ın iktidarını güçlendirmesi ile beraber Nusayri Alevilerin sistem içerisindeki etkinliği zirveye ulaştı. Buna rağmen, Esad'ın kurduğu siyasal sistemin farklı mezhepleri içeren yapısı olduğu öne sürülebilir. Nitekim rejimin üst tabakasında özellikle kırsaldan ve Şam burjuvazisinden gelen Sünnileri görmek mümkündür.⁵⁰⁶ Ayrıca Hıristiyanlar ve İsmaili ve Dürziler rejimin seküler yapısı nedeniyle kendilerine yeni sistemde yer bulabilmişlerdi.

Esad'ın İsrail karşıtlığı ve Arap milliyetçiliği üzerinden ürettiği meşruiyet, rejimin dışa kapalı ve bozulmaya müsait yapısı nedeniyle hızla zarar görmeye başladı. Esad'ın 1976 yılında Lübnan iç savaşına müdahil olarak Sünnilere karşı Hıristiyanlara askeri destek sağlaması rejimi iç politikada Sünnilere karşı Hıristiyanlara askeri destek sağlaması rejimi iç politikada sıkıntıya soktu. Bu ortamda sisteme yabancılaşan orta sınıfın temsilcisi Müslüman Kardeşler ile Baas rejimi arasında dini onu ağır basan bir çatışma patlak verdi. Esad, Müslüman Kardeşler isyanını bastırmak için ordu birliklerini kullandı ve Baas Partisi'ne üye olan vatandaşları silahlandırma yoluna gitti. 1976 yılında Nusayri Alevilere yönelik suikastlarla başlayan mücadele, 1979 yılında hız kazandı ve nihayet ordunun 1982 yılında Hama'ya girerek binlerce kişiyi katletmesi ile sonuçlandı.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Fehim Taştekin, *Suriye: Yıkıl Göt, Diren Kal*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 31.

⁵⁰⁷ Taştekin, a.g.e., s.38.

4.2. HAFIZ ESAD İKTİDARINDA İÇ POLİTİKA, EKONOMİ VE TOPLUM

Hafız Esad'ın 1970'de iktidara gelmesi, Suriye'nin sadece siyasi hayatında değil, aynı zamanda ülkenin ekonomi ve gelişme politikalarında bir dönüm noktasını ifade etmekteydi. Hafız Esad'ın özellikle iktisat alanındaki görüşleri Baasçı bir eğilim taşıyordu.⁵⁰⁸ Hafız Esad rejimi döneminde asker ve istihbaratçı sayısında hızlı bir artış gözlemlendi. 1970 yılında 80 bin olan asker sayısı 1980'de 257 bin, 1985'de 400 bin ve 1990'da 420 bine ulaşmıştır. 1990'larda polis ve istihbarat (Muhaberat) örgütünde ise, yaklaşık 100 bin kişi görev yapmaktaydı. İsrail tehdidi ve savaş durumu büyük ve güçlü ordu gereksinimini meşrulaştıran temel gerekçe olurken askeri harcamaların artmasına neden olmuştur. Askeri harcamalar, 1970 yılında 384 milyon dolardan, 1980'de 3,2 milyar dolara çıkmıştır.⁵⁰⁹

Rejim, güç gereksinimini askeri boyutta bu şekilde arttırırken, toplumsal boyutta ise Baas Partisi araç olarak kullanılmıştır. Baas Partisi, 1970 yılından itibaren partiye üye kaydetme konusunda büyük bir atılım içine girmiştir. 1974 yılında Partinin 163 bin üyesi varken, 1980'de 375 bin, 1985'te ise 537 bine ulaşmıştır. Bu sayı toplam nüfusun % 8,4'üne tekabül ederken, bunlardan 102 bini aktif üye, 457 bini ise taraftar üye statüsündeydi. Bu üyelere yaklaşık yarısı yüksek okul ve üniversite mezunu, %14'ü işçi ve köylü, %7,5'nin öğretmen, %10'unun da ordu mensubu olduğu tahmin edilmektedir.

Hafız Esad 1970'de iktidarı aldığı anda, Suriye'nin ekonomisi tarıma dayalıydı ve ülkenin en çok gelir getiren ihracat malı neredeyse yalnızca pamuktu.⁵¹⁰ Esad iktidarının ilk on yılında ekonomi hizmet, sanayi ve ticari sektörlerin hakimiyetine girdi ve petrol başlıca döviz kaynağı olarak pamuğun yerine geçti.⁵¹¹

1970 darbesinden sonra bazı mallar üzerindeki ithalat kısıtlamaları kaldırıldı. 1971 yılında 1. liberalleşme (infatih) dönemi başladı. Özel sektörün güvenini kazandıracak ve destekleyecek önlemler alınırken, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da ilan edildi. Yeni kalkınma planıyla (1971-1975) öncelikle sanayiye verilirken, kamu yatırımcılarının %46,3'ü bu alana tahsis edildi. Özel sektörün güvenini pekiştirecek önemli bir diğer gelişme ise, 1973 yılında ilan edilen anayasanın özel mülkiyeti güvence altına almasıydı.⁵¹²

Baas'ın 1960'lı yılları, Suriye'nin mevcut özel girişim ekonomisini, devlet kontrolüne dayanan bir ekonomiye dönüştürmekle geçti. Bu dönüşüm büyük şirketlerin,

⁵⁰⁸ Şen, a.g.e., s.215.

⁵⁰⁹ Şen, a.g.e., s.211.

⁵¹⁰ Arı, a.g.e., s.134.

⁵¹¹ Cleveland, a.g.e., s.445.

⁵¹² Şen, a.g.e., s.215.

bankaların, sanayi kuruluşlarının ve ulaşım şirketlerinin millileştirilmesi yoluyla sağlanmıştı. Ayrıca, büyük topraklara el konup toprak dağıtımı başlatılmıştı. Esad ekonomiye kamu sektörünün hakimiyeti ilkesini korudu, ama seleflerinden daha az korumacıydı. Ekonomiyi liberalleştirip özel sektör faaliyetlerindeki kısıtlamaların bazılarını gevşeterek Sünni kentli işadamlarına karşı uzlaşma jestlerinde bulundu.⁵¹³ 1973 Arap İsrail Savaşı, Suriye'nin ekonomik dengelerini sarsıntıya uğrattı. Humus'taki petrol rafinerisi, Akdeniz'deki limanlar ve elektrik santralleri gibi tesisler İsrail saldırılarında tahrip oldu. Bu savaştan sonra ekonomide liberalleşme (infıtah) daha da genişletilirken, Suriye'nin karşılaştığı en büyük sorun sermaye yetersizliği olarak görünüyordu.⁵¹⁴

Kamu sektörü hâkimiyetinin yanında özel sektörün katılımı Suriye'de bir süre başarılı sonuçlar aldı ve 1970'lerde ekonomik bir patlama yaşandı. Suriye'nin 1960-1970 arasındaki büyüme hızı %5,7 iken, 1970-1979 arasında ise bu oran %9'a çıkmıştır.⁵¹⁵ Petrol üreten Arap ülkelerinden mali yardım, diğer ülkelere krediler ve Suriye'nin kendi mütevazı petrol sanayinden gelen gelir, hükümete büyük kalkınma projelerine başlama ve devlet hizmetlerini artırma imkânı tanıdı. Ancak Suriye'nin ekonomik refahı Ortadoğu'nun siyasal durumuna bağlıydı ve Esad'ın politikaları petrol zengini devletleri kendisine yabancılaştınca, ülkenin ekonomisi başaşağı gitti ve hükümet kemer sıkma önlemleri almaktan başka çare bulamadı.⁵¹⁶

Suriye'nin ekonomik kalkınması iç sorunlardan da etkileniyordu. Eğitimli yönetici ve teknisyen sayısı, hızla genişleyen devlet kurumlarına yetmiyordu. Ayrıca, en üst idari görevler genellikle liyakatten ziyade Baas Partisi'ne sadakat görevi dağıtıldığı için verimsizliğe yol açmaktaydı. Ayrıca, rejimin ekonomik kalkınması bir yolsuzluk ağı içinde kalmıştı. Esad'ın eteğine yapışarak iktidara gelen bazı yüksek düzey yetkililer lüks içinde yaşamaktaydılar. Bazı subayların, devlet memurlarının ve parti yöneticilerinin lüks tüketimi, rüşvet ve karaborsacılıkla finanse edilmekteydi.⁵¹⁷

Sistemdeki yozlaşma ve rejimin en önemli dayanak noktası olan memur kitlesi arasında tepki yaratmaktaydı. Doktor, öğretmen ve gazetecilerin ağırlığını oluşturduğu bu kesim, tayinlerde liyakatin kriter olarak kabul edilmesini savunuyorlardı. Hama civarındaki toprakların Alevilere dağıtılması eski toprak sahiplerinin tepkisini devlete yöneltti. Rejimin uygulamaları nedeniyle zenginlik ve güçlerini kaybetmiş olan varlıklı toprak sahipleri ve tüccarlar, rejim karşıtı hareketlere maddi destek sağ-

⁵¹³ Cleveland, a.g.e., s.445.

⁵¹⁴ Şen, a.g.e., s.217.

⁵¹⁵ Şen, a.g.e., s.217.

⁵¹⁶ Cleveland, a.g.e., s.446.

⁵¹⁷ Cleveland, a.g.e., s.446.

lamaya başlamıştır. Suriye siyasal hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan şiddet ve suikastlar, böylece bir kez daha yoğun bir şekilde gündeme geliyordu.⁵¹⁸

Esad, köylülerin hayat standardının düzeltilmesine büyük öncelik vermekteydi. Rejim, kırsal kesimde eğitim ve sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmış, ulaşım ve sulama sistemleri kurmuş, tarımla uğraşanlara tohum, makine ve kredi sağlamak üzere köy kooperatiflerini kurmuştu. Bu önlemlerle kırsal hayat koşulları düzeltilmişse de, rejimin tarımsal üretimi artırma girişimleri pek başarılı olmamıştı. Toprak dağıtım planları uygulamaya konmuştu ama yine de Suriye köylülerinin çoğunluğu topraksız kalmıştı. Ayrıca, merkezi planlamanın getirilmesi tarımsal kararların bürokratlaştırılmasına yol açmış, Baas Partisi'nin tarımdan anlamayan yetkilileri ürün rotasyonu, pazarlama ve bunun gibi konularda karar verme durumuna gelmişlerdi. 1970'ler ve 1980'lerde pamuk üretimi önemli ölçüde artmışsa da, gıda ürünleri tüketici ihtiyacına ayak uyduramamıştı ve Suriye giderek artan miktarda gıda maddesi ithalatına başlamıştı.⁵¹⁹

Esad iktidara geldiğinde ülkenin okuryazarlık oranı yüzde 60 civarındaydı. Rejim, on yılda cehaleti ortadan kaldıracağını beyan etmişse de, okula devam eden öğrenci sayısında büyük sıçrama kaydedilmesine rağmen on yıl sonra bu durum hala hedefin yüzde 50'nin altında görünüyordu. Suriye yılda yüzde 3.7 oranıyla dünyanın nüfus artışı en yüksek ülkeleri arasında olduğundan ve devletin öğretmen ve derslik sağlama oranı buna yetişemediğinden sorun çözümsüz görünüyordu. Orta eğitimini tamamlayabilen öğrencilere parasız eğitim ve serbest giriş politikasıyla yüksek öğrenim imkanı sağlıyordu. Bu politikasıyla Suriye, toplumun bütün kesimlerine üniversite öğrenimi görme fırsatı yaratmışsa da, bu sürecin kalabalık sınıflar ve düşük eğitim standartları gibi olumsuz sonuçları da olmuştur.⁵²⁰

Esad rejiminde eğitim sisteminin her düzeyi merkezi hükümetin sıkı denetimi altındaydı ve hükümet, eğitim sistemini öğrencilere Baas ideolojisi aşılacak adına bir forum olarak kullanıyordu. Sistem, otoriteye itaat ve parti ilkelerine bağlılık yerleştirmek üzere düzenlenmişti. Rejimin eğitimi kullanması özellikle üniversite düzeyinde çarpıcıydı: Parti ve güvenlik servisleri öğretmen atamalarını titizlikle inceliyorlar ve toplumda ilerleme fırsatı bulacak kişilerin doğru siyasal davranış kurallarına uyum sağlayanlardan olmasını sağlamak için üniversiteye girişi kontrol altına alıyorlardı.⁵²¹

1973'deki anayasa tartışmalarında Müslüman Kardeşler ikiye bölünmüştü. Hareketin önderi İssam el-Atar ılımlı bir çizgide kalmayı tercih ederken; Said Havva, Ali el-Bayanuni, Adnan Saadedin, cihat içerikli daha sert bir eylem tarzını benimseyerek

⁵¹⁸ Şen, a.g.e., s.213.

⁵¹⁹ Cleveland, a.g.e., s.446.

⁵²⁰ Cleveland, a.g.e., s.446.

⁵²¹ Cleveland, a.g.e., s.447.

çatışmayı devam ettiriyordu. Müslüman Kardeşler şiddet eylemlerini tırmandırırken; hedefleri rejimin mezhepçi niteliğine görünürlük kazandırıp, devleti misillemeye bulunmaya zorlayarak kitlesel dini muhalefetin boyutlarını yaygınlaştırmaktı.⁵²²

Hafız Esad'ın son anda kurtulduğu suikast girişiminden sonra rejim giderek sertleşti. Bu suikasttan sonra, Müslüman Kardeşler mensubu yaklaşık 550 mahkum, Tadmur Cezaevi'ndeki hücrelerinde öldürüldüler. 7 Temmuz 1980'de çıkarılan bir kanun ise Müslüman Kardeşler örgütü üyeliğine ölüm cezası getirdi. Ürdün, Irak Suudi Arabistan ve Mısır Müslüman Kardeşler'e maddi yardımda bulunurken Ürdün ve Irak ayrıca sınıra yakın yerlerde bu örgüte eğitim kampları kurma olanağı sağlıyorlardı. Burada dikkati çeken nokta Mısır'ın tutumudur. Kendi ülkesinde Müslüman Kardeşler'e göz açtırmayan Mısır, Suriye'de bu örgütün eylemlerini desteklemektedir. Ortadoğu siyasetinde çifte standart tutum sadece Mısır'a özgü değildir. Örneğin İran, kendi ülkesindeki Kürtlere karşı sert bir tutum takınırken, Kuzey Irak'taki Kürtleri Irak aleyhine desteklemekteydi.⁵²³

Rejimle Müslüman Kardeşler örgütü arasında karşılıklı şiddet dalgası Şubat 1982'de zirveye çıktı. Hama kentinde 2 Şubat 1982'de başlayıp 28 Şubat'ta sona erecek bir ayaklanma meydana geldi. Müslüman Kardeşler kentte kontrolü sağlayıp, Baas partisi yetkililerine karşı katliamlar başlarken, Hafız Esad bölgeye ağır toplar, tanklar ve helikopterlerle desteklenmiş birlikler gönderdi. Tanklar Hama'yı ezip geçtiler; tarihi şehir tam bir harabeye dönerken, binlerce insan bu olayda hayatını kaybetmişti. Yabancı gazetecilerin Hama'ya uzun bir süre girilmesine izin verilmezken, bu olaydan hemen sonra askeri hapishanelerde tutuklu bulunan Müslüman Kardeşler üyelerinin toplu idamları gerçekleştirildi.⁵²⁴ Büyük çaptaki bu ayaklanma sonucunda Müslüman Kardeşlerin yaşadığı bu yenilgi, örgüt içinde çatışma ve bölünmeye neden olmuştu. Buna karşılık Hafız Esad ise Suriye'de rakipsiz duruma gelmiştir.

Siyasal ve entelektüel özgürlüklerdeki bütün kısıtlamalarına rağmen Esad rejimi toplumsal reformlara devam etmekteydi. Kadınlar lehine eşit haklar ve ayrıcalıkları yasal güvenceye alarak yasal eşitliği sağlamıştı. Kadınlar parlamentoya girebiliyorlar, çeşitli mesleklerde çalışıyorlar, yargıçlık yapabiliyorlardı ve 1976'da Esad'ın kültür bakanı bir kadındı. Ancak uygulama yasalarla çelişiyordu, muhafazakâr sosyal davranış kalıpları bazı hakları zayıflatıyor ve kadınların işgücü piyasasına katılmasını kısıtlıyordu.⁵²⁵

Rejim Baas Partisi'ne özgü toplumsal değişim ilkesini yerleştirmeye çalışırken, siyasal katılık, kültürel tekörneklilik ve entelektüel itaat da getirmekteydi. Bu, bir yan-

⁵²² Şen, a.g.e.,s. 213.

⁵²³ Şen, a.g.e.,s. 213.

⁵²⁴ Dam, a.g.e., s. 183.

⁵²⁵ Cleveland, a.g.e.,s. 447.

dan reform ilkelerini taahhüt eden, diğer yandan otoriter askeri rejimin korunmasını amaçlayan bir hükümetin çelişkisiydi. Suriye'nin değişimi bireylerin yaratıcı enerjisiyle değil, devletin kontrolü altında olacaktı. Nihayetindeyse devlet boğucu, verimsiz ve baskıcı bir yapıydı.⁵²⁶

Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, Suriye'nin iktidar seçkinleri, muhaliflerin iktidar için savaştığı önceki dönemlere kıyasla, geldikleri bölge ve inanç grupları açısından çok daha homojen bir görüntü veriyordu. Ancak bu homojen yapı aynı zamanda daha dar bir tabana sahip oldukları anlamına da gelmekteydi. Çok etkili bir güvenlik örgütünün kontrolü altında tutan tek bir siyasi grubun Suriye'de iktidarda bulunması aynı zamanda bağımsızlıktan bu yana en uzun süreli siyasi istikrar ve süreklilik döneminin yaşanmasına neden olmaktaydı. Sürekliliğin temel nedeni uzun yıllar siyasi ve askerî iktidar seçkinlerinin yapısında büyük bir değişim olmamasıydı. Demokratik dönüşüm bir yana, Esad döneminde Baasçı militanlardan iktidarı yumuşak ve kademeli olarak devralacak genç kuşaktan oluşan geniş tabanlı politik ve askerî kadrolar bile oluşturulamadı.⁵²⁷

4.3. HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

Suriye dış politikası Neo-Baas döneminde (1966-1970) Çin ve Sovyetler Birliği'ne yakınlık ve işbirliği çerçevesinde yürütülmüştür. Arap ülkeleri ise ilerici ve gerici şeklinde tasnif edilmişlerdir. Gerici olarak tanımlanan rejimlerle ilişki kurmamak ve düşmanca bir politika tercih edilmişti. Suriye'deki bu dış politika tercihi, 1967 Arap İsrail Savaşı'ndan sonra, Arap ülkelerinin daha büyük bir birlik kurmak arayışı yerine, farklılaşma ve ulusal çıkarları öne çıkarmaları, Suriye'nin Arap dünyasından izole olması sonucunu doğurmuştu.⁵²⁸

Hafız Esad iktidara geldiğinde dış politikada öncelikli hedefi Suriye'nin Arap dünyasındaki izole durumuna son vermek olmuştur. Suriye'nin güçlü bir orduya ve dostlara ihtiyacı olduğuna inanan Esad, muhafazakâr Arap rejimleriyle Suriye'nin ilişkilerini düzeltirken, Batı dünyası yerine Sovyetler Birliği'ne yakın bir politika izlemiştir.

Esad'ın gözünde İsrail'le çatışma diğer bütün dış politika konularının üzerindeydi. Ona göre, İsrail, hedeflerini ABD'nin belirlediği yayılmacı bir devletti. Esad, Suriye'nin görevinin İsrail tehdidine direnmek ve Arap birliği davası uğruna çalışmak olduğuna inanıyordu. Esad'ın İsrail konusundaki kaygısı, Suriyelilerin çoğunluğunun

⁵²⁶ Cleveland, a.g.e., s. 447.

⁵²⁷ Dam, a.g.e., s. 223.

⁵²⁸ Şen, a.g.e., s. 219.

fikirlerini yansıtmaktaydı. Suriyeliler Filistin'in kaybını diğer daha uzak Arap devletlerinden fazla hissetmekteydiler. Osmanlı'nın son döneminde, sonraları Filistin mandası olan bölge güney Suriye'nin parçasıydı ve bunun İsrail devletine dönüşmesi Suriyeliler arasında köklü bir öfke uyandırmıştı.⁵²⁹

Esad, eğer Suriye Arapların İsrail'e karşı mücadelesine önderlik edecekse, ülkenin silahlı kuvvetlerinin güncelleştirilmesi gerektiğinin farkındaydı. Esad, bu amaçla ilk yurt dışı ziyaretini 1-3 Şubat 1971'de Moskova'ya gerçekleştirdi. Bu tarihte Suriye'nin Sovyetler Birliği ile 15 yıllık askeri ve ekonomik ilişkisi bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği'nden ekonomik ve askeri yardım talebinde bulunan Esad, buna karşılık olarak Sovyetler Birliği'nin Suriye'de bir dinleme istasyonu, deniz ve Havva üstü istediğini biliyordu.⁵³⁰ Bunun için Sovyetler Birliği'nden sağladığı silahların miktar ve kalitesini yükseltmeyi istedi. Sonunda Suriye silahlı kuvvetlerinin mevcudu 1967'de 50 binden 1973'te 225 bine ve 1980'lerin başında 400 binin üzerine çıktı. Fakat ordunun böyle daha önce hiç görülmemiş şekilde büyümesi çok pahalıya mal olmaktaydı. 1980'lerin başında Suriye gayri safi milli hâsılasının yüzde 20'den fazlasını orduya harcıyordu. Silah alımları ülkenin ekonomisini zora soktu ve iç projelere yatırılacak fonları tüketti.⁵³¹

Esad'ın iktidarı ele geçirdiği dönemde en önemli gelişmelerden biri de Mısır lideri Abdülcemal Nasır'ın ani ölümüydü. Nasır'ın ölümünden sonra Mısır'da iktidara Enver Sedat getirilmişti. Sedat, 18 Temmuz 1972'de sayıları 15 ile 20 bin arasında olan Sovyet askeri personelinin Mısır'ı terk etmesini istedi. Mısır'ın bu kararı şaşkınlık yaratırken, Mısır'ın dış politikada keskin bir paradigma değişikliğine gittiği görülecektir. Enver Sedat'ın bu kararı almasına etken olan ise ABD'ye yakınlaşarak İsrail üzerinde siyasi baskı kurmayı sağlamak düşüncesi idi. Bu beklenmeyen gelişme Sovyetler Birliği ile Suriye'nin yakınlaşmasını daha da arttırdı. Esad, Temmuz 1972'de Sovyetleri bir kez daha ziyaret ederek büyük boyutta askeri ve ekonomik yardım temin etmeyi başardı. Suriye'nin öneminin artması ve giderek güçlenmesi, İsrail açısından dezavantajlı bir durumdu. Esad, Suriye'nin 1967 Haziran Savaşı'nda kaybettiği ve stratejik değeri yüksek Golan Bölgesi'ni geri almakta kararlıydı. Enver Sedat ise, büyük devletleri harekete geçirecek ve böylece İsrail ile Araplar arasındaki problemlerin diplomatik görüşmelerle çözülmesini sağlayacak bir savaştan yanaydı.⁵³²

Esad'ın en büyük arzusu, Suriye'nin 1967'de İsrail'e kaptırdığı Golan Tepeleri'ni geri almaktı. Bu isteğinin ancak savaşla gerçekleşebileceğine inanıyordu. Esad,

⁵²⁹ Cleveland, a.g.e., s. 448.

⁵³⁰ Şen, a.g.e., s. 219.

⁵³¹ Cleveland, a.g.e., s. 448.

⁵³² Şen, a.g.e., s. 220.

kendisine müttefik olarak Sedat'ı buldu. Birlikte 1973 Ekim askeri harekâtını planladılar.⁵³³ Savaş, 6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin aynı anda İsrail'e saldırması sonucu başladı. Mısır, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasındaki İsrail birliklerine, Suriye ise Golan Bölgesi'ndeki İsraililere ansızın saldırdı. Yahudilerin Yom Kippur bayramından başlayan bu savaşta, İsrail hazırlıksız yakalanmıştı. Mısır ve Suriye orduları İsrail ordusuna karşı geçici bir üstünlük sağladılar. Bu durum, 1948 yılından beri Arap dünyasının ilk başarısıydı.⁵³⁴ Savaş, iki Arap devleti için iyi başladıysa da, Suriye için yenilgiyle sonuçlandı.

Suriye ve Mısır'ın askeri gücü İsrail'e karşı tutunamazken Arap dünyası ilk kez bir başka gücü harekete geçirecektir. Arap petrol üreticileri 17 Ekim 1973'te toplanarak ilk defa petrolü bir silah olarak kullanmayı kararlaştırdılar.⁵³⁵ OPEC'in Arap üyesi devletleri ile Mısır ve Suriye'nin katıldığı bu hareket, İsrail saldırganlığına ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteğe karşı bu devletlerin petrol üretimini kısmaları sonucu petrol fiyatlarında büyük artışlar yaşanmış ve 1929 ekonomik krizinden sonraki en büyük kriz oluşmuştur.

Suriye, istemeyerek de olsa 22 Ekim 1973'te ateşkesi kabul etti. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'in Tel Aviv ile Şam arasında gerçekleştirdiği mekik diplomasisi sonucunda "toprak karşılığı barış" prensibi çerçevesinde Suriye'ye 1967 yılında kaybettiği Kuneytra bölgesini geri veren ve İsrail askerlerinin çekilmesini öngören barış anlaşması 31 Mayıs 1974'te Cenevre'de Suriye ve İsrail arasında imzalandı.⁵³⁶ Suriyelilerin 1967 savaşı sonrası en büyük travmaları olan Golan Tepeleri'nin bir kısmının geri alınması Esad'ı Suriyelilerin gözünde " savaşın kahramanı" olarak kabul ettirdi.⁵³⁷

1970'li yıllarda Suriye dış politikasının önemli olaylarından biri de Suriye'nin Lübnan' a müdahalesiydi. Lübnan'ın "Büyük Suriye" toprakları içinde yer alması ve Suriyelilerin Lübnan'ı kendi parçaları olarak görmelerinden dolayı buraya müdahaleyi de kendilerinde bir hak olarak görmektedir.⁵³⁸ Bunun yanında Esad, İsrail'le askeri eşitlik sağlamaya çalışırken aynı zamanda Suriye'yi Arap dünyasının en güçlü devleti konumuna yükseltmeyi planlıyordu. Aslında Arapların İsrail'in varlığına tepkilerinin Suriye'nin kontrolünde kalmasını sağlayacak bir bölgesel hegemonyaya ulaşma isteği ortaya artmıştı. Bu arzunun yerine getirilmesi pahalıydı, ama ihtiyatsız bir politika değildi. Amacı, FKÖ'yü olduğu kadar Suriye'nin yörüngesine düşen Lübnan ve

⁵³³ Arı, a.g.e., s.134.

⁵³⁴ Şen, a.g.e.,s.220.

⁵³⁵ Şen, a.g.e.,s.220.

⁵³⁶ Muhammed Hüseyin Mercan, *Suriye, Rejim ve Dış Politika*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s.84.

⁵³⁷ Mercan, a.g.e., s.84.

⁵³⁸ Mercan, a.g.e., s.85.

Ürdün'e hakim olmağı. Suriye, askeri gücüyle bu devletleri korkutacak ve Mısır gibi İsrail'le barış yapmalarını önleyecekti. Aynı zamanda, kendi ordusu güçlenmeden onların ve özellikle FKÖ'nün İsrail'i bir misillemeye yöneltecek faaliyetlere girmekten men etmeye çalışacaktı.⁵³⁹

1948 Arap İsrail Savaşı sonrası Ürdün'e yerleşen Filistinliler zamanla devlet içinde devlet gibi hareket etmiş, Ürdün'ün meşru egemenlik haklarını tehlikeye atmışlardı. Tarihe "Kara Eylül" olarak geçen olay, Ürdün Kralı Hüseyin'in ülkesindeki FKÖ etkinliğinin artması üzerine Filistinlilere yönelik gerçekleştirdiği ve binlerce insanın hayatını kaybettiği askeri operasyon bölge siyasetinde önemli etkileri olacaktır.⁵⁴⁰ Ürdün'de yaşanan gelişmeler sonrası FKÖ, Ürdün'deki silahlı güçlerini Lübnan'a taşıdı ve buradaki Filistinli mültecilerle birleşti. FKÖ'nün Lübnan hükümetinden izinsiz İsrail'e karşı operasyon vaadinde bulunması üzerine Lübnan Hükümeti ülkedeki tüm Filistin kamplarının denetimini FKÖ'ye verdi.⁵⁴¹ Demografik yapının değişmesi ve FKÖ gibi silahlı ve güçlü bir örgütün Lübnan topraklarına yerleşmesi özellikle Marunîler tarafından hoş karşılanmadı. Bu dönemde Marunî liderlerin önde gelenlerinden olan Piere Cemayel ile Kamil Şamun Lübnan Hükümetinin FKÖ'ye karşı bir önlem almaması üzerine Filistinlilerle çatışmaya hazırlanmaya başladılar. 13 Nisan 1975'te Falanjistlerin Filistinlilerin yer aldığı bir otobüse gerçekleştirdiği saldırı sonrası FKÖ ve Marunîler arasında çatışmalar başladı. Lübnan'da tarafların şiddeti tırmandırması ve toplumsal kaosun yayılması Suriye için de tehlike oluşturmaktaydı. 1976 Haziran'ında dönemin Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Franjiye'nin resmi talebini fırsat bilen Hafız Esad Lübnan'a doğrudan müdahale etti.⁵⁴²

Lübnan'a yirmi bin asker gönderen Esad, Filistinlilerin güçlenmesinin ve buraya hakim olmasının İsrail tarafından bir işgal için gerekçe oluşturacağı korkusuyla FKÖ örgütüne müdahale etti. Esad, aynı nedenle FKÖ'ye ve sol örgütlere karşı Marunî Hıristiyanları destekledi. Aynı yılın sonlarına doğru çatışan taraflar arasında ateşkesi sağlayan ve istikrarsız bir güç dengesi kuran Şam yönetimi Lübnan'da o tarihten 1980'lerin sonuna kadar sürecek olan çarpık diplomatik yapının temelini attı. Lübnan siyasi yapısında da bazı değişiklikler yaptırmayı başaran Suriye, Mayıs 1976'da gerçekleşen Lübnan devlet başkanlığı seçimlerine müdahil olarak desteklediği İlyas Serkis'i seçti. Böylece Lübnan topraklarında fiili askeri varlığa sahip olan Suriye, siyasi açıdan da nüfuzunu kolaylaştıracak ve Suriye çıkarlarına göre hareket edecek bir ismi Lübnan'ın başına getirdi.⁵⁴³

⁵³⁹ Cleveland, a.g.e., s. 449.

⁵⁴⁰ Mercan, a.g.e., s. 84.

⁵⁴¹ Cleveland, a.g.e., s. 426.

⁵⁴² Mercan, a.g.e., s. 86.

⁵⁴³ Mercan, a.g.e., s. 86.

İç savaş 16 Ekim 1976'da sona erdiğinde geride, 60.000'den fazla ölü, 20.000 civarında yaralı ve Beyrut'u ikiye ayıran "Yeşil Hat" kalmıştı. 25-26 Ekim 1976'da Kahire'de yapılan zirve toplantısında Arap Ligi'ne bağlı Arap Barış Gücü'nün kurulması kararlaştırılmakla birlikte; bazı Arap ülkeleri bu güce asker vermeyince, bu kuvveti Suriye kendi askerlerinden oluşturarak Lübnan'daki varlığını kalıcı hale getirmiş oldu. Suriye'nin yanı sıra İsrail de 14 Mayıs 1978'de Lübnan'ın %10'nu işgal etti. Böylece Lübnan'da iki ayrı yabancı güç kontrolü ele geçirmiş oluyordu. Lübnan'daki iç savaş, Hafız Esad'ın prestijini arttırırken, Suriye'de çeşitli ülkelere önemli ölçüde maddi yardım gelmesini sağlamıştır.⁵⁴⁴

Lübnan'daki durum her daim içinde çeşitli sorunlar barındıran bir coğrafya olarak devam ederken doğu bölgesinde Irak ile ilişkiler de benzerlikler göstermekteydi. Suriye Baas Partisi ile Irak Baas Partisi arasında 1960'ların sonunda ideolojik düzlemde başlayan çatışma, 1970'lerde ve daha sonrasında İran-İrak Savaşı'yla zaman zaman kopma noktasına kadar gelmiştir. Suriye'de %10'luk bir topluluğu temsil eden Esad'ın iktidarda olması ile Irak'ta %20'lik bir kesimi temsil eden Saddam Hüseyin'in iktidarı elinde bulundurması, bu iki ülkedeki rejimlerin kabile ve mezhep adları kullanarak tanımlanmasına neden olmuştur. Suriye'deki rejim "Alevi Baas", Irak'taki ise "Tıkriti Baas" olarak adlandırılmıştır.⁵⁴⁵

Suriye ile Irak arasında siyasi sorunlar olmakla birlikte, Irak petrolünü Suriye üzerinden Akdeniz'e taşıyacak petrol boru hattı ile ilgili anlaşma 16 Temmuz 1972'de imzalandı. 12 Mart 1974'te Kuzey Irak'ta Kürt isyanı başlamıştı. Suriye Barzani'ye silah yardımında bulunduğu gibi, Kürtlere Suriye sınırında eğitim kampı kurma olanağı da verdi. Mişel Eflak'ın Bağdat'a gelemsi Irak ile Suriye arasındaki gerilimi arttıran sebeplerden birisi olmuştur. Eflak, 1975 yılına kadar Lübnan'da yaşamını sürdürürken, burada iç savaşın başlamasıyla Irak' gelmek zorunda kalmıştır. Suriye ile Irak arasındaki bir diğer sorun da Fırat sularının paylaşımı ve kullanımı nedeniyle doğdu. Suriye, Fırat üzerinde Tabka Barajı'nın yapımını 1973'te tamamlamıştı. Bu durum Irak'a giden su miktarında azalmaya neden olurken, Fırat sularının paylaşımı sorunu, Irak ve Suriye arasında yoğun bir propaganda savaşına dönüştü. Suriye Nisan 1975'ten itibaren Irak'taki rejim muhaliflerini desteklemeye başladı. Irak ise Suriye üzerinden geçen boru hattından petrol pompalamayı Nisan 1976'da durdurdu. Yeni petrol boru hatları inşa ederek petrol akışını Türkiye ve Körfez üzerinden gerçekleştirmeye başladı. Suriye petrol taşımacılığında elde ettiği önemli bir gelirden mahrum kalmıştı.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Şen, a.g.e.,s.224.

⁵⁴⁵ Şen, a.g.e.,s.225.

⁵⁴⁶ Şen, a.g.e.,s.223.

Suriye ile Irak arasında devam eden gerginlik çekişme Enver Sedat'ın 19 Kasım 1977'de aniden Kudüs'ü ziyaret etmesiyle sona erdi. Sedat'ın düşüncesi, Arapların kazanamayacaklarına inandığı bir savaşlar dizisine son vermeye çalışmak idi; ama daha geniş görüş açıları da vardı: ABD'nin himayesinde yapılacak doğrudan müzakereler Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da bir faktör olmaktan çıkaracaktı. İsrail ile bir kez barış yapıldığında Mısır Amerika için daha önemli bir müttefik haline gelebilecekti. Bu gelişme bütün sonuçlarıyla birlikte, hem ekonomik desteğe hem de Filistinlilerin taleplerine yönelik daha olumlu bir Amerikan tutumuna yol açabilecekti. İsrail'in hedefi ise farklıydı: en büyük düşmanı Mısır ile Sina'dan çekilme pahasına barış yapmak ve böylelikle başlıca siyasal amacına ulaşmak. Batı Yakası'ndaki işgal edilmiş topraklara Yahudi göçmenleri yerleştirmek, buraları aşamalı olarak ilhak etmek ve Suriye ile FKÖ'den gelen her türlü muhalefette etkin biçimde uğraşabilmek için serbest kalmak.⁵⁴⁷

ABD Başkanı Jimmy Carter'in arabuluculuğuyla Mısır ve İsrail'in Eylül 1978'de Camp David'de bir araya gelecek olması üzerine Hafız Esad, Ekim 1978'de Irak'a bir ziyarette bulunarak iki ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıkları bir süreliğine gündemden çıkarma kararı aldı. Mısır ve İsrail'in 26 Mart 1979'da Barış Anlaşması imzalamaları üzerine Irak ile Suriye'nin yakınlaşması arttı. Bu dönemde Irak ile Suriye'nin birleşmesini hedefleyen bazı gelişmeler oldu. Bu amaçla bazı komiteler kurulmakla beraber, iki ülke arasındaki rekabet ve birbirlerine duydukları güvensizlik, olumlu bir sonucun doğmasını engellemiştir. Aynı dönemde Mısır, Arap Birliği'nden atıldı ve Birliğin merkezi Kahire'den Tunus'a taşındı.⁵⁴⁸

Mısır'ın Batı yanlısı bir dış politika çizgisine yönelmesi Ortadoğu'da Suriye'nin önemini arttırdı. Mısır'ın Ortadoğu'da SSCB yerine ABD ile yakın işbirliğine girmesi Suriye'yi Sovyetler Birliği nazarında daha da önemli bir ülke haline getirdi. Öte yandan 1 Şubat 1979'da Humeyni'nin İran' gelmesi yeni bir siyasi düzen ortaya çıkardı. 30 Mart 1979'da yapılan referandumla ülke İran İslam Cumhuriyeti adını aldı. Mısır ve İran'daki gelişmeler, Ortadoğu'da siyasi deprem yarattı. Haziran 1979'da Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Cezayir Anlaşması'nı tanımadığını ve 22 Eylül 1980'de İran'a saldırması, uzun süreli ve kanlı savaşlardan birisini başlatmış oldu.⁵⁴⁹

Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Humeyni'nin İslam devrimi çağrısının Irak'ın huzursuz Şii çoğunluğunu etkilemesinden korkmaktaydı. Saddam Hüseyin bu yüzden silahlı bir çatışma başlatarak, yeni İran rejimini yıkmaya çalıştı. Uzun savaşta Arap devletlerinin çoğu Irak'ı destekledilerse de, Suriye bunlar arasında değildi.

⁵⁴⁷ Hourani, a.g.e., 1997, ss. 483-484.

⁵⁴⁸ Hourani, a.g.e., s. 484.

⁵⁴⁹ Şen, a.g.e., s. 223.

Esad, Arap dünyası ve Sünni Arap fikirlerinden kopup, Arap olmayan Şii İran'ın tarafını tutmuştu. Esad, Humeyni rejimini ABD-İsrail düzenine bir protesto olarak görüyor ve Arapların Tahran'daki yeni hükümeti desteklemeleri gerektiğine inanıyordu. Esad'ın tutumunda belirli bir mantık olabilirdi, ama diğer Arap liderleri bunu göremeyince Suriye Arap dünyasında giderek tecrit edilmiş konuma düştü. Suriye bu tecride rağmen, yeni askeri gücü sayesinde Esad'ın aradığı, bölgesel etkinliğe kavuştu. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Suriye, kendi katılımı olmadan herhangi bir Arap-İsrail barış anlaşması yapılamayacağını ve başkalarından gelebilecek her türlü barış önerisinin Suriye tarafından sabote edileceğini bildirecek güce ulaşmıştı.⁵⁵⁰

1970'ten sonra Suriye dış siyaseti, eskiye oranla genellikle daha istikrarlı ve süreklilik arz eden bir çizgi takip etti. Dış politikada izlenen siyasetin yöneticilerin mezhep yapısıyla hiçbir bağı görünmüyordu. Esad döneminde Suriye bölgede büyük bir güç haline geldi. Geçmiş dönemlerde yaşananların aksine, artık Irak ve Mısır gibi bölge ülkeleri arasında yaşanan iktidar mücadelesine bağımlı değildi. Kavuşmuş olduğu bu özelliği sayesinde Suriye, Arap-İsrail barış görüşmelerinde kilit rol oynayacaktı.⁵⁵¹

4.4. 1980 SONRASI ORTADOĞU'DA SİYASİ DURUM VE SURİYE

Ortadoğu 1980'li yıllara üç önemli gelişme ile girmiştir. Bunlar; İran'da İslami bir rejimin iktidara gelmesi, Lübnan'daki düzenin çökmesi ve İsrail ile Suriye arasındaki gerilim ve bununla ilgili olarak çeşitli sol ve İslami grupların şiddet eylemlerinin tırmanmasıdır. Ortadoğu'nun istikrarsız bir bölge olarak devam etmesinde her daim İsrail'in payı olmakla birlikte İran ve Suriye'nin rolü de büyüktür. Suriye ve İran İsrail ve ABD'ni kendilerine yönelik tecrit politikasını bertaraf etmek için gayri resmi nüfuz aracı olarak terörü tercih etmişlerdir. Eylem yapan grup ve örgütler ile bunlara destek veren ülkelerin sayısındaki artış ise, beraberinde kontrolsüzlüğü getirmiştir.

İran İslam Devrimi ve Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra Amerika Birleşik Devletleri dış politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu, Basra Körfezi ve Pakistan'ı "ekonomik ve stratejik yaşamsal öneme sahip bölgeler" olarak tanımlanması olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Suriye ise 1980 yılında Sovyetler Birliği ile 8 Ekim 1980 yılında yirmi yıllık dostluk anlaşması imzalamıştır.

552

⁵⁵⁰ Cleveland, a.g.e., s. 426.

⁵⁵¹ Dam, a.g.e., s. 223.

⁵⁵² Şen, a.g.e., s. 229.

Bu dönemde Ortadoğu'da yükselen şiddet dalgasının önemli kurbanlarından birisi Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat oldu. Sedat, 6 Ekim 1981'de öldürüldü. Sedat'ın yerine Mısır Devlet Başkanı olan Hüsnü mübarek, Mısır'ı Arap dünyasının içine bir tutum izlemeye başladı. Daha önce belirtildiği üzere Arap Birliği'nin merkezi tekrar Kahire'ye taşınırken, Mısır ile Suriye arasında diplomatik ilişkiler canlanmaya başladı. İran Devrimi'nin muhafazakar Arap rejimlerini tehdit etmesi Mısır'ın Arap dünyasına kolay bir şekilde dönmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de İsrail'in 1967 Haziran Savaşı'nda işgal ettiği Golan'ı Aralık 1981'de ilhak etmesiydi. İsrail daha sonra 12 Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmiştir. Bu işgale müdahale edemeyen Suriye, 12 Haziran 1982'de İsrail ile ateşkes ilan etmiştir. Suriye İsrail anlaşmasından kısa bir süre sonra, Filistinliler 21 Ağustos 1982'de Batı Beyrut'u terk etmeye başlamıştır. 14 Eylül 1982 tarihinde Lübnan Cumhurbaşkanı Beşir Cemayel bir patlama sonucu hayatını kaybetti. Beşir Cemayel'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra Beyrut'ta İsrail himayesi altındaki Hıristiyan milisler, 16-17 Eylül 1982'de Beyrut'un güneyinde bulunan Sabra ve Şatilla kamplarındaki yüzlerce Filistinli katlettiler. 17 Mayıs 1983'te İsrail ile Lübnan bir anlaşma imzaladılar. İsrail Lübnan'ın güneyinde güvenli bölge tesis ederken, geri kalan bölgeleri Suriye kontrol etmeye başlamıştır.

19 Aralık 1983'te Yaser Arafat ve 4000 Filistinli bu kez Trablusşam'dan ayrılarak; Tunus, Cezayir ve Kuzey Yemen'e gittiler. 1980'lerin ikinci yarısında Filistin sorunu yeni bir boyut kazandı. Aralık 1987'de İsraililere ait bir taksit ile Filistinlilere ait bir dolmuşun çarpışması sonucunda iki Arap ölmüş, akabinde intifada (ayaklanma) hareketinin başlamasına neden olmuştur. İntifada hareketi 1993 Oslo Anlaşmasına kadar devam etmiştir.

Mihail Gorbaçov'un 11 Mart 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına geçmesi ile başlayan "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" politikaları, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın 1990'da birleşmesi ve Sovyet Blok'unun dağılması yalnızca Ortadoğu'da değil bütün Dünya'da derin etkiler bırakmıştır.

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırması ve daha sonra işgal etmesi, Ortadoğu'daki sorunlara bir yenisini eklemiştir. 11 Ağustos 1990'da Kahire'de toplanan Arap zirvesi Suudi Arabistan'a asker gönderilmesine karar verirken bu kararı bazı Arap ülkeleriyle birlikte Suriye de kabul etmiştir. ABD 7 Aralık 1990'da Suudi Arabistan'da çok uluslu bir kuvvetin kurulmasını kararlaştırdı. İran-Irak Savaşı'nda İran'a verdiği destekle Arap devletlerinin tepkisini çekene Suriye 17.000 Suriye askerini çok uluslu güce katarak bu ülkelerin sempatisini kazanmıştır. Hafız Esad, Irak karşıtı koalisyonla destek verirken, bu durumu dikkate aldığı gibi, ABD'ye yakın bir politika izleyerek, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Suriye'nin yaşadığı yalnızlığı da

aşmak istiyordu. Suriye'nin hayata geçirdiği bu dış politika, zengin Körfez ülkeleri, Almanya ve Japonya tarafından yaklaşık 3 milyar dolar para yardımıyla ödüllendirilmiştir.

Irak'ın yenilmesi ve Birleşmiş Milletlerin kararlarını kabul etmek zorunda kalmasıyla, Ortadoğu'da kapsamlı barış görüşmelerinin yolu açılmıştı. ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın 1991 yılı boyunca yürüttüğü diplomatik temaslar sonucu 30 Ekim 1991'de İsrail, FKÖ, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında Madrid'de "Ortadoğu Barış Görüşmeleri"nin başlamasını sağladı. Bu görüşmelerde önemli sonuçlar çıkmamakla birlikte Arap-İsrail çatışmasında askeri çözümün gündemden kalkabileceğine dair umut ışığı doğmuştur. Görüşmelerde İsrail, barış karşılığında toprak verilmesine yanaşmayarak daha önce Mısır'la yaptığı anlaşmaya benzer şekilde diğer ülkelerle doğrudan anlaşma yolunu seçmiştir. Filistinliler, Batı Şeria ve Gazze'de başkentin Doğu Kudüs olduğu bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını savunuyordu. Suriye ilk kez doğrudan İsrail ile görüşmeyi kabul ederken bu ülkenin Golan'dan ve Güney Lübnan'dan çekilmesini şart koşuyordu.

İsrail ile FKÖ arasında Ocak 1993'ten itibaren Norveç'te gizli görüşmeler yapılmış, dokuz ay süre bu görüşmeler sonunda bir uzlaşmaya varılmıştır. 9 Eylül 1993'te FKÖ İsrail'i tanıdığına dair anlaşmayı imzalarken, İsrail de FKÖ'yü Filistin halkının yasal temsilcisi olarak tanımıştır. 13 Eylül 1993'te FKÖ temsilcisi ile İsrail Dışişleri Bakanı bir ön anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma ile İsrail, işgali altında bulundurduğu Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın Eria kentinde yaşayan Filistinlilere özerklik tanıdı ve beş yıl sonra varılacak kesin çözümün koşulları belirlendi. Ürdün ile İsrail arasında 28 Eylül 1995'te imzalandı. Bu dönemde Suriye "toprak karşılığı barış"tan yanaydı. İsrail'in buna karşı çıkması "Barış Süreci"ni rafa kaldırdı. 1996 yılında İsrail ile Türkiye arasında yapılan üç anlaşma bölgedeki dengeleri sarstı. Bunlar, Şubat 1995'te Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması, Ağustos'ta Savunma Sanayi Anlaşması ve Ekonomik ve Ticaret İşbirliği anlaşmalarıydı.

Ehud Barak 17 Mayıs 1999'da seçimleri kazanıp İsrail'in yeni başbakanı olunca barış ümitleri yeniden canlanmaya başladı. Barak'ın Arap Ülkerliyle barış sürecini canlandırma isteği bir süre sonra kesintiye uğradı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad 10 Haziran 2000'de ölmesi, Ortadoğu'da barışın geleceğine yönelik kaygıları arttırdığı gibi, İsrail ile Filistin arasında 2000 yılı ortalarında başlayan görüşmeler, Kudüs ve mülteciler konusunda anlaşmaya varılmayarak sonuçsuz kalmıştır.

4.5. BEŞŞAR ESAD DÖNEMİ

Suriye’de Hafız Esad’ın oğlu Beşşar Esad 10 Temmuz 2000’de Devlet Başkanı olurken, Ortadoğu’nun geleceğini etkileyecek iki önemli ülkede lider değişikliği olmuştur. 7 Ocak 2001’de George Bush ABD’nin yeni başkanı olurken, 6 Şubat 2001’de Ariel Şaron İsrail’de yapılan seçimler sonucu yeni başbakan olmuştur.

Beşşar Esad’ın başkanlık yemini ettiği 17 Temmuz 2000 tarihindeki Halk Meclisi konuşması Suriye’de yeni bir heyecan dalgasına yol açtı. Beşşar’ın konuşmasının ana temaları açıklık, şeffaflık, çoğulculuk ve demokrasiydi. Beşşar’ın konuşmasının Suriye’de yeni bir dönemin habercisi olduğunu düşünen muhalif sivil gruplar, 2000 yılının ikinci yarısında organize olmaya başladı. 99 entelektüel Ekim 2000 tarihinde “99’lar Manifestosu” olarak adlandırılan bir bildiri yayımladı. Bildiri yayımlayan aydınlar rejimden sıkıyönetimi sonlandırmasını, siyasi mahkûmları serbest bırakmasını, sürgündeki siyasetçilerin ülkeye dönmesine izin vermesini, siyasal çoğulculuğun ve özgürlüklerin garanti altına alınmasını talep ediyorlardı. Bu manifestoyu 2001 yılının ilk yarısında Bin entelektüelin imzaladığı “1000 Dilekçe” ve Müslüman Kardeşlerin “Ulusal Onur İçin Siyasal Aktivite Akdi” takip etti. Sivil toplumun rejimi özgürlük ve demokrasiye davet ettiği bu barışçıl çağrılar “Şam Baharı” olarak adlandırıldı.⁵⁵³

Beşşar Esad, iktidara geldiğinde yaptığı konuşmada verdiği sözlerin aksi istikamette bir tutum takındı ve ülkede hızla yayılan sivil muhalefetten rahatsız oldu. Esad’ın açıklık politikası, rejimin meşruiyetini sorgulayan ve ona zayıflık hissi tattıran bir boyuta ulaşmıştı. Muhaliflerin Hafız Esad’a ve rejime yönelik sert eleştirilerine karşı Beşşar, “Bazı insanlar, 1963’te başlayan ve 1970’te güçlenen istikrar döneminin yerine manda veya 1940’lar ve 1950’lerdeki devrimler dönemini daha tercih edilir buluyor” demiştir. Bu açıklama etkisini kısa sürede gösterdi ve sivil muhalif gruplar acımasızca bastırıldı. Birçok muhalif figürün hapse atılmasıyla “Şam Baharı” bir anda “Şam Kışı”na dönüşmüştü.⁵⁵⁴

Baas rejimi, ilk dönem muhalif hareketi bastırmasa da, sivil ve barışçıl reform talepleri güçlenerek devam etti. Müslüman Kardeşler, seküler aydınlar ve Kürtlerin rejime yaptıkları reform çağrıları, 2005 yılında Şam Deklarasyonu adında bir sürecin yaşanmasına yol açtı. Fakat Baas rejimi reformcu gruplara yine baskı ve hapis cezalarıyla karşılık verdi. Muhalif birçok entelektüel, tıpkı Şam Baharı sürecinde olduğu gibi süreç içerisinde tutuklandı ve hapis cezasına çarptırıldı. 2005 yılında başlayan Şam Baharı ve 2005 yılında yaşanan Şam Deklarasyonu süreçlerinde Beşşar Esad’ın aldığı kararlar Hafız Esad’ın ülkeyi soktuğu yolun geri dönülemez olduğunu

⁵⁵³ Salık, a.g.e., s.140.

⁵⁵⁴ Salık, a.g.e., s.140.

göstermesi açısından önemlidir. 1963 darbesi sonrasında ülkenin girdiği ve 1970'lerde kurumsallaşan Hafız Esad rejimi, Beşşar'ın istikrara yaptığı sürekli vurgu; açıklık, şeffaflık ve demokrasi gibi prensiplerden ziyade babasının açtığı yola olan bağımlılığını göstermekteydi.

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırısı, başta Ortadoğu olmak üzere, bütün dünya dengelerini değiştirecek önemli bir gelişme olarak görülmüştür. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD dış politikası El Kaide'ye karşı verdiği mücadeleye destek vermeyen ülkelerin düşman olarak kabul edilmesi eksenine oturdu. Başkan Bush, saldırıdan kısa bir süre sonra yaptığı açıklamada, İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer eksen" olarak tanımladı. ABD, önce Afganistan'ı, daha sonra da Irak'ı "terörle mücadele" stratejisi kapsamında işgal etti.⁵⁵⁵

Afganistan'a yönelik savaştan sonra, Irak lideri Saddam Hüseyin'i devirmekte kararlı olduğunu belirten Amerikan yönetimi, Ortadoğu'daki rejim değişikliğinin Irak'tan ibaret kalmayacağını işaretini vermeye başlamıştı. Dönemin CIA Başkanı James Woolsey: "Irak'ta başarılı bir rejim değişikliğinden sonra Suriye ile ilgilenmeliyiz... Böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluruz; bir taraftan Irak'ı zayıflatır, diğer taraftan da İsrail-Filistin barışını kolaylaştırır"⁵⁵⁶ açıklamasını yapmıştır. Buna karşılık Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara: "Suriye her zaman ABD ile diyalog istemiştir. Son yirmi beş yıldır, neredeyse bütün Amerikan başkanları ya da dışişleri bakanları Suriye'yi ziyaret etmiştir" demek suretiyle ABD'nin olası saldırısını önlemeye çalışmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'la bir araya gelmeden önce Suriye'ye yönelik askeri seçeneğin gündemde olmadığını vurgulamıştır.

Irak'ın ABD tarafından işgali Beşşar Esad'ın dış politikadaki ilk önemli sınavlarından birisini oluşturmaktaydı. Bu süreçte Beşşar Esad seçimini Amerikan karşıtı grupta yer almaktan yana yapmıştı. Suriye yönetimi, Irak'ın ABD tarafından işgalini "Suriye'nin jeo-politik çıkarlarına ve rejimin güvenliğine doğrudan tehdit olarak yorumlamıştı. Suriye'nin Irak'tan yana tutumu ABD'yi rahatsız ederken aynı zamanda Beşşar Esad'a karşı oluşan ümitlerin de zayıflamasına neden olmuştur. Suriye'nin bu tavrı ve ABD'nin Suriye'yi Irak'taki gruplara destek vermekle ve Iraklı liderlerin ülkeye girişine göz yummakla suçlamasından ötürü iki ülke arasındaki gerilimler artmaya başladı. ABD, Suriye'ye yönelik sert tavrı sonucunda teröre destek vermesi gerekçesiyle ekonomik yaptırımlar uygulama kararı aldı. Bu karara göre Suriye'ye her türlü ekonomik yaptırım uygulanacak, Suriye'deki Amerikan şirketlerine herhangi

⁵⁵⁵ Şen, a.g.e., s. 234.

⁵⁵⁶ Şen, a.g.e., s. 234.

bir yardım yapılmayacak, ABD'deki Suriyeli diplomatlara kısıtlamalar getirilecek ve gıda ile ilaç dışındaki Amerikan mallarının Suriye'ye ihracatı yasaklanacaktı. Yaptırımlar karşısında Beşşar Esad yeni arayışlar içerisine girmeye başladı. Bu bağlamda, özellikle Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmeye ve anlaşmalar yapmaya çalışarak hem yaptırımların olumsuz etkisini azaltmayı hem de uluslararası sistemde kendisine güçlü bir aktörün destek olmasını amaçlamaktaydı.⁵⁵⁷

Bu süreçte Beşşar Esad ABD karşıtı söylemi sayesinde uluslar arası sistemdeki ABD karşıtı güçlerin nezdinde itibarını arttırırken kendi halkı ve tüm Arap halkları nezdinde de meşruiyetini güçlendirmiştir. Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkiler üzerinden yeni bir kapı aralamayı da ihmal etmeyerek Batı karşıtı bir imaj vermekten de sakınmıştır. Aynı şekilde ABD ile ilişkilerinde de Suriye'nin çıkarlarına uygun olduğu müddetçe ABD ile birlikte olabileceği ama Suriye'nin hassas konularına olumsuz müdahalelerde ise muhalif politika izleneceği açık bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.⁵⁵⁸

2000 yılına girildiğinde önce İsrail askerlerinin Lübnan topraklarından çekilmesi ve sonrasında da Hafız Esad'ın ölümünün gerçekleşmesiyle Suriye'nin Lübnan politikasının nasıl şekilleneceği önemli bir soru haline gelmişti. Lübnan'daki 2000 yılı seçimlerinde Refik Hariri'nin büyük bir zafer kazanması ve başbakanlık koltuğuna yeniden oturması Lübnan içinde de Suriye'ye karşı yeni bir yapının oluşacağını ilk işaretlerini vermekteydi. 14 Şubat 2005'te Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini ve Lübnan'ın tamamen bağımsız olmasını savunan muhalefetin en önemli figürlerinden Refik Hariri'ye suikast gerçekleştirilmesi dengelerin bir anda değişmesine neden oldu. Ülkesinin Batı'yla daha yakın ilişkiler kurması için uğraşan, Lübnan'ın dış baskılardan kurtulması için mücadele veren Hariri'nin ölümü tüm dünyada büyük yankı uyandırırken Suriye'nin uluslararası arenada da ciddi bir meşruiyet krizine girmesine neden oldu. Lübnan'daki Suriye karşıtı grubun başını çeken ve Lübnan'daki Suriye nüfuzunun kırılması için mücadele veren eski başbakan Hariri'nin öldürülmesi tüm gözlerin Suriye'ye yönelmesine ve bu olaydan Suriye'nin sorumlu tutulmasına neden oldu. Hariri suikastı sonucu cinayeti araştıran uluslararası komisyonun Şam yönetimini suçlu bulacak herhangi bir delile ulaşamaması Suriye'nin bu süreçten çok büyük yara almadan kurtulmasını sağladı.

Hariri olayından sonra Şam yönetimi dış politikada açılımlara önem vermeye başladı. Uluslararası toplum nezdinde meşruiyet arayışına giren Esad, bu süreçte başta AB olmak üzere birçok güçle işbirliği geliştirmeye başlamış ve ülke içinde de

⁵⁵⁷ Mercan, a.g.e., s.150.

⁵⁵⁸ Mercan, a.g.e., s.152.

hem siyasi hem de iktisadi alanda çeşitli reformları hayata geçirmeyi planlamıştır. Irak savaşında Suriye'nin ABD'ye karşı politikası ve Lübnan'daki askeri varlığını sonlandırması Hafız Esad dönemine göre göze çarpan önemli değişikliklerdir. Batı ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışan Esad bir yandan da Türkiye ve İran gibi bölgenin iki büyük gücüyle ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştır. Türkiye'de 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "komşularla sıfır sorun" politikası ile Suriye'nin açılım siyasetinin çakışması iki ülke ilişkilerine ivme kazandırmıştır. İki ülke arasında vizelerin kaldırılmasından, ortak projelere, ticari anlaşmalardan ortak kabine toplantılarına kadar birçok önemli adım atıldı. 1998'e kadar iki devlet arasındaki gerilim göz önüne alındığında 2005 sonrası süreçte gelinen noktanın boyutları gerçekten çok büyük bir hale gelmişti.⁵⁵⁹

Uzun süredir problemlili olan Suriye ile ABD ilişkileri Obama yönetiminin 2010 Şubatında bu ülkede görevlendirdiği büyükelçisi Robert S. Ford ile ilişkilerde yumuşama safhasına geçildiğinin işaretlerini verdi. Fakat Suriye'deki bu yumuşama safhası 2011'de çıkan olaylar yüzünden kısa sürdü ve ABD, 2011 Ekiminde büyükelçiyi geri çağırdı. ABD özellikle başta daha yumuşak ifadeler kullandığı Esad yönetimine karşı 2011 Ekiminden itibaren tavrını sertleştirerek Esad'ın görevi bırakmasını istemeye başladı. 2012 Martında ise Amerikan yönetimi Suriyeli diplomatları sınır dışı etme kararı aldı.⁵⁶⁰

17 Aralık 2010 tarihinde Tunuslu bir genç olan Muhammed Bouazizi'nin kendini yakması sonucu ülke çapında başlayan protestolar Tunus'ta köklü bir değişimin habercisi oldu. Tunus'un tüm kentlerine yayılan rejim karşıtı ayaklanmalar ve devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle devam etti. Zeynel Abidin'in ülkeyi terk etmesi ve Tunus halkının rejime karşı başlatmış olduğu mücadele bölgede yeni bir dönemin başladığının en önemli göstergesiydi.

Tunus'tan sonra Ocak 2011'de Mısır'ın başkenti Kahire'de başlayan rejim karşıtı protestolar uluslararası toplumun da desteğiyle Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in görevini bırakmasını sağladı. Tahrir Meydanı'nda başlayan hareket, hızlı bir şekilde diğer Arap devletlerine de yayılarak "Arap Baharı" ismiyle anılmaya başlandı. Mısır'dan sonra Libya lideri Muammer Kaddafi ve Yemen Devlet başkanı Ali Abdullah Salih'in hükümdarlıkları da ülkelerinde muhalefetin verdiği mücadele sonucunda sona erdi. Tunus'ta başlayan ve Tahrir Meydanı'nda pekişen Arap dünyasındaki rejim karşıtı ayaklanmalarla bölgenin siyasal ortamı farklı bir form almaya başladı. Soğuk Savaş döneminde iktidara gelen, ülkelerinde baskı ve şiddet üzerinden otoritelerini pekiştirmeye çalışan liderler bu yeni süreçte yolun sonuna gelmişlerdi.

⁵⁵⁹ Arı, a.g.e., s. 139.

⁵⁶⁰ Arı, a.g.e., s. 139.

2011'de Tunus, Mısır ve Yemen'de iktidar değişikliğine yol açan Arap Baharı, 2011 Martında Suriye'de de başladı. Suriye Ulusal Konseyi adlı muhalefetin çatı örgütlenmesinin kurulması 2011 Eylülünde söz konusu olmuştur. Bu arada 27 Temmuz 2011'de Suriye ordusundan kaçan muhalif asker ve subaylar Özgür Suriye Ordusu adlı bir örgüt kurdular. Arap Birliği 12 Kasım 2011'deki Kahire toplantısında Suriye'nin üyeliğini askıya alırken 27 Kasım 2011 tarihli Beyrut toplantısında ise bir önceki toplantıda gündeme getirilen bir dizi ekonomik yaptırımın uygulanmasına karar verilmiştir. Suriye ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınmak istenen kararlar ise her defasında Rusya ve Çin tarafından veto edilmek suretiyle hayata geçirilememiştir.⁵⁶¹

BM Genel Kurul'u, 3 Ağustos 2012'de kabul ettiği 66/253 sayılı kararda, 15 Mayıs 2013'te aldığı 67/262 sayılı kararda ve 18 Aralık 2013'te alınan 68/182 nolu kararda Suriye hükümetini sivil halka ve yerleşim yerlerine ayırım yapmadan ağır silahlarla devam eden saldırılarından ve artan insan hakları ihlallerinden dolayı kınanmıştır. Krizin başından beri dağınık durumda mücadele eden Suriye muhalefeti, 2012 Kasım'ında Doha'da bir araya gelerek Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu adıyla bir şemsiye örgüt kurmuş ve başta Arap Birliği olmak üzere çok sayıda ülke tarafından Suriye'nin meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.⁵⁶²

Hafız Esad'ın ilk yirmi yıllık yönetiminde olduğu gibi Beşşar Esad döneminde de Baas Partisi ve devlet kurumları arka planda kalmış ve araçsallaştırılmıştır. 1990'larda gerek Suriye ekonomisiyle ilgili, gerekse iç ve dış politikalarında ortaya çıkan gelişmeler tek başına Esad'ın cumhurbaşkanı yetkisiyle aldığı kararlarla gerçekleşmişti. 1972'deki açılışından sonra 1990'da meclisin milletvekili sayısının artırılmış olmasına rağmen kuruluşundan bu tarihe henüz tek bir kanun tasarısını bile oluşturamaması meclisin etkisizliğini ve niteliğini değiştiremiyordu.⁵⁶³

4.6. SURİYE'DE ULUS İNŞA SÜRECİ

Fransız mandasının resmen nihayetlendiği ve Suriye'nin bağımsız bir cumhuriyet olduğu 17 Nisan 1946 sonrası döneme ilişkin akademik çalışmalar yeni Suriye'nin 1940 ve 1950'li yıllar boyunca zayıf bir devlet olduğunu, ideolojik çekişmeler ve farklı güç odakları arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle siyasi istikrarsızlıktan muzdarip olduğunu iddia ederler. "Suriye için mücadele" olarak da adlandırılan bu döneme damgasını vuran siyasi istikrarsızlığın ve buna eşlik eden toplumsal şiddet-

⁵⁶¹ Arı, a.g.e., s. 141.

⁵⁶² Arı, a.g.e., s. 142.

⁵⁶³ Özkoç, a.g.e., s. 177.

tin kökeninde modern Suriye'nin "yapaylığı" ve Suriye toplumunun "ulus olamamış" olduğu iddiası yatmaktadır.⁵⁶⁴ Moshe Ma'oz, Suriye'nin 1946 yılında bağımsızlığını kazandığında, birçok bakımdan bir devlet olmasına karşın bir ulus-devlet olmadığını; siyasi bir toplum olmayan siyasi bir oluşum olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁵

Bu bakış açısına göre Suriye tarihsel kökenden mahrumdur. Ülke I. Dünya savaşını takiben birçok Suriyelinin arzusunun aksine coğrafi Suriye'yi dikkate almaya- rak yani Türkiye'nin güneydoğusunun bir kısmı, modern Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarının bir kısmını dışarıda bırakarak kurulmuştur. Aynı bakış açısına göre, bu emperyalist paylaşım sürecinin iç siyasete yansımaları, gerçekleştirilemeyen Pan-Arap (kavmiye) ideali ile yerel Suriye-Arap milliyetçiliği (vataniye) arasındaki günümüze kadar devam eden ideolojik çekişmedir.⁵⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus-devlet özelliklerini barındırmadığı bilinen bir gerçekliktir. Osmanlı Devleti, pek çok ulusun, etnik grubun, din ve mezhep mensubunun bir arda yaşadığı bir devlettir.⁵⁶⁷ Arap dünyasında geçmişten beri süregelen bir tartışma, Arap ulus-devletlerinin tarihsel bir gerçekliği mi temsil ettiği, yoksa Arap dünyasına yabancı, yapay yapılar mı olduğudur? Carl Brown, ikinci görüşü savunanların görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: Arap devletlerinin sınırları çizilirken dış faktörler belirleyici olmuştur. Günümüz Orta Doğu'sundaki sınırlar, dolayısıyla modern Orta Doğu devlet sisteminin tamamı, bu manda döneminin ürünleridir. Bu devletler sistemi, yabancı kökenlerinden ötürü, uygulamada iki sorunla karşı karşıya kalacaktı: Sistemin kurumlaşması sırasında ülke içi gerginlikler ve devletler sistemi kurulduktan sonra ortaya çıkan toprak uyuşmazlıkları.⁵⁶⁸

Öte yandan, Iliya Harik, Arap ülkelerinin yalnız eski toplumlar değil "aynı zamanda eski devletler" olduğunu savunur. Üç tanesi-Irak, Suriye ve Ürdün- hariç, bütün bu ülkelerin geçmişinin 19. yüzyıla veya daha eski dönemlere uzandığını belirtir. Harik, Arap milliyetçilerinin, Arap devlet sistemini sömürgecilik ürünü sayıp küçümsemeleri bir tarihsel yanlış algılama olduğunu, günümüz Arap devletlerinden on beş tanesinin Avrupa'nın sömürgeci güçleriyle genel olarak bağlantısı bulunmayan yerli ve bölgesel güçlerin ürünü olduğunu iddia eder.⁵⁶⁹

Harik, Arap devletlerinden hemen hemen hiçbirinin "devlet olarak kendi varlığını kayıtsız koşulsuz kabul etmediğini, meşruiyet krizinin Bereketli Hilal'de kendini

⁵⁶⁴ Seda Altuğ, Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, Ekim 2018, s.72.

⁵⁶⁵ Moshe Ma'oz, 'Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria', *The Middle East Journal*, Cilt 26, No. 4, Sonbahar 1972, s. 389-404.

⁵⁶⁶ Altuğ, a.g.m., s.73.

⁵⁶⁷ L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Çeviri: Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.196.

⁵⁶⁸ Brown, a.g.e., s.197.

⁵⁶⁹ Brown, a.g.e., s.198.

gösterdiğini belirtirken, Korany de yabancı kökenlerine karşın, belirli sınırlar içinde kurulmuş Arap devletlerinin “gittikçe daha çok yerine oturduğunu ve doğallaştığını kaydeder. Korany’ye göre Arap devletleri yerli bir oluşumlar değildir, ne var ki artık ithal, yabancı bir yapı da sayılmaz. Dolayısıyla melez bir ürünlerdir. İnsanlar bu yapının varlığına alışmıştır, artık zamanın yadsımayacak bir gerçeği, standart çerçevedir. Ayrıca, bu, başarısızlık sayesinde kazanılmış bir zaferdir. İslamcılar ve Arap milliyetçileri, alternatif, işlevsel bir “pan” devlet formülü geliştirmemişlerdir.⁵⁷⁰

Üç rakip milliyetçilik - Suriye milliyetçiliği, Arap Milliyetçiliği ve Büyük Suriye Milliyetçiliği - Suriye'nin bağımsızlığının ilk on yıllarında egemenlik için yarıştı ve günümüzde de rol oynamaya devam ediyor. Manda döneminde daha çok antiemperyalist vurgusunun öne çıktığı düşünce yapısının başını çektiği örgütlenmelerin ortaya çıktığı bu coğrafyada daha çok bölgeciliği (vataniye) savunanlar ile Arap birliğini (kavmiye) savunanların mücadelesine sahne olmuştur. Arap coğrafyasında ortaya çıkan kavmiye ile vataniye'nin mücadelesi, Pan-Arabizm ile ulus-devlet mücadelesinin başka bir anlatımıdır. Dolayısıyla tarih içinde vataniye'nin kavmiye karşısında güç kazanması, onun yerini alması ile ulus-devlet inşası aynı anlama gelmektedir.

Kavmiye,” Arapça’da Arap milliyetçiliğini betimlemekte kullanılan Arapça bir terim iken; “vataniye” daha çok oluşan veya oluşmakta olan egemen devletleri dile getiren yerel milliyetçiliği ifade etmektedir. İki Dünya Savaşı arası evrede iki kavram arasındaki var olma mücadelesi, 1950’lerin ortalarına doğru “kavmiye” lehine sonuçlanmış gibi görünse de, Haziran 1967 Savaşı’ndan sonra Suriye’de ve tüm Arap dünyasında “vataniye”nin daha çok önem kazanmaya başladığını ve her bir Arap ülkesinin kendi çıkarını birlik fikrinin önüne geçirdiğini görmek mümkündür.

Vataniye, ulus inşa modellerinden toprak ve yurttaşlık esasına dayanan Fransız modelini esas alan iradeci ulus inşasını, Kavmiye ise dışa kapalı, etnik ve milli kimliğe dayanan, ulusu ortak köken, ortak dil aidiyeti olarak tanımlayan Alman modelini esas alan bir ulus inşa yaklaşımıdır.⁵⁷¹

Vataniye, ulusu “aynı topraklarda (Suriye veya Büyük Suriye) yaşayan ve bundan kaynaklanan ortak duyguyu ve kültürü paylaşan yurttaşlar bütünü” çerçevesinde ele almaktadır. “Yurttaşlık ve toprak” ilkesi esas olduğundan iradeye bağlı ve kapsayıcıdır. Burada ulusal kimlik, vatan düşüncesine sahip olan, bu temelde ortak değerleri taşıyan, yasaları ve kurumlarıyla tek siyasi iradeye bağlı topluluk olarak tanımlamak mümkündür. Ulusal kimlik aynı zamanda bu topluluktaki bireylerin yasal eşitliğine dayanmakla birlikte bu tip bir uluslaşma özünde etnokültürel farklılıkları

⁵⁷⁰ Brown, a.g.e., ss.198-199.

⁵⁷¹ Durgun, a.g.e., s.49.

yadsımda ve “kültürel türdeşlik”i esas almaktadır. Siyasal otorite ile kültürel yapı arasında tek ve zorunlu ilişki kurduğu için kültürel anlamda baskıcı ve asimilasyonisttir. Yani aynı topraklar üzerinde yaşayan yurttaşların hepsini, herhangi bir etnik gruba ait olmayan, tasarlanmış “tek ve üstün kimlik” içinde türdeş olmaya davet eder ve hatta gerekirse bu durma zorlar. Bu model, etnik gruplar bakımından dışlayıcı olmasa da etnik kimliğe ilişkin bazı sorunlara neden olabilir.⁵⁷²

Kavmiye, Etnik-ulus modeli ya da Alman Romantik ulusçuluğunu kendine kılavuz edinen Pan-Arap siyasal bir düşünce biçimidir. Ulusu “tarihsel/doğal ve etnik, organik bütünlük” çerçevesinde ele alır. Burada ulusun (Arap ulusu) bireyleri aynı soydan/kökenden gelmekle tanımlanır. O nedenle iradi değildir, aynı ülkedeki başka insanları dışlayıcıdır. Bu tip ulusun unsurları ise ortak soy, siyasi topluluk niteliği taşımayan halk, Batılı modeldeki hukukun yerine geçen yerli kültür, din ve âdetlerdir.⁵⁷³

Bu farklılıklarına rağmen, Smith’in de vurguladığı gibi ulusun, her özgül durumda değişik oranlarda biri yurttaşlıkla ilgili ve teritoryal, öteki etnik ve jeneolojik (soya dayalı) olan iki boyutu birbiriyle harmanlamıştır.⁵⁷⁴ Dolayısıyla uluslaşma süreçleri hangi modele dayanırsa dayansın bazı etnik gruplar aleyhine etnik farklılıkları azaltıcı ya da giderici bir etki yaptığı için etnik sorunların doğmasında önemli bir etkidir.

1932’de Beyrut’ta Sosyal Milliyetçi Parti’yi kuran Lübnanlı Hıristiyan Antun Saadah’ın yazılarında bölgesel milliyetçilik (vataniye) akımının ve Büyük Suriye milliyetçiliğinin izlerine rastlanmaktadır. Saadah, Fransızların Büyük Suriye’ye getirdikleri bölünmeyi kınıyor ve ülkenin yeniden birleştirilmesini istiyordu.⁵⁷⁵ Aynı zamanda Suriye’nin eski Fenikelilere kadar dayanan zengin tarihli ayrı bir millet olduğunu ve bu yüzden birleşik bir Arap devletinin parçası olmaması gerektiğini iddia ediyordu. Ülke (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Sina hatta Kıbrıs’ı dâhil eder), doğal sınırlara sahipti ve üzerinde Suriye’nin uzun tarihi boyunca tek millete dönüşen Kananlar (Kenanlar), Keldaniler, Hititler ve diğerleri gibi çeşitli halklar yaşamıştı. Saadah, Arap milliyetçiliği ile herhangi bir özdeşleşmenin Suriye’nin emsalsizliğinden feragat etme ve onun yetenekli insanların daha kötü bir durumu kabul etmesi olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁶ Saadah, Suriye tarihinin Arap, İslam ve Hıristiyan tarihinden eski olduğuna inanan bölgesel bir Suriye milliyetçisiydi ve Suriye’nin ayrı bir milli varlık olarak

⁵⁷² Smith, a.g.e., 2013, s.112.

⁵⁷³ Smith, a.g.e., 2013, s.25

⁵⁷⁴ Smith, a.g.e., 2013, s.34.

⁵⁷⁵ Cleveland, a.g.e., s. 261.

⁵⁷⁶ Davişa, a.g.e., s.89.

çok eski çağlardan beri bölgede birbiriyle ilişki halinde olan, benzersiz coğrafi ve tarihi unsurların ürünü olduğunu kabul ediyordu.⁵⁷⁷

Kavmiye ile vataniye arasındaki mücadele Arap coğrafyasında farklı zamanlarda meydana gelen olaylarda sürekli olarak kendini tekrar ettirmiştir. Filistinlilerin 1936'da genel grev olarak başlattıkları ve sonra isyana dönen eylemleri, Filistin'i Arap dünyasının en önemli sorunu haline getirerek sorunu Arapların bilincine taşımıştır. Filistin sorunu sonraki dönemlerde de gündemden düşmemiş, Arapların birlikte hareket etmelerine ilişkin fikirlerin bölgede kök salmasına yol açmıştır. Birçok gönüllü Suriyelinin Filistin'e yardım amaçlı gitmesi ve Bilad eş-Şam düşüncesinin giderek yaygınlık kazanması "kavmiye"nin "vataniye"ye karşı önem sırasında bir adım öne çıktığı anlamına gelmediyse de Arap birliğine düşüncesinin oluşmasında önemli olaylardı. Arap coğrafyasında meydana gelen her olay Arap halkının ve de özellikle Arap entelektüellerin düşüncelerinde yerel milliyetçilikten Arap milliyetçiliğine geçişi hızlandıran en önemli etkenlerdendi. Arap milliyetçiliğinin seyrindeki önemli olaylardan birisi de 1940'da Irak'ta iktidara gelen ve İngiliz karşıtı bir politika izleyen Raşid Ali Gaylani yönetiminin İngilizler tarafından zor gücüyle iktidardan uzaklaştırılmasıydı. Kısa ömürlü bir iktidar ve bu iktidar sonrasında emperyalist İngiltere ile yapılan savaş ve bunun Arapların hayal dünyasında yarattığı duygular "kavmiye"nin yükselişine yardım ediyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında bağımsızlıklarını kazanma sürecine giren Arap ülkeleri, iki savaş arası dönemde ortaya çıkan birleşme veya birlikte hareket etme düşüncesi doğrultusunda ilk defa 1945'te Kahire'de bir araya gelerek Arap Ligi oluşumunu başlattılar. Kahire'deki toplantı, Arap milliyetçiliği açısından tarihi bir oluşuma sahne olduysa da burada alınan kararların içeriği itibariyle, görünüm "kavmiye"den ziyade "vataniye"yi tarif ediyordu. Bunun en önemli nedeni Arap Lig'ine üye olan her devletin, karar aşamalarında "bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve egemenlik" gibi hükümler haklarını içeren konularda veto haklarının bulunduğu kabul edilmişti.⁵⁷⁸ Arap Ligi'nin zayıf bir birlik olduğu 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda daha net ortaya çıkacaktı. Ancak oluşturulan bu Arap Ligi'nin "kavmiye"yi ve "vataniye"yi savunan Arap entelektüelleri arasında Arap milliyetçiliğinin içeriğine yönelik bir tartışma yarattığını ve hareketin de bundan beslenerek çıktığını göz ardı etmemek gerekir. Böyle bir ortamdan Baas Partisi "kavmiye"yi savunan bir parti olarak doğdu.

Diğer ulus öncesi ya da erken dönem devlet toplumlarında olduğu gibi, yerleştirilmiş siyasi iktidar merkezleri ile özdeşleşme, daha büyük hayal edilmiş topluluk hissinden ağır basmıştır. Suriye'nin bağımsızlığının başlarında, yerleşik seçkinlerin

⁵⁷⁷ Cleveland, a.g.e., s. 261.

⁵⁷⁸ Davişa, a.g.e., s.111.

(eşraf) birçok üyesi “kavmiye”den ziyade Suriye “vataniyesi”ni destekledi. Seçkinler, mevcut siyasi sistemden yaralandıklarından Suriye milliyetçiliğine geçişin kendi pozisyonlarının devamı için Pan-Arap milliyetçiliğinden daha iyi olacağını düşündüler.⁵⁷⁹

1958’de Suriye ile Mısır’ı birleştiren Birleşik Arap Cumhuriyeti Arap milliyetçiliğinin zirvesi olarak görülür. Arap birliği yolunda önemli bir adım olarak görülen BAC, Suriye ile Mısır’ın tek bir devlet olarak birleşmesiydi. BAC’ın ilanı bazı Arap milliyetçilerince Selahattin Eyyübü’nin zaferinden sonra Arap dünyasının en önemli anı olarak tanımlanmıştı. Bu birleşme aynı zamanda kavmiye’nin vataniye’ye karşı bir zafere olarak görülmüştü. Fakat Suriye’nin siyasal ve sosyal kurumlarını adapte ederek, siyasal sistemini Mısır’inkiyile bütünleştiren geniş kapsamlı bir organik birleşme ne kadar başarılı olacağı tartışmalıydı.⁵⁸⁰ Birlik kısa sürede çeşitli idari, ekonomik ve siyasal sorunlarla karşılaştı. Sorun, niyetler ve amaçlar ne olursa olsun, yirmi altı milyonluk bir ülkeyle dört milyonluk bir ülke arasında eşitliğin mümkün olmamasıydı. Suriye’nin Mısır’a benzeme, işleri onun yaptığı gibi yapmak dışında şansları yoktu. Suriye’nin, özellikle yürütme, yasama ve askeri sistemlerin giderek Mısır’inkilere dâhil edilmesi birleşmeyi çalışamaz hale getiriyordu. Siyasal hastalıklara ek olarak ekonomik problemler de tırmanıyordu. Suriye’nin ekonomik temelleri özel girişim ilkesi üzerine inşa edilmişti ve devletin ekonomiye müdahalesi çok düşüktü.⁵⁸¹ Arap dünyasında umutla, coşkuyla karşılanan BAC, ancak üç yıl yaşayabilmişti. Programsız ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilen birlik planlamadan yoksundu. Suriye’nin Mısır’dan farklı toplumsal ve ekonomik şartları dikkate alınmadan, Arap sosyalizmi adı altında katı bir devlet kapitalizminin uygulamaya konulması birliğin çöküşünü hazırladı. Suriye’nin ayrılışı çok önemli bir olaydı; ancak Arap milliyetçiliğinin sonu demek değildi.

Arap milliyetçiliğinin zirvede olduğu 1950-1960 yılları arası, egemenliklerini korumaya çalışan devletlerle başını Nasır’ın Mısır’ının çektiği Arap birliği yanlıların mücadelesi ile geçmişti. Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan krallıkları, Mısır’ın herkesi kapsayıcı, yayılcı Arap milliyetçiliğine şiddetle karşı çıkmışlardır. Kendilerini daha geniş bir kültürel topluluğun üyesi olduklarını kabul etmekle beraber, devlet egemenliğinin vazgeçilmezliğini savunmuşlardır. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Tunus devleti de bu duyarlılıklara sahipti. 1956’da bağımsızlığını kazanan Tunus’ta Habib Burgiba, Nasır’ın Batı karşıtı seferberliği doruktayken Batı yanlısı bir politika takip etti. Tunus’un egemen bir devlet olarak kendi milli çıkarlarını takip etmeye hakkı

⁵⁷⁹ Victoria J. Gilbert, *Syria for the Syrians: The Rise of Syrian Nationalism, 1970-2013*, Northeastern University Boston, Massachusetts May, 2013, s.24.

⁵⁸⁰ Davişa, a.g.e., s.179.

⁵⁸¹ Davişa, a.g.e., s.204.

olduğundan hareketle Mısır'ın hükümrancılık taleplerine karşı çıkıp diplomatik ilişkilerini kesti.⁵⁸²

Suriye-Mısır Birliği'ne diğer Arap ülkelerinin de zamanla katılacakları düşüncesinin kolay gerçekleşmeyeceği, 1958 darbesinin ardından, Irak'ın bağımsız bir yol çizme kararıyla anlaşılıyordu. Irak'ın Birlik'e katılma olasılığı Arap birliğinin gerçekleşmesinde önemli bir gelişme olacakken bu konudaki çekingen tavrı Arap milliyetçiliğinin yara almasına yol açtı. Irak'ı yöneten liderlerin düşünceleri "kavmiye" ile "vataniye" arasındaki yol tercihinin hangisinin lehine olacağını belirliyordu.

Vataniye düşüncesinin yükselişi Arap birliğinin gerçekleşmemesinde önemli bir nedendi. Ürdün, 1916 İsyanı'nın Şerif Hüseyin ve onun oğulları tarafından yönlendirilip başarıya ulaştığını dolayısıyla Arap milliyetçiliğinin Haşimi'ler tarafından yükseltildiğini söylemek vasıtasıyla kendini farklı bir yerde konumlandırıyordu. Lübnan ise oldukça hassas siyasi dengeler üzerine inşa ettiği yapısı nedeniyle birliğe katılma konusunda zorluk çekebilecek bir konumdaydı. Irak daha çok Irak kültürüne ve "Iraklılık"a vurgu yaparak "vataniye"yi ön plana çıkarıyordu. Dolayısıyla bağımsızlık öncesi öne çıkan "birlik" dilekleri, yerini bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan ülkesel çıkarılara bırakıyordu.

1946'da bağımsızlığını kazanan Suriye'de siyasete hâkim olan geleneksel eşraf, 1954'teki genel seçimler vasıtasıyla iktidarlarını iyiden iyiye güçlendirmişti. Geleneksel elitin nüfuzunu kıran ise BAC'la gelen Suriye ekonomi politikasındaki radikal değişimlerdi. Geleneksel elit, Nasır'ın Mısır'ıyla yeniden birleşmeye karşı durmuş, bununla bağlantılı olarak Arap milliyetçiliğinden çok bölgeselliğe yani Suriye ulusalcılığına yakın durmuşlardır. Bu durum, "kavmiye" ve "vataniye" arasındaki çekişmenin Suriye özelinde "vataniye"nin lehine sonuçlanacağı izlenimi vermekteydi.

BAC'ın dağılışı "vataniye" yanlısı ülke yönetimlerine cesaret vermişti. Bu tutum, Ağustos 1962'deki Arap Ligi zirvesinde kendini açık bir şekilde ortaya çıkardı. Toplantıda Suriyeliler, Mısırlıları Suriye'nin içişlerine karışmakla suçladılar. Monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan ve "önce Irak" sloganıyla görüşlerini net biçimde ortaya koyan Irak heyetleri de Suriye'nin suçlamalarını destekleyerek "vataniye" düşüncesinin destekçileri olduklarını açığa kavuşturmuşlardı.

Mart 1963 Baas darbesinden sonra Suriyeli liderler Nasır'la birlik hakkında konuşmak üzere Mısır'a gittiklerinde, amaçlarının bölgesel olmaktan çok yerel olduğu ortaya çıktı. Suriye halkına açıklanan amaç Arap milliyetçiliği olsa da asıl amaç, bu birliğin kendilerini Suriye içinde meşrulaştıracağıydı.⁵⁸³ Suriye'de Arap milliyetçiliği ("kavmiye") ve Suriye milliyetçiliği ("vataniye") arasındaki mücadele ilerleyen za-

⁵⁸² Davışa, a.g.e., s.198.

⁵⁸³ Davışa, a.g.e., s.214.

manda Baas içinde Arap milliyetçiliğine tali önem atfeden bir grubun oluşmasıyla netlik kazanıyordu. Suriye milliyetçileri düşüncelerini BAC'ın çöküşüyle ve dolayısıyla Arap birliği girişiminin başarısızlığıyla savunuyorlardı.⁵⁸⁴

Baas Partisi'nin Ekim 1963'teki VI. Kongresi Parti içerisindeki ideolojik farklılıklar ortaya çıktığı bir kongre oldu. Neo Baas olarak tanımlanan grup, klasik Baasçı düşünceye Marksist ideolojinin nüfuz etmesiyle ortaya çıkan bir oluşumdur. Mısır, Suriye ve Irak arasında süren birlik görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve bölgede gittikçe ön plana çıkmaya başlayan "vataniye"nin ardından, Parti içindeki Bölgeciler (Suriye yanlıları) güç kazanmaya başlamıştı. Bölgecilerin fikirleri VI. Kongre kararlarına da yansımıştı.⁵⁸⁵

Haziran 1967 Savaşı'nda Arap müttefikler ağır bir yenilgi almıştı. Bu durum, Nasır'ın liderliğinde somutlaşan "kavmiye"nin yerini "vataniye"ye bırakmaya başlamasına neden oldu. Savaştan sonra Hartum'da bir araya gelen Arap liderleri konferansta, her bir Arap devletinin teritoryal çıkarlarının ağır bastığı ve dolayısıyla "vataniye"nin öne çıktığını kabul ediyorlardı.

1976'da Filistinli yerleşimcilerin Lübnan içinde siyasi bir varlık olma çabalarından kaynaklı karmaşa ve ortaya çıkan Hıristiyan-Müslüman çekişmesi Lübnan'ı uzun süren bir bölgesel Savaş'ın merkezi yaptı. Suriye'nin Lübnan'da Filistinliler için yanında değil de Hıristiyan Maruniler için bulunması ve Filistinlilere müdahalede bulunması, Arap milliyetçiliğinden ziyade Suriye'nin ulusal çıkarlarıyla ilgiliydi. Bu durum, aynı zamanda "vataniye"nin yükselişi anlamına da geliyordu. Suriye, Lübnan'da Filistinli mültecilerin ve FKÖ'nün varlığının ülkeyi İsrail ve müttefiklerinin saldırılarına açık hale getirdiği gerekçesi Hıristiyanların yanında savaştı.

Arap coğrafyasında Arap milliyetçiliğinin (kavmiye) düşüşe geçmesi ve "vataniye"nin yükselişi Suriye'yi ve Baas Partisi'ni de önceliklerinde değişikliğe zorladı. Değişikliklerin başında, Parti'nin 1960'ların ortasından itibaren Arap sosyalizmine ve "kavmiye"ye öncelik veren anlayışının kırılması, Suriyelilik'e ve liberalizme evrilmesi oldu.

Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra Edip Çiçekli hükümetinin aldığı ilk tedbirlerden biri ulusal bütünlüğü sağlamak adına Fransız mandası döneminde azınlıklara garanti edilen parlamento temsil oranlarının düşürülmesi olmuştur. Bu amaçla 1947-1949 yılları arasında parlamentodaki Hıristiyan delege sayısı 19'dan 14'e, Alevi delege sayısı 7'den 4'e ve Dürzü delege sayısı da 5'ten 3'e düşürülmüştür. Bir delege bulunan Yahudiler gibi Kürt, Türkmen ve Çerkezlerin de temsili Sünni Arap

⁵⁸⁴ Özkoç, a.g.e., s.109.

⁵⁸⁵ Özkoç, a.g.e., s.113.

çoğunluğu içinde sayılarak ortadan kaldırılmıştır. 1953 yılında bu temsil oranı tamamen ortadan kaldırılarak azınlıkların eşit vatandaş olduğu varsayılmıştır.⁵⁸⁶

Michael H. Van Dusen, bağımsızlık döneminde üç etkenin kesişmesi sonucu bölgesel (ulus-altı) bağların çok sayıda Suriyeli için ulus inşanın önemli unsurlarından olan siyasi katılımın niteliğini belirlediğini ortaya koymaktadır. Van Dusen bu faktörleri şu şekilde özetlemiştir:⁵⁸⁷

1. Politik bilincin olgunlaşması, ulus-üstü (kavmiye) ve ulus-altı (bölgesel) bağları, ulus-devlete sadakat duygusu aleyhine, öne çıkarmıştır. Suriye sınırlarının yüz yılın başından beri sıklıkla değişime uğramış olması, Suriye ulus-devletine karşı belirgin ve birleştirici bir sadakatin gelişmesini yavaşlatmıştır. Bu sınır değişikliklerinin ulusal bütünleşmenin üstünde yarattığı tesiri hâlâ görmek mümkündür. Sabit sınırların oluşturulamaması bir yandan, sınırların yalnızca teknik olarak saygı görmesine ve Arap kimliğinin Suriyelilik kimliğine oranla çok daha ağır basmasına neden olurken; öte yandan herhangi bir ortak bağlılık noktasının eksik olması, yerel düzeydeki siyasi mücadelelerin ulusal düzeye taşınmasına hatta ulusal siyasete hâkim olmasına yol açmaktaydı.

2. Suriye'deki bazı bölgelerin ekonomik açıdan kendi kendilerine yetmesi, yakın dönemdeki kalkınma projelerinden pek etkilenmemesini sağlamıştır. Bölgedeki tarihi Arap tarım-kentleri, Irak ve Suriye gibi ülkelerde, bölgesel bağların oluşmasında önemli rol oynamaktadırlar. Tarihi tarım kentlerinin kendi çevrelerinde yarattığı iktisadi yaşam, onları aynı zamanda siyasi faaliyetlerin de merkezi haline getirmiştir. Bu durum, bağımsızlık döneminde ulusal siyasetin çoğu kez ulus-altı ve bölgesel çıkarlar doğrultusunda belirlenmesini ve şekillenmesini gerekli hale getirmiştir. Ülke içi iletişim yapısı da tarım-kent mozaiğini yansıtmaktadır. Başkent Şam ile Suriye'nin herhangi bir köyü arasında irtibat, bölgede bulunan ve köyün bağlı olduğu kent yoluyla sağlanabilmekteydi. Tarım-kentler arasında ise iletişim asgari düzeyde gerçekleşebiliyordu.

3. 1940'ların sonu ile 1950'lerin başlarında, ülkenin farklı yerlerine görevlendirilmeden önce değişik mesleklerde lise tahsilini tamamlayan genç kuşaklar, siyasi açıdan bilinçlenmiş olarak göreve başlıyorlardı. Gençlerin edindikleri siyasi ve ideolojik duruş kendi tarım-kentlerindeki yerel siyasi durumu yansıtmalarına neden oluyordu. Sonuç olarak, ulusal Partiler de Suriye'deki bölgeciliğe ayak uydurmak zorunda kalıyor ve adem-i merkezî, kendine dönük, yarı özerk yapılar haline geliyor-

⁵⁸⁶ Moshe Ma'oz, Avner Yaniv, *Syria Under Assad, Domestic Constraints and Regional Risks*, Rotledge, 2014, ss. 45-50.

⁵⁸⁷ Michael H. Van Dusen, 'Political Integration and Regionalism in Syria', *The Middle East Journal*, Cilt 26, No. 2, Bahar 1972, ss. 123, 125-6.

lardı. Böyle bir yapılanma ulusal partilerin bölgeler arası ve bölge içi çıkarları yanı sıra sınıtmaya devam etmelerine neden oldu.

Nicolas Dam, Suriye’de ulus-altı (bölgesel) bağların güçlü olmasının nedenlerinin başında dini ve etnik grupların Suriye genelinde eşit şekilde dağılmamasından, genellikle değişik idari bölgelerde farklı düzeylerde yoğunlaşmasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Dam, “toplu halde yaşayan” azınlıklar ile “dağınık halde yaşayan” azınlıklar arasında farklılık olduğunu bu nedenle bunlar arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtir. Bunlardan ilki, halkı belirli bir bölgede yoğunlaşan ve o bölgede çoğunluk sağlayan azınlıklardır. İkincisi ise, toplu halde yaşayan azınlık tanımına uymayacak biçimde halkı birçok bölgeye dağılmış olan azınlıklardır. Sünniler, Lazkiye ve Süveyde hariç neredeyse Suriye’nin tüm kentlerinde çoğunluğa sahiptirler. Lazkiye bölgesinde ise Alevilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir (yüzde 62,1). Kırsal kesimde gruplar halinde yaşayan Rum Ortodoks Kilisesi halkı ise, ülke çapında yüzde 4,7 oranına kıyasla, burada ulaştıkları yüzde 12,8’lik oranla güçlü bir şekilde temsil edilirler. Aynı zamanda Cebel el-Dürüz ya da Cebel el-Arab diye bilinen El-Süveyde’de ise, nüfusun yüzde 87,6’sını oluşturan Dürzîler bölgede büyük çoğunluğa sahiptir. Burada görece büyük Rum Ortodoks ve diğer Hristiyan cemaatleri de bulunur. El-Süveyde’deki Sünnilerin oranı ise yüzde 2’den azdır ve bu oran, bütün illere kıyasla en düşük olanıdır.⁵⁸⁸

Dam, Suriye’deki siyasi partilerin büyük bölümünün yukarıda belirtilen nedenlerle bölgesel çıkarları temsil ettiğini vurguluyordu. Bu durumda siyasi partilerin ideolojileri ne olursa olsun, belirli bölgelerde ya da nüfusun belirli kesimleri arasında yaygınlaşabiliyorlardı ve diğer kesimler üzerinde etkileri çok sınırlı kalıyordu.⁵⁸⁹ Milliyetçiliğin yükselişi ve süre giden sosyal dönüşüm, özellikle bağımsızlığın kazanılmasından sonra mezhep, bölge ve aşiret bağlarının zayıflamasına neden oluyordu. Gelişen iletişim ve ulaşım imkânları, bazı cemaatleri tecrit edilmişlikten kurtardı. Modernleşmenin ve sanayileşmenin etkisiyle, değişik cemaatlerden insanların eskiye oranla daha sık ve daha yoğun temas kurmalarının yolunu açtı. Mezhepsel, bölgesel veya diğer tikelci fikirsel veya inançsal yapılar, bağımsızlığın kazanılması ve 1960’lardaki ulusal bütünleşmenin ardından eğitimde sağlanan büyük ilerlemeyle de birleşince büyük oranda bastırıldı. Öte tarafta kentleşmenin getirdiği yeni yaşam biçimi aile bağlarının zayıflamasına neden oldu. Dine karşı giderek artan ilgisizliğe rağmen, dinî cemaatler siyasi ve sosyal birimler olarak önemlerini korudular. Cemiyetler, kulüpler ve siyaset dışı gruplar, dinî cemaatlerin geleneksel sosyal kanalları

⁵⁸⁸ Dam, a.g.e., s.25.

⁵⁸⁹ Dam, a.g.e., s.24.

yoluyla yayıldılar, bu da mezhep bağlarının korunması ve dolayısıyla ulusal bağların zayıflamasını getirdi.

Baas Partisi bağımsız, birleşik bir Arap devleti kurmayı amaçlayan bölgesel, dinsel, mezhepsel ayrılıklara şiddetle karşı çıkan bir söylem içinde ortaya çıktı. Parti'nin tüzüğünde şöyle yazar: "Arap ulusu kültürel birlik oluşturur. Evlatları arasında var olan herhangi bir farklılık rastlantısaldir ve hiçbir önem taşımaz. Arap bilincinin uyanmasıyla bu farklılıklar ortadan kalkacaktır. Arap devletinde yalnız ulusal (kavmiye) bağ hâkim olacaktır. Bu bağ, onları tek bir ulus potasında eritmek, din, mezhep, aşiret, ırk ile bölgeye dayalı diğer bütün hizipler ile mücadele etmek suretiyle vatandaşlar arasında ahengi sağlar."⁵⁹⁰ Baas Partisi, toplumsal gerçekleri reddederek, mezhep, bölge, aşiret bağlarını dışlaması, bunların yerine Arap milliyetçiliği ile sınıfsal bağları koymayı hedeflemesine rağmen, büyük ölçüde geleneksel sosyal kanallar yoluyla kuruldu. Parti'nin bu yolla siyasi bir harekete dönüşmesi, ileride Parti'ye üye olanların sosyal kimlikleri üzerinde belirleyici rol oynadı.

Akademisyenler ve analistçiler Hafız Esad'ı pragmatist, strateji ve reel politik ustası olarak adlandırırılar. Suriye siyasetine otuz yıl hâkim olduğu sürece Suriye için taktiksel olarak avantajlı gördüğü şeylere meşruiyet havası vermek için tasarlanmış ideolojik bir esneklik sergiledi. Esad için milliyetçilikler (Arap milliyetçiliği, Suriye milliyetçiliği, Büyük Suriye milliyetçiliği) toplanabilir, gerektiğinde kullanılabilir ve daha sonra uygun yerlerine geri konabilirdi.⁵⁹¹ Bunun en önemli örneği Esad'ın 1970'lerde rejimin Büyük Suriye milliyetçiliğini kullanmak için gösterdiği çabalarıdır. Rejimin Lübnan'a müdahalesini desteklemek için kullandığı milliyetçilik, Büyük Suriye milliyetçiliği idi. Hedef ister Lübnan halkı üzerinde siyasi "baskı" yapmak olsun, ister askeri manevrayı haklı kılmak olsun, resmi medyaya "Büyük Suriye birliği fikrini canlandırma" izni verildi. Bu canlanma, İsrail'in 1985'teki işgali sırasında Lübnan'daki olaylar karşısında yapılan resmi açıklamalarında görülebilir.

Sömürgeciliğin bir ürünü olarak Suriye, sadece milli kimlik duygusu inşa etmekle kalmayıp, aynı zamanda ulusal kurumlar ve altyapı da yaratmak zorundaydı. Baas yönetimi altında kurulacak kurumlar, Suriye'yi modernleştirmenin en iyi yolu olarak görülüyordu. 1970'lerden başlayarak bu kurumların gelişimi rejimin birincil odağı haline geldi. Gelişmekte olan devlet kurumları, vatandaşların kendi devletleriyle etkileşim kurma ve kimliklerini tanımlama derecesini artırdı. Esad, askeri olmayan hükümet destekli örgütleri, daha fazla sayıda Suriyeliyi seçkin Suriye toplumuna dâhil etmek amacıyla genişletti. Suriye devletinin 1970'lerde güçlenmesi Esad'ı komşu ülkelere müdahale konusunda rahatlatmakla kalmadı, aynı zamanda hükü-

⁵⁹⁰ Dam, a.g.e., s. 40.

⁵⁹¹ Gilbert, a.g.e., s. 30.

mete kamu sektörünü genişletme kapasitesi de verdi. Suriye toplumunda istihdam için devlete artan bağımlılık, merkezi, Suriye rejimi ile ortalama vatandaş arasında somut bir bağlantı kurdu. Hükümet, toplum ve devlet arasında daha güçlü bağlantılar kurmanın yanı sıra, devletin ulaşım ve iletişim sistemlerindeki gelişmeler yoluyla Suriye devletini içsel olarak bağlamaya gayret gösterdi.⁵⁹²

1970'de iktidara gelen Hafız Esad, iktidarını konsolide etmek ve bölgesel çıkarları temsil eden partileri bir araya getirerek siyasi parçalanmışlığı önlemek amacıyla "Ulusal İleri Cephe"yi kurdu. Arap Sosyalist Baas Partisi, Arap Sosyalist Hareketi, Arap sosyalist Birliği, Suriye Komünist Partisi, Sosyal Demokrat Birlikçiler, Sosyalist Birlikçiler, Suriye Sosyal Milliyetçi Parti, Demokrat Sosyalist Birlikçi Parti ve Ulusal Ant Hareketi gibi siyasi yapılanmalar Ulusal İleri Cephe'ye dâhil edildi.⁵⁹³ Ulusal İleri Cephe'nin yanında rejim, profesyonel dernekler, işçi sendikası, çiftçi sendikası ve kadın grupları gibi nüfusun çeşitli kademelerini temsil eden bir dizi hükümet destekli örgüt kurdu. Suriye'de uygulanan mevcut siyasi düzen, Suriye halkının eğilimlerini yansıtmaktan uzak olduğundan Cephe'nin demokrasiyi temsil etmesinden ziyade Baas Partisi'nin uydu bir oluşumu olmasının ötesine geçememiştir.⁵⁹⁴

Esad'ın kurumları daha birleşik bir Suriye devleti yaratmakla kalmadı, aynı zamanda ona zaman da kazandırdı. Bütünleşmiş bir yönetim ve ortak kimliğin teşviki kesintisiz devam ederek Suriye vatandaşlarının giderek artan bir çoğunluğunun bağımsızlıktan sonra doğması, Suriyelilik bağının giderek geri döndürülemez hale gelmesini sağladı. Suriye yalnızca devletin odak noktası olarak daha ulusal hale geldiği için değil, aynı zamanda artan sayıda Suriyeli için de yaşadıkları tek varlık Suriye olduğu için kabul edilmiş bir gerçek haline gelmişti.⁵⁹⁵

Hafız Esad iktidara geldiğinde seçenekleri oldukça sınırlıydı. Azınlık bir mezhebin mensubu olarak dini çeşitlilik gösteren bir devlette din meşrulaştırıcı bir araç olamazdı. Suriye'nin yöneticileri tarihsel olarak, Suriye halkını bir arada tutmak için eşzamanlı olarak seçici bir güç dağılımını sürdürmek için birleştirici bir ideoloji oluşturma zor göreviyle uğraşmak zorunda kaldılar. İdeoloji ve siyasi gerçeklik arasındaki çelişkilerle başa çıkmak için Esad rejimi semboller ve diğer iletişim biçimlerini kullanmaya çalıştı. Ulusalcı bir dil ve sembolizm, bir ideoloji veya ideolojik bir hareketten daha geniştir. Çoğunlukla sloganlar, fikirler, semboller ve seremoniler aracılığıyla muhayyel bir nüfusun geniş kesimlerinin kitlesel duygularıyla bağlantılandırılır. Arap milliyetçiliğinin kabul edildiği, kurulduğu ve kurumsallaştığı bir devletin sorumluluğu-

⁵⁹² Gilbert, a.g.e., s. 30.

⁵⁹³ Uğur Ovacıklı, *Ortadoğu'da Sol Hareketler: Baas, Nasırcılık ve Diğerleri, Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, (Editör: Zekeriya Kurşun), Vadi Yayıncılık, 2019, ss.254-255.

⁵⁹⁴ Eyyal Zisser, *Suriye, Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Türk Tarih Vakfı, (Editör: H. Mustafa Eravcı), 2018, ss.75-76.

⁵⁹⁵ Gilbert, a.g.e., s. 32.

nu üstlenirken “Arap bayrağını” taşımak meşruiyet yollarından biriydi. Bu, Esad’ın diğer Arap devletleriyle birleşmeyi tartışmaya devam etme çabalarında, “ideolojik yanını örtmek için kullandığı bir taktik” olarak görülebilir.⁵⁹⁶

Pan-Arap kimliğini koruma çabalarına, Pan-Arap tarihini vurgulayan ulusal günlerin kullanılması da dâhildir. Bu önemli günlere, başarısız Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin oluşumunu işaret eden Arap Birlik Günü de dâhildir. Esad rejiminin ilk döneminde, 1974’te ulusal tatil olarak ilan edilen Şehitler Günü de güçlü bir Pan-Arap bileşenine sahiptir. Şehitler günü, Arap milliyetçi düşünürlerin 1916’da Osmanlı rejimi tarafından infaz edilmesini anan bir gündür. Baas partisinin kuruluşu da Esad’ın imgesiyle ilişkili ulusal bir bayramdır. 1990’ların başlarındaki bu görüntüde Esad, kendisini “Arap sosyalist Baas partisi” ile doğrudan ilişkilendirme çabalarını sürdürüyor. Esad, Pan-Arap düşüncesini güçlendirmek adına ulusal günler yaratarak ve onlara hitap ederek günün hâkim ideolojisine başvurmuş ve kendi meşruiyetini artırmıştır.⁵⁹⁷

Hafız Esad, Pan-Arap öncülleri gibi madeni paralar ve banknotlar üzerinde ideolojik geçerliliği olan resimlemeyi kullanmaya devam etti. Genel olarak Dünya’da milliyetçi simgelerin para üzerinde kullanımı 1800’lerin sonlarında yaygınlaştı ve hükümetler tarafından meşruiyetlerini artırmak için kullanıldı. Hükümetler, belirli bir tarihsel dönemden sembolleri, bilinen yerleri veya otantik ülke hayatıyla ilgili sembolleri tarihin sürekliliğini anlatmak ve egemenliği hatırlatmak için para birimlerini kullanırlar. Esad’ın yükselişinden önce Suriye para birimleri, Arap imparatorluğunun önemli günleri kabul edilen “Arap altın çağının” sembollerini taşıyordu. Bu semboller, Şam’daki Emevî Camii, Hama’nın Su Çarkları, 1700’de inşa edilen Azem Sarayı ve Süleymaniye Camii gibi Pan-Arap ideolojisini temsil ediyordu. Arap tarihi öncesini temsilen kâğıt para biriminde kullanılan tek yer antik Palmira kalıntılarıydı. Para birimlerinde kullanılan semboller, 1970’lerin sonlarına kadar, Esad’ın iktidarında yaklaşık on yıl kadar dokunulmamıştı. Bu sembolleri kullanmaya devam etmek, rejimin meşruiyetini artırabileceği bir yöntem olarak hala değerlerinin olduğunu göstermektedir.

1980’lerin sonunda Hafız Esad ve rejimi Suriye ulusal kimliğine “örtük referanslar” veriyordu ve politika kararlarını meşrulaştırmak için hem Arap milliyetçisi hem de Suriye milliyetçisi argümanlarını kullanıyorlardı. Ordu, rejimi meşrulaştırmak için kullanılan ulusal sembollerdendi. Örneğin Hafız Esad’ın Yom Kippur Savaşı’ndaki göreceli zaferi milli bayram olarak kutlanmaktadır. Ayrıca Şehitler Günü, sadece Osmanlı hükümetinin astığı Arap milliyetçileri için değil, 1916’dan beri savaşta ölen

⁵⁹⁶ Gilbert, a.g.e., s.32

⁵⁹⁷ Gilbert, a.g.e., s.38.

tüm Suriyeliler için de ulusal bir anma günü oldu. O gün, Suriye cumhurbaşkanı Şam'a tepeden bakan Meçhul Asker Mezarı'na bir çelenk koyar. Bu anıt, 1994 yılında savaşta öldürülen Suriyeli askerlere adanmıştır. Bu tür anıt mezarlar ulus devletlerde yaygındır ve boş olsun ya da olmasın "bu mezarların her yanına ulusal simgeler sinmiştir."⁵⁹⁸ Aynı şekilde, anıt mezar aynı zamanda ulusun bir sembolü olarak hizmet eder ve 1998'den başlayarak 200 liralık banknottaki görünmesini açıklar. Meçhul Asker Anıtı, para birimine dâhil edilerek, sadece Şam'da değil, ülke genelinde Suriyeliler tarafından kullanılan ve tüketilen mobil bir sembol haline getirilmiştir.

Anıt Mezarın içindeki resimler, Arap tarihi ve modern Suriye tarihinden savaşların tasvirlerinden oluşmaktadır. Bunlar, Sultan Yakub Muharebesi, Hermon Dağı Muharebesi, Maysalun Muharebesi, Hittin Muharebesi ve Yarmuk Muharebesi'dir. Beş sahneden ikisi, modern Suriye ordusunun, Sultan Yakub Muharebesi ve Hermon Dağı Muharebesi'nde İsrail güçleriyle savaştığını tasvir ediyor. Modern çağın üçüncü sahnesi, Suriye Arap ordusunun Fransızları yenmek için başarısız çabalarını tasvir ettiği için Suriyelilik kimliğini de vurgu yapıyor. Son iki tablo modern öncesi Suriye'ye kadar uzanıyor ve hem ulusal hem de Pan-Arap olarak yorumlanabilir. Yarmuk Muharebesi, Bizanslıların yenilgisini Arap ordularının istilasını ve İslami Levant'ın şafağını işaret ediyor. Sahne, Arap milliyetçilerinin Suriye'ye yerleştiği altın çağa aykırı gibi duruyorken, Suriye ulusal tarihinde oynadığı dramatik rol, onun ulusal olarak da yorumlanmasına izin veriyor. Hattin Savaşı, Suriye'nin modern sınırları içinde yer almayan veya modern Suriye ordusunu içermeyen anıtta tasvir edilen tek savaştır. Savaşın kahramanı Selahaddin Eyyubi, Suriye rejimi tarafından bir Arap ve sadece Suriye altın çağının bir parçası olarak simgeleştirilmiştir. Haçlı topraklarını fethetmesi ve Akdeniz'de İslam dünyasının çoğunu birleştirmesi Arap milliyetçiliğini simgelemek için kullanılırken, Suriye'nin ve Şam'ın başkent olarak oynadığı rol de rejim tarafından Suriye istisnasını vurgulamak için kullanıldı. Bu şekilde Suriye'deki Meçhul Asker Türbesi'nin bazı bileşenleri Suriye'nin Arabizmin kalbi olarak tarihsel rolünü vurgulayarak rejime meşruiyetini verirken, benzersiz bir Suriye ulusal tarih kimliğine çok daha fazla önem verdiği görülmektedir. Meçhul Asker Anıtı'na ek olarak, Esad rejimi ve kişilik kültü, lideri, ordu ile ilişkilendirmek için sürekli bir çaba harcadı. Esad'ın askeri zaferleri kùltte büyük rol oynadı. Esad'ın imajı sadece Baas partisinin yükseliş günü ile değil, aynı zamanda Fransızların Suriye'yi terk ettiği günle de açık bir şekilde ilişkilendiriliyordu. Başarılı olsun ya da olmasın, ulusu savunma çabaları güçlü ulusal semboller olarak iktidarlara hizmet eder.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ Anderson, a.g.e.,s .23.

⁵⁹⁹ Phillips, Christopher. *Everyday Arab Identity: The Daily Reproduction of the Arab World*, New York, NY: Routledge, 2013, s.44.

Rejimin meşruiyet kazanmak için kullandığı semboller Hafız Esad yönetiminin son on yılından başlayarak kademeli olarak değişti. 1990'larda Meçhul Asker Anıtı'nın Suriye para birimine eklenmesi, Suriye lirasının tasarımında meydana gelen tek değişiklik değildi. Halep ve Salehaddin Kalesi gibi 1980'lerin başlarında birleştirilen sembollerden bazıları hala orta çağa aitken, diğerleri Bosra Roma tiyatrosu ve Palmira Kraliçesi Zenobia heykeli gibi daha eski Suriye simgesel yapılarıydı. 1998 yılına gelindiğinde Suriye'nin daha eski geçmişine işaret eden imgeler, dolaşımdaki dokuz banknottan dördünü işaret ederek yalnızca Suriyeli imgelerin yükselişini gösteriyordu. Selahaddin Eyyübü'nün yüzünün yer aldığı banknot, Meçhul Asker Anıtı'nın milliyetçi sembolü Pan-Arap yorumunu cezp ediyordu.⁶⁰⁰

Hafız Esad yönetiminde Suriye merkezli ulusal bir tarih anlayışının izleri görülmektedir. Suriye para birimleri üzerindeki semboller, Suriye'yi eski dünyanın tarihiyle yavaş yavaş birleştirmeye başladı. Suriye'nin tarihine olan ilgi Beşşar Esad'ın görev süresince daha da arttı. 2002 yılında Haseke'de yaptığı konuşmada Suriye tarihinin 6.000 yıllık bir tarih olduğunu vurguluyordu. Yine bu konuşmasında Suriye sözlüğünde "teslim olma" kelimesinin bulunmadığını belirtmişti. Beşşar Esad, yalnızca Suriye'nin uzun geçmişini vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda Suriye halkının değerlerini Suriye milliyetçiliğine bağlamak için arkeoloji biliminin ürünlerini de çokça kullanmıştır. Esadlar döneminde resmi tarih anlayışında başlayan Suriye merkezlilik, vataniye'i işaret ederken kullanılan semboller, öne çıkarılan tarihi olaylar ve kahramanlar aynı zamanda kavmiye'ye de gönderme yapıyordu. Tarihe bu tür bir yaklaşım, rejimin meşruiyet kazanma kaygısının göstergesiydi.⁶⁰¹

Devlet okullarında okutulan tarih kitapları rejim tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiş ve rejimin değişen tutumlarının aktarım araçları olarak kullanılmışlardır. Yeni ders kitaplarında Arap ulusal kimliği güçlendirilmeye çalışılırken, aynı zamanda dikkate alınacak bir Suriyelilik kimliği ve gerçekliği olduğu da kabul edilmekteydi. Özellikle genç Suriyeliler için Suriyeli vatanseverlik, görünüşte ulaşılamayan bir Arap ulusu fikrinden daha somut bir gerçekliğe tekabül ediyor ve daha çekici olabiliyordu. İsmi Suriye olan modern oluşumun geçmişin yeni bir yorumunda köklendirme girişimlerinin iki amaca hizmet etmeyi amaçladığı düşünülmektedir: Modern Suriye'nin varlığına ve iktidar rejimine meşruiyet kazandırmak. Müfredatta ve retorikte meydana gelen değişiklikler, koşulların zorladığı rejimin gerçekliği kabul ettiği ve aynı zamanda modern ulus devletin yeni bir meşruiyet kaynağının rotasını çizdiğini göstermektedir. Rejim, devletin meşruiyetine ve devletin ulusal sembolleri kullanımına

⁶⁰⁰ Phillips, a.g.e., s.51.

⁶⁰¹ Gilbert, a.g.e., s.33.

meydan okuyan bir ayaklanmayla yüzleştigi için 2011'den önce görülmemiş bir dereceye kadar milliyetçiliğe yönelmek zorunda kaldı.

Bu dönemde Hafız Esad etrafında bir liderlik kültürü oluşturma çabası da ulusal bütünlüğü sağlama konusunda atılan adımlardan birisidir. Lideri, Selahaddin Eyyubi gibi tarihi ve kültürel olarak güçlü sembollere bağlamak yapay gibi görünse de, bu tür bağlantılar hala insanlar ve lider arasında duygusal bir tepki yaratabiliyordu. Yaşlı Esad sadece imgelerle değil aynı zamanda törenler yoluyla da toplumla duygusal bağ kurmaya çalıştı. İngiliz kraliyet ailesini saran seremoniler gibi Esad da çeşitli seremoniler ve halka açık gösteriler kullandı. 1987'de Lazkiye'de yapılan Akdeniz oyunlarında ulusal sembollerin çokça kullanımı ve her yerde asılan "Hafız Esad'ı seviyoruz" pankartları örneklerden bazılarıdır. Hafız Esad üstünde kurulan kişilik kültürü, Pan-Arap sembollerini kullanmaya devam etti. Esad yurtiçinde siyasi hâkimiyet kurma ve yurtdışında nüfuz etme çabalarını meşrulaştırmaya çalıştıkça rejimin milliyetçi repertuarı yavaşça genişlemeye başladı.⁶⁰²

Ulusal birliği sağlamak, savaştan sınıfları uzlaştırmak ve Suriye'nin 1967 Haziran Savaşı utancını unutturmak Esad'ın temel amaçlarındandı. Bu amaçla büyük ve anıtsal projeler hayata geçirildi. 1973'te Fırat nehri üzerinde kurulan Tabka Barajı bunun en iyi örneğidir. Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve teknik desteği ile 300 milyon Amerikan Dolarına mal olan Tabka Barajı dönemin en büyük anıtsal projelerindedir. Suriye'nin siyasal ve ekonomik hayatı geleneksel olarak güney-kuzey ekseninde Şam'dan Humus-Hama-Halep yönünde yoğunlaşmıştı. Esad döneminde kuzey-güney yerine doğu batı yönünde yatay hatlar çizildi. Doğu-batı ekseninde, doğunun petrol ve tarım zenginliklerine ulaşabilecek ve onları tüketime yönlendirecek ve batıya ihraç edebilecek karayolu, demiryolu, iletişim ve hava bağlantıları inşa edildi. Bu durum, ekonomik ve demografik haritaya Fırat ve ötesindeki şehirleri, al-Hassaka, Qamishly, Raqqa, tabqa ve Dayr al-Zur gibi Akdeniz'de Lazkiye, Tartus, Banyas ve Jabla'yı da dâhil etti ve bu şehirler hızla gelişti. Üçüncü dünyanın en gelişmiş ülkelerinden çok daha iyi performans gösteren, hızla modernleşen, makul refah içinde ve iyi donanımlı bir toplum ortaya çıktı. Önemli sorunlar kaldı, ancak fiziksel ortam tanınmayacak şekilde değişti. Yollar, demiryolları, barajlar, köprüler ve benzeri görülmemiş bir inşaat patlaması ile Suriyelilerin büyük çoğunluğu, özellikle de bir zamanlar kırsal kesimdeki ihmal edilen köylü için yaşam kalitesi artırıldı. 1980'lerde kırsal nüfusun yüzde 2'si hariç hepsi televizyon izleyip radyo dinlerken buzdolapları ve çamaşır makineleri hızlı bir şekilde kullanılmaya başlanıyordu.⁶⁰³

⁶⁰² Gilbert, a.g.e., s.33.

⁶⁰³ Seale, a.g.e., ss. 444-445.

Hafız Esad ulusal birliği gerçekleştirmeye çalışırken bunu çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içerisinde demokratik bir yolla değil, otoriter bir yöntemle yapmaya çalıştı. Baas Partisi, toplumsal destek ve meşruiyet noktasında en önemli kurumsal yapı olarak görünmüştür. Esad, Baas Partisi aracılığıyla, genç kuşakları Suriyeli Arap vatanseverler olarak yetiştiriyordu. Baas Partisi'nin dışında Adyat Arkeoloji Cemiyeti (1924), Halep Sanayi Odası (1935), Suriye Kızılay Derneği (1947) ve Suriye Talebe Birliği (1950) gibi sivil toplum örgütleri rejimin meşruluk sorununu aşmak için bir araç olarak kullanılmışlardı. Esad döneminde sivil toplum oluşumları, devletin halkın gözünde meşruluğunu sağlamak, rejimi halkın gözünde güçlendirmek, rejimin doğrultusunda gerekli olan kültürün ve ideolojinin halka benimsetilmesini sağlamak gibi işlevlere sahip olan ve devletle organik ilişkisi olan kuruluşlardı ⁶⁰⁴

Esad'ın, Suriye'deki toplumsal bölünmüşlüğü aşma çabalarından bir başkası ise, belirli bir inana, etnik yapıya, millete gönderme yapan isimleri kaldırması olmuştur. Coğrafi, tarihi, kültürel isimler değiştirilmiş, yerine Arap ortak kimliğine vurgu yapan isimler kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Cebel el-Dürüz (Dürzi Dağı) yerine Cebel el-'Arab (Arap Dağı) ismi kullanılmaya başlanırken, Lazkiye yöresindeki dağlar, Suriye'nin arşiv evraklarında yakın bir zamana kadar Cebel el-Alaviyin veya Cebel el-Nusayriyah (Alevi Dağları ya da Nusayr Dağları) olarak geçmekteydi. 1976 yılında bu isimlerin yerine el-Cebel Al-Sahiliyah (Sahil Dağları) kullanılmaya başlanmıştır. Vadi el-Nasara (Hıristiyanlar Vadisi) ise günümüzde Vadi el-Nadara (Yeşeren Vadi) adıyla anılmaktadır ⁶⁰⁵ 1960'larda Kürtler de benzer uygulamalardan nasiplerini almışlar ve köylerinin Kürtçe isimleri Arapça isimlerle değiştirilmişti. ⁶⁰⁶

Esad, meşruiyetini sağlamak adına daima bir Pan-Arap milliyetçisi olarak görünürken idaresi altındaki Suriye'de ulusal bütünleşmeyi sağlayıp, bir ulus kurmayı hedeflemiştir. Ulus-devlet olmanın temel şartı,ülke sınırları içerisindeki nüfusun türdeş bir hale getirilmesidir. Esad da homojen bir topluluk oluşurmaya çalıştı. Ancak O'nun homojenleştirme hususunda başarılı olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Esad, geleneksel mezhep, aşiret ve bölgesel sadakatleri ortadan kaldırmak ve toplumsal bir kimlik inşa etmek için çabalamış olsa da, kendi iktidarı da temelde bu kaldırmak istediği yapılarzerine inşa edilmişti. İktidarda birlikte yol aldığı insanlar genellikle yakınlarından müteşekkildi. Yalnızca Lazkiyeliler değil, Esad'ın yakın çevresinde yer alanlar, yönetim kademelerine getirildiler. Hatta Esad'ın yönetimini "Lazkiyelilerin yönetimi" olarak adlandıranlar da mevcuttur. ⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Koyuncu, a.g.e., s.22.

⁶⁰⁵ Dam, a.g.e., s.26.

⁶⁰⁶ Dam, a.g.e., s.22.

⁶⁰⁷ Dam, a.g.e., s.26.

Arap milliyetçiliğinin etkileyici söylemine rağmen, Suriyeli liderler en başta Suriye'nin çıkarlarına destek verdiler. 1970'den 2000'e kadar Suriye'yi yöneten Esad da aynı şekilde ülkesinin çıkarlarını savundu. Esad her defasında Arap milliyetçiliğinin kapsayıcı sloganını kullansa da, bölgesel ve uluslar arası politikalar geliştirirken Suriye'nin kendi çıkarlarını esas alan pragmatik bir siyaset yürüttü.⁶⁰⁸

Dış ve iç konjonktürün aldığı şekle göre Pan-Suriyecilik ile Pan-Arabizm arasında bir söylem belirleyen Hafız Esad aynı zamanda retorikle birlikte, otoriter rejimini İslami ve milliyetçi meşruiyet temelleri üzerinde yükseltti. Filistin Sorunu'nu sahiplenmesi ve İsrail karşıtı söylemiyle Ortadoğu Arap ülkeleri nezdinde saygınlık kazanırken, Hatay ve Lübnan meselelerini sık sık gündeme getirerek "Büyük Suriye" idealini canlı tuttu. Esad'ın inşa etmeye çalıştığı ulusal kimliğin üç sacayağı bulunuyordu: Araplık, Suriyelilik ve İslam. Esad'ın kurguladığı otoriter rejime rengini veren unsur bu olmakla birlikte, esasında iktidar dar bir mezhepsel oligarşinin elindeydi. Bu süreçte Arap milliyetçiliği ulus kurucu bir unsur olarak Baas iktidarının politikalarını belirleyen asıl unsur olmaya devam etse de halkın nezdinde rejimin güvenilirliği ciddi bir konu olarak tartışılmaya devam etti. 1970'ler boyunca Müslüman Kardeşler'in yürüttüğü muhalefet ve kuzeydeki Kürt nüfusun, rejimin Araplaştırma politikalarına gösterdiği tepkiler, otoriter Baas iktidarını sorgulayan başlıca iki kesimin toplumdan dışlanmasına yol açtı.⁶⁰⁹

Esad'ın Suriye'de ulusal kimliğin oluşması yolunda gösterdiği gayret, bir ulus inşa süreci olarak tanımlanabilir. Ancak ulusal kimliği oluşturma süreci için gerekli şartların Suriye'de oluşmadığı görülmektedir. Ulus olmanın ilk şartı ülkesel özelliktir. Bu şartın bağımsız bir devlet olarak Suriye'de mevcut olduğu görülmektedir. Sınırları çizilmiş bir mekân söz konusudur. Ancak bu mekânın tarihsel bir boyutunun eksik olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak Bilad el-Şam olarak bilinen bölge, Lübnan, Filistin, Ürdün, Irak ve Suriye, Filistin, Ürdün, Irak'ı ve kapsamaktadır. Ancak sömürgecinin yarattığı bölünmeler ülkeleri yapay sınırlarla ayırmıştır. Bu bölünme mekânsal unsurun eksik görünmesine neden olmuştur.⁶¹⁰

Ulus devlet, sınırları içinde yaşayan toplumu bir arada tutacak ortak bir anlayış, amaç, duygu ve fikirlere ve ortak kamusal kültüre sahip olmalıdır. Uluslar, mensupları için yaratılan mitler, kutsallar, ortak tarihsel bellek, simgeler ve gelenekler aracılığıyla bağlanmış topluluklardır. Bu sebeple bu bağlar içerisinde faktörlerden birisi olan kültür, paylaşılan ana unsur olmalıdır. Ancak Suriye için belirtilen unsurlar

⁶⁰⁸ Davışa, a.g.e., s.262.

⁶⁰⁹ Mehmet Fahri Daniş, *Bir Anka Kuşu Arap Milliyetçiliği, Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, (Editör: Zekeriya Kurşun), Vadi Yayıncılık, 2019, ss.100-101.

⁶¹⁰ Koyuncu, a.g.e.,s.25.

yaratılmadığı dolayısıyla en temel özellik olan homojenleşmenin sağlanamadığı görülmektedir.

Suriye’de ortak dil olan Arapça dışında ulus olmada gerekli olan diğer unsurlar çok belirgin değildir. Ortak dilin yarattığı birlik olgusu Suriye milliyetçiliği yerine Pan-Arap milliyetçiliğine daha yakın durmaktadır. Dolayısıyla Suriye, ne tam anlamıyla bir ulus-devlet olabilmiş, ne de ulusal kimlik yaratabilmiş olan, mevcut durumu açısından bir ikilem içerisinde olan bir devlettir. Arap toplumunun bilinçaltında var olan birlik fikri, zaman zaman Pan-Arap kimliği altında ulus altı kimlikleri korkutmaktadır. Özellikle de dini ve etnik azınlıklar tarafından paylaşılan bu düşünce hareketsiz bir konumda olan Pan-Arap milliyetçiliği baltalamaktadır. Pan-Arap milliyetçiliği bir ideal olarak her Arap ülkesinin gündelik siyasetinde bir araç olmaktan başka bir işlev görmediği anlaşılmaktadır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen uluslaşma çabalarında bazı ilerlemelerin olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Suriye’nin bağımsız olmasından bu yana bakıldığında, Baas döneminin (1963’ten 2010’ların başlarına dek) daha şimdiden Baas öncesi periyodun (1945-1963) üç misli kadar sürdüğü görülmektedir. Suriye halkının ezici çoğunluğunun 50 yaşın altında olduğu düşünüldüğünde, Suriye’de yaşayan halkın büyük bölümünün Baas yönetimi dışında bir yönetimi tanımadığı anlaşılacaktır. Bu uzun süreçte bir yandan eğitim sisteminin diğer yandan devlet denetimindeki kitle iletişim araçları vasıtasıyla Baas ideolojisinin mesajlarına maruz kaldılar. Elli yılı aşkın bir süre önce Baasçı olarak nitelenen düşünceler, artık birçok Suriyeli tarafından günlük yaşamın olağan bir parçası olarak görülüyor.⁶¹¹ Ancak bu durum, ne Baas ideolojisinin genel kabul gördüğü, ne de toplumda derinine kök saldığı anlamına gelmiyor.

⁶¹¹ Dam, a.g.e., s.232.

SONUÇ

Arap milliyetçiliği, on dokuzuncu yüzyılın başlarında edebi ve kültürel bir uyanış (nahda) olarak ortaya çıkmış, 20. yüzyılın başlarında siyasal harekete evrilmiştir. Sati el-Husri'den Mişel Eflak'a ve Cemal Nasır'a, milliyetçi düşünce ve hareket, zorla siyasal parçalara ayrılmış olan Arap coğrafyasının, kültürel bir birliktelik meydana getirdiği ve Arapların pek çok devlete bölünmüş olduğu mevcut durumun doğal olmadığı şeklindeki özcü (ilkçi) fikre dayandı. Arap milliyetçiliği, tanım gereği, zorunlu olarak ve hatta determinist bir biçimde, Arapların bölünmesi hatasını düzeltmeye, parçalanmış varlığı birleştirmeye ve onu doğal durumuna geri getirmeye mecbur bir düşünce ve hareketti.⁶¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Ortadoğu'da manda yönetimlerinin ortaya çıkışı, Arap milliyetçiliğinin anti-emperyalist bir vurgu kazanmasına neden olmuş, Müslüman ya da Hıristiyan tüm Arapları bir araya getirecek bir söyleme doğru evrilmiş ve seküler bir yola girmişti. Suriye ve Ortadoğu tarihinde önemli bir yere sahip olan Baas Partisi de Arap milliyetçiliğinin siyasi içerik kazandığı bu aşamasında ortaya çıkmıştır. Baas Partisi ideolojisini kendinden önceki Arap düşünürlerinin mirası ve Batı'nın Rönesans düşüncesi üzerine inşa etmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dünya iki kutuplu bir sisteme evrilmiştir. Savaşın galiplerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin "Batı karşıtlığı" söylemi, etkisini Batı sömürgesi geçmişi bulunan Orta Doğu'da olduğu gibi Suriye'de de göstermiştir. Dolayısıyla Batı dünyasının sistemi olan kapitalizm dışı bir kalkınma modeli olarak Arap sosyalizmi Baas Partisi'nin düşüncesinde, pan-Arap milliyetçiliğinden sonraki en önemli unsur olmuştur.

Bu dönemde Baas düşüncesinin temel ideolojik unsurları Arap milliyetçiliği (birlik), hürriyet (özgürlük) ve Arap sosyalizmi olarak belirlendi. Baas Partisi bir azınlık partisi olmak yerine, ülke genelinde bütün toplumsal kesimlere hitap eden milliyetçi bir ideolojiyi temsil ettiğini iddia ederek, kitle partisi olmak üzere yola çıkmışsa da azınlıklara daha çekici hale gelmiştir. Partinin ideolojik söylemi, Suriye'de ortaya çıkmakta olan orta sınıflara ve kırsal bölgede yaşayan azınlıklara daha fazla hitap etmekteydi. Azınlıkların Baas içinde ve orduda artan oranda teşkilatlanmaları, Parti'nin ideolojik önceliklerini de etkiledi. Baas'ın iktidara gelişinden yaşanan parti içi iktidar mücadelesine kadar azınlıkların sahip olduğu mezhep, etnik yapı, bölge ve aşiret bağları önemli rol oynadı.

⁶¹² Davişa, a.g.e., s.222.

Baas Partisi kitle partisi olmakla kadro partisi olmak arasında gelgitler yaşamıştır. Parti kitle partisi olmayı amaçlamakla birlikte, laik ve sosyalist tonlar taşıyan ideolojisi, Suriye’de azınlıklara cazip gelmiştir. Partinin ideolojisi Suriye’deki geleneksel egemenlere meydan okurken, azınlık grupları bu ideolojiyi Suriye toplumsal sisteminde hızlı statü değiştirmeye olanak sağlayacak bir araç olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla parti’nin sosyal tabanı kırsal kesimdeki azınlık gruplarından oluşurken; parti, şehirlerde yaşayan ve Suriye nüfusunun ezici çoğunluğu oluşturan Sünni halkın ve eşrafın desteğinden yoksun kalmıştır.

Baas Partisi, pan- Arabizm ideali temelinde hem Suriye’de hem de Orta Doğu’da önemli etkilerde bulundu. 1950’lerde Suriye siyasal yapısı manda döneminden kalma toprak ağları ve şehirli eşraf tarafından belirleniyordu. Bu süreçte Baas Partisi’nin en önemli amacı iç politika faaliyeti örgütlülüğünü arttırmak ve etkili bir muhalefet olmaktı. Aynı dönem, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Arap ülkelerinde Arap milliyetçiliği düşüncesi, Mısır’da iktidara gelen Nasır’ın etkisiyle, yükselişe geçtiği bir dönem olmuştu. İlk kuşak Baasçılar, Arap birliğini Parti’nin diğer ilkeleri “sosyalizm” ve “hürriyet”den daha önde tutmaktaydılar. 1958 yılında Mısır’la birleşmeyi en çok savunanlar da yine Baas yanlılarıydı. Dolayısıyla Baas’ın kuruluş dönemindeki politikası, birleşik bir Arap devletinin gerçekleşmesi doğrultusunda Mısır’la birleşmekti. Mısır’la birlik zamanla diğer Arap ülkelerini de içine alacağı geniş çaplı bir “Arap devleti”nin ilk aşaması olarak tasarlandı. Suriye’de Birlik sonrası uygulanan iktisadi politikalarından rahatsız olan subayların gerçekleştirdiği bir darbe bu ilk Arap birliği pratiğinin sonu oldu.

1960’lı yıllar, Soğuk Savaş’tan detant dönemine geçiş ve Üçüncü Dünya’nın birçok ülkesinde hayata geçirilen “planlı ekonominin” revaçta olduğu bir süreç olarak anılmaktadır. Bu durum, Baas Partisi’nin ideolojik önceliklerinde de değişimler yarattı. Mısır’la yaşanan başarısız birlik pratiği Parti’nin Arap milliyetçiliğinden ziyade sosyalizm ilkesinin ön plana çıkmasında etken oldu. Başarısız Birlik süreci, öncelikle Ekonomik ve toplumsal yapının dönüştürülmesi gerektiği fikrini öne çıkardı. Baas Partisi’nin ideolojik olarak yapılanmasında dış etkenler kadar iç etkenler de etkili oldu. Daha çok toplumun alt tabakalarını oluşturan kesimden gelen azınlıkların oluşturduğu yeni Parti yapısı, ideolojik değişimi de tetikledi.

1963 yılında askeri darbesiyle Suriye’de iktidarı ele geçiren Baas’ın 1966’daki iç darbeye kadar olan dönemi geleneksel Baas evresi olarak anılır. Bu dönemde eski kuşak ve yeni kuşak Baasçılar arasındaki mücadele belirginleşmeye başlamıştır. Bu mücadele iç ve dış politika değişikliklerinde de kendini gösterdi. İçeride, Üçüncü Dünya’da ve Arap Orta Doğusu’nun çoğunluğunda uygulamaya konulan sosyalist politikalarından etkilenerek toprak reformu ve millileştirmelerle ekonomik ve

toplumsal değişime öncelik verilirken, dış politikada ise “Birleşik Arap devleti”ni kurmak amacıyla Mısır ve Irak’ın içinde bulunduğu Arap devletleriyle birlik müzakereleri başlatıldı. Eski kuşak Baasçıların talebiyle başlatılan birlik görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, geleneksel Baas evresinin yeni kuşak Baasçıların tesiri ve zorlamısıyla Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği’yle ilişkilerin geliştirildiği bir dönem oldu

1966 iç darbesi ile geleneksel Baas yönetiminden iktidarı alan neo-Baas, partinin kurucuları Mişel Eflak ve Salah Bitar gibi isimleri dahi sürgüne göndererek radikal bir kopuş gerçekleştirdi. Neo-Baas millileştirmeleri bu dönemde de devam ettirmiş, ekonomideki devlet kontrolünü daha da arttırmıştır. Yönünü Sovyetler Birliği’ne çeviren neo-Baas iktidarı döneminde, Arap ülkelerine ilişkin olarak “gerici”ler ve “ilerici”ler ayrımı yapıldı. 1967 Haziran Savaşı’ndan sonra Araplar, hangi devlette yaşarlarsa yaşasınlar, hem yöneticiler hem de yönetilenler tarafından paylaşılan bir farkında olma ile Arap dünyası olarak adlandırılan kültürel alanın üyesi olduklarının bilincinde olmayı sürdürseler de, organik siyasal birliğin mümkün olduğuna artık inanmıyorlardı.⁶¹³

Haziran savaşı Baas Partisi’nin içerisindeki liderlik krizini daha da derinleştirdi. Daha radikal bir parti programından yana olan Neo-Baas’ın öncülüğünü yapan Selah Cedid ve daha liberal bir politikadan yana olan Hafız Esad arasındaki iktidar mücadelesi ileride Esad lehine sonuçlanacaktı. Esad, iktidarının tek bir toplumsal kesimle götürmeyeceğini, kentli orta sınıfın desteğinin Parti için gerekli olduğunu anlamıştı. Nitekim Esad ile Cedid arasındaki iktidar mücadelesinde kentli orta sınıfın desteğini alan Esad tabanını genişletmişti. Esad, ilerleyen liberal ekonomi politikalarıyla orta ve üst sınıf Sünni Müslümanları iktidarına yedekleyebilmişti.

1970’de iktidarı ele geçiren Esad, otuz yıl boyunca ekonomide liberal uygulamaları hayata geçirirken Baas Partisi sürekli olarak arka planda kalıyordu. Bu değişimde uluslararası ve bölgesel koşulların farklılaşması önemli bir rol oynamaktaydı. 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası Arap milliyetçiliği düşüşe geçmiş ve dolayısıyla “vataniye”nin yükselişiyile birlikte Suriye’nin ve Baas Partisi’nin öncelikli ihtiyaçlarında bir değişim yaratmıştı. Otuz yıllık Esad iktidarı, Parti’nin 1960’ların ortasında radikalleşen ve Arap milliyetçiliğinden çok Arap sosyalizmine öncelik veren anlayışını değiştirmiş, Suriyelilik’e ve liberalizme evrilmesinin taşıyıcılığını yapmıştır. Bu temel politika değişiklikleri kendisini daha çok liberal ekonomiye geçişte ve Lübnan iç savaşı sırasındaki müdahalede orta bir kez daha çıktı. Suriye’nin Mısır’la olan ilişkileri 1973 Savaşı sonrasında Mısır’ın İsrail’le barış antlaşması imzalamasının ardından kopmuş, bu durum Suriye’nin “vataniye” düşüncesinin savunuculuğuna geçmesinde

⁶¹³ Davişa, a.g.e., s.228.

etkili olmuştur. Suriye'nin 1975'te başlayan Lübnan iç savaşı sırasında Filistinlilerin yerine Hıristiyanlara yardım etmesi ise, Arap milliyetçiliği hedefinin göz ardı edildiğini ve Parti'nin ideolojisindeki kaymanın Suriye'nin bölge politikasına yansıdığını ortaya koydu. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin seyrinde 1980'lerin ortalarına kadar önemli bir değişiklik olmadı.

1980'lere gelindiğinde, Arap devletlerinin egemenliği fikri, yalnızca Arap dünyasındaki siyasal ilişkileri yöneten oyun kuralları olarak değil, daha önemlisi, hem yönetenler hem de yönetilenler dâhil Arap halkının bilincinde kurumlaşmıştı. 1980'lerde ve 1990'larda, çok az Arap, Arap milliyetçiliği hakkında bir önceki kuşağın 1967 öncesi dönemde düşündüğü gibi düşünmekteydi. Arap milliyetçiliği, eskiden Arap siyasal birliği ile eşanlamliken, şimdi artık bir çeşit evrenselci kavrama, egemen devletlerin altında kendi işlerini yürütecekleri bir şemsiye sağlama anlamında, belli siyasal sonuçları da olan kültürel bir Arapçılığa dönüştü.⁶¹⁴ 1980'lerde Büyük Suriye hedefi ivmesini tamamen kaybetmiş ve bu dönem, bir anlamda "Kavmiye"nin çöküşü olarak tarif edilmiştir. FKÖ ve Arafat ile Esad'ın çatışması, İran-Irak savaşında Suriye'nin kişisel iktidar çekişmelerinden dolayı İran'a destek vermesi, Mısır'ın İsrail'le Camp David barış anlaşmasını imzalamasının ardından ortaya çıkan sorunlar ve Mısır'ın Arap Birliği'nde çıkarılması gibi nedenler, Suriye'de "kavmiye" fikrinin çöküş nedenleri arasında sayılmaktadır.

Esad döneminde Baas Partisi'nin etkinliği yok denecek kadar azalmış, Baas ideolojisinin içi boşaltılmış ve Esad idaresin devletin tüm kademelerindeki gücü kendinde topladığı bir dönem olmuştu. Ortadoğu'da 1970'lerde "kavmiye"nin düşüşü geçmesiyle birlikte diğer bir "pan" ideoloji olan Pan-İslamizm "kavmiye'nin boşluğunu doldurma mücadelesi veriyordu. 1980'lerin başında ciddi bir muhalefet olmaya başlayan Müslüman Kardeşler'in mücadelesi rejim tarafından bastırıldı ve toplum devlet tahakkümü altında tutuldu. Bu dönem Esad'a dair bir liderlik kültürünün yaratılmasına çalışıldığı bir dönem olarak da bilinmektedir. Kendisi ile ilgili tamamı övgü niteliği taşıyan yüzü aşkın çalışmanın yayımlanması bunun en büyük kanıtını oluşturmaktadır.⁶¹⁵ Bu dönemde Baas Partisi araçsallaştırılırken, Parti vasıtasıyla sivil toplum kontrol altına alınmıştı. Bu dönem, Baas Partisi'nin ideolojisinde büyük bir kırılmanın yaşandığı, pragmatizmin ön plana çıktığı ve Parti'nin devletin toplumu denetim altına almasındaki en önemli araçlarından biri haline geldiği bir dönem oldu. Esad dönemi, Arap milliyetçiliğinin yerini Suriyelilik düşüncesinin, yani "kavmiye"nin yerini "vataniye"nin aldığı bir değişim ve dönüşüm dönemi olarak yapılandı. Bu dönemde değişime uğrayan önceliklerden birisi de Arap sosyalizmi fikrinin yerini liberalizmin alması

⁶¹⁴ Davişa, a.g.e., s. 247.

⁶¹⁵ Dam, a.g.e., s. 233.

oldu. Bu ana değişiklikler Suriye iç ve dış politikasının yapılandırılmasında etkili oldu.⁶¹⁶

1990'lı yıllarda uluslararası sistemdeki en büyük değişiklik Sovyetler Birliği'nin çökmesiydi. Bu durum uluslararası sistemin yeniden yapılanmasını zorunlu kılacaktı. Sovyetler Birliği'nin çözümesiyle birlikte uluslararası sistemde doğan boşluk ABD'nin hareket sahasını genişletiyordu. Sovyetlerin çöküşü, Ortadoğu'da müttefikleri olduğu bazı ülkelerde olduğu gibi Suriye'nin de iktisadi ve siyasal problemlerini çoğalttı. Sovyet yardımlarından en çok faydalanan devletlerinden birisi olan Suriye için Sovyetler Birliği'nin çöküşü, 1980'li yılların ortasından itibaren buhrana girmiş olan ekonominin bir darbe daha yemesi anlamına geliyordu. 1980'li yıllar Körfez devletlerinin yardımın da azaldığı bir dönemdi. Tüm bu olumsuzluklar, yeni bir yapılanma sürecine giren uluslararası sistemde Suriye'ye kendisini yeniden konumlandırmasını dayatıyordu.

1990'lı yılların başında ABD'nin yenedünya sistemini kendi çıkarı adına yapılandırmak için giriştiği Irak işgali süresince Suriye'nin Batı koalisyonunun yanında yer alması, sistemdeki değişikliği "iyi bir okuyan" Esad'ın pragmatizmine bağlı olarak gerçekleşti. Böyle bir dönemde Körfez Krizi Esad için bir fırsata dönüştü. İran Irak Savaşı'nda İran'a verdiği destek nedeniyle petrol zengini Arap devletlerinin tepkisini çekmiş olan Hafız Esad, Irak karşıtı koalisyona katılarak 17.000 Suriye askerini Amerikan askerlerinin yanına göndermiş, bu hareketiyle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yaşadığı yalnızlığı aşmak istiyordu. Irak'ın Birleşmiş Milletlerin aldığı tüm kararları 28 Şubat 1991'de kabul edince silahlı hareket sona ermiş, Ortadoğu'da kapsamlı barış görüşmelerinin yolu açılmıştı. İsrail, FKÖ, Suriye, Ürdün arasında yapılan "Orta Doğu Barış Görüşmeleri"nde bir sonuç alınmamış olmakla beraber, barış umudunun canlı kalmasını sağlamıştır. İsrail'le toprak karşılığında barıştan yana olan Suriye'nin isteği İsrail tarafından kabul edilmeyince 1993'ten beri Norveç'te önce gizli sonra açık şekilde sürdürülen İsrail-FKÖ anlaşmasının bir ayağı eksik kalmış, "Ortadoğu'da Mısırırsız Savaş, Suriyesiz Barış"⁶¹⁷ olmaz sözü bir kez daha doğrulanmış oldu. Ancak bu dönem, "Arap davası"na bir ihanet olarak anılmaktan ziyade, o dönem neredeyse tüm Arap devletlerinin söylemlerinde ve İsrail karşıtlığı siyasetinde bir yumuşamaya gittikleri ve ülkesel çıkarların ön planda olduğu "realist" bir süreçti.

Hafız Esad'ın ilk döneminde olduğu gibi, 1990'lı yıllar da Baas Partisi'nin ve devletin müesseselerinin önemsizleştirildiği ve araçsallaştırıldıkları bir dönem oldu. Suriye ekonomisinde ortaya çıkan değişiklikler 1990'larda Esad'ın tek başına devlet

⁶¹⁶ Özkoç, a.g.e., s.175.

⁶¹⁷ Şen, a.g.e., s.232.

başkanı olarak aldığı kararlarla gerçekleşti. Meclisin açıldığı 1972 yılından beri tek bir kanun tasarısını bile hükümete sunamamış olması onun etkisiz niteliğinin göstergesiydi.⁶¹⁸ Bu dönemde Suriyeli liderler, pragmatik davranışlarını tekrarlayarak uluslararası sistemin gerektirdiği gibi davranışları ortaya koymuşlardır. 1990'lı yılların ortalarında İsrail'le yapılan Barış görüşmelerinin tıkanmasıyla uluslararası kapitalist sisteme ve liberalizme var olan kurum yapısıyla eklenmenin zorluklarını yaşadı.

Hafız Esad'ın söylemleri ve bazı pratikleri ona bir Pan-Arap milliyetçisi görüntüsü verirken gerçekte Suriyelilik fikrini taşıdığını uygulamalarından anlamak mümkündür. Esad, idaresi altındaki Suriye'de ulusal bütünleşmeyi sağlayarak, bir ulus inşa etmeyi hedefledi. Ulus-devlet inşa etmenin temel şartı ülke sınırları içerisindeki nüfusun türdeş bir hale getirilmesiydi. Ancak Esad iktidarının bu konuda başarılı olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Esad, mevcut mezhep, aşiret ve bölgesel sadakatleri kaldırmak ve toplumsal bir kimlik inşa etmek için çabalamış olsa da, kendisinin dayandığı iktidarın gerçekte tasfiye etmek istediği bu sosyal sadakatler üzerine inşa edildiği görülüyordu. Her ne kadar üst yönetim kademelerinde daima Sünni yöneticileri de görevlendirse de bu durum bir çeşit vitrin görüntüsünden öteye gitmemiştir.

Hafız Esad'ın Suriye ulusal kimliğini oluşturma yolunda harcadığı çaba, bir ulus inşa süreci olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak, ulus olma süreci için gerekli şartların, Suriye'de yeterince oluşmadığı anlaşılmaktadır. Ulus olmanın önemli şartlarından biri olan ülkesel özelliğin bağımsız bir devlet olarak Suriye'de mevcut olduğu görülmektedir. Ancak sınırları çizilmiş ve tanımlanmış bu ülkenin tarihsel bir boyutunun eksik olduğu görülmektedir. Ulus olmanın diğer bir unsuru olan ortak vatan fikri ortak düzenleyici kurumları gerektirmektedir. Düzenleyici kurumlar, ortak bir irade ve ortak siyasi duyarlılıkların ifadesi olarak kendini gösterir. Suriye merkezileşmiş ve üniter bir yapıya sahip olmasına rağmen henüz ulusal bütünleşmesini bile sağlayamamıştır. Bunda tarihsel nedenler ve coğrafik özelliklerin oluşturduğu tarım-kentlerinin ulaşım ve iletişimden kaynaklı adem-i merkezi bir yapıyı andıran kendi kendilerine yeten bir toplumsal yaşamın kurulabilmesinin de payı vardır.

Emperyalistler tarafından çizilmiş yapay sınırlar, kişisel, mezhepsel, bölgesel çekişmelerin şekillendirdiği iktidar savaşları, mevcut nüfusun ortak bir takım değerler etrafında bir araya getirilememesi gibi etkenler bir ulusal kimlik inşasını olumsuz etkilemiş ve birbirinden tarihsel, kültürel, dilsel, hiçbir farkı bulunmayan birden çok devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sahip olduğu bu özellikler itibarıyla de

⁶¹⁸ Özkoç, a.g.e.,s.177.

Suriye'nin bir ulusal bir kimlik oluşturup ulus-devleti olduğundan bahsetmek mümkün gözükmemektedir

Hafız Esad'ın ölümü üzerine, Beşşar Esad'ın 2000 yılında Suriye'de iktidarı ele almıştır. Beşşar Esad, otoriterliğin kurumsallaştığı ve karmaşık bir himaye sistemini içinde barındıran Suriye devlet yapılanmasına rağmen iktidarının ilk yıllarında kapsayıcı siyasi ve ekonomik reform stratejileri ortaya koydu. Bu dönemde Suriye'de uzun yıllar boyunca devletin baskısı altında gelişme göstermeyen sivil toplum, ülkenin her tarafına yayılan "Sivil Tartışma Forumları" ve bu forumlara katılan reformcu aydın sınıfın katkısıyla canlanma belirtileri gösterirken ekonomide kronikleşen sorunlar ve devletçi yapılanma liberal nitelikli yapısal reformlarla ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Beşşar, söylemleriyle ülkesinde ve bölgede değişime öncü bir lider olma adayı görünürken, özellikle siyasi alandaki reformlar bir anda durduruldu. Bu durum, Baas devletinin otoriter yanının tekrar ortaya çıkması, Suriye'deki iktidar elitinin ve devlet zihniyetinin ciddi bir reforma ihtiyacı olduğunu göstergesiydi. Bunun yanında reformun hızındaki yavaşlama ve güvenlikçi yaklaşımın geri dönüşü, uluslararası ve bölgesel gelişmelerin doğrudan etkisi altında kalırken zaman zaman da Beşşar Esad'ın reformcu kimliğinin sorgulanmasını getirmekteydi. Esad, iktidara sahip olduğu süre boyunca güvenlik ve demokratikleşme arasındaki çelişkiyi sürekli üzerinde hissetmiştir.

2011 yılı başında Tunus ve Mısır'da başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan hareketler daha sonra Suriye'de de baş gösterdi. Suriye'de halkın Deraa'da başlattığı gösteriler 16 Mart 2011 tarihinden itibaren ülke geneline yayılmış, güvenlik güçlerinin başvurduğu şiddetin etkisiyle Suriye kendini bir şiddet sarmalının içinde bulmuştur. Sorun, ulusal ve uluslararası karmaşık güç ilişkilerini içine alan bir kaosa dönüştü. Ülke içinde ortaya çıkan ve dışarıdan da çeşitli devletlerce desteklenen silahlı muhalefet güçleri, Suriye rejimini çok zor durumda bırakmışken 2015 yılında Esad rejiminin eski müttefiki Sovyetler Birliği'nin emperyalist mirasını devralan Rusya, askeri, ekonomik ve siyasi olarak Suriye rejiminin yanında yer alarak sorunun daha uzun yıllar gündemde kalacağına kanıtı olmuştur.

Sonuç olarak, Baasçı düşüncedeki milliyetçilik ve sosyalizm unsurlarının içinin boşaltılarak 1970'den sonra iç ve dış koşulların dayatmasıyla liberal bir evrenin temsilcisi gibi görünen Esad yönetimi, Suriye'de mezhepçilik, bölgecilik, kavmiye ve siyasi İslam gibi merkezkaç kuvvetlerin de etkisi ile ulus inşasını tam olarak gerçekleştirilememiştir. Nitekim Arap Baharı ile de ülke parçalanma sürecine girmiştir. Bu duruma gelmesinde çok etnili, çok dinli ve çok inançlı ülkede demokratik bir ortamın yaratılmamasının etkili olduğu görülmektedir. Suriye siyasi yaşamında liberalleşmenin oluşumunu destekleyecek bir sivil toplumun olmayışı, Esadlar dönemi bo-

yunca bu yapının çeşitli mekanizmalarla özellikle de Baas Partisi vasıtasıyla ortadan kaldırılması demokratikleşmenin karşısında en büyük handikap olarak durmuştur. Siyasal düzlemdeki liberalleşmeye olan mukavemet, Esadlar'ın iktidar yapılanmasının ve Suriye'de işlettiği "başkanlık monarşisi"nin niteliğinden ve Ortadoğu coğrafyasının sürekli dış müdahalelere maruz kalmasından kaynaklanmıştır. Dış politikadaki değişiklikler ve bunun bölge düzeyindeki etkileri Suriye Baas Partisi'nin ideolojik ihtiyaçlarına da yansımıştır.

Meşruiyet arayışı, Suriye'nin kuruluş döneminde liderleri halkın Pan-Arap duygularını takip etmeye yönlendirirken, aynı arayış yeni dönemde Suriye ulusal kimliğinin Esad rejimi tarafından kademeli olarak uyarlanmasına yol açtı. Her ne kadar, "Arapçılık cinini şişeye geri koymanın zor olduğuna"⁶¹⁹ inananlar olsa da Arapçılığa itiraz ile başlayan ulus inşa süreci, belli oranda bir Suriye kimliğinin oluşmasına yol açtı. Suriye rejiminin değişen taktikleri ve 2011 ayaklanması sırasında muhalefetin önemli bir kısmı tarafından kullanılan milliyetçi taktikler, milliyetçiliğin işlevinin meşruiyeti sağlamanın bir aracı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Rejimin bir kişilik kültürünü telkin etme çabaları bile sadece performans düzeyinde başarılıydı ve asla gerçek bir inanca ulaşamadı. Esad'ın Büyük Suriye'yi meşru bir milliyetçi kimlik olarak tanıma çabalarının başarısızlığı, Suriye'deki askeri ve siyasi seçkinlerin topluma dayatmaya çalıştıkları ideolojinin zayıflığını da teyit etmektedir.

⁶¹⁹ Phillips, a.g.e., s.11.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ANDERSON Benedict, **Hayali Cemaatler**, (Çeviren: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- ARI Tayyar, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**, Cilt I-II, Final Pazarlama, 2017.
- BALİBAR Etienne, **"İrkçilik ve Milliyetçilik" İrk Ulus Sınıf**, Etienne Balibar Immanuel Wallerstein (Ed), (Çev: Nazlı Ökten) Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZARSLAN Hamit, **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- BROWN L. Carl, **İmparatorluk Mirası Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- CLEVELAND William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, (Çeviren: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- DAM Nicolas Van, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, (Çeviren Semih İdiz, A Falay Çalkivik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- DAVİŞA Adid, **Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa**, (Çeviren: Lütfi Yalçın), Literatür Yayınları, İstanbul 2004.
- DAWN C. Ernest, **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, (Çeviren: Bahattin Aydın, Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- DURGUN Şenol, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, A Kitap, Ankara, 2014.
- ERAVCI Mustafa, **Suriye, Tarih, Siyaset, Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.
- Eriksen, Thomas Hylland, **Etnisite ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Ekin Uşaklı), Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.
- ERÖZDEN Ozan, **Ulus Devlet**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- GELLNER Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (Çeviren: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), 2.baskı, Hil Yayın, İstanbul, 2008.
- GİDDENS Anthony, **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çev: Cumhur Aydın), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.
- HAYES C. J.H., **Milliyetçilik: Bir Din**, (Çeviren: M. Çiftkaya), İz Yayınları, İstanbul, 1995.
- HOBSBAWM Eric J., **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, (Çeviren: Vedat Aslan), Dost, Ankara, 2013.
- HOBSBAWN, Eric. J., **Milletler ve Milliyetçilik**, (Çeviren: O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- HOURANİ Albert, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, (Çeviren: Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz), İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- HOURANİ Albert, **Arap Halkları Tarihi**, (Çeviren: Yavuz Olgan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- HUSRİ Sati Al, **"Arap Milliyetçiliği Üzerine Arapçılık Nedir?"**, Jean Leca Uluslar ve Milliyetçilikler, (Çeviren: Siren İdemem), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

- JABER Kamel Abu, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çeviren: Ahmet Ersoy), Altınok Matbaası, Ankara, 1970.
- KAYALI Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- KARPAT Kemal, **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çeviren: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- KARPAT Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi**, (Çeviren: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- KILINÇKAYA M. Dervis, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milletçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- KİSSİNGER Henry, **Dünya Düzeni**, (Çeviren: Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul, 2016.
- KURŞUN Zekeriya, **Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler**, Vadi Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- LECA, Jean, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Çeviren: Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- LEWIS Bernard, **Ortadoğu**, (Çeviren: Selen Y. Kölay), Arkadaş yayınları, Ankara, 2018.
- MERCAN Muhammed, **Suriye, Rejim ve Dış Politika**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.
- MAOZ Moshe, AVNER Yaniv, **Syria Under Assad, Domestic Constrains an Regional Risks**, Rotledge, Newyork, 2014.
- ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI İlber, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği," Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- ORTAYLI İlber, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayınları, İstanbul, 1985,s. 50.
- ÖZKIRIMLI Umut, **Milliyetçilik Kuramları**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- ÖZKOÇ Özge, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2008.
- ÖRS, H. Birsen, **Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- PHILLIPS Christopher, **Everyday Arab Identity: The Daily Reproduction of the Arab World**, New York, NY: Routledge, 2013.
- SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- SAID Edward, **Şarkiyatçılık**, (Çeviren: Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- SMITH, Smith D., **Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Derya Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul, 2002
- SMITH Anthony D., **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Firuze Çallı), 1. Baskı, Alfa Araştırma, İstanbul, 2017.
- SMITH Anthony D., **Milliyetçilik**, (Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal), Atif Yayınları, Ankara, 2013.

- ŞEN Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Hemen Kitap (elektronik kitap), İstanbul, 2010.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994, C.II.*, Ankara, İmge Kitabevi, 2017.
- SEALE Patrick, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Berkeley, University of California Press, 1988.
- TAŞTEKİN Fehim, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- TILLY Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çeviren: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- UMAR Ö. Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- VICTORIA J. Gilbert, *Syria for the Syrians: The Rise of Syrian Nationalism, 1970-2013*, Northeastern University Boston, Massachusetts May, 2013.
- ZEİNE, N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Gelenek yayınları, 2003.

MAKALELER

- AKTÜRK Şener, Etnik Kategori ve Milliyetçilik, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 38, 25-26.
- ALTUĞ Seda, Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, Ekim 2018, 72-73.
- AYDIN Rifat, Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, 234-236.
- ÇİLLİLER Yavuz, Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2015, 48-50.
- DUSEN Van Michael H. , 'Political Integration and Regionalism in Syria', *The Middle East Journal*, Cilt 26, No. 2, Bahar 1972, s. 123, 125-6.
- DANIŞ, Mehmet Fahri, Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği, *Orta Doğu'yu Kuran İdeolojiler*, Vadi Yayıncılık, 2019, s.100-101.
- KOYUNCU Ahmet Ayhan, Hafız Esed Dönemi Suriye'sinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları, *İçtimaiyat*, Kasım 2017, Cilt 1, Sayı 1, 9-19.
- MA'OZ Moshe, 'Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria', *The Middle East Journal*, Cilt 26, No. 4, Sonbahar 1972, s. 389-404.
- SALIK Nuri, Baas Rejiminin Patikası: Suriye Krizine Tarihsel Sosyolojik Bir Yaklaşım, Ed: Mustafa Eravcı, Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika, *Türk tarih Kurumu yayınları*, VIII. Dizi-Sayı:25, 2018, s.133-137
- TEMUÇİN F. Ertan, Orhan Örs, Milliyetçiliğin Müphemliği, Milliyetçilik Nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, Bahar 2018, 41-51.

İNTERNET KAYNAKLARI

BOWEN, Jeremy, **1967 Arap İsrail Savaşı**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).

